PROLUCTIES HOF

INZAKE

MEDIC C.S.

tegen

DE STAAT

VAN DE STAAT

GERECHTSHOF TE DEN HAAG
mondelinge behandeling 27 januari 2003 om 13.30
rekestnr. R02/00754

2 1 JAN 2003

VERWEERSCHRIFT VOORLOPIG GETUIGENVERHOOR

inzake

DE STAAT DER NEDERLANDEN,
zetelende te Den Haag,
verweerder,
procureur: mr. G.J.H. Houtzagers

tegen

1. **Dragan MEDIC**, wonende te Kaledjerica Beograd, Republiek Servië,
2. **Ranko TASIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
3. **Milena DRAGOJEVIC**, wonende te Baric-Obrenovac, Republiek Servië,
4. **Zivana STOJANOVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
5. **Borka BANKOVIC**, wonende te Beograd, Repbuliek Servië,
6. **Tatjana DELETIC-ROGIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
7. **Gordana VUKELIC-STUKALO**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
8. **Zoran MARKOVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
9. **Dragana JOKSIMOVIC**, wonende te Mirijevo-Beograd, Republiek Servië,

10. **Milinka JOVANOVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
11. **Ivana MITROVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
12. **Dusan MUNITLAK**, wonende te Zemun, Republiek Servië,
13. **Mirjana STOIMENOVSKI**, wonende te Beli Potok, Republiek Servië,
14. **Irena MITROVIC**, wonende te Nis, Republiek Servië,
15. **Aleksandar DORDEVIC**, wonende te Nis, Republiek Servië,
16. **Zdenko STOJILKOVIC**, wonende te Nis, Republiek Servië,

appellanten,
procureur: mr. A.B.B. Beelaard
advocaat: mr. N.M.P. Steijnen

1. Inleiding

1.1 Bij beroepschrift van 9 oktober 2002 hebben appellanten – hierna ook: Medic c.s. – hoger beroep ingesteld tegen de beschikking van de rechtbank 's-Gravenhage van 19 september 2002, gewezen onder rekestnummer 02.303, waarbij hun verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor is afgewezen.

1.2 Verweerder – hierna: de Staat – voegt bij dit verweerschrift de processtukken uit de eerste instantie (**bijlage 1**) bestaande uit:

- verzoekschrift d.d. 1 mei 2002;
- verweerschrift d.d. 2 september 2002;
- productie mr. N.M.P. Steijnen d.d. 2 september 2002;
- pleitnota mr. N.M.P. Steijnen d.d. 5 september 2002;
- pleitnota mr. G.J.H. Houtzagers d.d. 5 september 2002;
- beschikking rechtbank 's-Gravenhage d.d. 19 september 2002.

De Staat verzoekt al hetgeen door hem is gesteld in het verweerschrift en de namens hem gehanteerde pleitnota als hier herhaald en ingelast te beschouwen. De Staat volhardt uitdrukkelijk bij al zijn eerdere stellingen, ontkenningen en verweren en betwist al hetgeen Medic c.s. in afwijking daarvan hebben gesteld.

2. Achtergrond

2.1 Medic c.s. stellen slachtoffer dan wel nabestaanden van slachtoffers te zijn van luchtaanvallen die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) zijn uitgevoerd. Medic c.s. zijn vooralsnog van oordeel dat de Staat met deze aanvallen jegens hen onrechtmatig heeft gehandeld en overwegen dan ook om jegens de Staat een procedure tot vergoeding van de door hen geleden materiële en immateriële schade te entameren.

3. Het verzoek

<u>In eerste aanleg</u>

3.1 In verband met deze gepretendeerde vordering verzochten Medic c.s. in eerste aanleg drie voormalige ministers, zes (voormalige) leden van de Tweede Kamer en negen leden van de krijgsmacht te horen. In het omvangrijke verzoekschrift hebben Medic c.s. vragen geformuleerd die zij aan de getuigen wensen voor te leggen.

<u>In appèl</u>

3.2 Het beroepschrift telt 51 pagina's en bevat uitvoerige beschouwingen met betrekking tot de stelling van appellanten dat er door de Staat onrechtmatig zou zijn gehandeld. Hoofdstuk 10 bevat een indicatieve lijst met 91 vragen die appellanten wensen te stellen

aan de getuigen. In appèl is het verzoek gewijzigd. Als getuigen worden nu voorgedragen de drie voormalige ministers en de voormalig voorzitter van de Tweede Kamer. Medic c.s. zien af van het horen van vijf leden van de Tweede Kamer en negen leden van de krijgsmacht. Uw Hof is primair verzocht het voorlopig getuigenverhoor in de door Medic c.s. voorgestelde omvang toe te wijzen. Subsidiair is het Hof verzocht het voorlopig getuigenverhoor toe te wijzen in een door het Hof te bepalen omvang.

4. Standpunt Staat

4.1 De Staat is van oordeel dat de beschikking van de rechtbank in stand moet blijven en dat ook het gewijzigde verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor dient te worden afgewezen. Primair op de grond dat Medic c.s. onvoldoende belang hebben bij het houden van een voorlopig getuigenverhoor. Subsidiair op grond dat er sprake is van misbruik van bevoegdheid.
Ook de subsidiaire vordering - het door uw Hof beperken van de omvang van het voorlopig getuigenverhoor – dient naar de overtuiging van de Staat op dezelfde gronden afgewezen te worden. Tevens wordt opgemerkt dat gezien de door Medic c.s. gekozen opzet van een voorlopig getuigenverhoor – waarbij indicatief 91 vragen worden voorgesteld die veelal betrekking hebben op rechtmatigheidsaspecten met betrekking tot uiteenlopende vragen – het beperken van de omvang waardoor het geding niet nodeloos omslachtig en kostbaar wordt ingericht niet mogelijk is. Het beperken van het aantal getuigen tot vier personen maakt dat niet anders.

5. De beschikking van de rechtbank

5.1 De rechtbank heeft geoordeeld dat appellanten onvoldoende belang hebben bij het horen van een zeer groot aantal getuigen. Naar de overtuiging van de Staat hebben appellanten gezien de gekozen opzet en omvang van het voorgestane getuigenverhoor ook onvoldoende belang bij het horen van de vier genoemde getuigen.

5.2 In eerste aanleg heeft de Staat een tweetal overzichten in het geding gebracht. Het eerste overzicht (zie productie 1 bij het verweerschrift) betreft de relevante passages uit de stukken van de Tweede Kamer, de verslagen alsmede de door de Tweede Kamer-leden gestelde vragen met de bijbehorende antwoorden. Het tweede overzicht (zie productie 2 bij het verweerschrift in eerste instantie) betreft een overzicht van de verschillende procedures die door zowel individuen als belangenorganisaties aanhangig zijn gemaakt tegen de Staat alsmede tegen – thans voormalige – bewindslieden, de voormalige voorzitter van de Tweede Kamer en enkele militairen. In al deze procedures trad de advocaat van appellanten op als advocaat van de eisende partijen.

5.3 Uit beide overzichten blijkt dat appellanten beschikken over alle relevante feitelijke informatie met betrekking tot de ter discussie staande luchtaanvallen en standpunten van de Staat met betrekking tot de rechtmatigheid van de deelname aan de luchtaanvallen

alsmede het handelen overeenkomstig het humanitair oorlogsrecht bij de uitvoering van de luchtaanvallen. Uit het beroepschrift blijkt opnieuw dat appellanten 'vooralsnog' van oordeel zijn dat de Staat onrechtmatig jegens hen heeft gehandeld en gehouden is de door hen geleden materiële en immateriële schade te vergoeden. Dat doet de vraag rijzen welk rechtens te respecteren belang appellanten hebben bij het doen horen van de drie voormalige ministers en de voormalige voorzitter van de Tweede Kamer.

5.4 Opvallend is dat het beroepschrift vooral uitvoerig ingaat op de stelling van appellanten dat er onrechtmatig is gehandeld. Uit het beroepschrift blijkt wederom niet dat het verzochte getuigenverhoor informatie kan opleveren die bij de beoordeling van een door appellanten tegen de Staat in te stellen vorderen van belang kan zijn. In ieder geval valt niet in te zien wat het belang van appellanten is met betrekking tot de vraag hoe de regering tot de door haar ingenomen standpunten is gekomen. Van belang is slechts welke standpunten zijn ingenomen en welke besluiten op grond daarvan zijn genomen dan wel welke handelingen naar aanleiding daarvan zijn verricht. Die gegevens zijn, zoals hiervoor uiteengezet volledig bekend.

5.5 Krachtens het Verdrag tussen Partijen bij het Noord-Atlantisch Verdrag inzake de beveiliging van gegevens, van 6 maart 1997 (Trb. 1998, 256) en de daarbij behorende interne richtlijnen is bepaalde informatie van of bedoeld voor de NAVO dan wel met betrekking tot NAVO aangelegenheden, geclassificeerd. Onder informatie wordt niet alleen geschreven maar ook ongeschreven informatie bedoeld. Overeenkomstig het Verdrag is deze informatie eigendom van de NAVO en kan zij uitsluitend met toestemming van de NAVO worden vrijgegeven. Onder het Verdrag en de daarbij behorende interne richtlijnen valt onder meer:

- informatie met betrekking tot de samenstelling, organisatie of aansturing van de verschillende bij operatie Allied Force betrokken hoofdkwartieren en eenheden;
- informatie met betrekking tot de inhoud van de door SACEUR aan Lid-Staten verleende air tasking orders;
- informatie met betrekking tot de rules of engagement;
- informatie met betrekking tot de inhoud van de operatieplannen;
- informatie met betrekking tot de inhoud van de doelenlijsten.

5.6 Aangezien deze informatie op grond van een verdragsverplichting geclassificeerd is mogen personen die bekend zijn met de informatie hierover geen verklaringen afleggen. Het bepaalde in artikel 165 Rv kan daar niets aan af doen.

5.7 Overigens is informatie met betrekking tot de feitelijke wijze van optreden van Nederlandse gevechtsvliegtuigen staatsgeheim. Op grond van artikel 98 Sr is het militairen en andere personen verboden dergelijke informatie bekend te maken. Het vrijgeven van dergelijke informatie kan toekomstige missies van gevechtsvliegers in gevaar brengen.

5.8 De Staat is dan ook van oordeel dat verzoekers bij het verzochte getuigenverhoor geen redelijk belang hebben aangezien alle informatie die van belang is voor de door hen in te stellen vordering bekend is. Meer specifieke informatie omtrent de uitvoering van de luchtaanvallen kan ook niet worden verstrekt omdat, zoals hiervoor uiteengezet, die informatie geheim is en geheim dient te blijven.

5.9 De rechtbank heeft eveneens geoordeeld dat, gezien de onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen, het verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor afgewezen dient te worden. De rechtbank is uitgegaan van het juiste criterium. Het verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor kan worden afgewezen op de grond dat van de bevoegdheid misbruik wordt gemaakt. Van zodanige misbruik kan onder meer sprake zijn wanneer de verzoeker wegens de onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen in redelijkheid niet tot het uitoefenen van die bevoegdheid kan worden toegelaten.

Zie:
- HR 19 februari 1993, NJ 1994, 345;
- HR 3 februari 1989, NJ 1989, 376;
- HR 24 juni 1988, NJ 1989, 121;
- HR 11 maart 1988, NJ 1988, 747;
- HR 6 februari 1987, NJ 1988, 1;
- HR 29 maart 1985, NJ 1986, 242.

5.10 Medic c.s. verkeren niet in onzekerheid over de grondslag van een eventueel in te stellen vordering. Evenmin verkeren zij in onzekerheid over het feitencomplex dat voor de bewijspositie van belang is. De feiten zijn immers - met het oog op een te voeren procedure - genoegzaam bekend. Daarmee ontvalt Medic c.s. het belang dat zij bij een voorlopig getuigenverhoor zouden hebben te weten het opheffen van onzekerheden over de feitelijke grondslag of over de proceskansen in een eventuele procedure.

5.11 De Staat heeft belang bij een efficiënt voorbereid en gevoerd geding. Nogmaals wordt benadrukt dat Medic c.s. beschikken over alle relevante informatie die nodig is voor het aanvangen van een bodemprocedure. In een dergelijke procedure zal dan door de rechter eerst worden vastgesteld welke stellingen relevant zijn en waarvoor bewijslevering kan worden toegelaten. Het eerst in een voorlopig getuigenverhoor voorleggen van minimaal 91 vragen over zeer uiteenlopende aspecten is nodeloos omslachtig en kostbaar. De rechtbank heeft het verzoek dan ook terecht afgewezen ook vanwege de onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen.

5.12 Met betrekking tot de misbruik van bevoegdheid wordt ook nog het volgende opgemerkt. Het beroepschrift en de indicatieve lijst van vragen lijkt erop gericht te zijn de genoemde getuigen ter verantwoording te roepen. In het beroepschrift wordt immers expliciet gesteld dat het besluit om tot de luchtaanvallen over te gaan onrechtmatig was. Ook stellen appellanten dat daarmee tevens de uitvoering van de luchtaanvallen zondermeer onrechtmatig was. Desalniettemin wensen zij van de getuigen te weten hoe zij tot hun

standpunten zijn gekomen, of zij die standpunten nog steeds huldigen, of zij wel bekend zijn met de verschillende internationale rechterlijke bepalingen e.d. Er wordt zelfs commentaar gevraagd op bepaalde overwegingen die voorkomen in rechterlijke beslissingen. Het voorlopig getuigenverhoor is niet bedoeld om voormalig bewindslieden of een voormalig voorzitter van de Tweede Kamer ter verantwoording te roepen.

5.13 Appellanten geven in het beroepschrift uitdrukkelijk aan dat zij het getuigenverhoor ook wensen te gebruiken om te onderzoeken in hoeverre de te horen getuigen in een eventuele procedure als partij kunnen worden betrokken. De in het beroepschrift genoemde getuigen zijn niet als wederpartij aangemerkt en zij zijn ook niet als zodanig opgeroepen. Aangezien deze personen, indien zij moeten worden aangemerkt als mogelijke wederpartij, belang hebben bij de mogelijkheid bezwaar te maken tegen de inwilliging van het verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor, is deze gang van zaken in strijd met het beginsel van hoor en wederhoor. Door inwilliging van het verzoek zouden zij immers als getuigen worden gehoord, terwijl het mede de bedoeling van appellanten is te onderzoeken of er gronden zijn tegen hen een procedure aan te spannen. Ook in dit opzicht is er sprake van oneigenlijk gebruik van het middel van het voorlopig getuigenverhoor en dus van misbruik van bevoegdheid.

5.14 Zoals hiervoor uiteengezet dient ook de subsidiaire vordering – het door uw Hof beperken van de omvang van het voorlopig getuigenverhoor – op dezelfde gronden afgewezen te worden. Daarbij wordt opgemerkt dat gezien de door appellanten gekozen opzet van een voorlopig getuigenverhoor het aangeven van een zodanige begrenzing dat het geding niet nodeloos omslachtig en kostbaar wordt ingericht onmogelijk is. Daarvoor is eerst een ordening nodig van de relevante stellingen en de daarmee verbandhoudende vraag welk partij tot welke bewijslevering kan of moet worden toegelaten. Een bodemprocedure is dus de aangewezen weg.

6. Conclusie

De Staat verzoekt het Hof de beschikking van de Rechtbank Den Haag van 19 september 2002 te bekrachtigen en het verzoek om een voorlopig getuigenverhoor in appèl af te wijzen. Kosten rechtens.

Procureur

behandeld door mr. G.J.H. Houtzagers
correspondentie postbus 11756, 2502 AT Den Haag
telefoon 070-5153786
fax 070-5153123
e-mail gjh.houtzagers@prdf.nl
zaaknummer 10001522

BIJLAGE 1

Aan de Rechtbank
te
's-Gravenhage

22-04-02

VERZOEKSCHRIFT VOORLOPIG GETUIGENVERHOOR

van:

1. DRAGAN MEDIC, wonende te KALEDJERICA BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
2. RANKO TASIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
3. MILENA DRAGOJEVIC, wonende te BARIC-OBRENOVAC, REPUBLIEK SERVIE
4. ZIVANA STOJANOVIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
5. BORKA BANKOVIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
6. TATJANA DELETIC-ROGIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
7. GORDANA VUKELIC-STUKALO, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
8. ZORAN MARKOVIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
9. DRAGANA JOKSIMOVIC, wonende te MIRIJEVO-BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
10. MILINKA JOVANOVIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
11. IVANA MITROVIC, wonende te BEOGRAD, REPUBLIEK SERVIE
12. DUSAN MUNITLAK, wonende te ZEMUN, REPUBLIEK SERVIE
13. MIRJANA STOIMENOVSKI, wonende te BELI POTOK, REPUBLIEK SERVIE
14. IRENA MITROVIC, wonende te NIS, REPUBLIEK SERVIE
15. ALEKSANDAR DORDEVIC, wonende te NIS, REPUBLIEK SERVIE
16. ZDENKO STOJILKOVIC, wonende te NIS, REPUBLIEK SERVIE

Verzoekers zijn voornemens in rechte te betrekken:

DE STAAT DER NEDERLANDEN, zetelend te DEN HAAG, Kazernestraat 52,

terzake van het verkrijgen van een verklaring voor recht dat gerequestreerde jegens hen onrechtmatig heeft gehandeld, alsmede terzake van vergoeding voor door hen als gevolg van

het onrechtmatige optreden van gerequestreerde geleden materiële schade en tot vergoeding van het hen door gerequestreerde aangedane leed, een en ander als gevolg van de rechtstreekse deelname van Nederland aan en medeverantwoordelijkheid voor de oorlog die in NAVO-verband tegen de Federale Republiek Joegoslavië is gevoerd en daaruit voortvloeiende oorlogsdaden waarvan zij het slachtoffer zijn geworden.

De Staat der Nederlanden vormt dan ook ten deze de wederpartij in de zin van art. 215 Rv.

Als gemachtigde van verzoekers treedt op mr. N.M.P. Steijnen, advocaat te Zeist, Couwenhoven 52-05 (3703 ER).

Verzoekers overwegen voorts eveneens in rechte te betrekken een aantal van de personen die zij in dit voorlopig getuigenverhoor als getuigen willen doen horen, behoudens indien ten aanzien van een of meedere van hen in het voorlopig getuigenverhoor zou blijken dat daarvoor onvoldoende feitelijke grondslag zou bestaan.

Verzoekers willen als getuigen doen horen:

1. WIM KOK, wonende te Amsterdam
2. FRANK H. DE GRAVE, wonende te Amsterdam
3. JOSEPHUS J. VAN AARTSEN, wonende te Den Haag
4. JELTJE VAN NIEUWENHOVEN, wonende te Den Haag
5. JAN DIRK BLAAUW, wonende te Zeist
6. GERRIT VALK, wonende te Alkmaar
7. AB HARREWIJN, wonende te Utrecht
8. JAAP DE HOOP SCHEFFER, wonende te Den Haag
9. JAN HOEKEMA, wonende te Leiden
10. BERNARDUS ABE CONSTANT DROSTE, wonende te Den Haag
11. A.P.P.M. VAN BAAL, wonende te Alphen aan den Rijn

Voorts maken verzoekers nu al kenbaar verder nog als getuigen te willen doen horen de (voormalige) Chef Defensiestaf

- L. KROON,

alsmede meerdere personen uit de hierna te noemen kring van militair uitvoerenden, die daadwerkelijk aan de onrechtmatige NAVO-oorlog tegen Joegoslavië hebben deelgenomen:

- G. Huisman

- P. Mulder

- R. Blom

- P. Dirksen

- D. Luijt

- J. Abma

De hieromtrent noodzakelijke gegevens zullen in een later stadium ter kennis van de rechtbank worden gebracht.

Aan het slot van dit verzoekschrift zal worden aangegeven welke van de hierboven genoemde personen verzoekers willen doen horen ten aanzien van welke feiten en rechten.

Ter toelichting op het verzoek dient het volgende:

1. Aangezien in de nacht van 22 op 23 april 1999, enkele seconden na 2.15 uur plaatselijke tijd, de studio van de Radio en Televisie Serbia (RTS), midden in de uitzending, op slag in een hel veranderde. Een door de NAVO gelanceerde maverick-raket drong door de toegang tot het hoofdgebouw naar binnen en verpulverde het inwendige. Alle verdiepingen van dit gebouw stortten in, alleen de buitenmuren bleven staan. Overal ter wereld waar de zender was op te vangen, was waar te nemen hoe het beeld van de omroepster in een dodelijk moment, midden in een zin, werd weggerukt. Zij die zich in dit hoofdgebouw bevonden en in het inferno niet meteen om het leven kwamen, werden onder het puin bedolven. In het gehele RTS-complex waren die nacht ongeveer 150 mensen aan het werk.

2. Aangezien zich bij het RTS-complex nu twee eenvoudige monumenten bevinden. Een voor de slachtoffers die geborgen zijn en een kleine afzonderlijke gedenksteen voor twee televisiemedewerkers waarvan geen spoor is teruggevonden.
Gedood werden:
1. Ksenija Bankovic, geboren 1971, Video Mix
2. Jelica Munitlak, geboden 1971, Make-Up Medewerkster
3. Milovan Jankovic, geboren 1940, Technicus
4. Dragan Tasic, geboren 1968, Technicus
5. Tomislav Mitrovic, geboren 1938, Programma Directeur
6. Ivan Stukalo, geboren in 1956, Programma's Buitenland
7. Slavisa Stevanovic, geboren in 1967, Programma's Buitenland
8. Aleksandar Deletic, geboren in 1968, Cameraman
9. Darko Stoimenovski, geboren in 1973, Technicus
10. Nebojsa Stojanovic, geboren in 1972, Technicus
11. Slobodan Jontic, geboren in 1945, Equipment
12. Dejan Markovic, geboren in 1959, Beveiliging
13. Milan Joksimovic, geboren in 1952, Beveiliging
14. Branislav Jovanovic, geboren in 1949, Programma Operator
Geen lichamelijke overblijfselen werden gevonden van:
1. Sisina Medic, programma vormgeving

2. Dragorad Dragojevic, beveiliging.
Negentien RTS-mensen raakten gewond, waarvan een aantal voor hun leven invalide zal blijven;

3. Aangezien op 7 mei 1999 tussen 11.30 en 11.40 uur plaatselijke tijd clusterbom-aanvallen werden uitgevoerd op het centrale marktplein en in de onmiddellijke omgeving van een medische kliniek in Nis;

4. Aangezien door deze vreselijke splinterbommen op slag werden gedood of later aan hun verwondingen overleden:
1. Aleksandar Deljanin
2. Bozidar Veljkovic
3. Ljubisa Stancic
4. Bozidar Dodevic
5. Gordana Sekulic
6. Trifun Vuckovic
8. Slobodan Stojilkovic
9. Dragisa Vucic
10. Zivorad Ilic
11. Vera Ilic
12. Sasa Miljkovic
13. Ljiljana Spasic, die zeven maanden zwanger was
14. Gerasim Jovanovki
Negentien mensen raakten zwaar gewond, waarvan velen voor hun leven verminkt zullen blijven door dit verschrikkelijke wapen;

5. Aangezien, zoals hierna nog uitvoerig aan de orde zal worden gesteld, juridisch en volkenrechtelijk op zichzelf niet van belang is met welk overbrengingsmiddel van welk NAVO-land nu precies de hierboven genoemde aanvallen werden uitgevoerd;

6. Aangezien het echter niettemin geen kwaad er nu al uitdrukkelijk op te wijzen dat ook Nederlandse F-16's gedurende de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië clusterbommen hebben ingezet;

7. Aangezien verzoekers hiervan niet alleen de bewijzen voorhanden hebben, maar bovendien door de Staat der Nederlanden, alsmede door de ministers Kok, Van Aartsen en De Grave en door de voorzitter van de Tweede Kamer Van Nieuwenhoven in juridische procedures die door Joegoslavische eisers tegen hen gevoerd zijn, en voor een belangrijk deel nog worden gevoerd, dit ook geenszins wordt ontkend;

8. Aangezien met betrekking tot deze NAVO-aanval op de RTS-studio de verzoekers I. Mitrovic, M. Jovanovic, B. Bankovic, R. Tasic, D. Mesic, G. Vukelic-Stukalo, Z. Markovic, Z. Stojanovic, M. Dragojevic, M. Stoimenovski, T. Deletic-Rogic, D. Joksimovic en D. Munitlak, en met betrekking tot de NAVO-aanval met clusterbommem op Nis de verzoekers A.Dordevic, Z. Stojilkovic en D. Ilic, zijnde slachtoffers dan wel nabestaanden van slachtoffers van deze NAVO-bombardementen, opdracht hebben gegeven tegen de Staat der Nederlanden, alsmede eventueel tegen hiervoor mede verantwoordelijk en aansprakelijk te achten nader te noemen natuurlijke personen rechtsmaatregelen te treffen, leidend tot een verklaring van recht dat de Staat

der Nederlanden en deze nader te noemen natuurlijke personen onrechtmatig jegens hen hebben gehandeld, alsmede strekkend tot vergoeding van de door hen geleden materiële schade en tot compensatie voor het hen aangedane leed;

9. Aangezien, indien en zoverre zij door verzoekers daadwerkelijk in rechte zullen worden betrokken niet alleen de Staat, maar ook de hierna te noemen natuurlijke personen voor de door hen als gevolg van deze NAVO-aanvallen aangerichte schade en het toegebrachte leed aansprakelijk worden gehouden, en wel hoofdelijk;

10. Aangezien het hier allereerst de rechtstreeks verantwoordelijke ministers betreft, in de persoon van de Minister van Algemene Zaken **Wim Kok**, de Minister van Buitenlandse Zaken **Josephus J. Van Aartsen** en de Minister van Defensie **Frank H. De Grave**;

11. Aangezien het hier voorts betreft de navolgende Kamerleden dan wel ex-Kamerleden, die niet alleen openlijk hebben ingestemd met het voeren van deze onrechtmatige oorlog tegen Joegoslavië, maar bovendien merendeels een prominente rol hebben gespeeld in het propageren van de Nederlandse deelname aan deze agressie-oorlog, namelijk **J. van Niewenhoven, J.D. Blaauw, G. Valk, A. Harrewijn, M. Vos, J. Th. Hoekema, J.G. de Hoop Scheffer, M.M. van Zuijlen, L.H.J.M. Dankers** en **F. Halsema**;

12. Aangezien het hier tenslotte gaat om de (toenmalige) navolgende militaire bevelhebbers, de Chef Defensiestaf **L. Kroon, A.P.P.M. van Baal**, plv. commandant van de Koninklijke Landmacht, alsmede de Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten **B.A.C. Droste**, en voorts de navolgende militair uitvoerenden, die deel uitmaakten van de Nederlandse F-16 eenheid en die als zodanig daadwerkelijk en rechtstreeks hebben deelgenomen aan de uitvoering van deze agressie-oorlog **G. Huisman, P. Mulder, P. Dirksen, R. Blom, D. Luijt** en **J. Abma**

13. Aangezien deze vorderingen zullen worden ingesteld, behoudens indien dit voorlopig getuigenverhoor anders zou indiceren en daarin zou blijken dat de grondslag voor dit proces in zijn algemeenheid dan wel jegens een of meer van de beoogde gedaagden onvoldoende zou zijn;

14. Aangezien de Staat is gesommeerd om terzake van vergoeding voor de jegens verzoekers aangerichte materiële schade en terzake van compensatie voor het hen aangedane leed met verzoekers in overleg te treden, maar dit door de Staat wordt geweigerd;

15. Aangezien de landen van de NAVO, waaronder Nederland - de laatstgenoemde geinstigeerd door, onder militaire verantwoordelijkheid van en militair mede uitgevoerd door de hierboven genoemde personen - op 24 maart 1999 omstreeks 20.00 uur een oorlog zijn begonnen tegen de Federale Republiek Joegoslavië,

een land dat geen enkel NAVO-land ooit een haar heeft gekrenkt of zelfs maar heeft bedreigd;

16. Aangezien, naar internationaal-rechtelijke maatstaven, het voeren van oorlog grotendeels buiten de wet is gesteld en als een buitengewoon ernstig misdrijf naar internationaal recht moet worden betiteld;

17. Aangezien dan ook, sinds de Eerste Wereldoorlog maar vooral ook sedert de afloop van de Tweede Wereldoorlog, zich een ingrijpende rechtsontwikkeling heeft afgetekend. Dit teneinde uit te bannen wat nu in de preambule van het Handvest van de Verenigde Naties wordt aangeduid als 'de gesel van de oorlog';

18. Aangezien er sedertdien, naar internationaal recht, slechts twee uitzonderingen mogelijk zijn op het verbod om oorlog te voeren;

19. Aangezien de eerste uitzondering op dit verbod is het plegen van oorlogshandelingen ter gerechtvaardigde individuele of collectieve zelfverdediging;

20. Aangezien van zelfverdediging bij het voeren van de oorlog tegen Joegoslavië geen sprake was;

21. Aangezien de tweede uitzondering is het plegen van oorlogshandelingen na een uitdrukkelijk mandaat van de Veiligheidsraad;

22. Aangezien van een dergelijk mandaat van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties evenmin gesproken kan worden. De NAVO-oorlogvoering riep zelfs uitdrukkelijke protesten op van twee van de belangrijkste vaste leden van de Veiligheidsraad, Rusland en China;

23. Aangezien er voor het overige naar internationaal recht sprake is van een absoluut verbod om oorlog te voeren;

24. Aangezien de Nederlandse Staat en zijn leidinggevende politici en hoge militairen de oorlog tegen Joegoslavië niettemin deze als 'politiek en moreel gerechtvaardigd' blijven voorspiegelen;

25. Aangezien de Nederlandse Staat en zijn leidinggevende politici en hoge militairen hiermee klaarblijkelijk een impliciet pleidooi voeren voor het maken van een onderscheid tussen 'politiek en moreel gerechtvaardigd' en 'juridisch gerechtvaardigd';

26. Aangezien zij daarbij kennelijk ingang willen doen vinden dat, indien de Nederlandse Staat, zijn leidende politieke klasse en zijn hoge militairen eenmaal het voeren van een oorlog 'politiek en moreel gerechtvaardigd' oordelen, daarmee ook alle juridische obstakels hun kracht zouden hebben verloren;

27. Aangezien deze benadering, vanuit een enigzins welwillend perspectief bezien, nog geinterpreteerd zou kunnen worden als alleen maar een poging om de zogenaamde gedoogcultuur die hier ter lande een hoge vlucht heeft genomen, te enten op een dergelijke internationaal-rechtelijke kontekst;

28. Aangezien, vanuit een minder welwillend maar politiek realistischer perspectief bezien, de Staat der Nederlanden, in het voetspoor van andere Westerse landen, daarmee echter de marsorder voor de toekomst aangeeft. Namelijk het pad naar de ontbinding van het absolute oorlogsverbod, dat in het huidige tijdsgewricht van volkomen Westerse suprematie en dominantie door de Westerse landen als te knellend wordt ervaren;

29. Aangezien immers, bezien vanuit dit perspectief, de NAVO-landen onder aanvoering van de Verenigde Staten, optredend vanuit een positie van volstrekte militair-technologische superioriteit, steeds meer het als een soort vanzelfsprekend privilege ervaren om met grof wapengeweld op te treden voor al of niet vermeende Westerse belangen, in volstrekt dédain voor het internationale recht en gecamoufleerd als even zovele 'beschavingsmissies', 'missies ter bescherming van 'vrijheid, democratie, mensenrechten en andere universele waarden', 'missies om (zobenoemde) "rough states" in toom te houden' en 'missies om het internationaal terrorisme te bestrijden';

30. Aangezien dit leidt tot een toenemende reeks van oorlogen, door het Westerse publiek en hun media breed gesteund en als een soort virtueel oorlogsspel ervaren, waarbij nauwelijks Westerse levens in de waagschaal komen, maar die nochtans voor de betrokken landen die daarvan tot slachoffer worden gemaakt, een verwoestende uitwerking hebben en vele tienduizenden slachtoffers kosten;

31. Aangezien, vanuit dit wat minder welwillende perspectief bezien, hiermee de geschiedenis van de kolonialisme zich herhaalt, waarin - toentertijd - het streven naar Westerse wereld-hegonomie en onderwerping aan Westerse belangen even-zeer bijzonder normaal werd gevonden;

32. Aangezien het Westen ook toen voortdurend een gepantserde vuist toonde jegens elk land dat de euvele moed had om de vermeende Westerse belangen te trotseren en de wereld inmid-dels weer in een identieke situatie beland is;

33. Aangezien er wederom - evenmin als tijdens de eerste kolo-niale periode - in de dominante Westerse opinie geen spoor van twijfel is aan de rechtmatigheid en legitimiteit van het oorlogsgeweld dat het Westen meent te moeten aanrichten;

34. Aangezien in het Westen dan ook momenteel de pathologische zienswijze opgeld doet dat als wij hier in het Westen enig ander land of volk de oorlog aandoen, dit wel gerechtvaardigd zal zijn, anders deden we dat immers niet !;

35. Aangezien daarbij het vrijwel absolute verbod om oorlog te gaan voeren niet anders dan als een enstige sta-in-de-weg kan worden ervaren;

36. Aangezien het, vanuit dit minder welwillende perspectief, voor de Westerse landen, waaronder de Staat der Nederlanden, zaak is om dit verbod zo snel mogelijk zo grondig mogelijk uit te hollen, zodat dit met grote voortvarendheid als obsoleet kan worden bijgezet op de vuilnisbelt van de historie;

37. Aangezien het echter gelukkig nog niet zo ver is dat de wereld ook wat rechtsbescherming tegen ongebreidelde oorlog betreft weer terug zou zijn in het Stenen Tijdperk en het initiëren van oorlogsgeweld zich weer aan iedere juridische normering zou onttrekken, hoezeer de Westerse dominante politieke groeperingen, gesteund door hun media, ook naar herstel van deze toestand van wetteloosheid uitzien;

38. Aangezien immers nog steeds het bouwwerk dat het voeren van oorlog verbiedt, behoudens in geval van gerechtvaarigde zelfverdediging en bij een uitdrukkelijk mandaat van de Veiligheidsraad, naar internationaal recht staat als een huis;

39. Aangezien daartoe nog immer als verbindend gelden de principes en beginselen zoals tot uitdrukking gebracht in de artikelen 1 en 2 van het Handvest van de Verenigde Naties, luidende, voor zover hier van betekenis:

"Artikel 1
De doelstellingen van de Verenigde Naties zijn:

1. De internationale vrede en veiligheid te handhaven en, met het oog daarop: doeltreffende gezamenlijke maatregelen te nemen ter voorkoming en opheffing van bedreigingen van de vrede en ter onderdrukking van daden van agressie of andere vormen van verbreking van de vrede, alsook met vreedzame middelen en in overeenstemming met de beginselen van gerechtigheid en internationaal recht, een regeling of beslechting van internationale geschillen of van situaties die tot verbreking van de vrede zouden kunnen leiden, tot stand brengen;

2. Tussen de naties vriendschappelijke betrekkingen tot ontwikkeling te brengen, die zijn gegrond op eerbied voor het beginsel van gelijke rechten en van zelfbeschikking voor volken, en andere passende maatregelen te nemen ter versterking van de vrede overal ter wereld;

Artikel 2
Bij het nastreven van de in artikel 1 genoemde doelstellingen, dienen de Organisatie en haar Leden te handelen overeenkomstig de volgende beginselen :

1. De organisatie is gegrond op het beginsel van soevereinde gelijkheid van al haar Leden.

2. Teneinde alle Leden de rechten en voordelen die uit het lidmaatschap voortvloeien deelachtig te doen worden, dienen de Leden van de Organisatie de verplichtingen die zij overeenkomstig dit Handvest op zich hebben genomen, te goeder trouw na te komen.

3. Alle Leden brengen hun internationale geschillen langs vreedzame weg tot een oplossing, op zodanige wijze dat de internationale vrede en veiligheid en de gerechtigheid niet in gevaar worden gebracht.

4. In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties."

40. Aangezien het voeren van een oorlog op elke andere basis dan bij wijze van gerechtvaardigde zelfverdediging of op basis van een uitdrukkelijk mandaat van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties daarmee nog steeds in strijd is met het geweldsverbod, zoals dit ook tot uitdrukking wordt gebracht in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties, en en dergelijke schending van het geweldsverbod dan ook naar internationaal recht als agressie moet worden aangeduid;

41. Aangezien, naar internationaal recht, niet alleen elke vorm van agressie verboden is, maar evenzeer reeds elke vorm van interventie;

42. Aangezien het wenselijk is om nog eens uitdrukkelijk te stipuleren aan welke verplichtingen de Staat der Nederlanden, zijn leidende politieke klasse en zijn hoge militaire leiders zich ten aanzien van dit interventie-verbod hebben te houden en het daartoe passend is om de tekst van de UN Declaration on the Inadmissibility of Intervention, zoals vastgelegd in UN General Assembly Resolution 2131/XX van 21 december 1965 hier integraal voor het voetlicht te brengen:

"The General Assembly, deeply concerned at the gravity of the international situation and the increasing threat soaring over universal peace due to armed interventuion and other direct or indirect forms of interference threatening the sovereign personality and the political indepence of States,
Considering that the United Nations, according to their aim to eliminate war, threats to peace and acts of aggression, created an Organization, based on the sovereign equality of States, whose friendly relations would be based on respect for the principle of equal rights and self-determination of peoples and on the obligation of its Members to refrain from the threat or use of force against the territorial integrety or political independence of any State,
Recognizing that, in the fulfilment of the of the principle of selfdetermination, the General Assembly, by the declaration on the Granting of Independence to Colonial Countries and Peoples contained in Res. 1514(XV) of 14 december 1960, stated its

conviction that all peoples have an inalienable right to complete freedom, the exercise of their sovereignty and the integrety of their national territory and that, by virtue of that right, they freely determine their political status and freely pursue their economic, social and cultural development,

Recalling that in the Universal Declaration of Human Rights the Assembly proclaimed that recognition of the inherent dignity and of the equal and inalienable rights of all members of the human family is the foundation of freedom, justice and peace in the world, without distinction of any kind,

Reaffirming the principle of non-intervention, proclaimed in the charters of the Organization of American States, the League of Arab States and of the Organization of African Unity and affirmed in the Conferences of Montevideo, Buenos Aires, Chapultepec and Bogota, as well as in the decisions of the Afro-Asian Conference in Bandung, the Conference of Non-Aligned Countries in Belgrade, in the 'Programme for Peace and International Co-operation' adopted in Accra by the Heads of State or Government of the African States,

Recognizing that full observance of the principle of the non-intervention of States in the internal and external affairs of other States is essential to the fulfilment of the purposes of the United Nations,

Considering that armed intervention is synonymous with agression, and as such is contrary to the basic principle on which peaceful international co-operarion between State should be based,

Considering further that direct intervention, subversion as well as other forms of indirect intervention are contrary to these principles and, consequently, a violation of the Charter of the United Nations,

Mindful that violation of the principle of non-intervention poses a threat to the independence and freedom and normal political, economic, social and cultural development of countries, particularly those which have freed themselves from colonialism and can pose a serious threat to the maintenance of peace,

Fully aware of the imperative need to create appropriate conditions which should enable all States, and in particular the developing countries, to choose, without duress or coercion their own political, economic and social institutions.

In the light of the foregoing considerations, the General Assembly of the United Nations solemnly declares:

(1) No state has the right to intervene, directly or indirectly, for any reason whatever, in the internal or external affairs of any other State. Consequently armed intervention as well as all other forms of interference or attempted threats against the personality of the States or against its political, economic and cultural elements, are condemned;

(2) No State may use or encourage the use of economic, political or any type of measures to coerce another State in order to obtain from it the subordination of the exercise of its sovereign rights or to secure from it advantages of any kind. Also, no State shall organize, assist, foment, finance, incite or tolerate subversive, terrorist

or armed activities directed to the violent overthrow of the regime of another State, or interfere in civil strife in another State;
(3) The use of force to deprive peoples of their national identity constitutes a violation of their inalienable rights and the principle of non-intervention;
(4) The strict observance of these obligations is an essential condition to ensure that nations live together in peace with one another, since the practice of any form of intervention not only violates the spirit and letter of the Charter but also leads to the creation of situations which threaten international peace and security;
(5) Every State has ab inalienable right to choose its political, economic, social and cultural systems, withuot interference in any form by another State;
(6) All States shall respect the right of self-determination and independence of peoples and nations, to be freely exercised without any foreign pressure, and with absolute respect for human rights and fundamental freedoms. Consequently, all States shall contribute to the complete elimination of racial discrimination and colonialism in all its forms and manifestations;
(7) For the purpose of this Declaration, the term 'State' covers both individual States and groups of States;
(8) Nothing in this Declaration shall be construed as affecting in any matter the relevant provisions of the Charter of the United Nations relating to the maintenance of international peace and security, in particular those contained in Chapters VI, VII and VIII."

43. Aangezien het ook hierom zaak is deze UN Declaratie met betrekking tot het Interventieverbod hier nog eens in extenso voor het voetlicht te brengen, aangezien allerlei vormen van directe en indirecte interventie, van politieke en economische dwang tot de meest ingrijpende vormen van - desnoods gewapende - interventie van de zijde van de dominante Westerse mogendheden inmiddels standaard-praktijk zijn geworden. Dit alhoelwel niettemin nog steeds volstrekt in strijd zijnde met de belangrijkste beginselen van het internationale recht;

44. Aangezien vervolgens in UN General Assembly Resolution 2225/XXI, aangenomen op 19 december 1966, aan alle Staten de oproep werd gedaan om de UN Declaration on Inadmissibility of Intervention te respecteren. De tekst van deze resolutie, aangenomen met 114 stemmen tegen 0, bij 2 onthoudingen, luidt:

"The General Assembly,
Deeply concerned at the evidence of unceasing armed intervention by certain States in the domestic affairs of other States in different parts of the world and at other forms of direct or indirect interference committed against the sovereign personality and political independence of States, resulting in increased international tension,
Reaffirming all the principles and rules embodied in the Declaration on the Inadmissibility of Intervention in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Inde-

pendence and Sovereignty, contained in its Res. 2131/XX of Dec. 21, 1965,
Deems it to be its bounden duty:

(a) To urge the immediate cessation of intervention, in any form whatever, in the domestic or external affairs of States;

(b) To condemn all forms of intervention in the domestic or external affairs of States as a basic source of danger to the cause of world peace;

(c) To call upon all States to carry out faithfully their obligations under the Charter of the United Nations and the provisions of the Declaration on the Inadmissibility of Intervnetion in the Domestic Affairs of States and the Protection of Their Independence and Sovereignty and to urge them to refrain from armed intervention or the promotion or organization of subversion, terrorism or other indirect forms of intervention for the purpose of changing by violence the existing system in another State or interfering in civil strife in another State."

45. Aangezien dus in deze UN Declaratie inzake de Ontoelaatbaarheid van Interventie van 1965 expliciet to uitdrukking wordt gebracht dat gewapende interventie synoniem is met agressie;

46. Aangezien vervolgens in 1970 tot stand kwam de UN Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States, waarin de voornaamste rechtsprincipes naar internationaal recht die Staten in hun onderlinge relaties in acht hebben te nemen nog eens uitdrukkelijk werden vastgelegd;

47. Aangezien deze UN Declaratie inzake de Beginselen van Internationaal Recht met betrekking tot Vriendschappelijke Betrekkingen en Samenwerking tussen Staten niet alleen voor 'anderen' geldt, maar evenzeer voor de Westerse wereld tot het corpus van bindend internationaal recht behoort, hoe weinig de Westerse landen zich hierin in het huidige tijdsgewricht vaak ook gelegen laten liggen;

48. Aangezien het daarom zaak is om ook deze UN Declaratie, over de manier waarop Staten zich naar dwingend internationaal recht jegens elkaar hebben te gedragen, hier integraal weer te geven;

49. Aangezien de tekst van UN General Assembly Resolution 2625/XXV van 24 oktober 1970, waarbij deze UN Declaratie met unanimiteit van stemmen werd aanvaard, dan als volgt luidt:

"The General Assembly,
Recalling its resolutions 1815 (XVII) of 18 December 1962, 1966 (XVIII) of 16 December 1963, 2103 (XX) of 20 December 1965, 2181 (XXI) of 12 December 1966, 2327 (XXII) of 18 December 1967, 2463 (XXIII) of 20 December 1968 and 2533 (XXIV) of 8 December 1969, in which it affirmed the importance of the progressive development and codification of the principles of

international law concerning friendly relations and co-operation among States,
Having considered the report of the Special Committee on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States which met in Geneva from 31 March to 1 May, 1970,
Emphasizing the paramount importance of the Charter of the United Nations for the maintenance of international peace and security and for the development of friendly relations and co-operation among States,
Deeply convinced that the adoption of the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations on the occasion of the twenty-fifth aniversary of the United Nations would contribute to the strengthening of world peace and constitute a landmark in the development of international law and of relations among States, in promoting the rule of law among nations and particularly the universal application of the principles embodied in the Charter,
Considering the desirability of the wide dissemination of the text of the declaration,

(1) Approves the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, the text of wich is annexed to the present resolution;
(2) Expresses its appreciation to the Special Committee on Principles of International Law concerning Friendly relations and Co-operation among States for its work resulting in the elaboration of the declaration;
(3) Recommends that all efforts be made so that the Declaration becomes generally known;

Declaration on Principles of International Law concerning Friendly relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United nations.

Preamble

The General Assembly,
Reaffirming in terms of the Charter of the United Nations that the maintenance of international peace and security and the development of friendly relations and co-operation between nations are among the fundamental purposes of the United Nations,
Recalling that the peoples of the United Nations are determined to practise tolerance and live together in peace with one another as good neighbours,
Bearing in mind the importance of maintaining and strengthening international peace founded upon freedom, equality, justice and respect for fundamental human rights and of developing friendly relations among nations irrespective of their political, economic and social systems and of the levels of their development,

Bearing in mind also the paramount importance of the Charter of the United Nations in the promotion of the rule of law among nations,

Considering that the faithful observance of the principles of international law concerning friendly relations and co-operation among States and the fulfilment in good faith of the obligations assumed by States, in accordance with the Charter, is of the greatest importance for the maintenance of international peace and security and for the implementation of the other purposes of the United Nations,

Noting that the great political, economic and social changes in scientific progress which have taken place in the world since the adoption of the Charter give increased importance to these principles and to the need for their more effective application in the conduct of States wherever carried on,

Recalling the established principle that outer space, including the Moon and other celestial bodies, is not subject to national appropriation by claim of sovereignty, by means of use of occupation, or by any other means, and mindful of the fact that consideration is being given in the United Nations to the question of establishing other appropriate provisions similarly inspired,

Convinced that the strict observance by States of the obligation not to intervene in the affairs of any other State is an essential condition to ensure that nations live together in peace with one another, since the practice of any form of intervention not only violates the spirit and letter of the the Charter, but also leads to the creation of situations which threaten international peace and security,

Recalling the duty of States to refrain in their international relations from military, political, economic or any other form of coercion aimed against the political independence or territorial integrity of any State,

Considering it essential that all States shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity of any State,

Considering it equally essential that all States shall settle their international disputes by peaceful means in accordance with the Charter,

Reaffirming, in accordance with the Charter, the basic importance of sovereign equality and stressing that the purposes of the United Nations can be implemented only if States enjoy sovereign equality and comply fully with the requirements of this principle in their international relations,

Convinced that the subjection of peoples to alien subjugation, domination and exploitation constitutes a major obstacle to the promotion of international peace and security,

Convinced that the principle of equal rights and selfdetermination of peoples constitutes a significant contribution to contemporary international law, and that its effective application is of paramount importance for the

promotion of friendly relations among States, based on respect for the principle of sovereign equality,
Convinced in consequence that any attempt aimed at the partial or total disruption of national unity and territorial integrety of a State or country or at its political independence is incompatible with the purposes and principles of the Charter,
Considering the provisions of the Charter as a whole and taking into account the role of relevant resolutions adopted by the competent organs of the United Nations relating to the content of the principles:
(a) The principle that States shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations,
(b) The principle that States shall settle their international disputes by peaceful means in such a manner that international peace and security and justice are not endangered,
(c) The duty not to intervene in matters within the domestic jurisdiction of any State, in accordance with the Charter,
(d) The duty of States to co-operate with one another in accordance with the Charter,
(e) The principle of equal rights and self-determination of peoples,
(f) The principle of sovereign equality of States,
(g) The principle that States shall fulfill in good faith the obligations assumed by them in accordance with the Charter so as to secure their more effective application within the international community, would promote the realization of the purposes of the United Nations,
Having considered the principles of international law relating to friendly relations and co-operation among States,
1. Solemnly proclaims the following principles:

(a) The principle that States shall refrain in their international relations from the threat or use of force against the territorial integrety or political independence of any State, or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations

Every State has the duty to refrain in its international relations from the threat or use of force against the territorial integrity or political independence of any State or in any other manner inconsistent with the purposes of the United Nations. Such a threat or use of force constitutes a violation of of international law and the Charter of the United Nations and shall never be employed as a means of settling international issues.
A war of aggression constitutes a crime against the peace, for which there is responsibility under international law.

In acordance with the purposes and principles of the United Nations, States have the duty to refrain from propaganda for wars of aggression.

Every State has the duty to refrain from the threat or use of force to violate the existing international boundaries of another State as a means of solving international disputes, including territorial disputes and problems concerning frontiers of States.

Every State likewise has the duty to refrain from the threat or use of force to violate international lines of demarcation, such as armistice lines, established by or pursuant to an international agreement to which it is party or which it is otherwise bound to respect.

Nothing in the foregoing shall be construed as prejudicing the positions of the parties concerned with regard to the status and effects of such lines under their special regimes or as affecting their temporary character.

States have a duty to refrain from acts of reprisal involving the use of force.

Every State has the duty to refrain from any forcible action which deprives peoples referred to in the elaboration of the principle of equal rights and self-determination of their right to self-determination and freedom and independence.

Every State has the duty to refrain from organizing or encouraging the organisation of irregular forces of armed bands, including mercenaries, for incursions into the territory of another State.

Every State has the duty to refrain from organizing, instigating, assisting or participating in acts of civil strife or terrorist acts in another State or acquiescing in organized activities within its territory directed towards the commission of such acts, when the acts referred to in the present paragraph involve a threat or use of force.

No territorial acquisition resulting from the threat or use of force shall be recognized as legal,

Nothing in the foregoing shall be construed as affecting:

(a) Provisions of the Charter or any international agreement prior to the Charter regime and valid under international law; or

(b) The powers of the Security Council under the Charter.

All States shall pursue in good faith negotiations for the early conclusion of a universal treaty on general and complete disarmament under effective international control and strive to adopt appropriate measures to reduce international tensions and strengthen confidence among States.

All States shall comply in good faith with their obligations under generally recognized principles and rules of international law with respect to the maintenance of international peace and security, and shall endeavour to make the United Nations security system based on the Charter more effective.

Nothing in the foregoing paragraphs shall be construed as enlarging or diminishing in any way the scope of the provisions of the Charter concerning cases in which the use of force is lawful.

(b) The principle that States shall settle their international disputes by peaceful means, in such a manner that international peace and security and justice are not endangered.

Every State shall settle its international disputes with other States by peaceful means, in such a manner that international peace and security and justice are not endangered.
States shall accordingly seek early and just settlement of their international disputes by negotiation, inquiry, mediation, conciliation, arbitration, judicial settlement, resort to regional agencies or arrangements or other peaceful means of their choice.
In seeking such a settlement the parties shall agree upon such peaceful means as may be appropriate to the circumstances and nature of the dispute.
The parties to a dispute have the duty, in the event of failure to reach a solution by any one of the above peaceful means, to continue to seek a settlement of the dispute by other peaceful means agreed upon by them.
State parties to an international dispute, as well as other States, shall refrain from any action which may aggravate the situation so far to endanger the maintenance of international peace and security, and shall act in accordance with the purposes and principles of the United nations.
International disputes shall be settled on the basis of sovereign equality of States and in accordance with the principle of free choice of means. Recourse to, or acceptance of a settlement procedure freely agreed to by States with regard to existing or future disputes to which they are parties shall not be regarded as incompatible with sovereign equality.
Nothing in the foregoing paragraphs prejudices or derogates from the the applicable provisions of the Charter, in particular those relating to the pacific settlement of international disputes.

(c) The principle concerning the duty not to intervene in matters witin the domestic jurisdiction of any State, in accordance with the Charter.

No State, or group of States has the right to intervene, directly or indirectly, for any reason whatever, in the internal affairs of any other State. Consequently, armed intervention and all other forms of interference or attempted threats against the personality of the State or against its political, economic and cultural elements, are in violation of international law.
No State may use or encourage the use of economic, political or any type of measures to coerce another State in order to obtain from it the subordination of the exercise of its sovereign rights and to secure from it advantages of any kind.
Also, no State shall organize, assist, foment, finance, incite or tolerate subversive, terrorist or armed activities directed towards the violent overthrow of the regime of another State, or interference in civil strife in another State.

The use of force to deprive peoples of their national identity constitutes a violation of their inalienable rights and of the principle of non-intervention.
Every State has an inalienable right to choose its political, economic, social and cultural systems, without interference in any form by another State.
Nothing in the foregoing paragraph shall be construed as affecting the relevant provisions of the Charter relating to the maintenance of international peace and security.

(d) The duty of States to co-operate with one another in accordance with the Charter

States have the duty to co-operate with one another in accordance with the Charter, irrespective of the differences in their political, economical and social systems, in the various spheres of international relations, in order to maintain international peace and security and to promote international economic stability and progress, the general welfare of nations and international co-operation free from discrimination based on such differences.
To this end:
(a) States shall co-operate with other States, in the maintenance of international peace and security;
(b) States shall co-operate in the promotion of universal respect for, and observance of, human rights and fundamental freedoms for all, and in the elimination of all forms of racial discrimination and all forms of religious intolerance;
(c) States shall conduct their international relations in the economic, social, cultural, technical and trade fields in accordance with the principles of sovereign equality and non-intervention;
(d) State Members of the United Nations have the duty to take joint and separate action in co-operation with the United Nations in accordance with the relevant provisions of the Charter.
States should co-operate in the economic, social and cultural fields as well in the field of science and technology and for the promotion of international cultural and educational progress.
States should co-operate in the promotion of economic growth throughout the world, especially that of the developing countries.

(e) The principles of equal rights and self-determination of peoples.

By virtue of the principle of equal rights and self-determination of peoples enshrined in the Charter of the United Nations, all peoples have the right freely to determine , without external interference, their political status and to pursue their economic, social and cultural development, and every State has the duty to respect this right in accordance with the provisions of the Charter.
Every State has the duty to promote, through joint and separate action, realization of the principle of equal rights and

self-determination of peoples, in accordance with the provisions of the Charter, and to render assistance to the United nations in carrying out the responsibilities entrusted to it by the Charter regarding the implementation of the principle, in order:

(a) To promote friendly relations and co-operation among States; and

(b) To bring a speedy end to colonialism, having due regard to the freely expressed will of the peoples concerned;

and bearing in mind that subjection of peoples to alien subjugation, domination and exploitationm constitutes a violation of the principle, as well as a denial of fundamental human rights and fundamental freedoms in accordance with the Charter.

The establishment of a sovereign and independent State, the free association or integration with an independent State or the emergence into any other political status freely determined by a people constitute modes of implementing the rights of self-determination by that people.

Every State has the duty to refrain from any forcible action which deprives peoples referred to above in the elaboration of the present principle of their right to self-determination and freedom and independence.

In their actions against, and resistance to, such forcible action in pursuit to the exercise of their right to self-determination, such peoples are entitled to seek and to receive support in accordance with the purposes and principles of the Charter.

The territory of a colony or other Non-Self-Governing Territory has, under the Charter, a status separate and distinct from the territory of the State administering it; and such separate and distinct status under the Charter shall exist until the people of the colony or Non-Self-Governing Territory have exercised their right of self-determination in accordance with the Charter, and particularly its purposes and principles.

Nothing in the foregoing paragraphs shall be construed as authorizing or encouraging any action which would dismember or impair, totally or in part, the territorial integrety or political unity of sovereign and independent States conducting themselves in compliance with the principle of equal rights and self-determination of peoples as described above and thus possessed of a government representing the whole people belonging to the teritory without distinction as to race, creed or colour.

Every State shall refrain from any action aimed at the partial or total disruption of the national unity and territorial integrity of any other State or country.

(f) The principle of sovereign equality of States.

All States enjoy sovereign equality. They have equal rights and duties and are equal members of the international community, notwithstanding differences of an economic, social, political or other nature.

In particular, sovereign equality includes the following elements:

(a) States are juridically equal;
(b) Each State enjoys the rights inherent in full sovereignty;
(c) Each State has the duty to respect the personality of other States;
(d) The territorial integrity and political independence of the State are inviolable;
(e) Each State has the right freely to choose and develop its political, social, economic and cultural systems;
(f) Each State has the duty to comply fully and in good faith with its international obligations and to live in peace with other States;

(g) The principle that States shall fulfil in good faith the obligations assumed by them in accordance with the Charter.

Every State has the duty to fulfil in good faith its obligations assumed by it in accordance with the Charter of the United Nations.
Every State has the duty to fulfil in good faith its obligations under the generally recognized principles and rules of international law.
Where obligations arising under international agreements are in conflict with the obligations of Members of the United Nations under the Charter of the United Nations, the obligations under the Charter prevail.

General Part.

2. Declares that:
In their interpretation and application the above principles are interrelated and each principle should be construed in the context of the other principles.
Nothing in this declaration shall be construed as prejudicing in any manner the provisions of the Charter or the rigts and duties of Member States under the Charter, taking into account the elaboration of these rights in this Declaration.

3. Declares further that:
The principles of the Charter which are embodied in this Declaration constitute basic principles of international law, and consequently appeals to all States to be guided by these principles in their international conduct and to develop their mutual relations on the basis of the strict observance of these principles."

50. Aangezien de Verenigde Naties vervolgens in 1974 kwamen tot een expliciete en alomvattende definitie van het begrip agressie in de UN Definition on Aggression;

51. Aangezien het zaak is om de Westerse landen, waaronder Nederland, zijn leidende politieke klasse en zijn militair leidinggevenden, ook deze sprekende definitie van agressie opnieuw duidelijk in te scherpen:

52. Aangezien het daarom passend is om ook UN General Assembly Res. 3314/XXIX van 14 December 1974, waarin deze Agressie Definitie werd vervat, hier integraal weer te geven:

"The General Assembly,
Having considered the report of the Special Committee on the Question of Defining Aggression, established pursuant to its resolution 2330/XXII of Dec. 18, 1967, covering the work of its seventh session held from Mar. 11 to Apr. 12, 1974, including the draft Definition of Aggression adopted by the Special Committee by consensus and recommended for adoption by the General Assembly,
Deeply convinced that the adoption of the Definition of Aggression would contribute to the strengthening of international peace and security,
1. Approves the Definition of Aggression, the text of which is annexed to the present resolution;
2. Expresses its appreciation to the Special Committee on the Question of Defining Aggression for its work which resulted in the elaboration of the Definition of Aggression;
3. Calls upon all States to refrain from all acts of aggression and other uses of force contrary to the Charter of the United Nations and the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations;
4. Calls the attention of the Security Council tot the Definition of Aggression, as set below, and recommends that it should as appropriate, take account of that Definition as guidance in determining, in accordance with the Charter, the existence of an act of aggression.

Annex

The General Assembly,
Basing itself on the facts that one of the fundamental purposes of the United Nations is to maintain international peace and security and to take effective collective measures for the prevention and removal of threats to the peace, and for the suppression of acts of aggression or other breaches of the peace,
Recalling that the Security Council, in accordance with art. 39 of the Charter of the United Nations, shall determine the existence of any threat to the peace, breach of the peace or act of aggression and shall make recommendations, or decide what measures shall be taken in accordance with ats. 41 and 42, to maintain or restore international peace and security,
recalling also the duty of States under the Charter to settle their international disputes by peaceful means in order not to endanger international peace, security and justice,
Bearing in mind that nothing in this definition shall be interpreted as in any way affecting the scope of the provisions of the Charter with respect to the functions and powers of the organs of the United Nations,
Considering also that, since aggression is the most serious and dangerous form of illegal use of force, being fraught, in the conditions created by the existence of all types of wea-

pons of mass destructions, with the possible threat of a world conflict and all its catastrophic consequences, aggression should be defined at the present integrity,
Reaffirming also that the territory of a State shall not be violated by being the object, even temporarily, of military occupation or of other measures of force taken by another State in contravention of the Charter, and that it shall not be the object of acquisition by another State resulting from such measures of the threat thereof,
Reaffirming also the provisions of the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations,
Convinced that the adoption of a definition on aggression ought to have the effect of deterring a potential aggressor, would simplify the determination of acts of aggression and the implementation of measures to suppress them and would also facilitate the protecting of the rights and lawful interests of, and the rendering of assistance to, the victims,
Believing that, although the question whether an act of aggression has been committed must be considered in the light of all the circumstances of each particular case, it is nevertheless desirable to formulate basic principles for such determination,
Adopts the following

Definition of Agression

Art. 1. Aggression is the use of armed force by a State against the sovereignty, territorial integrity or political independece of another State, or in any other manner inconsistent with the Charter of the United nations, as set out in this Definition.
Explanatory note: In this Definition the term "State":
(a) is used without prejudice to questions of recognition or to whether a State is a member of the United Nations;
(b) includes the concept of a "group of States" where appropriate.
Art. 2. The first use of armed force by a State in contravention of the Charter shall constitute prima facie evidence of an act of aggression although the Security Council may, in conformity with the Charter conclude that a determination that an act of aggression has been committed would not be justified in the light of other relevant circumstances, including the fact that the act concerned or their consquences are not of sufficient gravity.
Art. 3. Any of the following acts, regardless of a declaration of war, shall, subject to and in accordance with the provisions of art. 2, qualify as an act of aggression:
(a) The invasion or attack by armed forces of a State of the territory of another State, or any military occupation, however temporary, resulting from such invasion or attack, or any annexation by the use of force of the territory of another State or part thereof;
(b) Bombardment by the armed forces of a State against the territory of another State or the use of any weapons by a State against the territory of another State;

(c) The blockade of the ports or coasts of a State by the armed forces of another State;
(d) An attack by the armed forces of a State on the land, sea or air forces, or marine and air fleets of another State;
(e) The use of armed forces of one State which are within the territory of another State with the agreement of the receiving State, in contravention of the conditions provided for in the agreement or any extension of their presence in such territory beyond the termination of the agreement;
(f) The action of a State in allowing its territory, which it has placed at the disposal of another State, to be used by that other State for perpetrating an act of aggression against a third State;
(g) The sending by or on behalf of a State of armed bands, groups, irregulars or mercenaries, which carry out acts of armed force against another State of such gravity as to amount to the acts listed above, or its substatial involvement therein.
Art. 4. The acts enumerated above are not exhaustive and the Security Council may determine that other acts constitute aggression under the provisions of the Charter.
Art. 5.1. No consideration of whatever nature, whether political, economic, military or otherwise, may serve as a justification for aggression.
Art. 5.2. A war of aggression is a crime against international peace. Agression gives rise to international responsibility.
Art. 5.3. No territorial acquisition or special advantage resulting from aggression is or shall be recognized as lawful.
Art. 6. Nothing in this Definition shall be construed as in any way enlarging or diminishing the scope of the Charter, including its provisions concerning cases in which the use of force is lawful.
Art. 7. Nothing in this definition, and in particular art. 3, could in any way prejudice the right to self-determination, freedom and independence, as derived from the Charter, of the peoples forcibly deprived of that right and referred to in the Declaration on Principles of International Law concerning Friendly relations and Co-operation among States in accordance with the Charter of the United Nations, particularly peoples under colonial and racist regimes or other forms of alien domination; nor the right of these peoples to struggle to that end and to seek and receice support, in accordance with the principles of the Charter and in conformity with the above-mentioned Declaration.
Art. 8. In their interpretation and application the above provisions are interrelated and each provision should be construed in the context of the other provisions."

53. Aangezien in art. 3 van deze UN Agressie Definitie dus klip en klaar tot uitdrukking wordt gebracht dat "Any of the following acts (..) qualify as an act of aggression: (a) The (...) attack by armed force of a State of the territory of another State", terwijl overigens al in art. 2 van deze Agressie Definitie wordt bepaald dat "The first use of armed force by a State in contravention of the Charter shall constitute prima facie evidence of an act of aggression";

54. Aangezien in een aantal juridische procedures die met betrekking tot de Nederlandse deelname aan de gezamenlijke NAVO-agressie tegen Joegoslavië door Joegoslavische slachtoffers voor de Nederlandse rechter worden gevoerd, de Staat der Nederlanden en voor dit wapengeweld individueel aansprakelijk gestelde Nederlandse politieke en militaire gezagsdragers echter het standpunt innemen dat het door hen gebruikte 'first use of armed force' niet zou worden gebezigd 'in contravention of the Charter', doch dat zij met dit oorlogsgeweld geheel zouden zijn gebleven binnen de begrenzingen van het Handvest van de Verenigde Naties;

55. Aangezien de Staat der Nederlanden en de voor dit wapengeweld in rechte aansprakelijk gestelde politieke en militaire autoriteiten ter onderbouwing van de rechtmatigheid hiervan in juridische procedures strijk en zet hun toevlucht nemen tot de verkondiging:

> "De Nederlandse regering is van oordeel dat de blijvende weigerachtigheid om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband in voldoende mate legitimeert",

punt uit, zonder verdere toelichting in welke vorm dan ook, en zij ook verder niets doen dan dit rituele prevelement als een Tibetaanse gebedsmolen blijven herhalen;

56. Aangezien er de Staat der Nederlanden kennelijk veel aan gelegen is om binnen het systeem van het Handvest van de Verenigde Naties te blijven, althans om tenminste de indruk te wekken dat dit het geval is;

57. Aangezien de Staat der Nederlanden er, omgekeerd, klaarblijkelijk - vooralsnog - in ieder geval voor terugschrikt om de integriteit van dit systeem van het Handvest van de Verenigde Naties in alle openheid aan te tasten;

58. Aangezien de Staat der Nederlanden in dit verband herhaalde malen heeft benadrukt de rechtmatigheid van zijn oorlogvoering tegen Joegoslavië absoluut niet te zoeken in het zogenaamde leerstuk van de 'humanitaire interventie';

59. Aangezien het echter voor ieder met elementaire redelijkheid begiftigd wezen al bij een eerste oogopslag duidelijk is dat niets in resolutie 1199 van de Veiligheidsraad erop wijst dat er sprake zou zijn van een mandaat om wapengeweld tegen Joegoslavië toe te passen;

60. Aangezien het louter afdraaien van de mantra 'dat de Nederlandse regering van oordeel is dat de blijvende weigerachtigheid om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband voldoende legitimeert' dan ook een oordeel van de Nederlandse regering weerspiegelt dat manifest even leugenachtig als juridisch onjuist is;

61. Aangezien de Staat der Nederlanden en zijn NAVO-bondgenoten, waaronder eerst en voor al de Verenigde Staten, nog raar zouden opkijken als, om zomaar een paar voorbeelden te noemen, bijvoorbeeld Rusland, China en de Arabische wereld oorlog zouden gaan voeren tegen Israel onder het motto 'dat de blijvende weigerachtigheid van Israel om tal van Veiligheidsraadsresoluties uit te voeren militiar optreden in gezamenlijk verband voldoende legitimeert', dan wel als enige tijd geleden Djakarta was gebombardeerd door welke mogendheid dan ook vanwege de toenmalige blijvende weigerachtigheid van Indonesië om Oost-Timor te ontruimen, zoals in tal van Veiligheidsraadsresoluties werd geëist;

62. Aangezien een dergelijke pseudo-juridische legitimatie, als door de regering bij voortduring wordt gebezigd, dan wellicht mag hebben volstaan om een overgrote meerderheid van het Nederlandse parlement mee te krijgen, die toch al bezield was van dezelfde gretigheid om Joegoslavië de oorlog aan te doen als de regering zelf, maar vanzelfsprekend absoluut ontoereikend is als juridisch steekhoudende argumentatie;

63. Aangezien dan ook geen enkele objectieve en juridisch enigzins geschoolde waarnemer het voor deze officiële redenge-ving van de Staat der Nederlanden durft op te nemen;

64. Aangezien ook het Gerechtshof Den Haag bij arrest van 6 juli 2000 in de zaak Dedovic c.s./ Kok, Van Aartsen en De Grave, rolnr. 759/99 SKG van deze officiële legitimering van de zijde van de Staat der Nederlanden en van de verantwoordelijke bewindslieden reeds gehakt heeft gemaakt in de volgende overweging:

> "5.3.11. Vaststaat dat resolutie 1199 (1998) van de Veiligheidsraad geen uitdrukkelijk mandaat inhoudt om geweld tegen de FRJ te gebruiken. De Nederlandse regering heeft zich op het standpunt gesteld dat het niet naleven van de eisen die in deze resolutie aan de FRJ worden gesteld in de gegeven omstandigheden het gebruik van geweld "voldoende" legitimeert. Aan Dedovic c.s. kan worden toegegeven dat het ontbreken van een dergelijk mandaat (het besluit tot) deelname in strijd doet zijn met het Handvest en dat er goede argumenten bestaan om te betogen dat in het bijzonder de in artikel 51 van het Handvest bedoelde uitzondering op het geweldsverbod zich hier niet voordoet en dat artikel 2, vierde lid, mede in verband met het bepaalde in de artikelen 42 en 53 van het Handvest, alsmede het ongeschreven volkenrecht een dwingend verbod (ius cogens) bevatten op het gebruik van geweld."

65. Aangezien echter vervolgens het Hof, in duidelijke afwijking van de Staat der Nederlanden, het desalniettemin klaarblijkelijk nodig vindt om te bezien of een legitimering voor het oorlogsgeweld van Kok en de zijnen tegen Joegoslavië te vinden zou zijn in het zogenaamde leerstuk van 'de humanitaire interventie';

66. Aangezien het Hof Den Haag deze exercitie pleegt, alhoewel Kok, Van Aartsen en De Grave herhaaldelijk in rechte kenbaar hadden gemaakt daarin de grondslag voor rechtmatigheid van hun oorlogvoering tegen Joegoslavië niet te zoeken, zodat er mitsdien tussen de procespartijen overeenstemming over bestond dat een dergelijke rechtmatigheidsgrondslag daarin niet behoorde te worden gezocht;

67. Aangezien dan ook zowel Kok c.s. als Dedovic c.s., gelet op de tussen procespartijen daarover bestaande eenstemmigheid dat daarin de rechtmatigheidsgrondslag niet behoorde te worden gezocht, dan ook in rechte welke verhandeling dan ook in dit verband over het zogenaamde leerstuk van 'humanitiare interventie' achterwege hebben gelaten;

68. Aangezien het Hof Den Haag in zijn arrest dit uitsluitend Dedovic c.s. aanrekent in de navolgende bewoordigingen, volgend op het eerdere citaat:

> "5.3.12. Dedovic c.s. heeft echter nagelaten enig gemotiverd betoog te wijden aan de omstandigheid dat, zoals reeds blijkt uit resolutie 1199 (1998) en als standpunt van de Nederlandse regering en de NAVO bij herhaling is aangevoerd, in de FRJ een situatie bestond waarin fundamentele mensenrechten op grootschalige wijze ernstig werden geschonden en dreigden te worden geschonden...";

69. Aangezien echter niet valt in te zien waarom Dedovic c.s. daaraan enig betoog had te wijden, nu de Kok c.s. uitdrukkelijk te kennen had gegeven daarop geen beroep te doen als grondslag voor rechtmatigheid van de oorlogvoering;

70. Aangezien het feit dat het Hof Den Haag hier het zogenaamde leerstuk van de 'humanitaire interventie' buiten de procespartijen om in rechte introduceert, bij een welwillende interpretatie wellicht nog kan worden beoordeeld als een verlengstuk van 's-rechters taak tot rechtsvinding, doch bij een wat neutraler interpretatie moet worden beoordeeld als een treden buiten de kaders zoals zij door de procespartijen in dit civiele geding werden aangegeven, een en ander ten detrimente van appellanten in de onderhavige procedure, die zich daarbij van enige mogelijkheid om te reflecteren op wat het Hof hier allemaal, buiten de procespartijen om, binnen zijn toetsingskader trekt gespeend zagen;

71. Aangezien het Hof Den Haag zijn zelf geinitieerde exercitie naar een mogelijke rechtvaardiging van het Nederlandse oorlogsgeweld tegen Joegoslavie op basis van het zogenaamde leerstuk van humanitaire interventie afsluit met de conclusie daarover geen defintief oordeel te kunnen geven en daartoe overweegt, onder verwijzing naar een uitgebreide literatuurlijst die het Hof heeft geraadpleegd:

> "5.3.13. Jurisprudentie waarin rechtstreeks de vraag wordt beantwoord of in deze omstandigheden een volkenrechtelijke rechtvaardigingsgrond aanwezig is ontbreekt. Uitgangspunt

is wel, in de woorden van het Internationaal Gerechtshof in de uitspraak inzake **Nicaragua** (ICJ Reports (1986)), dat "the use of force could not be the appropriate method to monitor or ensure (...) respect [for human rights]". Uit literatuur (1), waaronder publicaties van de International Law Commission van de Verenigde Naties, bijvoorbeeld over het ontwerp inzake de Staatsaansprakelijkheid (2), blijkt dat over deze materie verschillend wordt gedacht en dat de vraag of op basis van het huidige internationaal (gewoonte)recht rechtvaardigingsgronden (in wording) voor humanitaire interventie kunnen worden gevonden en, zo ja, aan welke feitelijke en juridische voorwaarden moet zijn voldaan, niet eensluidend wordt beantwoord.

5.3.14. Noch Kok c.s., noch Dedovic c.s. heeft gemeend dat in dit kort geding uitgebreide voorlichting en wezenlijk debat over deze juridische vragen op zijn plaats waren en de FRJ en de Staat, die het debat in het bijzonder moeten aangaan, zijn geen partij in dit geding. Het uiteindelijke oordeel over de legitimiteit van de luchtacties hangt bovendien in belangrijke mate af van de vaststelling en de waardering van tal van feiten en omstandigheden (onder meer die genoemd in rechtsoverweging 5.3.12.), waaromtrent in deze procedure evenmin debat is gevoerd.

5.3.15. In deze omstandigheden ontbreekt het het hof aan voldoende eenduidige, door partijen bediscussieerde, feitelijke en juridische gegevens aan de hand waarvan kan worden bepaald welke regels en beginselen van volkenrecht in dit geval van toepassing zijn en tot welke uitkomst toepassing daarvan leidt. Ter vaststelling van een en ander is bijvoorbeeld nadere deskundige voorlichting nodig, waarvoor in deze procedure geen plaats is. Daarom kan in dit kort geding niet met voldoende mate van waarschijnlijkheid ervan worden uitgegaan dat de deelname van de Staat aan de luchtacties jegens de FRJ in strijd is met regels of normen van volkenrecht.

5.3.16. Er kan dus niet op voorhand worden aangenomen dat deelname van de Staat aan de luchtacties tegenover de FRJ onrechtmatig is. Dat betekent dat reeds daarom niet valt te oordelen of de Staat aansprakelijk is jegens Dedovic c.s. Waar aansprakelijkheid van de Staat niet vaststaat, kan evenmin worden vastgesteld dat Kok, De Grave en Van Aartsen door het besluit daartoe te nemen onrechtmatig hebben gehandeld tegenover Dedovic c.s.";

72. Aangezien het feit dat de regering van de Staat der Nederlanden zich weliswaar - terecht ! - vooralsnog niet buiten het kader van het Handvest van de Verenigde Naties durft te begeven en zich dan ook ver heeft gehouden van het aanroepen van het zogenaamde leerstuk van 'humanitaire interventie' als rechtvaardigingsgrond voor zijn oorlogsvoering -, daar waar het Hof Den Haag niet schroomde om in dit zogenaamde leerstuk te treden en de conclusie meende te mogen trekken dat de door het Hof zelf vastgestelde schending door Kok c.s. van het

Handvest daarmee wellicht gedisculpeeerd zou kunnen worden -, diezelfde Nederlandse regering er niet van heeft weerhouden om niettemin te laten aftasten hoe een dergelijke zogenaamde 'humanitaire interventie' binnen het geldend volkenrecht gepositioneerd zou kunnen worden;

73. Aangezien de Nederlandse regering daartoe op 12 oktober 1999 de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) en de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken (CAVV) verzocht heeft hieromtrent advies uit te brengen;

74. Aangezien door de AIV en CAVV daarop in april 2000 rapport werd uitgebracht over, zoals dit werd uitgedrukt, 'de problematiek rond humanitaire interventie', dit onder de titel "Humanitaire Interventie";

75. Aangezien de CAVV en AIV, na gedetailleerd onderzoek, in dit rapport tot voor de Staat der Nederlanden ontnuchterende conclusies komen, die geen enkele ruimte laten voor enig oordeel dat de Staat zich wellicht nog, achteraf, op dit zogenaamde leerstuk van 'humanitaire interventie' zou kunnen beroepen, teneinde de door het Hof Den Haag bevestigde schending van het Handvest van de Verenigde Naties en van het van ius cogens zijnde geweldsverbod als gedisculpeerd te kunnen voorstellen;

76. Aangezien de het rapport "Humanitaire Interventie" immers tot de bevinding moet komen, zoals die wordt weergegeven op blz. 36 en 37 hiervan en die in zijn totaliteit luidt:

> "Daarmee blijft de vraag actueel of staten op grond van humanitaire overwegingen gerechtigd zijn zonder toestemming van de Veiligheidsraad in te grijpen in andere staten. De CAVV en AIV zijn tot de conclusie gekomen dat het internationale recht hiervoor thans geen grondslag biedt (..)."

77. Aangezien de CAVV en AIV in hun rapport wel pleiten voor een rechtsontwikkeling in de richting van het mogelijk maken van zogenaamde 'humanitaire interventie' en daarvoor een aantal lijnen proberen uit te zetten voor een door hen wenselijk geachte toekomstige ontwikkeling, door hen aangeduid als 'het toetsingskader';

78. Aangezien het ontwikkelen van dit zogenoemde 'toetsingskader' als louter intellectuele exercitie wellicht interessant is, alsmede voorts beschouwd kan worden als een aardige geste in de richting van de Nederlandse regering en van de overige NAVO-landen teneinde duidelijk te maken dat althans de leden van de CAVV en AIV niet aan de goede bedoelingen van de Nederlandse regering en de overige NAVO-landen bij de gevoerde oorlog tegen Joegoslavië twijfelen, maar dit verder juridisch als volstrekt betekenisloos moet worden aangemerkt;

79. Aangezien er immers niet alleen in het internationale recht geen grondslag valt te bespeuren voor zoiets als zoge-

naamde 'humanitaire interventie', maar er ook in het internationale rechtsontwikkeling geen tekenen zijn te vinden welke die kant op wijzen;

80. Aangezien ook de CAVV en AIV dit laatste in hun rapport moeten constateren, waar zij het hierboven weergegeven citaat immers moeten afsluiten met de vaststelling:

"..., en dat een dergelijke rechtsgrondslag zich ook nog niet ontwikkelt." (blz 36-37);

81. Aangezien met de uitkomst van dit in opdracht van de Nederlandse regering uitgebrachte rapport "Humanitaire Interventie" dan ook de vraag of er, naar internationaal recht, zoiets bestaat als 'humanitaire interventie', of in wording is, als rechtvaardigingsgrondslag om oorlog te gaan voeren, opnieuw in ontkennende zin beslecht is: 'humanitaire interventie' bestaat niet als zodanig en is als zodanig evenmin in wording;

82. Aangezien daarmee tevens de vraag die het Hof Den Haag zich stelt onder 5.3.13 van het arrest Dedovic/Kok 'of op basis van het huidige internationaal (gewoonte)recht rechtvaardigingsgronden (in wording) voor humanitaire interventie kunnen worden gevonden' definitief is afgedaan: zulke rechtvaardigingsgronden zijn er niet en doemen al evenmin op aan het gezichteinder;

83. Aangezien daarmee vast staat dat het Hof Den Haag ten onrechte in het speculatieve bestaan van zulke rechtvaardigingsgronden verschoningstermen voor Kok, Van Aartsen en De Grave heeft menen te moeten vinden ten aanzien van de door hen gepleegde schending van het geweldsverbod;

84. Aangezien toch al volstrekt onduidelijk was waar het Hof het idee vandaan haalde dat zo iets als 'humanitaire interventie' een rechtvaardigingsgrond zou kunnen vormen voor schending van het geweldsverbod, waar het Hof eerst zelf constateert dat dit geweldsverbod ius cogens vormt;

85. Aangezien er mitsdien geen andere conclusie rest dan dat hier van toepassing is het gestelde in artikel 2 van de UN Definition on Agression, namelijk dat 'The first use of armed forces by a State in contravention of the Charter shall constitute prima facie evidence of an act of aggression';

86. Aangezien derhalve, zelfs indien de NAVO-oorlog moreel gezien het karakter zou moeten worden toegedicht van een 'humanitaire interventie', dit aan het feit dat hier juridisch sprake is van een agressie-oorlog geen afbreuk zou vermogen te doen;

87. Aangezien echter het feit dat de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië gemakshalve met het epitheton 'humanitaire interventie' wordt gesierd - bij welke kwalificatie het Hof Den Haag in het arrest Dedovic/Kok zich zonder meer aansluit, volstrekt onge-

grond is en mitsdien in morele en politiek-sociale zin van een 'humanitaire interventie' geen sprake was;

88. Aangezien immers in deze oorlog door de NAVO-agressie meer dan 4000 Joegoslavische burgers zijn gedood en vele duizenden zijn gewond en voor meer dan 100 miljard gulden schade is toegebracht aan de civiele infrastructuur van Joegoslavië;

89. Aangezien deze verwoestende gevolgen van de NAVO-agressie voor de Joegoslavische bevolking in termen van aangerichte vernietiging en menselijk leed vanuit Westers gezichtspunt kennelijk niet worden beschouwd als een humanitaire catastrofe;

90. Aangezien dit in schril contrast staat met het feit dat de NAVO, waaronder Nederland, zijn - de NAVO moet, evenals de oorlogsgod Mars, voor mannelijk worden gehouden - bommenwerpers al liet warm draaien op een moment dat, naar onbetwiste mededeling van het door de NAVO-landen zo gekoesterde UCK-terroristen zelf, onder de Albanese bevolking ongeveer 300 doden waren gevallen, zoals met behulp van OVSE-documenten in de loop van de komende civiele procedure zal worden bewezen;

91. Aangezien op dat moment door de heersende politieke klasse in de NAVO-landen en hun media al luidkeels van de daken werd geroepen dat er in Kosovo sprake zou zijn van een humanitaire catastrofe, die dreigen met een 'humanitaire interventie' zou rechtvaardigen;

92. Aangezien dus de Westerse moraliteit een opvatting meebrengt dat 300 Albanese doden moeten worden geduid in termen van een humanitaire catastrofe en 4000 Joegoslavische doden dat niet zijn;

93. Aangezien de orgie van militair geweld, dood en vernietiging die de door NAVO-landen, waaronder Nederland, vervolgens maandenlang, dag en nacht, over Joegoslavië en zijn bevolking werd gebracht en die zogenaamd bedoeld heette te zijn om een einde te maken aan etnische zuiveringen die beweerdelijk in Kosovo van de zijde van het Joegoslavische leger zouden hebben plaatsgevonden voordat de NAVO-interventie een aanvang nam, tenslotte zelf heeft geresulteerd in een humanitaire catastrofe, waarbij Kosovo vrijwel volledig van alle niet-Albanese bevolkingsgroepen is gezuiverd;
Daarbij zijn meer dan 350.000 inwoners van de niet-Albanese bevolkingsgroepen op de vlucht gedreven en duizenden gedood of vermist;

94. Aangezien derhalve de Westerse moraliteit een opvatting meebrengt dat als beweerdelijk honderdduizenden Albanezen zouden worden verdreven, er sprake is van een ontoelaatbare en onaanvaardbare etnische zuivering en van een humanitaire catastrofe, maar als er honderdduizenden niet-Albanezen worden verdreven, er niet gesproken behoeft te worden in termen van een humanitaire catastrofe;

95. Aangezien de verschrikkelijke tol die de Joegoslavische bevolking als gevolg van de NAVO-agressieoorlog moet betalen in termen van slachtoffers, menselijk leed en vernietiging van civiele infrastructuur, alsmede de vrijwel totale etnische zuivering van honderdduizenden vertegenwoordigers van niet-Albanese bevolkingsgroepen, waarin deze beweerdelijke 'humanitaire interventie' is ontaard een humanitaire catastrofe zonder weerga betekenen;

96. Aangezien de leidende politieke kastes en hun media van de NAVO-landen niettemin hun oorlog tegen Joegoslavië als een humanitair succesverhaal blijven betitelen;

97. Aangezien dit een onthullende kijk geeft op hun zogenaamde 'humanitaire' intenties bij het voeren van deze oorlog tegen Joegoslavië;

98. Aangezien er dus, naar hun opvattingen, klaarblijkelijk alleen sprake zou kunnen zijn van een 'humanitaire catastrofe' in Kosovo indien beweerdelijk humanitaire rechten van de Albanese bevolkingsgroep in de verdrukking zouden komen, maar aan de schending van humanitaire rechten van de Servische bevolkingsgroep, de Roma-bevolking en van talloze andere bevolkingsgroepen absoluut niet zwaar behoeft te worden getild;

99. Aangezien immers anders de vertegenwoordigers van de NAVO-landen onmogelijk deze oorlog als een humanitair succes-verhaal zouden kunnen blijven voorspiegelen;

100. Aangezien bovendien - maar dit volstrekt terzijde - deze faliekante afloop volstrekt haaks staat op de belangrijkste condities die de AIV en de CAVV in het rapport "Humanitaire Interventie" met betrekking tot het daarin genoemde zogenaamde 'toetsingskader' pogen te formuleren, voor het geval dat er wellicht in een ver verwijderde toekomst een ontwikkeling zou kunnen plaatsvinden om 'humanitaire interventie' juridisch en volkenrechtelijk serieus te nemen;

101. Aangezien het evenzeer verbijsterend is te moeten ervaren hoe de grootscheepse slachtpartijen onder de Palestijnse bevolking, vernietiging van Palestijnse steden, het onderbulldozeren van mensen en het verhinderen dat aan hen hulp wordt verleend, marteling, beroving en plundering op grote schaal, onthouding van medische hulp, totale isolatie en beroving van bestaansmiddelen door het Israelische leger door de Westerse leidende politieke klasse en hun media met een ijskoude onverschilligheid tegemoet worden getreden, alsof daarmee van een humanitaire catastrofe niet kan worden gesproken;

102. Aangezien dit in stuitend contrast staat met de diarrhee van humanitaire emoties die door de Westerse politieke klasse en hun media over de zogenaamde 'internationale gemeenschap' werden uitgestort omtrent het vermeende lot van de Albanese

bevolkingsgroep in Kosovo aan de vooravond van de NAVO-interventie;

103. Aangezien dit onderstreept wat de beroemde Amerikaanse linguïst Noam Chomsky aangeeft over de huidige dimensie van de mensenrechten-discours: daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen mensenrechten van mensen die er politiek toe doen en mensenrechten van mensen die er politiek niet toe doen. De mensenrechten van de laatsgenoemde categorie zijn verder in de publieke discussie irrelevant. Dit is een wezenlijk fascistische dimensie van de huidige mensenrechten-discours;

104. Aangezien niet alleen - voor elkeen waarneembaar en daarmee objectief onloochenbaar - de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië in een humanitaire catastrofe is geëindigd, en daarmee ook definitief elke reminiscentie aan een 'humanitaire interventie' tot een aanfluiting is gemaakt, maar ook voorts, reeds bij een oppervlakkige objectieve analyse, er geen enkele reden overblijft om Nederland en de overige NAVO-landen bij het in werking zetten van hun oorlogsmachine tegen Joegoslavië enigerlei vorm van zuivere bedoelingen toe te dichten;

105. Aangezien de ware redenen waarom Nederland en de overige Navo-landen Joegoslavië de oorlog hebben aangedaan in de loop van het na dit voorlopig getuigenverhoor te voeren rechtsgeding nog uitgebreid aan de orde zullen worden gesteld;

106. Aangezien hier in dit kader volstaat om vast stellen dat voor de door Nederland in NAVO-verband gevoerde oorlog elke juridische grondslag in het geldende internationale recht ontbrak;

107. Aangezien dientengevolge dan ook maar één conclusie rest: de oorlog die Nederland in NAVO-verband heeft gevoerd, vormde een oorlog in strijd met het geweldsverbod, en was daarmee een agressie-oorlog, zijnde een misdrijf tegen de vrede;

108. Aangezien Nederland derhalve, in NAVO-verband, met het voeren van een dergelijke agressie-oorlog, in weerwil van het geweldsverbod, zich schuldig heeft gemaakt aan het ergst denkbare misdrijf dat naar internationaal recht mogelijk is;

109. Aangezien immers, zoals in artikel 6 van het Handvest van Neurenberg wordt herbevestigd, het voeren van een agressie-oorlog, in weerwil van het geweldsverbod, als buitengewoon ernstig misdrijf tegen de vrede moet worden beschouwd;

110. Aangezien dit ook in het vonnis van het Tribunaal van Neurenberg tot uitdrukking wordt gebracht, waarin wordt gesteld:

"To initiate a war of aggression, therefore, is not only an international crime; it is the supreme international crime differing only from other war crimes in that it contains within itself the accumulated evil of the whole."

(H.M. Attorney-General (ed): The Trial of German Major War Criminals, Part 22, HMSO, London 1950, p. 421)

111. Aangezien het plegen van een dergelijk naar internationaal recht ultiem misdrijf niet zonder juridische gevolgen kan blijven;

112. Aangezien het, naar de huidige stand van het volkenrecht, onomstreden is dat landen die gezamenlijk oorlogsgeweld beramen, voorbereiden en uitvoeren, alsmede zich daartoe verbinden, onder een gemeenschappelijke militair-strategische planning en een gezamenlijke militaire leiding plaatsen, elk voor zich volkenrechtelijk verantwoordelijk moeten worden gehouden voor alle gevolgen en uitkomsten van dat gezamenlijke oorlogsgeweld, zowel de rechtmatige als de onrechtmatige;

113. Aangezien dit, als gezegd, reeds op zichzelf als principe onomstreden is, doch met des temeer nadruk van gelding is indien de betrokken staten die zich ten aanzien van het te ondernemen oorlogsgeweld verbonden hebben, uitdrukkelijk ten aanzien van alle uitkomsten van dat oorlogsgeweld één lijn trekken en van geen der uitkomsten, al dan niet achteraf, uitdrukkelijk afstand nemen;

114. Aangezien zowel het hier onder 112 als onder 113 gestelde voluit van toepassing is op de oorlog die de NAVO-landen op de avond van de 24ste maart 1999 tegen de Federale Republiek Joegoslavië zijn begonnen;

115. Aangezien het onder 112 gestelde met name ook geldt voor de - meer specifiek - in dit verzoek voorlopig getuigenverhoor aan de orde zijnde gewelddaden;

116. Aangezien, naar de maatstaven van het recht, voor zover er bij gezamenlijk gepleegd oorlogsgeweld sprake is van schending van de humanitair recht - welke schending mitsdien in volkenrechtelijke zin dan elk der betrokken staten valt toe te rekenen -, elk der betrokken staten hiervoor ook civielrechtelijk aansprakelijk kan worden gehouden;

117. Aangezien de tribunalen van Neurenberg en Tokio hebben bevestigd dat, naar geldend recht, niet alleen staten voor onrechtmatig oorlogsgeweld aansprakelijkheid dragen, maar evenzeer voor dit onrechtmatige oorlogsgeweld verantwoordelijke individuen;

118. Aangezien niet voor niets immers in het recht het beginsel van persoonlijke aansprakelijkheid voor misdrijven tegen het recht inzake gewapende conflicten is geintroduceerd en in de documenten van het Tribunaal van Neurenberg is vastgelegd dat "war crimes are committed by living beings, not by abstract entities", en ook een, in de ogen van velen, omonstreden instelling als het Joegoslavië Tribunaal de pretentie heeft om dit uitgangspunt voortdurend te herbevestigen;

119. Aangezien er derhalve in het kader van misdrijven tegen de vrede, oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid onmiskenbaar sprake is van individuele strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor de verantwoordelijke individuen;

120. Aangezien het een algemeen rechtsprincipe is dat waar sprake is van strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor misdrijven, er ook sprake is voor civielrechtelijke aansprakelijkheid;

121. Aangezien mitsdien niet alleen de afzonderlijke staten, elk voor zich, verantwoordelijk en aansprakelijk zijn voor in het kader van gezamenlijke militaire operaties eventueel gepleegde misdrijven, maar ook individuen die naar geldende internationaalrechtelijke maatstaven strafrechtelijk hiervoor verantwoordelijk kunnen worden gehouden, eveneens civielrechtelijk aansprakelijk kunnen worden gehouden;

122. Aangezien een dergelijk vorderingsrecht als zodanig niet alleen wordt weerspiegeld in het verdragsrecht, met name ook reeds in de Haagse Conventies en, recentelijk, in artikel 91 van Protocol I bij de Verdragen van Genève, maar het overigens ook in geval van ernstige schending van mensenrechten, naar de huidige stand van het recht, een algemeen erkend principe vormt dat hieruit civiele schadeplichtigheid voor de daders jegens de slachtoffers voortvloeit en tot slot een dergelijke schadeplichtigheid ook nog valt af te leiden uit de algemeen geldende regels van het recht ten aanzien van onrechtmatige daad;

123. Aangezien het van cruciaal belang is dat Westerse politieke elites, alsmede hun militaire uitvoerders, niet immuum zijn voor welke vorm van verantwoording in rechte dan ook ten aanzien van deze toenemende tendens om van oorlogsgeweld gebruik te maken zonder zich er daarbij veel van aan te trekken wat het internationale recht daaromtrent bepaalt;

124. Aangezien het immers, gelet op het in de Neurenbergse processen geformuleerde beginsel dat misdrijven tegen het recht inzake gewapende conficten worden begaan door mensen en niet door abstracte entiteiten - een beginsel dat ook door het Internationale Strafhof tot uitdrukking zal worden gebracht -, een dwingende noodzaak is dat ook vertegenwoordigers van de Westerse politieke elites, alsmede Westerse militairen, die zich schuldig maken aan schendingen van het recht inzake oorlog en vrede en van het internationale humanitaire recht, daarvoor op individuele basis in rechte worden aangesproken;

125. Aangezien daarmee, precies als in het geval dat niet-Westerse verdachten voor internationale tribunalen en strafhoven worden gebracht, het belang van genoegdoening voor de slachtoffers en het belang van herstel van de geschonden rechtsorde is gemoeid;

126. Aangezien geen enkele militaire leider, en geen enkele militaire ondergeschikte, ten aanzien van bevelen zich kan

beroepen op het 'Befehl ist Befehl' en allen verplicht zijn om zelf na te gaan of bij hun handelen als militair geen inbreuk wordt gemaakt op het recht inzake oorlog en vrede en op de wetten en gebruiken van de oorlog, een beginsel waarop verzoekers zich beroepen en dat sedert de Tweede Wereldoorlog ook uitdrukkelijk in onze Wet Oorlogsstrafrecht is vastgelegd;

127. Aangezien een voorlopig getuigenverhoor, en dan met name van de politiek en militair verantwoordelijke personen, duidelijkheid zal moeten verschaffen omtrent de wezenlijke juridische argumenten die de Nederlandse Staat, alsmede zijn politiek en militair verantwoordelijken en zijn militair uitvoerenden, ter rechtvaardiging van hun schending van het geweldsverbod voorhanden zouden hebben;

128. Aangezien van onrechtmatigheid bij de militaire geweldsakties die in het kader van de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië hebben plaatsgevonden des te meer sprake zal zijn voor elk NAVO-land dat niet uitdrukkelijk een voorbehoud zou hebben gemaakt terzake van bepaalde geweldsakties of terzake van de manier van militair gewelddadig optreden, doch van enig zodanig voorbehoud van welk NAVO-land dan ook vooralsnog niets bekend is;

129. Aangezien een voorlopig getuigenverhoor dan ook de aangewezen weg is om duidelijkheid te verkrijgen omtrent de vraag of door Nederland - of door andere NAVO-landen - uitdrukkelijke voorbehouden zijn gemaakt terzake van bepaalde methoden van oorlogvoering, het gebruik van bepaalde wapentypes, van bepaalde militaire strategieën en het anderzins toepassen van bepaalde geweldsakties, welke eventuele voorbehouden dan zouden kunnen worden aangevoerd als grondslag om althans te pogen mede-verantwoordelijkheid - en daarmee de aansprakelijkheid - voor eventuele schendingen van humanitair recht in het kader van de NAVO-oorlog tegen Joegoslavie te beperken;

130. Aangezien herhaaldelijk door Nederlandse politiek en militair verantwoordelijken binnen de politiek-bestuurlijke kontekst het standpunt is ingenomen dat de RTS-studio in Belgrado een militair doel zou vormen, doch onduidelijk is of dit standpunt ook in rechte wordt betrokken en het voorlopige getuigenverhoor daarover duidelijk zou dienen te verschaffen;

131. Aangezien door de politiek en militair verantwoordelijken, met name ook door premier Kok, minister van buitenlandse zaken Van Aartsen en minister van defensie de Grave in publieke verklaringen bij voortduring is beleden dat de RTS-studio in Belgrado daarom een gerechtvaardigd militair doel zou hebben gevormd, omdat de RTS zich schuldig zou hebben gemaakt aan oorlogspropaganda en het stelselmatig aanzetten tot haat tegen de Albanese bevolkingsgroep, doch vooralsnog onduidelijk is hoe het beweerdelijke oorlogspropagandistische karakter van de RTS-uitzendingen de RTS tot een militair doel zouden kunnen maken, mede gelet op de omschrijving die in artikel 52 lid 2 van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van

Genève van het begrip militair doel wordt gegeven, luidende voor zover hier van betekenis:

> "Aanvallen dienen strikt tot militaire doelen te worden beperkt. Voor zover het objecten betreft, zijn militaire doelen uitsluitend die objecten die naar hun aard, ligging, bestemming of gebruik een daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsverrichtingen leveren en waarvan de gehele of gedeeltelijke vernietiging, verovering of onbruikbaarmaking onder omstandigheden van dat moment een duidelijk voordeel oplevert",

zodat het beoogde voorlopig getuigenverhoor er mede toe strekt om hieromtrent helderheid helderheid te verkrijgen;

132. Aangezien bovendien de banden van alle RTS-uitzendingen ten tijde van de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië bewaard zijn gebleven en zich bevinden in handen van verzoekers, en verzoekers gaarne, in het kader van het voorlopig getuigenverhoor, van premier Kok, minister van buitenlandse zaken Van Aartsen en minister van defensie de Grave vernemen welke uitzendingen van de RTS, wanneer uitgezonden, hun beschuldigingen zouden rechtvaardigen dat de RTS, voor of tijdens de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië, zich schuldig zou hebben gemaakt aan haatcampagnes tegen de Albanese bevolkingsgroep;

133. Aangezien non-combattanten in het algemeen geen gerechtvaardigd doelwit vormen, doch niettemin, in de volle wetenschap dat zich daarin op dat moment een aanzienlijk aantal medewerkers bevonden, de RTS-studio met gericht geweld werd vernietigd, hetgeen de conclusie rechtvaardigt dat door de Nederlandse regering en de overige NAVO-landen de RTS-functionarissen wellicht niet als non-combattanten werden beschouwd;

134. Aangezien een dergelijke opvatting alsdan de in voorlopig getuigenverhoor te beantwoorden vraag opwerpt op grond van welke argumenten en volkenrechtelijke inzichten deze RTS-functionarissen door hen niet als non-combattanten werden aangemerkt;

135. Aangezien in het tegenovergestelde geval dat de RTS-medewerkers door de Nederlandse regering en door de overige NAVO-landen wél als non-combattanten werden beschouwd, dit de alsdan de in het voorlopige getuigenverhoor te beantwoorden vraag opwerpt op grond van welke argumenten en volkenrechtelijke inzichten het feit dat hier opzettelijk en weloverwogen non-combattanten de dood werden ingejaagd in casu als gelegitimeerd zou moeten worden beschouwd;

136. Aangezien voorts in artikel 57 van Protocol I, voor zover hier van betekenis, wordt bepaald:

> "1. Bij het uitvoeren van de militaire operaties moet er voortdurend voor gewaakt worden, dat de burgerbevolking, de burgers en de burgerobjecten worden ontzien.

2. Met betrekking tot aanvallen dienen de volgende voorzorgen te worden genomen:
(a) zij die een aanval voorbereiden of tot een aanval besluiten dienen:
(i) al het praktisch uitvoerbare te doen om zich ervan te vergewissen , dat de aan te vallen doelen geen burgers of burgerobjecten zijn en geen bijzondere bescherming genieten, maar militaire doelen vormen in de zin van artikel 52, tweede lid, en dat de bepalingen van dit Protocol niet verbieden deze aan te vallen;
(ii) alle praktisch uitvoerbare voorzorgen te nemen bij de keuze van de middelen en methoden voor de aanval, ten einde bijkomend verlies van mensenlevens onder de burgerbevolking, verwonding van burgers en schade aan burgerobjecten te voorkomen en deze in elk geval tot het uiterste te beperken;
(iii) af te zien van enige aanval die naar kan worden verwacht mede bijkomend verlies van mensenlevens onder de burgerbevolking, verwonding van burgers, schade aan burgerobjecten of een combinatie daarvan zal veroorzaken, in een mate welke buitensporig zou zijn in verhouding tot het te verwachten tastbare en rechtstreekse militaire voordeel;
(b) een aanval dient te worden afgelast of opgeschort, wanneer blijkt dat het geen militiar doel is of een bijzondere bescherming geniet, of wanneer blijkt dat de aanval naar kan worden verwacht mede bijkomend verlies van mensenlevens onder de burgerbevolking, verwonding van burgers, schade aan burgerobjecten of een combinatie daarvan zou veroorzaken, in een mate welke buitensporig zou zijn in verhouding tot het te verwachten tastbare en rechtstreekse militaire voordeel;
(c) omtrent aanvallen die ook de burgerbevolking zouden kunnen treffen, dient op effectieve wijze vooraf een waarschuwing te worden gegeven, tenzij de omstandigheden dat niet toelaten."

137. Aangezien er dus bij aanvallen die ook de burgerbevolking zouden kunnen treffen, sprake moet zijn van 'een effectieve waarschuwing', zo wordt uitdrukkelijk door artikel artikel 57 lid 2 van Protocol I gestipuleerd;

138. Aangezien het voorlopig getuigenverhoor er mede toe strekt om te achterhalen in hoeverre bij de aanval op het RTS-studio en bij de clusterbom-aanvallen op Nis aan dit vereiste van humanitair oorlogsrecht de hand is gehouden;

139. Aangezien de kwestie of en in hoeverre voorafgaand aan het bombardement op de RTS-studio op effectieve wijze een waarschuwing zou zijn afgegeven voor verzoekers een buitengewoon emotionele lading heeft en ook overigens de gemoederen in Belgrado zeer bezig houdt;

140. Aangezien dan ook verzoekers, met name de als verzoekers optredende slachtoffers van het NAVO-bombardement op de RTS-studio en hun nabestaanden, middels het voorlopige getuigen-

verhoor nauwkeurig en tot in de kleinste details duidelijkheid willen over de vraag of er enige waarschuwing zou zijn afgegeven, voorafgaand aan het bombardement, wanneer dan een dergelijke waarschuwing - of waarschuwingen - zouden zijn gedaan, door wie, in welke bewoordingen en tenslotte aan wie dan een dergelijke waarschuwing - of waarschuwingen - zouden zijn gericht geweest;

141. Aangezien vooralsnog niets erop wijst dat de NAVO, voordat de aanval plaatsvond, er niet van op de hoogte was dat op het moment van het bombardement een niet onaanzienlijk aantal RTS-fuctionarissen in de RTS-studio aanwezig was, doch dit klaarblijkelijk geen reden is geweest om van de voorgenomen aanval af te zien conform het bepaalde in artikel 57 lid 2 onder (a)(iii) van protocol I, dan wel de aanval af te gelasten of op te schorten conform het bepaalde in artikel 57 lid 2 onder (b) en in het voorlopig getuigenverhoor door de politiek en militair verantwoordelijken duidelijkheid kan worden verschaft waarom dit, in weerwil van deze duidelijke vereisten van humanitair oorlogsrecht, niet is gebeurd;

142. Aangezien er - achteraf - duidelijke aanwijzingen zijn gekomen dat er tussen de NAVO-landen onderling, althans geruime tijd, onenigheid heeft bestaan omtrent zaken als een eventuele aanval op de RTS-studio in Belgrado, doch vooralsnog moet worden aangenomen dat ook Nederland zich uiteindelijk voluit aan een dergelijke aanval heeft gecommitteerd, behoudens uit een voorlopig getuigenverhoor af te leiden eventuele tegenargumenten daarvoor;

143. Aangezien immers zowel premier Kok als de minister van buitenlandse zaken Van Aartsen en de minister van defensie de Grave, onmiddellijk na de dodelijke en vernietigend aanval op de RTS-studio, zich publiekelijk in instemmende en lovende bewoordingen over deze gewelddaad hebben uitgelaten;

144. Aangezien foto's van de gevolgen van de laffe nachtelijke aanval op de RTS-studio in Belgrado en van de slachtoffers die daarbij zijn gevallen aan dit verzoekschrift voorlopig getuigenverhoor zijn gehecht en mitsdien van dit verzoekschrift deel uitmaken;

145. Aangezien er duidelijke aanwijzingen zijn dat Nederlandse F-16's rechtstreeks hebben deelgenomen aan de inzet van clusterbommen in Joegoslavië;

146. Aangezien er reeds jaren een subcommissie van de Verenigde Naties werkzaam is om te bepalen in hoeverre clusterbommen zouden moeten worden gerekend tot massavernietigingswapens, en/of wapens die een onnodig lijden veroorzaken en mitsdien al in beginsel tot de verboden wapens zouden moeten worden gerekend;

147. Aangezien echter de voortgang van dit onderzoek dat in het kader van de Verenigde Naties plaatsvindt voortdurend

wordt vertraagd door tegenwerking van met name de Westerse landen, onder aanvoering van de Verenigde Staten;

148. Aangezien het vooralsnog ontbreken van definitieve conclusies in het kader van dit onderzoek de rechtsvraag of clusterbommen al dan niet reeds in beginsel als wapens moeten worden aangemerkt van een massavernietigend karakter en/of als wapens die een onnodig lijden veroorzaken, onverlet laat en allerminst reeds zonder meer op al op voorhand valt aan te nemen dat clusterbommen tot de naar de heersende humanitair-rechtelijke maatstaven in beginsel geoorloofde wapens zouden moeten worden gerekend;

149. Aangezien ook in het geval dat aangenomen zou worden dat clusterbommen naar de heersende humanitair-rechtelijke maatstaven tot de althans in beginsel geoorloofde wapens zouden moeten worden gerekend, zodat in principe een gebruik daarvan als geoorloofd zou kunnen gelden in geval van een rechtmatige oorlog, dit nog allerminst betekent dat een gebruik daarvan in alle gevallen voor geoorloofd zou moeten worden gehouden, of zelfs maar in meer dan alleen zeer uitzonderlijke situaties;

150. Aangezien in het voorlopige getuigenverhoor, althans in voorlopig kader, de algemene rechtmatigheidsvraag omtrent het gebruik van clusterbommen aan de orde kan komen en voorts dit voorlopig getuigenverhoor het aangewezen kader vormt om in te gaan op de vraag onder welke omstandigheden, tegen welke militaire doelen, op welke schaal en onder welke voorwaarden clusterbommen zijn ingezet in de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië, hetgeen van doorslaggevende betekenis kan zijn voor het rechtmatigheidsgehalte van dergelijke aanvallen met clusterbommen, indien al niet het gebruik daarvan in principe voor onrechtmatig moet worden gehouden;

151. Aangezien de clusterbommen die op verschillende plaatsen in de stad Nis zijn neergekomen en daar hun verschrikkelijke vernietigende werk verrichtten, gezien deze feitelijkheden, vooralsnog moeten worden beschouwd als weloverwogen aanvallen op civiele doelen, behoudens eventuele uit het voorlopig getuigenverhoor te ontlenen aanwijzingen van het tegendeel;

152. Aangezien ook indien moet worden aangenomen dat - hetgeen dan uit het voorlopig getuigenverhoor zou dienen te worden afgeleid -, het zogezegd de bedoeling zou zijn geweest om met deze clusterbom-aanvallen op Nis bepaalde militaire doelen te raken, deze doelen daarbij dan kennelijk zodanig dicht bij stedelijke bevolkingsconcentraties waren gelegen dat bij deze aanvallen doelbewust het risico werd genomen dat daarbij de stedelijke bevolking (mede) het slachtoffer zou worden, hetgeen alsdan de vraag aan de orde doet komen - welke vraag alsdan evenzeer in het voorlopig getuigenverhoor dient te worden behandeld - in hoeverre er in het kader van de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië richtlijnen zouden hebben gegolden voor een eventuele inzet van clusterbommen in de omgeving van bevolkingsconcentraties;

153. Aangezien het van openbare bekendheid is dat terzake van de NAVO-geweldstoepassing tussen de NAVO-landen van gelding zouden zijn geweest zogenaamde 'rules of engagement', waarin onder meer omschreven zou zijn geweest wat aan oorlogshandelingen als toelaatbaar werd aangemerkt en welke risico's er bij uitvoering van de bombardementsvluchten konden worden genomen, zowel in termen van risico's voor de bemanningen van de NAVO-vliegtuigen, als - omgekeerd - voor de burgerbevolking;

154. Aangezien echter over de inhoud hiervan vooralsnog grote onduidelijkheid bestaat;

155. Aangezien een voorlopig getuigenverhoor noodzakelijk is om van de politiek en militair verantwoordelijken voor het militaire gewelddadigheden waarmee de NAVO-oorlog gepaard ging duidelijkheid verkrijgen omtrent de wijze van totstandkomen en de inhoud van deze zogenaamde 'rules of engagement';

156. Aangezien datzelfde voorlopige getuigenverhoor, gericht op het doen horen van de politiek en militair verantwoordelijken, maar in dit verband voorts ook nog op het doen horen van de militair uitvoerenden, noodzakelijk is om duidelijkheid te verkrijgen omtrent de vraag of bij de uiteindelijke geweldstoepassing in NAVO-verband deze 'rules of engagement' al dan niet werden gerespecteerd, en zo niet, wie of wat een dergelijke afwijking zou hebben geindiceerd en/of gerechtvaardigd;

157. Aangezien het onderhavige voorlopige getuigenverhoor met name ook duidelijkheid zal moeten verschaffen omtrent de vraag in hoeverre de 'rules of engagement' zouden hebben voorzien in de vernietiging van de RTS-studio, een en ander in de gegeven omstandigheden waarin deze vernietigende aanval plaatsvond, met name ook omtrent de omstandigheid dat deze aanval plaatsvond in het holst van de nacht, terwijl niettemin bekend moest zijn dat op dat moment een niet gering aantal mensen in het gebouw werkzaam was;

158. Aangezien het onderhavige voorlopige getuigenverhoor ook duidelijk zal moeten verschaffen over omtrent de vraag in hoeverre de 'rules of engagement' voorzien zouden hebben in een vernietigende clusterbom-aanval op de stad Nis, dan wel op eventuele beweerdelijke militaire doelen in de onmiddellijke nabijheid van concentraties van de burgerbevolking aldaar, met het kennelijke risico dat die burgerbevolking door deze verschrikkelijke wapens zou worden getroffen;

159. Aangezien er vooralsnog - behoudens eventueel aan het voorlopig getuigenverhoor te ontlenen aanwijzingen van het tegendeel - geen aanwijzingen zijn dat Nederland, indien al niet mogelijkerwijs als uitvoerder middels zijn overdrachtsmiddelen en militairen rechtstreeks betrokken bij deze clusterbom-aanvallen op Nis, zich van deze aanvallen op enigerlei wijze afstand zou hebben genomen, hetgeen de reeds in beginsel bestaande mede-verantwoordelijkheid en mede-aansprakelijkheid voor deze aanvallen nog verder versterkt;

160. Aangezien foto's van slachtoffers van de clusterbom-aanvallen op Nis aan dit verzoekschrift worden gehecht, en mitsdien van dit verzoekschrift deel uitmaken;

161. Aangezien, zoals reeds ter sprake is gebracht, de Staat der Nederlanden, alsmede zijn politiek en militair verantwoordelijken en militair uitvoerenden, geen beroep toekomt op het principe van gerechtvaardigde zelfverdediging, noch op enig mandaat van de Veiligheidsraad, terwijl ook een beroep op enigerlei rechtvaardigingsgrond voor deze schending van het agressie-verbod moet stranden;

162. Aangezien de Staat der Nederlanden, in navolging van andere Westerse staten, waaronder de Verenigde Staten, in eerdere rechtszaken die door Joegoslavische slachtoffers van het onrechtmatige Nederlandse oorlogsgeweld in NAVO-verband zijn geentamerd, het bestaan van misdrijven tegen de vrede enerzijds als onrechtmatigheidscategorie geheel tracht te ontkennen en anderzijds bovendien ook nog misdrijven tegen de vrede als een door de rechter toetsbare categorie misdrijven probeert weg te wuiven;

163. Aangezien dit van elke rechtsgrond ontblote streven naadloos aansluit bij het de in de Westerse politiek dominante groepen levende wens om het voeren van oorlog als een gerechtvaardigde vorm van het voorzetten van politieke strijd met andere middelen volledig in ere te herstellen, nu de Westerse wereld-dominantie wederom absolute proporties heeft aangenomen en voor een catastrofale confrontatie met het voormalige Oostblok niet langer behoeft te worden gevreesd;

164. Aangezien in deze opzet om misdrijven tegen de vrede als onrechtmatigheidscategorie vervallen te doen verklaren, dan wel tenminste de rechter daarmee iedere bemoeienis te ontzeggen, treffend het gezegde wordt weerspiegeld dat macht corrumpeert en absolute macht absoluut corrumpeert;

165. Aangezien de Staat der Nederlanden zodoende in reeds eerder geentameerde procedures van Joegoslavische burgers tegen de Nederlandse deelname aan de NAVO zonder te verblikken in rechte het standpunt heeft ingenomen dat misdrijven tegen de vrede als categorie van misdrijven obsoleet zou zijn geworden en dat hetgeen het Handvest van Neurenberg daarover te melden heeft alleen op de Duitsers sloeg, terwijl niettemin tezelfdertijd ook de Staat der Nederlanden, als gastland van het zogeheten Joegoslavië Tribunaal, zich zeer wel bewust is van het feit dat nog zeer recentelijk het Handvest van Neurenberg door de Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties is herbevestigd als bron van internationaal gewoonterecht met betrekking tot datzelfde Joegoslavië Tribunaal, waar hij in het Report of the Secretary-General pursuant to paragraph 2 of the Security Council Resolution 808 (1993) van 3 mei 1993, S/25704 onder 35 stelt:

> "The part of conventional international humanitairian law which has beyond doubt become part of internatio-

nal customary law is the law applicable in armed conflict as embodied in: the Geneva Conventions of 12 August 1949 for the Protection of War Victims; 3/ the Hague Convention (IV) Respecting the Laws and Customs of War on Land and the Regulations annexed thereto of 18 October 1907; 4/ the Convention on the Prevention and Punishment of the Crimes of Genocide of 9 December 1948; 5/ and the Charter of the International Military Tribunal of 8 August 1945.";

166. Aangezien misdrijven tegen de vrede in het Handvest van Neurenberg gelijkelijk en op dezelfde voet strafwaardig worden geoordeeld als oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid en in het kader van de processen van Neurenberg zijn gekarakteriseerd in die zin dat, zoals reeds bij citaat is weergegeven, een dergelijk misdrijf tegen de vrede vormt:

"..the supreme international crime differing only from other war crimes in that it contains within itself the accumulated evil of the whole.";

167. Aangezien daarmee dan ook onverminderd de vraag op tafel ligt met welke juridische argumenten de Nederlandse Staat, alsmede zijn politiek en militair verantwoordelijken en zijn militair uitvoerenden, de deelname aan de NAVO-oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië werkelijk meent te kunnen rechtvaardigen;

168. Aangezien de rechtmatigheid van de gevoerde oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië immers primair bepalend is voor het rechtmatigheidsgehalte van alle gewelddadige akties die in het kader van deze oorlog zijn uitgevoerd;

169. Aangezien immers geen enkele geweldsaktie, die in het kader van deze oorlog heeft plaatsgevonden, voor rechtmatig kan worden gehouden indien deze oorlog reeds op zichzelf onrechtmatig van karakter is geweest;

170. Aangezien dit in een dergelijk geval ook, meer expliciet, heeft te gelden voor de vernietigende aanval op de RTS-studio en voor de clusterbom-aanvallen op Nis, welke dan ipso facto al onrechtmatig zouden zijn, aangezien de oorlog dan op zich al elke legitimiteit als zodanig zou ontberen;

171. Aangezien, indien de oorlog die door de NAVO-landen, waaronder Nederland, tegen Joegoslavië is gevoerd inderdaad de agressie-oorlog vormde, waarvoor deze vooralsnog moet worden gehouden nu enig beroep op zelfverdediging terzake was uitgesloten en nu er ook geen sprake was van enig mandaat van de Veiligheidsraad, en indien deze oorlog mitsdien volstrekt voor onrechtmatig moet worden gehouden, daarmee voorts ook niet alleen het doden of verwonden van Joegoslavische non-combattanten en het vernielen van wat als civiele objecten doelen moet worden aangemerkt als onrechtmatig zal moet worden geoordeeld, maar evenzeer het doden of verwonden van Joegoslavische

combattanten en het vernielen van hetgeen als militaire doelen zou kunnen worden aangemerkt;

172. Aangezien alsdan het doden van Joegoslavische combattanten - naar de mate van vooropgezetheid - evenzeer als moord of doodslag zou moeten worden beschouwd, als elke poging om opzettelijk burgerslachtoffers te maken;

173. Aangezien alsdan het verwonden van Joegoslavische combattanten - naar de mate van vooropgezetheid - evenzeer als zware mishandeling of verantwoordelijkheid voor ernstig letsel zou moeten worden aangemerkt, als elke poging om opzettelijk burgers te verwonden;

174. Aangezien alsdan het opzettelijk vernielen of beschadigen van militaire doelen op gelijke voet als onrechtmatig zou zijn te beschouwen als het opzettelijk vernielen van civiele objecten;

175. Aangezien er in eerdere door Joegoslavische burgers geëntameerde processen tegen de deelname van de Nederlandse Staat in NAVO-verband aan de oorlog tegen Joegoslavië al doorlopend bewijzen zijn overlegd - waaronder in de zaak Danikovic/ Staat der Nederlanden die thans bij de Hoge Raad ligt - waaruit, onweersproken door de Staat, blijkt dat er als gevolg van de agressie door de NAVO-landen - waaronder Nederland - tegen Joegoslavië ruim 1000 Joegoslavische militairen om het leven zijn gekomen, en derhalve de NAVO-landen - waaronder Nederland - alleen al op deze grond medeverantwoordelijk zouden zijn voor duizendvoudige moord c.q. doodslag, indien inderdaad - zoals vooralsnog moet worden aangenomen, behoudens eventuele rechtvaardigingen die bij het voorlopig getuigenverhoor aan het licht zouden kunnen komen - de oorlog een volstrekt onrechtmatige grondslag had;

176. Aangezien hiermee de volstrekte noodzaak tot - en cruciale positie van - een voorlopig getuigenverhoor als het onderhavige nog eens uitdrukkelijk wordt onderstreept;

177. Aangezien immers door de Nederlandse Staat niet zal worden ontkend - en dan ook in de rechtsprocedures die door Joegoslavische burgers en militairen tot nu toe voor de Nederlandse rechter tegen de Staat der Nederlanden zijn geëntameerd ook allerminst is weersproken - dat de Nederlandse Staat er, met de andere NAVO-bondgenoten, doelbewust op uit is geweest om Joegoslavische militairen daadwerkelijk te liquideren en deze opzet slechts dan een geoorloofde oorzaak zou kunnen hebben gehad indien de oorlog op zichzelf een rechtmatig karakter had;

178. Aangezien om gelijke redenen alsdan de NAVO-landen, waaronder Nederland, verantwoordelijk zijn voor alle gewonden die onder de Joegoslavische militairen zijn gevallen;

179. Aangezien, op basis van dezelfde rechtsprincipes als hierboven reeds aangegeven, alsdan de Nederlandse Staat,

tezamen met zijn andere NAVO-vrienden, direct aansprakelijk is voor alle schade die aan objecten in Joegoslavië is toegebracht, om het even of deze, onder omstandigheden van een rechtmatige oorlog, nu al dan niet terecht als militaire doelen zouden kunnen worden aangemerkt;

180. Aangezien in de rechtsprocedures die tot nu toe door Joegoslavische burgers en militairen tegen de Nederlandse deelname aan de NAVO-agressie zijn geentameerd, is gebleken dat deze simpele juridische waarheid meer is dan de Staat der Nederlanden aan kan en deze mitsdien zich vast blijft klampen aan een voorstelling van zaken alsof uit een onrechtmatige agressieoorlog plotseling rechtmatige oorlogshandelingen, rechtmatige oorlogsslachtoffers en rechtmatige oorlogsvernielingen zouden kunnen ontstaan, als een soort deus ex machina;

181. Aangezien de Nederlandse Staat dus wil beweren dat, als Nederland nu, om maar een ander voorbeeld te noemen, morgen plotseling België zouden aanvallen - je weet het tegenwoordig maar nooit ! - en daar kazernes zouden gaan bombarderen, van enige onrechtmatigheid geen sprake zou zijn indien we daarbij - iedereen weet na de NAVO-oorlog tegen Joegoslavië hoe fantastisch trefzeker onze F-16's zijn ! - alleen Belgische militairen om het leven zouden brengen, en deze militaire slachoffers dan ook als rechtmatige slachoffers zouden moeten worden aangemerkt;

182. Aangezien aan dergelijke juridische onzinnigheden door geen sterveling geloof wordt gehecht als het gaat om het bombarderen van Belgische militairen en andere uitsluitend militaire Belgische doelen in een oorlog die overigens enige rechtmatige grondslag zou missen, maar als het gaat om het bombarderen van Joegoslavische militiaren en Joegoslavische militaire doelen daarvoor plotseling, in Westerse politieke en juridische kringen, een grote schare gelovigen opdoemt;

183. Aangezien hiermee de waarde van een dergelijke pseudojuridische oordeel voldoende aan de kaak is gesteld;

184. Aangezien dan ook, indien het voorlopig getuigenverhoor geen duidelijke aanwijzingen van het tegendeel zou opleveren, het feit dat alsdan zou moeten worden aangenomen dat de oorlog een rechtmatige grondslag in het volkenrecht ontbeerde, zou bewerkstelligen dat de NAVO-landen aansprakelijk zouden zijn voor alle doden en gewonden, alsmede voor alle materiële en immateriële schade, voortgekomen - en nog voortkomend - uit alsdan volstrekt illegale oorlogshandelingen;

185. Aangezien deze aansprakelijkheid alsdan zou gelden voor alle NAVO-landen gezamenlijk, alsmede - gelet op het reeds voor elk NAVO-landen voor zich, waaronder dus ook Nederland;

186. Aangezien alsdan ook de Nederlandse politiek en militair verantwoordelijken meedragen in de aansprakelijkheid en verantwoordelijkheid voor alle doden en gewonden en voor alle schade - direct en indirect -, voortkomend uit de oorlogs-

handelingen, die alsdan alle, zonder uitzondering, als absoluut onrechtmatig zijn te qualificeren;

187. Aangezien het Hof Den Haag, zoals reeds onder 71 in extenso is weergegeven, in zijn eerder genoemde arrest Dedovic/Kok, Van Aartsen en de Grave onder 5.3.15, onder meer ook refererend aan de basale vraag omtrent de rechtmatigheidsgrondslag van deze oorlog tot de conclusie komt dat het, naar zijn oordeel, het Hof zou ontbreken aan:

> "...aan voldoende eenduidige, door partijen bediscussiëerde, feitelijke en juridische gegevens aan de hand waarvan kan worden bepaald welke regels en beginselen van volkenrecht in dit geval van toepassing zijn en tot welke uitkomsten toepassing daavan leidt.";

188. Aangezien ook dit oordeel de noodzaak onderstreept tot het genereren van de hierboven aangeduide feitelijke en juridische gegevens met het oog op de te voeren juridische procedure en de begrenzingen daarvan, zowel in termen van de in te stellen vorderingen en de juridische en feitelijke grondslagen die daarbij aan de orde zijn, als in termen van de kring van mogelijke gedaagden;

MITSDIEN

Verzoekers de rechtbank vragen het onderhavige voorlopige getuigenverhoor te doen plaatsvinden.

Bij welk voorlopige getuigenverhoor verzoekers dan - samenvattend en uitsluitend bedoeld als indicatie - de hierboven genoemde getuigen derhave willen doen horen omtrent de navolgende feiten en rechten:

ad 6 e.v.: Wat was bij de verschillende ministers bekend over het inzetten van clusterbommen door Nedeland ? In hoeverre is e.e.a.in de Ministerraad besproken en in hoeverre bestond daarover bij de verschillende kamerleden bekendheid en is daarover in de verschillende afzonderlijke fracties overleg geweest ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, elk ook als vertegenwoordoger van zijn of haar fractie, de kamervoorzitter.
ad 25 e.v.: Houden de verschillende ministers, elk bezien vanuit hun eigen verantwoordelijkheid, alsmede de verschillende kamerleden, elk als vertegenwoordiger van hun eigen fractie, nog steeds vast aan de voorstelling van zaken dat de oorlog 'politiek en moreel gerechtvaardigd' was en dat dit feit alle eventuele juridische bezwaren aan de kant zou zetten ?
ad 25 e.v.: Zijn bij de afwegingen die door de verschillende verantwoordelijke ministers gemaakt, alsmede binnen de ministerraad als zodanig, om aan de oorlog te gaan deelnemen rechtmatigheidsvragen uitputtend behandeld en in hoeverre is hier-

van sprake geweest bij de afwegingen binnen de verschillende kamerfracties om met de oorlog in te stemmen ?
ad 25 e.v.:In hoeverre hebben de verschillende ministers, kamerfracties, alsmede de militaire top vooraf juridisch advies ingewonnen van deskundigen met betrekking tot de rechtmatigheidsvraag ?
Met betrekkng tot alle punten onder 25 Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, elk ook als vertegenwoordiger van zijn of haar fractie, de kamervoorzitter, de vertegenwoordigers van de militaire top.
ad 55 e.v.: Hoe is de regering tot de opvatting gekomen dat 'Veiligheidsraadsresolutie 1199 militair optreden tegen Joegoslavië voldoende zou legitimeren' ? In hoeverre is daarover in de verschillende kamerfracties gediscussieerd ? Is deze formule in NAVO-verband afgesproken ? Hoe dacht de legertop over deze formule ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, elk ook als vertegenwoordiger van zijn of haar fractie, de kamervoorzitter, de vertegenwoordigers van de militaire top.
ad 58-72: Wordt door de verschillende ministers en kamerleden nog steeds vastgehouden aan de opvatting dat het noodzakelijk is om de rechtmatigheid van de oorlog te zoeken binnen de het systeem van Handvest van de Verenigde Naties of wordt - een en ander is van betekenis met het oog op de komende bodemprocedure - thans ook voluit 'humanitaire interventie' als mogelijke rechtvaardigingsgrondslag van stal gehaald ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden afzonderlijk, de vertegenwoordigers van de legertop, elk voor zich. Zij allen individueel, en wel in de rol van mogelijke gedaagden.
ad 86-104: Hoe wordt thans geoordeeld over de rechtmatigheidsvraag van de oorlog, een en ander in het licht van de nu bekende uitkomsten hiervan in termen van aangericht leed en aangerichte verwoestingen in Joegoslavië en in termen van etnische zuivering in Kosovo ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, ook als vertegenwoordiger van zijn of haar fractie, de vertegenwoordigers van de legertop.
ad 105-125: In hoeverre hadden de verschillende ministers, individuele kamerleden en individuele leden van de legertop eigen kennis van het leerstuk inzake het agressieverbod, de bepalingen van Protocol I bij de Verdragen van Genève en de Wet Oorlogsstrafrecht, alvorens met de oorlog in te stemmen ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, de vertegenwoordigers van de legertop.
ad 128 e.v.: In hoeverre zijn er door Nederland voorbehouden bedongen t.a.v. gebruik van bepaalde wapentypes, bepaalde methoden van oorlogvoering, het toepassen van bepaalde militaire strategieën en het anderszins toepassen van bepaalde geweldsakties ? Is hierover in de ministerraad gesproken ? In de verschillende fracties ? In de legertop ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, ook als vertegenwoordigers van hun fraktie, de kamervoorzittter, de vertegenwoordigers van de legertop, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.

ad 130 e.v.: Werd, naar het standpunt van de verschillende groepen Nederlandse verantwoordelijken, de RTS beschouwd als een militair doel ? Op grond van welke juridische argumenten ? Hoe waren de 'rules of engagement' dienaangaande ? In hoeverre is hierover tussen de NAVO-bondgenoten onderling overleg geweest en wat de uitkomst hiervan ? Is na afloop hierover nog beraad geweest in de verschillende fracties, hoe dacht de Nederlandse legertop hierover ? Hoe wordt hier thans over gedacht ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden, zowel individueel als als vertegenwoordiger van zij of haar fraktie, de kamervoorzitter, de vertegenwoordigers van de legertop, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 132: Een indicatie van de bewijzen dat door de RTS een haatcampagne tegen de Albanese bevolkingsgroepen werd gevoerd.
Kok, Van Aartsen en de Grave.
ad 133 e.v.: Werden de medewerkers van de RTS nu wel of niet als non-combattanten beschouwd ? Op welke motieven was het oordeel dienaangaande gebaseerd ? Is hierover vooraf of achteraf op enig moment juridisch advies van deskundigen ingewonnen ? Is hierover op enig moment binnen de fracties gediscussieerd ? Hoe wordt hier thans over geoordeeld ?
Kok, Van Artsen en de Grave, de verschillende kamerleden individueel en als vertegenwoordiger van zijn of haar fractie, de vertegenwoordigers van de militiaire top, de militair uitvoerenden.
ad 135 e.v.: Wat waren de feiten en omstandigheden met betrekking tot de naar humanitair oorlogsrecht in elk geval verplichte 'effectieve waarschuwing', die in het kader van de aanval op de RTS-studio en de aanvallen met clusterbommen op Nis had moeten worden verstrekt ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de vertegenwoordigers van de militaire top, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 141: Waarom zijn de aanvallen op de RTS en op Nis niet conform het bepaalde in art. 57 lid 2 Protocol I afgelast dan wel opgeschort, toen duidelijk was dat daardoor burgerslachtoffers zouden vallen ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de vertegenwoordigers van de militaire top, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 142: Op welke juridische argumenten baseerden Kok, Van Aartsen en de Grave hun instemmende publieke verklaringen ten aanzien van de aanval op de RTS-studio en hoe waarderen zij e.e.a. nu, juridisch gezien ?
Kok, Van Aartsen en de Grave.
ad 143 e.v.: Hoe werd toen en hoe wordt nu geoordeeld over de rechtmatigheid van het gebruik van clusterbommen ?
Op welke expertise was toen en is nu dit oordeel gebaseerd ? In hoeverre is hierover binnen de frakties van de Tweede Kamer ooit gediscussieerd en in hoeverre is hierover door de kamerleden en de legertop ooit expertise ingewonnen ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden individueel en als vertegenwoordiger van zijn of haar fraktie, de vertegenwoordigers van de legertop, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.

ad 145: Waar en wanneer zijn daadwerkelijk door Nederlandse overbrengingsmiddelen clusterbommen ingezet in de oorlog tegen Joegoslavië ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de vertegenwoordigers van de militaire top en de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 146: Hoe is de huidige stand van de discussie binnen de VN over de rechtmatigheid van clusterbommen als wapen en welk standpunt wordt daarover ingenomen door Nederland ?
De Grave en Van Aartsen.
ad 151 e.v.: Wat is officieel het beoogde doel geweest van de clusterbom-aanvallen op Nis en welke voorzorgsmaatregelen tot bescherming van de burgerbevolking zouden daarbij officieel zijn getroffen ?
De Grave en Van Aartsen, vertegenwoordigers van de militaire top, militair uitvoerenden.
ad 153 e.v.: Wat was de inhoud van de zgn. 'rules of engagement' voor zover het erom ging de burgerbevolking de noodzakelijke bescherming te bieden ? Welke risico's was de NAVO bereid daartoe te nemen met betrekking tot beschering van de eigen militairen ? Hoe verhielden de aanvallen op Nis en op de RTS zich tot deze zgn. 'rules of engagement' ? In hoeverre werd aan de zgn. 'rules of engagement' in de praktijk de hand gehouden ? In hoeverre voelden de verschillende kamerfrakties zich verplicht om mede toe te zien op de vraag of de wetten en gebruiken van de oorlog daadwerkelijk werden gerespecteerd ? Werd daartoe overleg gevoerd in fraktieverband ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de kamervoorzitter, de verschillende kamerleden als vertegenwoordigers van hun frakties, de vertegenwoordigers van de militaire top, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 161 e.v.: Hoe wordt geoordeeld over de onrechtmatigheidsimplicaties van aanvallen op militaire doelen, indien de oorlog tegen Joegoslavië onontkoombaar als een onrechtmatige agressie-oorlog moet worden geboekstaafd ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden individueel, de vertegenwoordigers van de militaire top, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.

ad 145: Waar en wanneer zijn daadwerkelijk door Nederlandse overbrengingsmiddelen clusterbommen ingezet in de oorlog tegen Joegoslavië ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de vertegenwoordigers van de militaire top en de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 146: Hoe is de huidige stand van de discussie binnen de VN over de rechtmatigheid van clusterbommen als wapen en welk standpunt wordt daarover ingenomen door Nederland ?
De Grave en Van Aartsen.
ad 151 e.v.: Wat is officieel het beoogde doel geweest van de clusterbom-aanvallen op Nis en welke voorzorgsmaatregelen tot bescherming van de burgerbevolking zouden daarbij officieel zijn getroffen ?
De Grave en Van Aartsen, vertegenwoordigers van de militaire top, militair uitvoerenden.
ad 153 e.v.: Wat was de inhoud van de zgn. 'rules of engagement' voor zover het erom ging de burgerbevolking de noodzakelijke bescherming te bieden ? Welke risico's was de NAVO bereid daartoe te nemen met betrekking tot beschering van de eigen militairen ? Hoe verhielden de aanvallen op Nis en op de RTS zich tot deze zgn. 'rules of engagement' ? In hoeverre werd aan de zgn. 'rules of engagement' in de praktijk de hand gehouden ? In hoeverre voelden de verschillende kamerfrakties zich verplicht om mede toe te zien op de vraag of de wetten en gebruiken van de oorlog daadwerkelijk werden gerespecteerd ? Werd daartoe overleg gevoerd in fraktieverband ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de kamervoorzitter, de verschillende kamerleden als vertegenwoordigers van hun frakties, de vertegenwoordigers van de militaire top, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.
ad 161 e.v.: Hoe wordt geoordeeld over de onrechtmatigheidsimplicaties van aanvallen op militaire doelen, indien de oorlog tegen Joegoslavië onontkoombaar als een onrechtmatige agressie-oorlog moet worden geboekstaafd ?
Kok, Van Aartsen en de Grave, de verschillende kamerleden individueel, de vertegenwoordigers van de militaire top, de vertegenwoordigers van de militair uitvoerenden.

gemachtigde

BIJLAGE 1

FOTOMATERIAAL GEVOLGEN NAVO-BOMBARDEMENT RTS-STUDIO

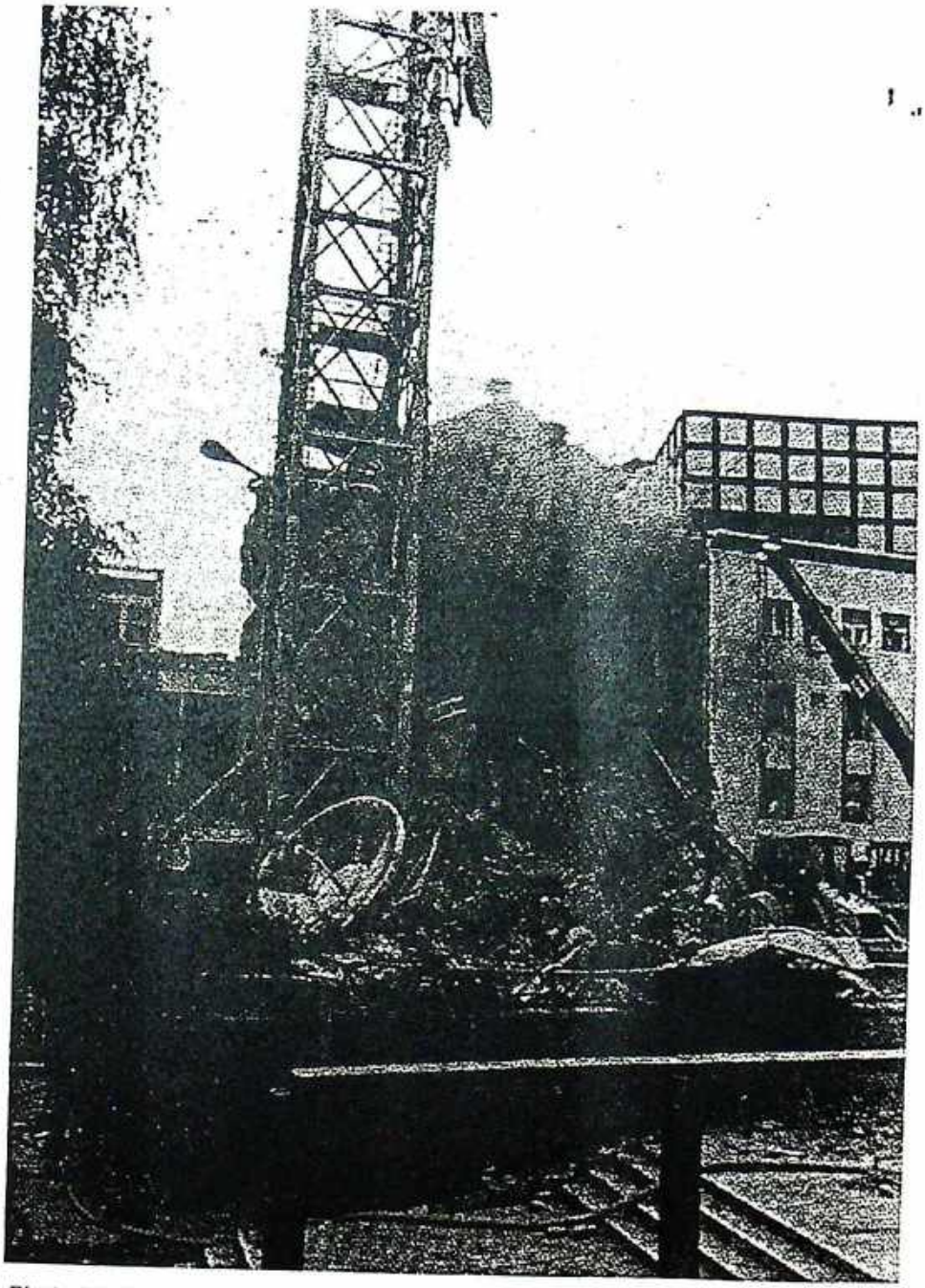

Photo 34 Close-up of RTS demolished office building seen from the direction of "Duško Radović" theater

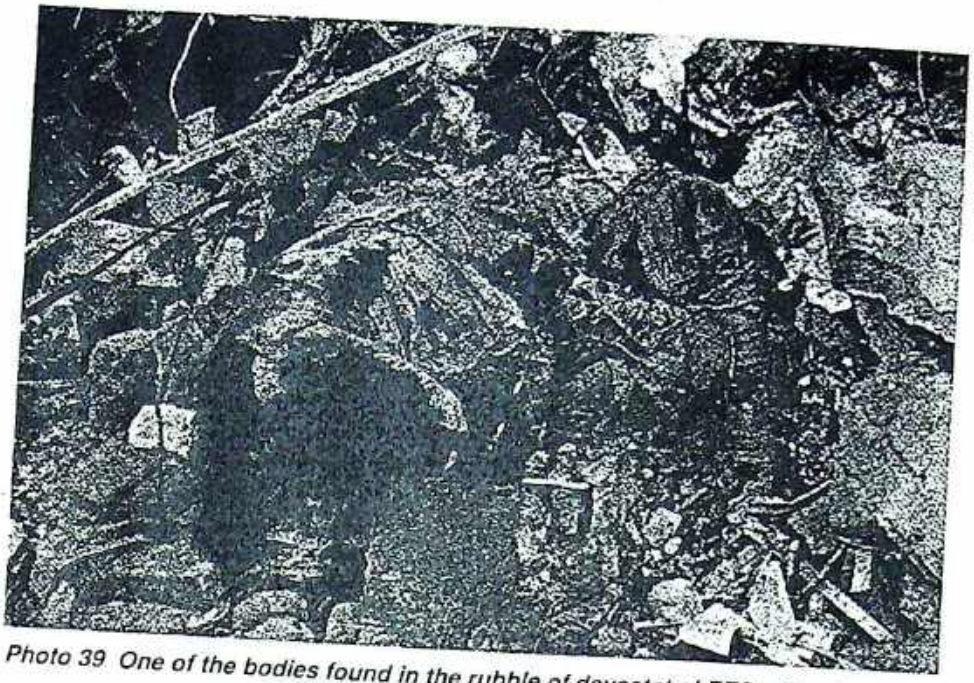

Photo 39 One of the bodies found in the rubble of devastated RTS office building

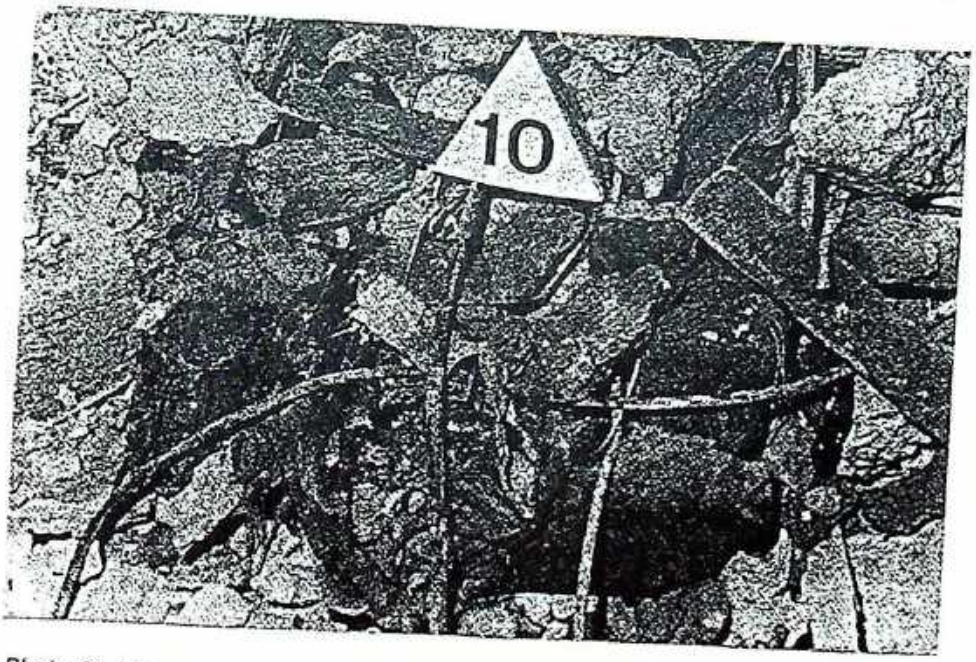

Photo 40 Human remains (a foot) in the rubble of RTS office building

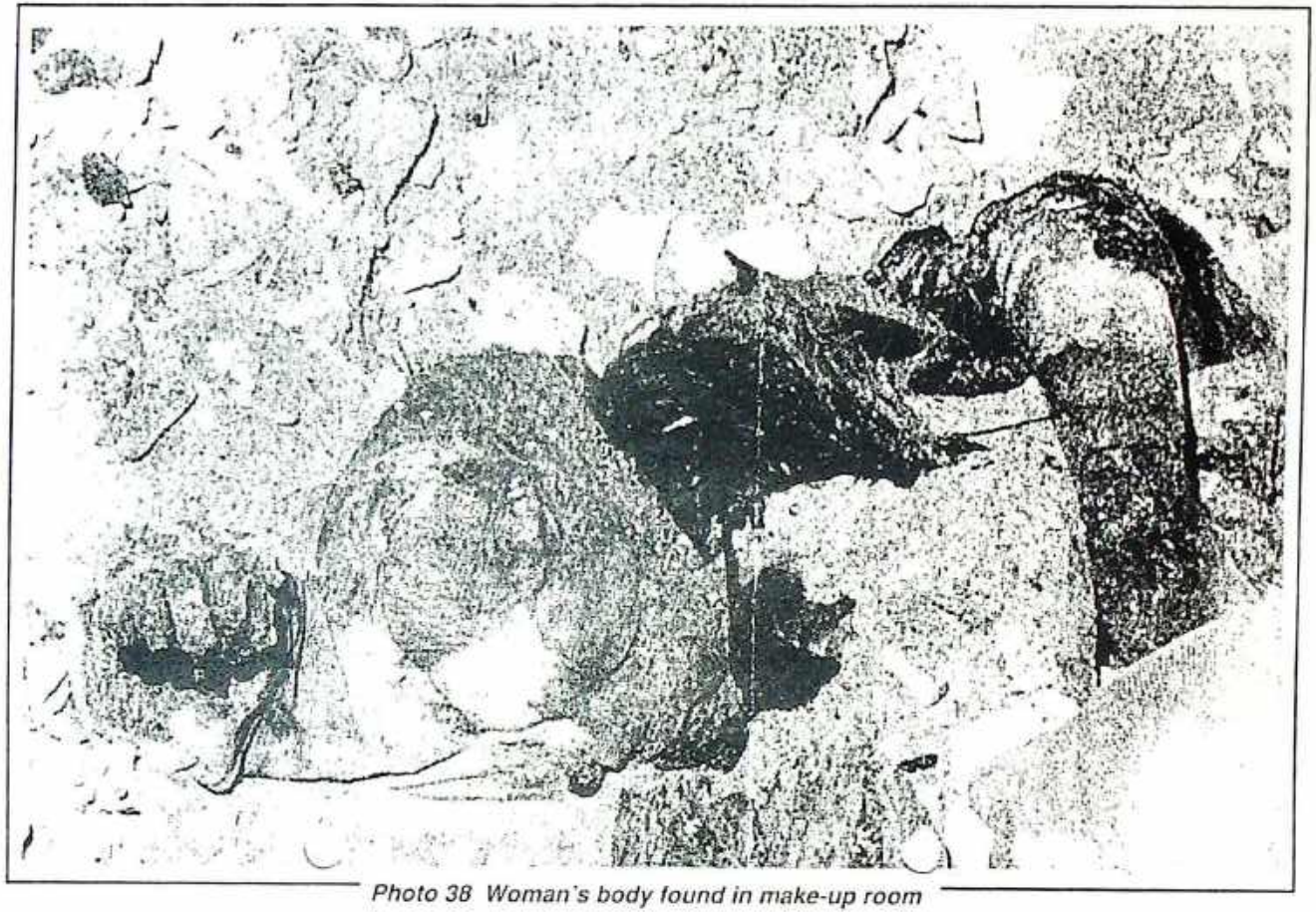
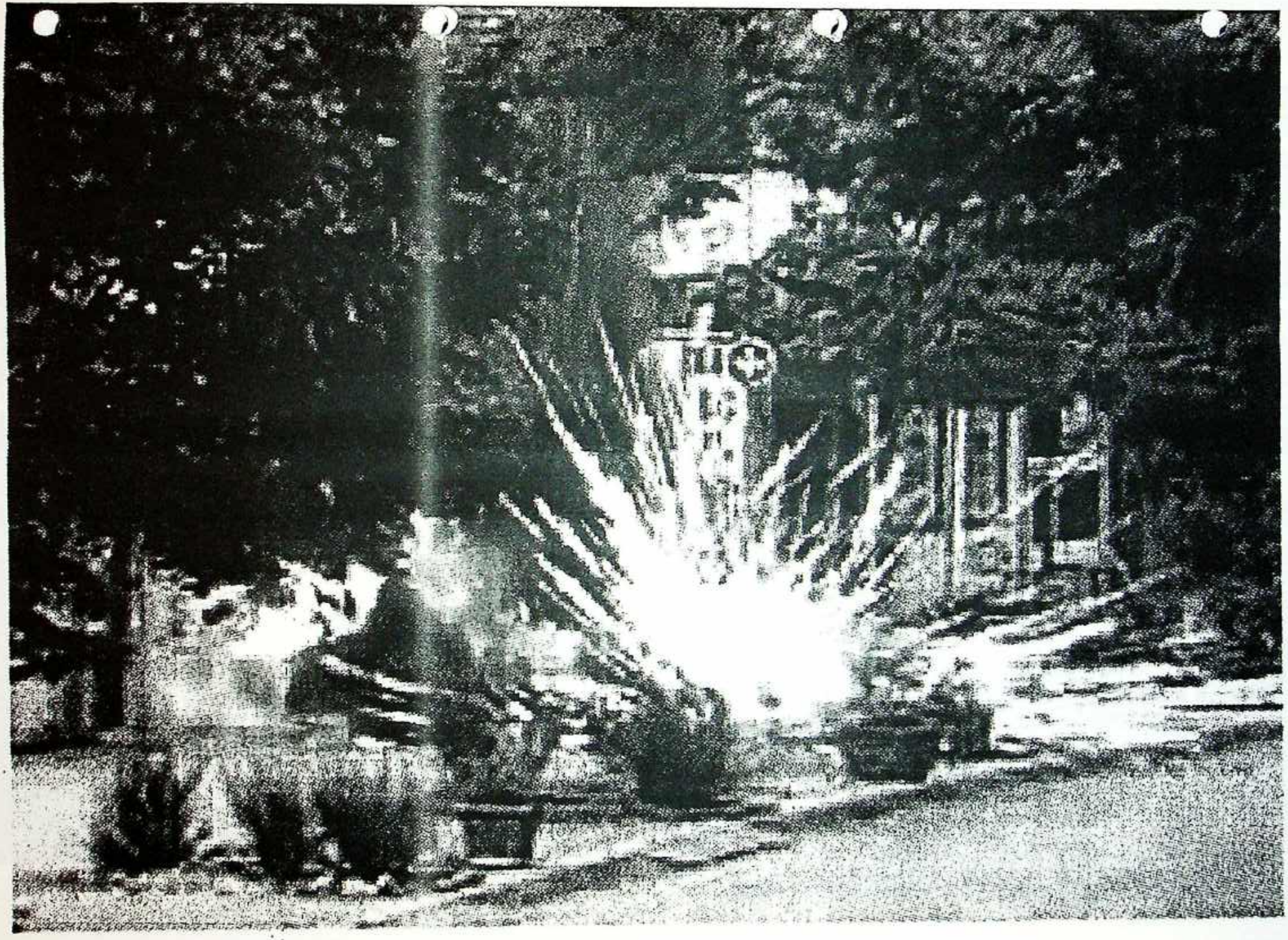
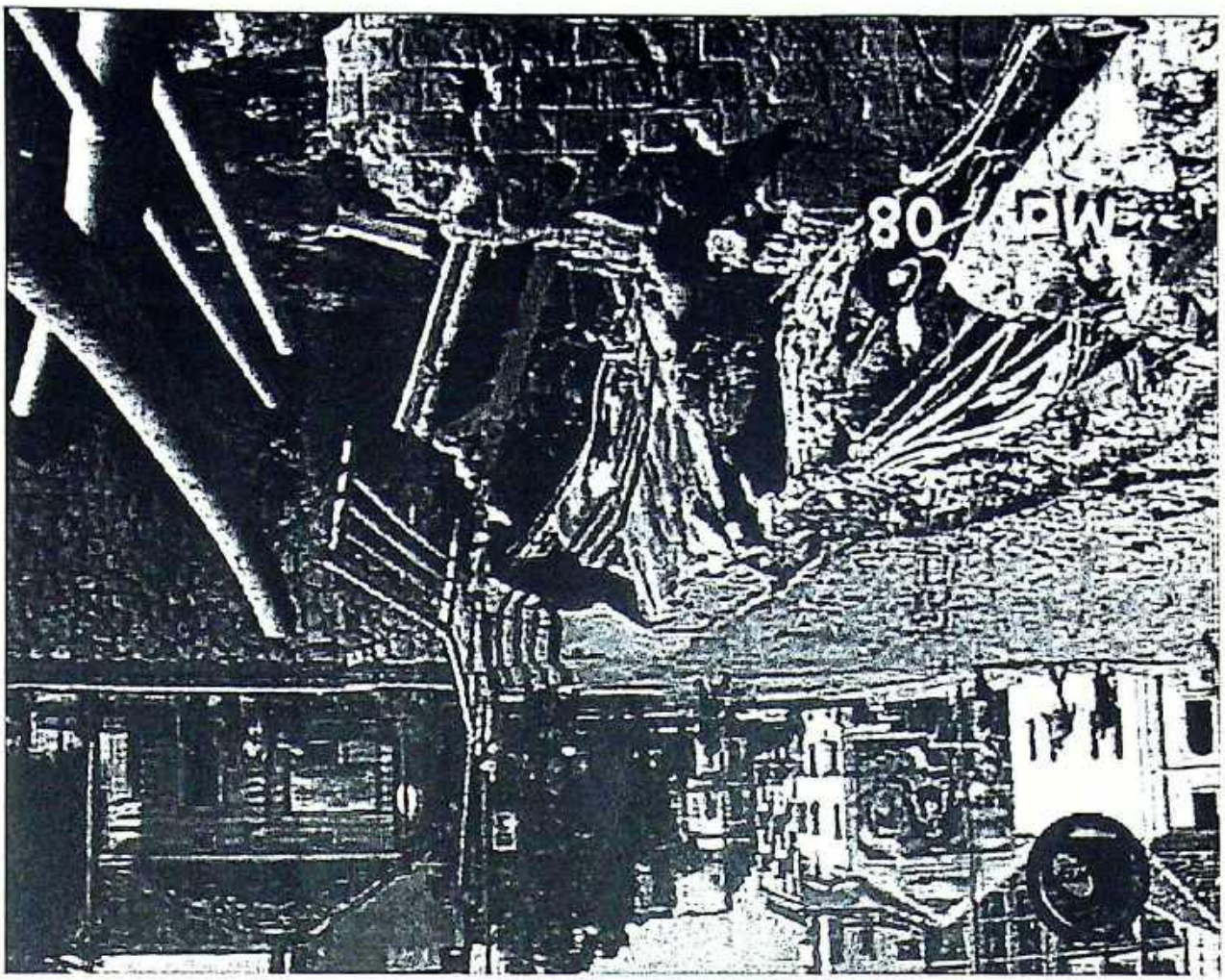

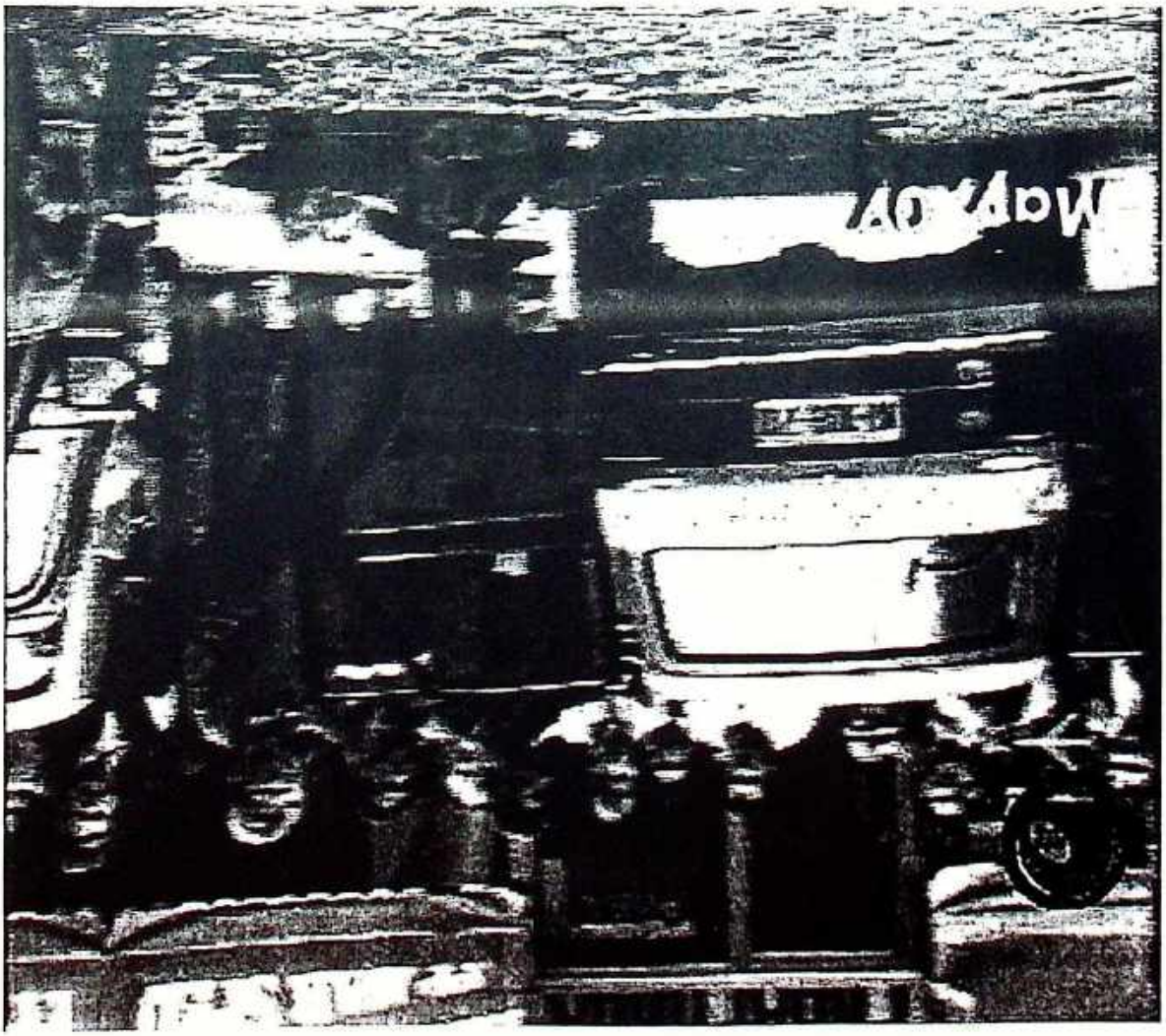
Photo 38 Woman's body found in make-up room

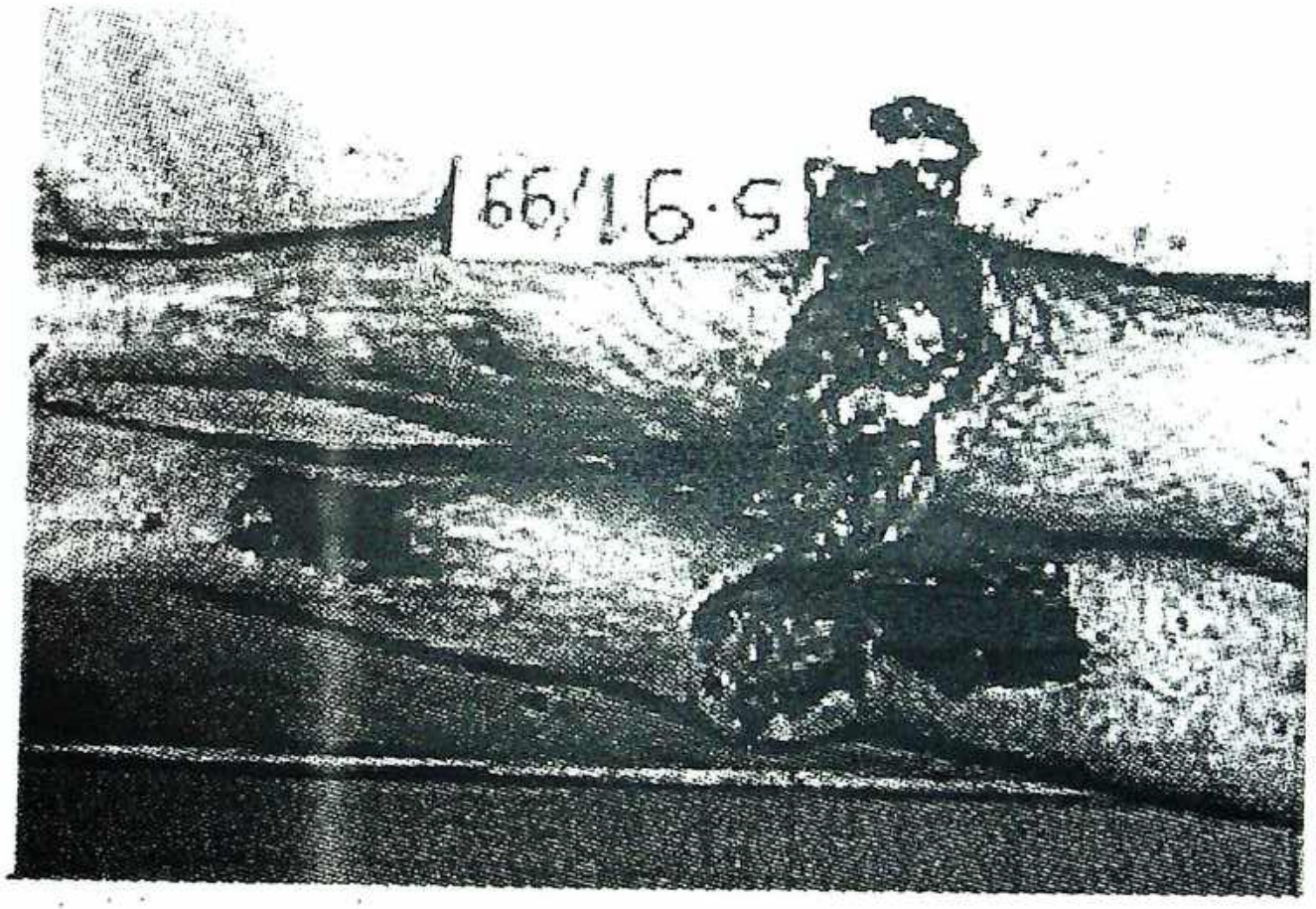
BIJLAGE 2

FOTOMATERIAAL GEVOLGEN NAVO CLUSTERBOM-AANVAL OP NIS

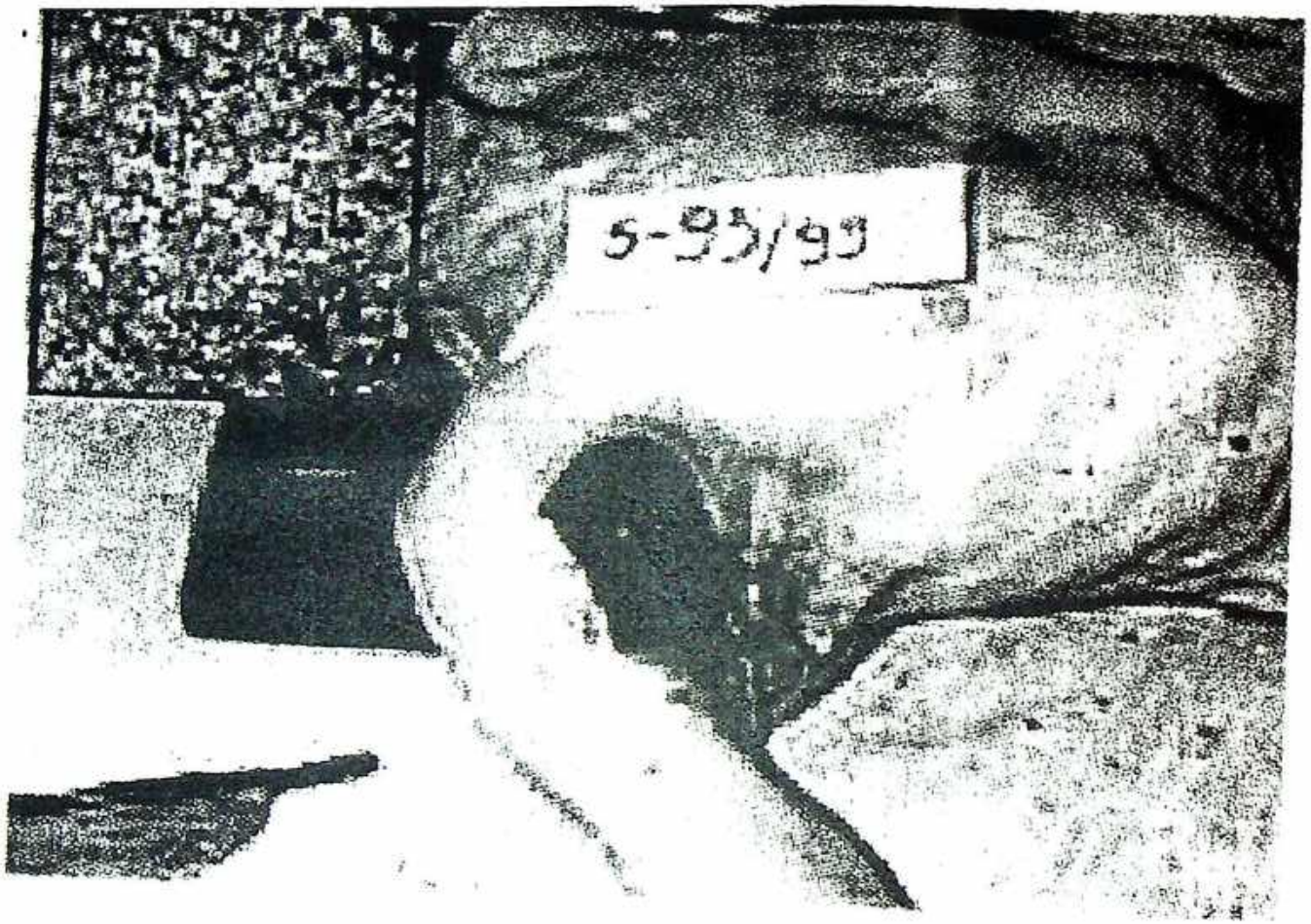

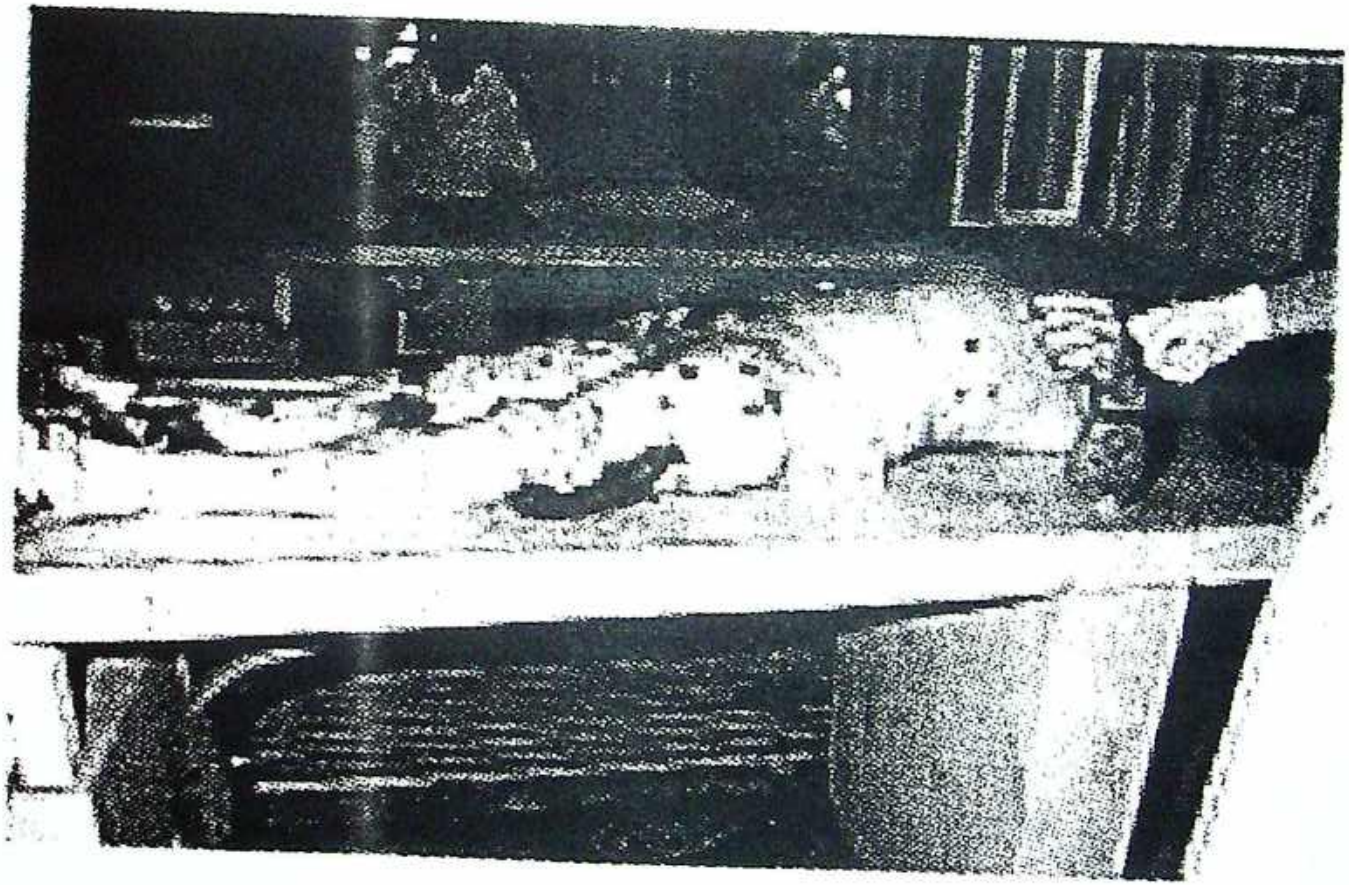

80 4DW

40 4DW

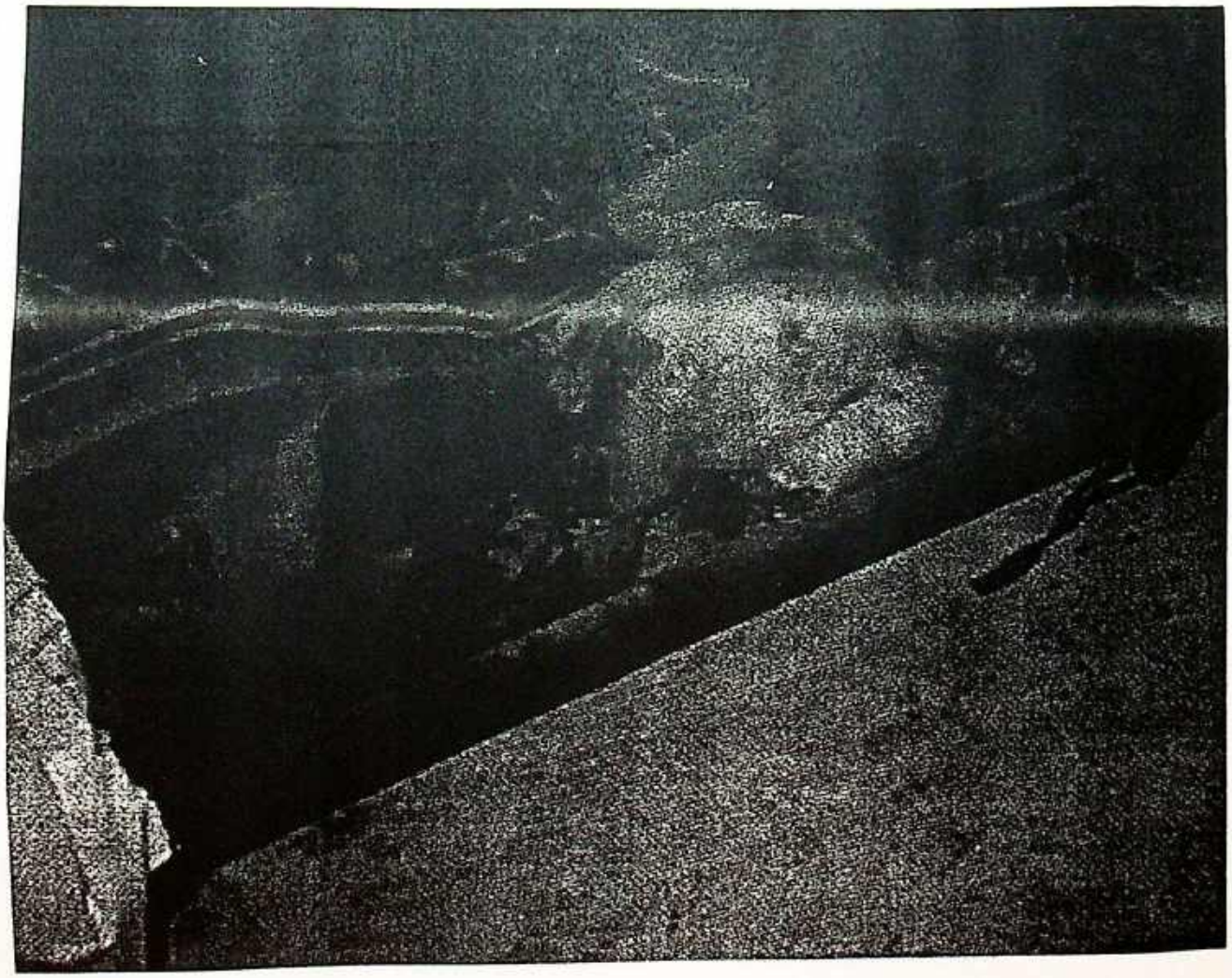

66/16·5

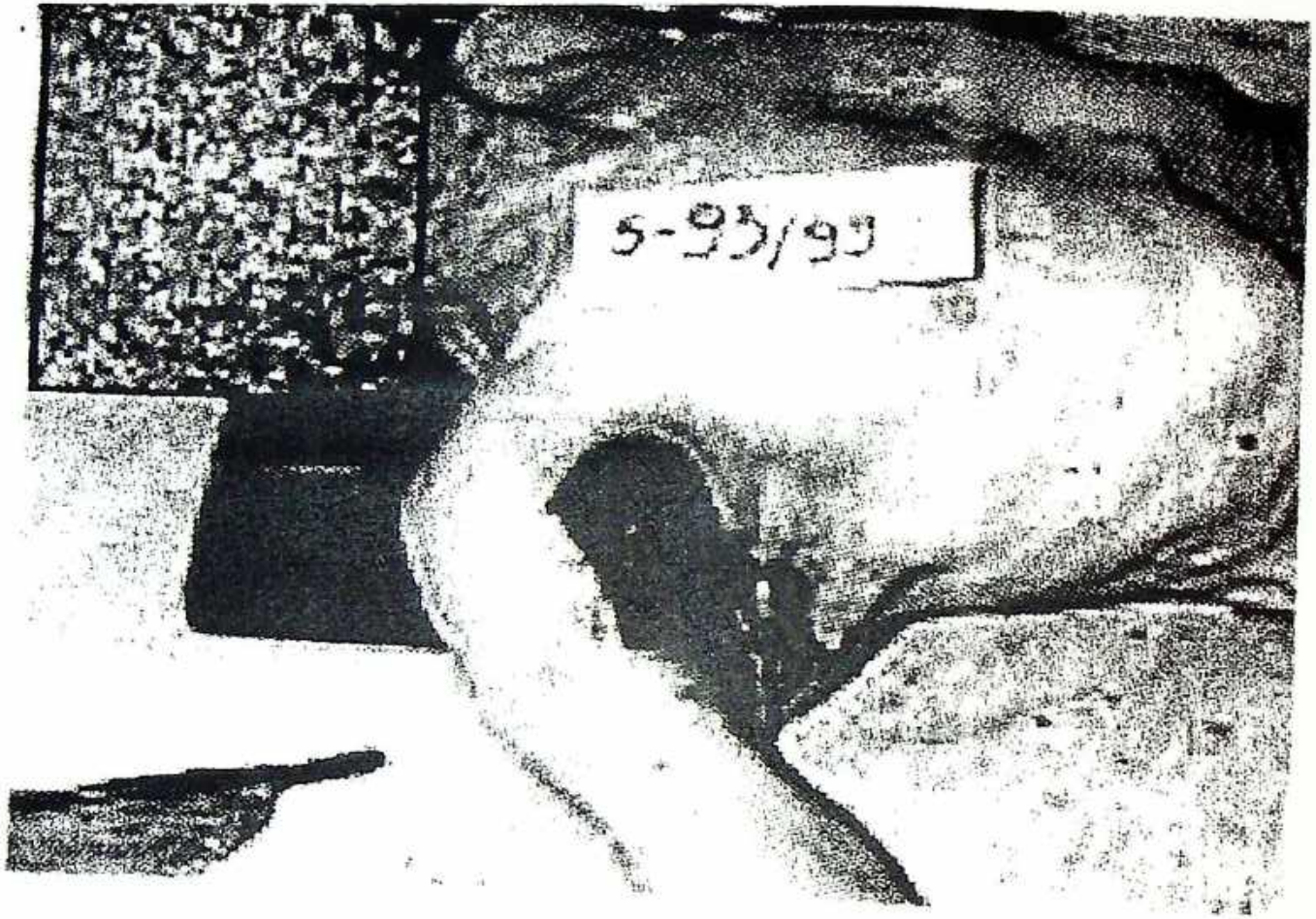

S-93/93

LOT AT8950111-003

S-95/93

RECHTBANK TE DEN HAAG
mondelinge behandeling 5 september 2002 14.00 uur
rekestnr. 179178 / HA RK 02-303

VERWEERSCHRIFT VOORLOPIG GETUIGENVERHOOR

inzake

DE STAAT DER NEDERLANDEN,
zetelende te Den Haag,
verweerder,
gemachtigde: mr. G.J.H. Houtzagers

tegen

1. **Dragan MEDIC**, wonende te Kaledjerica Beograd, Republiek Servië,
2. **Ranko TASIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
3. **Milena DRAGOJEVIC**, wonende te Baric-Obrenovac, Republiek Servië,
4. **Zivana STOJANOVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
5. **Borka BANKOVIC**, wonende te Beograd, Repbuliek Servië,
6. **Tatjana DELETIC-ROGIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
7. **Gordana VUKELIC-STUKALO**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
8. **Zoran MARKOVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
9. **Dragana JOKSIMOVIC**, wonende te Mirijevo-Beograd, Republiek Servië,
10. **Milinka JOVANOVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,

11. **Ivana MITROVIC**, wonende te Beograd, Republiek Servië,
12. **Dusan MUNITLAK**, wonende te Zemun, Republiek Servië,
13. **Mirjana STOIMENOVSKI**, wonende te Beli Potok, Republiek Servië,
14. **Irena MITROVIC**, wonende te Nis, Republiek Servië,
15. **Aleksandar DORDEVIC**, wonende te Nis, Republiek Servië,
16. **Zdenko STOJILKOVIC**, wonende te Nis, Republiek Servië,

verzoekers,
gemachtigde: N.M.P. Steijnen

1. Verweerder, verder te noemen de Staat, verzet zich tegen de inwilliging van het verzoek van 22 april 2002. De Staat is van oordeel dat het verzoek moet worden afgewezen.

2. Verzoekers stellen slachtoffer dan wel nabestaanden van slachtoffers te zijn van luchtaanvallen die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) zijn uitgevoerd. Verzoekers zijn van de oordeel dat de Staat daarmee onrechtmatig jegens hen heeft gehandeld en gehouden is aan hen een vergoeding te betalen voor de door hen geleden vermogensschade alsmede voor het hen aangedane leed.

3. In verband met deze gepretendeerde vordering wensen verzoekers drie voormalige ministers, zes (voormalige) leden van de Tweede Kamer en negen leden van de krijgsmacht te horen.

4. De Staat is van oordeel dat het verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor dient te worden afgewezen. Primair op grond dat verzoekers onvoldoende belang hebben bij het verzochte getuigenverhoor. Subsidiair op de grond dat van de bevoegdheid tot het bezigen van dit middel misbruik wordt gemaakt. Van zodanig misbruik is sprake omdat verzoekers wegens de onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen in redelijkheid niet tot het uitoefenen van die bevoegdheid kunnen worden toegelaten. Alvorens op de belangen nader in te gaan, zal eerst worden ingegaan op de feiten.

5. Nadat de regering van de FRJ, door het optreden tegen bevolking van de provincie Kosovo, weigerde gehoor te geven aan resoluties van de Veiligheidsraad alsmede anderszins haar verplichtingen onder het internationaal recht bleef schenden, heeft de NAVO vanaf 24 maart 1999 luchtaanvallen uitgevoerd op doelen in de FRJ. In de nacht van 22 op 23 april 1999 heeft de NAVO een aanval uitgevoerd op het hoofdkantoor en de studio's van de staatsomroep Radio Televisija Srbije (RTS) in Belgrado. Bij die aanval is het gebouw geraakt. Daarbij zijn personen die zich in het gebouw bevonden omgekomen. Op 7 mei 1999 hebben NAVO-vliegtuigen een aanval uitgevoerd op het vliegveld van Niš, waarbij clusterbommen zijn gebruikt. Onbedoeld zijn door vliegtuigen afgeworpen projectielen tot ontploffing gekomen bij een markt en een kliniek in Niš. Daarbij zijn personen om het leven gekomen, anderen zijn verwond. De luchtaanvallen zijn op 10 juni 1999 opgeschort en op 20 juni 1999 definitief beëindigd.

6. Samen met alle andere NAVO-lidstaten, heeft de Staat besloten tot het uitvoeren van luchtaanvallen tegen de FRJ. Voorts heeft de regering manschappen en materieel ter beschikking gesteld van de NAVO. De manschappen en materieel zijn ook daadwerkelijk ingezet bij de luchtaanvallen.

7. Overeenkomstig artikel 100 Gw heeft de regering voorafgaand, tijdens, als na afloop van de luchtaanvallen de Staten-Generaal geïnformeerd over de inzet van de betrokken krijgsmachtonderdelen.

8. In de Kamerstukken is zeer uitvoerig en gedetailleerd ingegaan op de rechtmatigheid van het besluit om deel te nemen aan de luchtaanvallen. Ook is gedetailleerde informatie verschaft over de uitvoering van de luchtaanvallen, waaronder de luchtaanvallen die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 zijn uitgevoerd.

9. Als **prod. 1** voegt de Staat bij dit verweerschrift een overzicht van de relevante passages uit de stukken van de Tweede Kamer, de verslagen alsmede de door de Tweede Kamerleden gestelde vragen met de bijbehorende antwoorden.

10. Uit dit overzicht blijkt dat de regering het standpunt met betrekking tot de rechtmatigheid van de Nederlandse deelname aan de luchtaanvallen uitvoerig heeft toegelicht. Dat geldt ook voor het standpunt van de regering met betrekking tot de deelname aan de uitvoering van de luchtaanvallen in het licht van het humanitair oorlogsrecht. Daarbij is – zie onder punt 13 en 32 van het overzicht – specifiek ingegaan op de rechtmatigheid van de luchtaanval op de RTS toren. Hetzelfde geldt - zie punt 17, 19, 20, 28, 30 en 31 van het overzicht – over de aanval op Niš en het gebruik van clusterbommen. Alle relevante feitelijke informatie is dus te vinden in de, openbare, parlementaire stukken.

11. Als **prod. 2** voegt de Staat bij dit verweerschrift een overzicht van de verschillende procedures die door zowel individuen als belangenorganisaties aanhangig zijn gemaakt tegen de Staat alsmede tegen - thans voormalige – bewindslieden, de toenmalige Voorzitter van de Tweede Kamer en enkele militairen. In al deze procedures trad de advocaat van verzoekers op als advocaat van de eisende partijen. Er is in rechte reeds uitvoerig gedebatteerd over de namens de Staat ingenomen standpunten met betrekking tot de rechtmatigheid van de deelname aan de luchtaanvallen, alsmede het handelen overeenkomstig het humanitaire oorlogsrecht bij de uitvoering van de luchtaanvallen.

12. Uit beide overzichten blijkt dat verzoekers beschikken over alle relevante feitelijke informatie met betrekking tot de ter discussie staande luchtaanvallen en standpunten van de Staat met betrekking tot de rechtmatigheid van de deelname aan de luchtaanvallen alsmede het handelen overeenkomstig het humanitair oorlogsrecht bij de uitvoering van die luchtaanvallen. Uit het verzoekschrift blijkt dat verzoekers reeds van oordeel zijn dat de Staat onrechtmatig jegens hen heeft gehandeld en gehouden is de door hen geleden materiële en immateriële schade te vergoeden. Dat doet de vraag rijzen welk rechtens te respecteren belang verzoekers hebben bij het doen horen van drie voormalige ministers, zes (voormalig) leden van de Tweede Kamer en negen leden van krijgsmacht.

13. Verzoekers hebben in het verzoekschrift uitvoerig aangegeven waarom de Staat naar hun oordeel aansprakelijk is. Uit het verzoekschrift blijkt in het geheel niet dat het verzochte getuigenverhoor informatie kan opleveren die bij de beoordeling van een door verzoekers tegen de Staat in te stellen vordering, van belang kan zijn. In ieder geval valt niet in te zien wat het belang is van verzoekers met betrekking tot de vraag hoe de regering tot de

door haar ingenomen standpunten is gekomen. Van belang is slechts welke standpunten de regering heeft ingenomen en welke besluiten zij op grond daarvan heeft genomen dan wel welke handelingen naar aanleiding daarvan zijn verricht. Die gegevens zijn, zoals uit de in de bijlage aangehaalde passages in ieder geval blijkt, volledig bekend.

14. Krachtens het Verdrag tussen Partijen bij het Noord-Atlantisch Verdrag inzake de beveiliging van gegevens, van 6 maart 1997 (Trb. 1998, 256) en de daarbij horende interne richtlijnen is bepaalde informatie van of bedoeld voor de NAVO dan wel met betrekking tot NAVO aangelegenheden, geclassificeerd. Onder informatie wordt niet alleen geschreven maar ook ongeschreven informatie bedoeld. Overeenkomstig het Verdrag is deze informatie eigendom van de NAVO en kan zij uitsluitend met toestemming van de NAVO worden vrijgegeven. Onder het Verdrag en de daarbij horende interne richtlijnen valt onder meer:

- informatie met betrekking tot de samenstelling, organisatie of aansturing van de verschillende bij operatie Allied Force betrokken hoofdkwatieren en eenheden;
- informatie met betrekking tot de inhoud van door SACEUR aan Lid-Staten verleende air tasking orders;
- informatie met betrekking tot de rules of engagement;
- informatie met betrekking tot de inhoud van de operatieplannen;
- informatie met betrekking tot de inhoud van de doelenlijsten.

15. Aangezien deze informatie op grond van een verdragsverplichting geclassificeerd is mogen personen die bekend zijn met de informatie hierover geen verklaringen afleggen. Het bepaalde in artikel 165 Rv kan daar niets aan af doen.

16. Overigens is informatie met betrekking tot de feitelijke wijze van optreden van Nederlandse gevechtsvliegtuigen staatsgeheim. Op grond van artikel 98 Sr is het militairen en andere personen verboden dergelijke informatie bekend te maken. Het vrij geven van dergelijke informatie kan toekomstige missies van gevechtsvliegers in gevaar brengen.

17. De Staat is dan ook van oordeel dat verzoekers bij het verzochte getuigenverhoor geen redelijk belang hebben aangezien alle informatie die van belang is voor de door hen in te stellen vordering bekend is. Meer specifieke informatie omtrent uitvoering van de luchtaanvallen kan ook niet worden verstrekt omdat, zoals hiervoor uiteengezet, die informatie geheim is.

18. Zelfs indien verzoekers enig belang zouden hebben bij de verzochte getuigenverhoren dient het verzoek te worden afgewezen. De Staat is van oordeel dat er in ieder geval sprake is van een onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen.

Zie:
- HR 19 februari 1993, NJ 1994, 345;
- HR 3 februari 1989, NJ 1989, 376;

- HR 24 juni 1988, NJ 1989, 121;
- HR 11 maart 1988, NJ 1988, 747;
- HR 6 februari 1987, NJ 1988, 1;
- HR 29 maart 1985, NJ 1986, 242.

19. Verzoekers beschikken over de relevante informatie voor een vordering die zij menen te hebben. Niet valt in te zien waarom verzoekers op basis van die informatie niet een procedure zouden kunnen aanvangen tegen de Staat. Nu alle relevante informatie beschikbaar is, staat het belang van verzoekers bij het doen horen van drie voormalig ministers, zes (voormalige) leden van de Tweede Kamer en negen leden van de krijgsmacht, niet in verhouding tot de aan dergelijke verhoren door de vertegenwoordigers van de Staat alsmede de beoogde getuigen te besteden tijd en kosten.

20. De Staat wijst erop dat een voorlopig getuigenverhoor niet bedoeld kan zijn om bewindslieden, kamerleden of militairen ter verantwoording te roepen. Bewindslieden hebben zich immers slechts te verantwoorden tegenover de Staten-Generaal. De leden van de Staten-Generaal hebben zich vervolgens slechts te verantwoorden tegenover de kiezer. Militairen tenslotte hebben zich te verantwoorden tegenover de bewindslieden. Een civiel rechtelijke procedure daarentegen kan geen middel zijn om personen verantwoording af te laten leggen.

21. Uit het verzoekschrift blijkt dat verzoekers middels het verzochte getuigenverhoor de beoogde getuigen ter verantwoording willen roepen. In het verzoekschrift wordt immers expliciet door verzoekers gesteld dat het besluit om tot de luchtaanvallen over te gaan onrechtmatig was. Ook stellen verzoekers dat daarmee tevens de uitvoering van de luchtaanvallen zondermeer onrechtmatig was. Desalniettemin willen verzoekers van de getuigen weten hoe zij tot hun standpunten zijn gekomen, of zij die standpunten nog steeds huldigen, of zij wel bekend zij met verschillende internationaal rechtelijke bepalingen e.d. Hieruit blijkt dat het verzochte getuigenverhoor niet bedoeld is feiten te vergaren die van belang kunnen zijn voor het instellen van een civiele vordering maar dat verzoekers de getuigen ter verantwoording willen roepen. Daarvoor is het middel van het voorlopig getuigenverhoor niet bedoeld.

22. In punt 13 van het verzoekschrift is zelfs letterlijk gesteld:

> "Aangezien deze vorderingen zullen worden ingesteld, behoudens indien dit voorlopig getuigenverhoor anders zou indiceren en daarin zou blijken dat de grondslag voor dit proces in zijn algemeenheid danwel jegens één of meerdere van de beoogde gedaagden onvoldoende zou zijn;".

Met andere woorden, de getuigen krijgen de gelegenheid zich vrij te pleiten van de beschuldigingen die door verzoekers worden geuit. Het moge duidelijk zijn dat dit een oneigenlijk gebruik is van het voorlopig getuigenverhoor.

23. Voor zover verzoeker met het voorlopig getuigenverhoor beoogt te onderzoeken in hoeverre de afzonderlijke getuigen in een eventuele procedure zullen worden betrokken, merkt de Staat op, dat het onderhavige verzoekschrift hiervoor niet als basis kan dienen. Het verzoekschrift vermeldt immers slechts de Staat als wederpartij. Op grond hiervan is dan ook slechts de Staat als wederpartij opgeroepen.

24. Nu de in het verzoekschrift genoemde natuurlijke personen niet als wederpartij zijn aangemerkt, zijn zij niet als zodanig opgeroepen. Aangezien deze personen, indien zij moeten worden aangemerkt als mogelijke wederpartij, belang hebben bij de mogelijkheid bezwaar te maken tegen het verzoek voor een voorlopig getuigenverhoor, is deze gang van zaken in strijd met de beginsel van hoor en wederhoor. Bij inwilliging van het verzoek zouden zij immers als getuigen worden gehoord, terwijl de eigenlijke bedoeling van verzoeker is te onderzoeken of het zinnig is een procedure tegen hen te entameren. Derhalve is sprake van een oneigenlijk gebruik van het middel van het voorlopig getuigenverhoor.

Conclusie

De Staat verzoekt de rechtbank het verzoek om een voorlopig getuigenverhoor af te wijzen. Kosten rechtens.

gemachtigde

30-8-2002

behandeld door mr. G.J.H. Houtzagers
correspondentie postbus 11756, 2502 AT Den Haag
telefoon 070-5153786
fax 070-5153123
e-mail gjh.houtzagers@prdf.nl
zaaknummer 10000136

PRODUCTIE 1

SELECTIE PASSAGES UIT PARLEMENTAIRE STUKKEN MET BETREKKING TOT LUCHTAANVALLEN OP DE FEDERALE REPUBLIEK JOEGOSLAVIË

1. Brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie van 8 oktober 1998 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Sinds resolutie 1199 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd aangenomen op 23 september jl. is het gebruik van geweld met name door Servische leger- en politie-eenheden in Kosovo doorgegaan. Zo maakt de Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan, in zijn rapport over de situatie in Kosovo van 3 oktober, waarvan u afschrift is toegegaan, melding van gruweldaden in Gornje Obrinje en in de streek van Golubovac. Vele duizenden mensen zijn in de laatste weken als gevolg van deze terreurcampagnes gevlucht of uit hun huizen verjaagd, terwijl hun have en goed werd vernietigd, geplunderd en verbrand. Zij voegen zich bij de meer dan 200 000 ontheemden in Kosovo en de 80 000 vluchtelingen in de buurlanden en andere delen van Servië. Met de winter voor de deur stevent Kosovo af op een humanitaire ramp.

(...)

Nu aan de diplomatieke initiatieven van de laatste maanden en dagen thans ook nadrukkelijk de mogelijkheid van het gebruik van militaire middelen door de NAVO wordt toegevoegd, lijkt het tot President Milosevic door te dringen dat de internationale gemeenschap bereid is haar eisen kracht bij te zetten.

(...)

Wij hebben de Tweede Kamer steeds geïnformeerd over de stappen ter opvoering van de druk op Milosevic en over de voorbereidingen door de NAVO van mogelijke militaire acties. Tijdens het Algemeen Overleg met de Kamer op 1 oktober hebben wij er ook nadrukkelijk op gewezen dat dit ertoe zou kunnen leiden dat Nederlandse eenheden worden betrokken bij militaire acties van de NAVO tegen de FRJ.

Bij alle overwegingen in deze brief staat voorop dat alles op alles moet worden gezet om een politieke oplossing te bereiken. De bemiddelingspogingen van de Amerikaanse ambassadeur Holbrooke en de Russische minister Ivanov en vele andere internationale initiatieven - ook van de OVSE - zijn erop gericht president Milosevic ertoe te bewegen resolutie 1199 onverkort uit te voeren. Maar indien deze blijft weigeren tegemoet te komen aan de eisen die de internationale gemeenschap aan hem stelt, komt er een moment waarop de noodzaak zich aandient en deze eisen - ook met militaire middelen - af te dwingen.

Nu dit moment - zoals het er thans naar uitziet - naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert. De eisen die de VR in resolutie 1199 stelt zijn gebaseerd op hoofdstuk VII van het Handvest van de VN. Dit betekent dat de situatie in Kosovo, vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid, door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de FRJ wordt beschouwd.

(...)

Tegen deze achtergrond zal de NAVO-raad in de komende dagen waarschijnlijk een besluit nemen tot machtiging van de militaire autoriteiten van de NAVO een zogeheten Activation Order (ACTORD) voor luchtacties tegen de FRJ uit te vaardigen. Hierna worden de beschikbaar gestelde middelen overgedragen aan de NAVO-commandant, uiteraard steeds onder politieke controle van de NAVO-raad.

Militair optreden is alleen aan de orde wanneer alle politieke en diplomatieke middelen zijn uitgeput. Indien militaire middelen worden ingezet, zijn deze gericht, in het brede proces van internationale inspanningen, op het bereiken van de politiek-strategische hoofddoelstelling. Eventueel noodzakelijke militaire actie beoogt derhalve prompte naleving van resolutie 1199. Het gaat niet om een strafexpeditie.

(...)

De uitvoering van de eventuele operatie, waaraan het merendeel van de NAVO-landen deelneemt, wordt geautoriseerd door de NAVO-raad. De intensiteit en duur van de luchtaanvallen zijn afhankelijk van de reactie van Milosevic. In de planning is een aantal fasen voorzien, waarin verschillende militaire doelen kunnen worden aangevallen. Iedere volgende fase zal pas worden uitgevoerd na toestemming van de NAVO-raad.

De regering is zich terdege bewust van de risico's die verbonden zijn aan een militair optreden tegen de FRJ. (...) Alles is erop gericht door middel van uitvoering van resolutie 1199 - al dan niet militair afgedwongen - te komen tot beëindiging van de gewelddadigheden in Kosovo, waardoor ontheemden voldoende vertrouwen krijgen om terug te keren naar hun woonplaats en een gunstig klimaat voor onderhandelingen tussen de partijen kan ontstaan.

(...)

Wat betreft eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties, heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien, naast de in deze brief vermelde elementen van het Toetsingskader, ook aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet. Dit impliceert dat er binnen de NAVO overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een militair optreden."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 213.

2. Over deze brief heeft overleg plaatsgevonden met vaste Tweede Kamer commissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie op 8 oktober 1998. In het verslag van dit overleg is het volgende opgenomen:

"(...)

Het antwoord van de regering

De minister van Buitenlandse Zaken dankte de Kamer voor de vriendelijke woorden over de brief van de regering. Duidelijk is dat de regering stond voor een heel zware afweging. Het gaat immers om een situatie die niemand wenst en waarover niet lichtvaardig mag worden gedacht. De regering besloot akkoord te gaan met ACTORD, maar wel onder duidelijke, harde condities. Deze houden onder meer in dat de gehele NAVO zich erachter schaart en dat een fors aantal NAVO-landen aan deze operatie deelneemt. Werkelijk alles is gedaan om tot een diplomatieke oplossing te komen. Dat zal ook gebeuren in de fasen die volgen als eventueel het luchtwapen moet worden gebruikt. Een andere voorwaarde is dat er

voortdurend politieke controle op het hele proces blijft en dat in NAVO-verband wordt nagedacht over wat na elke stap volgt.
Resolutie 1199 bood naar de mening van de regering de basis voor wat nu voorligt. De minister was blij dat dit vrijwel Kamerbreed werd onderschreven. Alleen de SP-fractie bleek daaraan te twijfelen. Hij had zich geërgerd aan het feit dat het belang van deze resolutie hier en daar is gerelativeerd. De resolutie is gegrond op hoofdstuk VII van het handvest van de VN, op basis waarvan het mogelijk is geweld te gebruiken. Alle betrokkenen, ook Rusland en China, wisten op het moment dat deze resolutie door de Veiligheidsraad werd aangenomen wat de implicaties ervan zouden kunnen zijn.

(...)

In het proces dat leidt tot de situatie waarin gebruik moet worden gemaakt van het luchtwapen zitten ook een aantal fasen. Daarin zal telkens een politieke afweging aan de orde zijn, waarbij ook de Nederlandse regering wordt betrokken. Ook in de stadia daarna moet voortdurend worden nagedacht en gesproken. Het hele proces is erop gericht te bereiken dat met Milosevic een zinvolle politieke dialoog wordt gestart en dat de Servische eenheden uit Kosovo worden teruggetrokken, zodat humanitaire hulp kan worden geboden en de 50 000 vluchtelingen die in de bergen zitten begeleid kunnen terugkeren. Zolang geen situatie van evenwicht is ontstaan, kan dat niet gebeuren.

(...)

De inzet van de regering en van de NAVO is erop gericht ervoor te zorgen dat de humanitaire noodsituatie wordt opgelost. Daarop zijn de pogingen gericht Milosevic op niet mis te verstane wijze duidelijk te maken dat het de wereldgemeenschap menens is om op te treden. De verwachting is dat Milosevic alleen onder die dreiging eieren voor zijn geld kiest en voldoet aan wat in resolutie 1199 verlangd wordt. Het geven van humanitaire hulp in de huidige situatie is bijzonder moeilijk. Daarom ook is een NAVO-operatie noodzakelijk."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 221.

3. De Tweede Kamer heeft zich, zoals blijkt uit dit citaat, specifiek uitgesproken over het besluit van het kabinet als verwoord in de brief van de regering van 8 oktober 1998. Met uitzondering van de SP werd ingestemd met dit besluit.

4. Brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie van 13 oktober 1998 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Vanochtend heeft de NAVO-raad eenstemmig besloten de militaire autoriteiten te machtigen Activation Orders (ACTORD) voor luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) uit te vaardigen. Deze zullen evenwel niet eerder beginnen dan 96 uur na de uitvaardiging van ACTORD.

Hiermee komen de politieke, diplomatieke en militaire inspanningen om de implementatie van Veiligheidsraadsresolutie 1199 af te dwingen in een stroomversnelling.

Tegen de achtergrond van onze brief van 8 oktober jl. aan Uw Kamer heeft de Regering mede met het NAVO-besluit ingestemd om de intensieve diplomatieke inspanningen van Ambassadeur Holbrooke te ondersteunen."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 215.

5. Uit het besluit van de NAVO-raad blijkt dus dat alle leden van de NAVO unaniem van oordeel waren dat onder de geschetste omstandigheden een militair optreden in NAVO-verband gerechtvaardigd is met het oog op de naleving van Veiligheidsraadsresolutie 1199.

6. Brief van 24 maart 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer.

"Gisteravond heeft de NAVO-raad geconstateerd dat alle mogelijkheden om met diplomatieke middelen een oplossing voor Kosovo te bereiken op dit moment zijn uitgeput. Secretaris-Generaal Solana heeft daarom aan SACEUR de opdracht gegeven om tot uitvoering van luchtacties over te gaan. Deze zijn bedoeld om een halt toe te roepen aan de aanvallen van het Joegoslavische leger en de politie en deze zodanig te verzwakken dat een grotere humanitaire ramp wordt voorkomen, alsmede ter ondersteuning van de internationale inspanningen om de FRJ tot ondertekening van een interim-akkoord te brengen.

(...)

Milosevic weigert niet alleen een akkoord te tekenen, maar negeert ook de eisen uit VR-resoluties 1199 en 1203 en de eerder gemaakte afspraken met de NAVO over aantallen toegestane militaire en politie-eenheden in Kosovo. De schorsing van het overleg in Parijs en de terugtrekking van de KVM op 21 dezer zijn door Milosevic aangegrepen om een grootscheeps offensief met inzet van zware wapens te beginnen, in een kennelijke poging om het UÇK een vernietigende slag toe te dienen. Hierbij is tot op heden met name in noord- en centraal-Kosovo grote schade aangericht. Zeer verontrustend is dat het Joegoslavische leger nu weer op grote schaal huizen verwoest. Als gevolg van het geweld is er sprake van nieuwe stromen ontheemden en een dreigende humanitaire catastrofe. Exacte gegevens zijn nog niet beschikbaar, doch hoogstwaarschijnlijk zijn enkele tienduizenden mensen op de vlucht geslagen als gevolg van het nieuwe geweld.

(...)

In onze brief aan de Kamer van 8 oktober jl. werd u reeds geïnformeerd over mogelijke NAVO-luchtaanvallen en de Nederlandse deelname, alsmede de hieraan door de Regering verbonden voorwaarden. Tijdens het Algemeen Overleg met de vaste commissies voor Buitenlandse Zaken en voor Defensie op 8 oktober jl. heeft de Kamer met het kabinetsbesluit terzake ingestemd. De Regering heeft vervolgens op 13 oktober jl. ingestemd met het besluit van de NAVO de militaire autoriteiten te machtigen «activation orders» voor luchtacties tegen de FRJ uit te vaardigen. De Kamer is hierover dezelfde dag schriftelijk geïnformeerd. Er is sedertdien, zoals ook in de reeds genoemde brief aan de Kamer van 8 oktober jl werd toegezegd, maximaal gebruik gemaakt van alle denkbare diplomatieke middelen om tot een vreedzame oplossing van het conflict te komen.

De NAVO-luchtacties zullen gefaseerd worden uitgevoerd en zijn gericht op militaire doelen als luchtafweer, communicatiecentra en militaire stellingen. Het doel van deze luchtacties is om Milosevic te dwingen de internationale eisen na te leven, af te zien van verder geweld tegen de bevolking van Kosovo en alsnog over te gaan tot ondertekening van het Tweede Kamer, vergaderjaar 1998–1999, 22 181, nr. 241 3 concept-akkoord. De NAVO kan bij de uitvoering van de acties een beroep doen op zestien Nederlandse, in Amendola (Italië) gestationeerde, F-16 vliegtuigen en op twee KDC10 tankervliegtuigen. Deze zijn op 8 oktober 1998 ter beschikking gesteld van de NAVO."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 241.

6.1 In het verslag van het debat dat op 24 maart 1999 heeft plaatsgevonden is het volgende opgenomen:

"(...)

Minister Van Aartsen:

(...)

De heer Van Bommel vroeg naar de legitimering van het NAVO optreden: is er eigenlijk wel een legitimering voor het NAVO optreden?
Alle sprekers hebben aandacht besteed aan de resoluties 1199 en 1203. Ik meen dat resolutie 1199 van 8 oktober 1998 is, terwijl resolutie 1203 tot stand is gekomen nadat er een akkoord was gesloten tussen Milosevic en de NAVO. Beide resoluties vormen de basis voor de luchtacties, zoals die nu plaatsvinden. De eisen die in die resolutie van de Veiligheidsraad zijn gesteld, zijn ook gebaseerd op hoofdstuk VII van het VN-Handvest. Dat betekent dat de situatie in Kosovo vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid door de internationale gemeenschap niet langer ook als een interne aangelegenheid van de Federale Republiek Joegoslavie" kan worden beschouwd. Dat is het standpunt dat de Nederlandse regering in de afgelopen maanden consequent heeft ingenomen, welk standpunt gelukkig door deze Kamer is gedeeld. Voorzitter! In algemene, maar ook in principie" le zin, is de regering van mening – ik heb dat gisteren in het debat over de begroting van Buitenlandse Zaken aan de overzijde ook gezegd – dat voor operaties als deze een legitimatie moet zijn in een resolutie van de Veiligheidsraad, uiteraard gekoppeld aan het Handvest van de Verenigde Naties. Maar ik hecht er ook aan – dat is overigens nu niet aan de orde – te zeggen dat er omstandigheden denkbaar zijn, met name op het punt van humanitaire rampen, waarbij ook de mogelijkheid tot optreden zou moeten bestaan, zonder dat er een dergelijke resolutie is. Dat geldt voor uitzonderingsgevallen, maar in dit geval is dat in ieder geval niet het geval. Deze Kamer heeft die lijn in de afgelopen maanden gelukkig onderschreven.

Minister De Grave:
Mijnheer de voorzitter! Volgens de informatie die ik zojuist kreeg, zijn er op het moment dat wij dit debat voerenhonderden vliegtuigen in de lucht .De minister van Buitenlandse Zaken heeft zeer duidelijk uitgelegd waarom dat gebeurt. In mijn wijze van zien heeft dat niets te maken met de geloofwaardigheid van de NAVO. De geloofwaardigheid van de NAVO is niet het onderwerp waar het over gaat, het gaat over de geloofwaardigheid van de internationale gemeenschap in haar wens

en overtuigingskracht de internationale rechtsorde te handhaven. De doelen van de luchtaanvallen zijn militaire doelen, luchtafweer, commandocentrales, communicatiemiddelen en militaire stellingen. Dat moet onderstrepen dat de NAVO geen actie voert richting de burgerbevolking van de Federale Republiek Joegoslavië , maar dat de acties zijn gericht op de politieke doelstellingen van de internationale gemeenschap. De politieke doelstellingen die zijn geformuleerd, zijn gericht op het nakomen van de afspraken die op dat punt in Parijs zijn gemaakt. Het spreekt vanzelf dat zodra de Federale Republiek Joegoslavië aan deze geformuleerde eisen van de internationale gemeenschap voldoet, de NAVO de luchtaanvallen ogenblikkelijk zal beëindigen. Ik kan bevestigen dat de eerste en de tweede fase, zoals die zijn geformuleerd – de eerste fase is de uitschakeling van de luchtverdediging en de tweede fase betreft acties die zijn gericht op het militaire vermogen van Servië in Kosovo – in belangrijke mate in elkaar zijn geschoven. De NAVO is namelijk van mening, terecht, dat de ongekende ontplooiing van militaire middelen in Kosovo het noodzakelijk maken om acties te ondernemen tegen de militaire capaciteit van Servië in Kosovo. Dat neemt niet weg dat de secretaris-generaal van de NAVO permanent beschikbaar blijft en dat één telefoontje van de heer Milosevic genoeg kan zijn om de aanvallen ogenblikkelijk te beëindigen. Voorzitter! Ik kan de Kamer meedelen dat Nederland deelneemt aan de eerste en tweede fase, met andere woorden: Nederland zal de komende uren deelnemen aan de acties. Dat doet Nederland overigens samen met België , Canada, Duitsland, Denemarken, Frankrijk, Italië , Noorwegen, Portugal, Spanje, Turkije, het Verenigd Koninkrijk en de Verenigde Staten. Ik zeg dit met zoveel nadruk omdat daarmee wordt onderstreept dat er zeer brede steun voor deze activiteiten is. Hij is er dus niet alleen in woord en geschrift, maar wordt daadwerkelijk onderstreept door actieve deelneming van vliegtuigen van deze landen aan de acties. Griekenland doet om bekende redenen niet mee. Hetzelfde geldt voor Luxemburg en IJsland. De drie nieuwe NAVO-landen doen om operationele redenen niet mee.

(...)

Minister Van Aartsen:
Mijnheer de voorzitter! Heel kort. Met uw Kamer, behoudens de fractie waartoe de heer Van Bommel behoort, en met alle democratieën die in de NAVO verenigd zijn, vinden wij, vindt de Nederlandse regering, dat de resoluties 1199 en 1203 inderdaad de basis bieden voor dit optreden van de NAVO. Ik hoop dat ik duidelijk heb aangegeven – ik heb er de nadruk op gelegd bij alle debatten die wij hierover hebben gehad in de afgelopen maanden – dat dit type besluiten niet lichtvaardig tot stand zijn gekomen, ook omdat we ons inderdaad nu in een heel bijzondere, gevaarlijke situatie bevinden, waarbij NAVO-luchtmacht, NAVO-troepen, NAVO-mannen en -vrouwen, Nederlandse mannen en vrouwen in het gevaar worden gestuurd. Dat soort besluiten worden niet lichtvaardig genomen en wij zijn van mening, nogmaals, met toch wel fors wat democratieën en met de meerderheid, een forse meerderheid, van uw Kamer, dat de resoluties de basis bieden voor het optreden. Ik zou tot de heer Van Bommel willen zeggen dat hij de indringende vragen van de minister van Defensie en mij toch niet heeft beantwoord. Ik heb goed naar hem geluisterd. Maar de Servische delegatie heeft ervoor gekozen om weg te gaan. De Servische delegatie heeft niet willen onderhandelen tot het einde. En er was dus wat dat betreft een eind aan de onderhandeling die eerst in Rambouillet en later in Parijs plaatsvond. Uitonderhandelen, zo zei de heer Van Bommel. Dat is nu juist wat is gebeurd. Ik ben begonnen met te zeggen dat het heel goed is geweest dat ambassadeur Holbrooke op het eind ook nog naar Milosevic is gegaan en dat niet terstond van vrijdag op zaterdag – op het moment dat de KVM ook werd teruggetrokken – automatisch maar de conclusie werd getrokken dat dan het luchtwapen maar moest worden ingezet. Nee, na overleg met de bondgenoten is besloten tot deze laatste missie van Holbrooke. En

Holbrooke – ik ken hem – is een man die tot het uiterste zal proberen om een akkoord te bereiken. Dat heeft hij geprobeerd, maar hij heeft een dove president Milosevic aan zijn gesprekstafel gevonden, een president die ook ontkende dat er sprake was van enig offensief in Kosovo, een president die dezer dagen geen enkele terughoudendheid heeft betoond bij de aanvallen op het UCK. Dat zijn de feiten. Het gaat er dus inderdaad om, te voorkomen dat, als dit doorgaat, wij stromen vluchtelingen krijgen en er in wezen sprake zou zijn van een soort etnische zuivering van Kosovo."

Zie: Handelingen Tweede Kamer Kosovo 24 maart 1999 TK 61 61-3794 e.v.

7. Brief van 29 maart 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer.

"Zoals besproken in het overleg met Uw Kamer op woensdagavond 24 maart is de NAVO diezelfde avond begonnen met luchtaanvallen op militaire doelen in de Federale Republiek Joegoslavie (FRJ). De militaire acties zijn erop gericht de druk op president Milosevic zodanig te verhogen dat hij alsnog zal overgaan tot het aanvaarden van de uitkomsten van Rambouillet en Parijs en om op korte termijn zijn militaire structuur zodanig te raken dat zijn vermogen om de offensieven van leger en politie voort te zetten aanzienlijk wordt verminderd. Een zodanige vermindering van de militaire capaciteit kan in belangrijke mate bijdragen aan het bereiken van het politieke doel.

De wijze waarop Milosevic zich thans in Kosovo aan wandaden schuldig maakt en blijft weigeren zijn houding op enigerlei wijze te herzien, maakt eens te meer duidelijk dat de internationale gemeenschap niet passief had kunnen blijven en dat alleen door de thans gekozen aanpak een eind kan worden gemaakt aan de reeds jarenlang voortdurende agressie van Milosevic. De militaire acties van de NAVO zullen dan ook moeten worden voortgezet totdat aan de genoemde voorwaarden zal zijn voldaan.

(...)

De wandaden van Milosevic hebben ertoe geleid dat Nederland, na te zijn geconsulteerd door NAVO Secretaris-Generaal Solana, evenals de andere bondgenoten, heeft ingestemd met een tweede fase van de luchtaanvallen, waarvan de intensiteit wordt opgevoerd en die vooral is gericht tegen het gewraakte optreden van politie- en legereenheden in Kosovo. Wat betreft het aandeel van Nederlandse eenheden kan het volgende worden meegedeeld. Sinds het begin van de luchtaanvallen zijn de op Amendola gestationeerde zestien Nederlandse F16's ingezet voor uiteenlopende taken. Vanaf zondag 28 maart wordt meer gebruik gemaakt van de mogelijkheden van gemoderniseerde (MLU) F16's, met name bij het aanvallen van gronddoelen in Kosovo."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 243.

8. In het verslag van het debat dat op 30 maart 1999 heeft plaatsgevonden is het volgende opgenomen:

"(...)

Minister Kok

(...)

De lijn van het kabinet sluit naadloos aan bij de opvattingen van de andere EU-lidstaten. Die hebben in de Europese Raad van Berlijn op woensdag 24 maart in een verklaring uitgesproken dat volledige steun noodzakelijk was voor de NAVOluchtoperatie. De Nederlandse regering heeft met de grootst mogelijke teleurstelling moeten vaststellen dat er, na alle inspanningen die waren verricht, helaas geen andere weg was om president Milosevic tot inkeer te brengen dan de weg van militaire actie. De operatie was onvermijdelijk geworden na al die weken waarin over ondertekening van Rambouillet was gesproken. Nederland draagt de verantwoordelijkheid om daaraan in de opeenvolgende fasen naar vermogen bij te dragen. De eerste fase van de luchtoperatie was in het bijzonder gericht op het uitschakelen van het luchtverdedigingsstelsel en de commandocentra van het Servische leger. Ook zijn er luchtaanvallen uitgevoerd op Servische doelen in Kosovo. Afgelopen zaterdag is de tweede fase ingegaan, waarmee de acties zijn uitgebreid naar de Servische artillerie en tanks in Kosovo. Die tweede fase is versneld in werking gezet vanwege de uiterst zorgwekkende ontwikkelingen op de grond. De regering is van mening dat zij ook in de nieuw ontstane situatie haar verantwoordelijkheid binnen de NAVO volledig dient te dragen. Dat is in de brief van gisteravond van de beide ministers ook aangegeven. Als gevolg van het mensonterend optreden van Servische eenheden in Kosovo voltrekt zich daar een grote humanitaire tragedie. Men kan de woorden "een dramatische situatie" helaas zonder overdrijving in de mond nemen. Honderdduizenden mensen zijn van huis en haard verdreven. De berichten over gruweldaden zijn uiterst verontrustend.

(...)

Voorzitter! Vanmiddag, maar natuurlijk ook tijdens de afgelopen dagen is in de media veel aandacht geschonken aan dit afschuwelijke dilemma dat zich als volgt laat verwoorden: de NAVO heeft – met een volle verantwoordelijkheid van Nederland daarbinnen – gekozen voor het luchtwapen. Er was ook geen alternatief, daarover kan geen twijfel bestaan. Er leven soms twijfels bij mensen die de neiging hebben na te denken over de vraag hoe dit zal aflopen, maar over de vraag of dit nodig was, kan geen twijfel bestaan, althans dat vindt de regering. Ik hoop dat mensen die hierover anders denken, deze opvatting van de regering willen respecteren, zoals ik de opvattingen van andersdenkenden respecteer. Er was geen alternatief. Intussen deden en doen zich die humanitaire drama's voor. De regering behoort niet tot degenen die zeggen dat deze drama's zijn ontstaan door hantering van het luchtwapen. De heer Milosevic voerde al heel lang een eigen beleid en had eigen opvattingen. Dit neemt niet weg dat de wereldopinie en de Nederlandse publieke opinie, Nederlandse televisiekijkers, radioluisteraars en krantenlezers worden geconfronteerd met dit menselijk drama terwijl dat luchtwapen wordt toegepast, terwijl dat luchtwapen ook nog intensiever wordt toegepast. Leidt dit nu tot de conclusie dat wij niet verder moeten gaan op deze weg? Het kabinet is van mening dat de militaire acties van de NAVO moeten worden voortgezet totdat president Milosevic de Servische militaire acties bee" indigt en zich werkelijk bereid toont te komen tot een vreedzame en duurzame oplossing. Voortzetting en intensivering van luchtaanvallen in NAVOverband lijkt mij noodzakelijk. Hierover zal reeds in de komende uren en dagen in NAVO-kader

nader beraad plaatsvinden. Het gaat dan dus niet over de vraag óf, maar over de vraag hóé die intensivering zo gericht mogelijk vorm kan krijgen om de gekozen strategie effectiever in te vullen.

(...)

Minister van Aartsen.

(...)

Dan, mevrouw de voorzitter, wat betreft de vraag van de heer Melkert over de gang van zaken in de NAVO zelf: hoe zit het ten aanzien van de diverse stadia die in de militaire operatie zitten en is het wel zo dat de politiek daarover kan beslissen? Daar mag geen schijn of schaduw van onzekerheid over bestaan: uiteraard is het de politiek die daarover besluit. Zo is het ook gegaan bij de overgang van de eerste naar de tweede fase in het afgelopen weekend. Indien het onverhoopt nodig zou moeten zijn en indien het nodig is – de minister-president sprak er al over – om ook tot andere stadia over te gaan, zal er uiteraard opnieuw ook politieke consultatie plaatsvinden. Daar zonder kan het niet.

(...)

Minister De Grave.

(...)

Natuurlijk worstelen wij net zo goed als de heer Rosenmöller met de vraag wat naast de luchtaanvallen heel concreet kan worden gedaan aan de vreselijke dingen die plaatsvinden in Kosovo. Hoe sneller en effectiever de oorlogsmachine van Milosevic kan worden aangepakt, met name in Kosovo, des temeer dragen wij bij aan de beperking van de militaire drama's die daar plaatsvinden. Daar zijn allerlei militair-operationele opmerkingen over te maken. Ik ben graag bereid om dat te doen in de afgesproken briefing. De heer Rosenmöller heeft er, naar ik hoop, begrip voor dat ik nu niet in alle details kan treden. Die worden gegeven in de briefing op Defensie. Wat betreft de politieke portee van de opmerking van de heer Rosenmöller zeg ik nadrukkelijk ja. Daarom zullen de Nederlandse F-16's er ook bij betrokken zijn in de tweede fase, precies met dat doel. Ook daarover geef ik niet te veel details, maar ik wil wel duidelijk maken dat Nederland de betekenis daarvan heel nadrukkelijk ziet. Het is van groot belang dat de Nederlandse F-16's heel concreet deelnemen aan de operaties in Kosovo."

Zie: Handelingen Tweede Kamer Kosovo 30 maart 1999 TK 63-3868 e.v.

9. Brief van 6 april 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken, van Defensie en Justitie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer.

"(...)

De massaliteit van de exodus onderstreept ook de noodzaak de NAVO-luchtacties maximaal te richten op het zo spoedig mogelijk uitschakelen van de eenheden van leger en politie van de Federale Republiek Joegoslavië die de wandaden in Kosovo plegen. Ook de Nederlandse regering heeft zich de afgelopen dagen ingezet voor

intensivering van de acties, speciaal tegen deze doelen. Daarnaast blijft van belang ook de voor het optreden van FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië uit te schakelen, ook om een zo groot mogelijke druk op Milosevic uit te oefenen om de beginselen van het pakket van Rambouillet en Parijs alsnog te aanvaarden, zijn troepen onmiddellijk en volledig uit Kosovo terug te trekken en de terugkeer van de vluchtelingen mogelijk te maken.

(...)

Militair optreden

Om het vermogen van de FRJ offensief op te treden in Kosovo verder te ondermijnen worden de luchtaanvallen de komende dagen verder opgevoerd.

(...)

De NAVO-luchtaanvallen in de rest van de FRJ zijn de afgelopen dagen geïntensiveerd. Strategische doelen, waaronder het hoofdkwartier van de MUP, brandstofopslagplaatsen, een electriciteitscentrale, verkeersknooppunten en een aantal bruggen, onder meer over de Donau, zijn getroffen. Intussen gaan de aanvallen op de luchtafweer, communicatiecentra, wapenverzamelplaatsen en lokale hoofdkwartieren door. De NAVO-luchtaanvallen beginnen derhalve in toenemende mate resultaat te hebben. De effectiviteit van de geïntegreerde FRJ-luchtverdediging is verminderd, met name als gevolg van aanvallen op communicatiecentra, maar veel autonome wapensystemen vormen nog steeds een bedreiging."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 245.

10. In het verslag van het debat dat op 7 april 1999 heeft plaatsgevonden is het volgende opgenomen:

"(...)

Minister De Grave

(...)

Voorzitter! Velen hebben gevraagd naar de militaire doelstellingen. De heer Rosenmöller vroeg zich af hoe een aantal bombardementen geplaatst kan worden in de lijn van de politieke doelstelling. De politieke doelstelling blijft leidraad. De politieke doelstelling is heel nadrukkelijk de heer Milosevic zover te krijgen dat hij zich in politieke zin committeert aan hetgeen de minister van Buitenlandse Zaken heeft uitgelegd. Het blijft zoeken naar het juiste evenwicht tussen doel en middelen. Het doel heeft natuurlijk meer scherpte gekregen door de gedragingen van de heer Milosevic. Zoals wij vorige week hebben besproken, is er een vergroting van inzet. Die is met name erop gericht zoveel mogelijk te verhinderen dat Servië zijn vernietigingsmachine inzet. Er is nu sprake van een nadrukkelijke inzet rechtstreeks gericht op troepenconcentraties in Servie" . Daarbij moet ook

de inzet van Apache helikopters betrokken worden. Dat gebeurt zeer nadrukkelijk om de mogelijkheden om militaire eenheden in Kosovo uit te schakelen, te vergroten. Het gaat inderdaad over gepantserde eenheden en troepenconcentraties die verschrikkelijke daden begaan in Kosovo. Hierbij hoort ook de informatie van gisteravond over de inzet van Britse Harriers en Franse Superétendards. Die inzet is echt gericht op rechtstreekse aanvallen op die militaire eenheden. Dat kan nu ook, deels vanwege de weersomstandigheden en deels omdat de NAVO van mening is dat het operationeel verantwoord is, ook in het licht van de huidige situatie in Kosovo. Overigens is er sprake van intensivering van bombardementen op het grondgebied van Servië . Dat gebeurt met het politieke doel Milosevic duidelijk te maken dat de onderhandelingstafel zijn optie is, binnen de grenzen zoals aangegeven door de collega van Buitenlandse Zaken. Tegelijkertijd worden meer en meer operationele doelen gebombardeerd, die zijn vermogen om in Kosovo te functioneren belemmeren. Het gaat inderdaad om vliegvelden, spoorwegen, wegverbindingen; logistieke transport- en communicatiemiddelen. Wij zien dat ook gebeuren en vinden dat terecht en verantwoord.

(...)

Op dit moment betreffen de intensiveringen nadrukkelijk doelen die een aantoonbare relatie hebben met het militaire vermogen, het onderdrukkingsvermogen van Milosevic.

(...)

Voorzitter! De achtergrond van de fasediscussie die wij bij het begin van de operatie hebben gevoerd, was dat iedere keer tegenover Servië duidelijk moest worden gemaakt dat de NAVO bereid zou zijn om over te gaan tot verscherping van de acties. Dat was als het ware de politieke planning aan het begin van het conflict. In de afgelopen twee weken is natuurlijk veel gebeurd en daarmee is het feit niet weggenomen dat er een aanscherping van de keuze van doelen kan zijn. We moeten hier natuurlijk niet Saceur spelen, maar denken aan het politiek aspect, waarbij het gaat om de vraag: hoever moet je gaan? Er kan een moment komen waarop je hierover in de NAVO-raad moet spreken. Tegelijk gaat het steeds om het vinden van het evenwicht tussen doel en middelen en dan kan ik op dit moment niet erg veel met het enigszins schematische beeld van de fases 1, 2, 3 en 4. Men moet mij niet verkeerd verstaan. Iedere keer blijft gelden de politieke regie als het gaat om het vinden van het evenwicht tussen doel en middelen.

(...)

Voorzitter! Ik zie nog steeds welk besluit er met betrekking tot de militaire operaties is genomen. Nogmaals, ik wil hier niet Saceurtje spelen. Op grond van de politieke verantwoordelijkheid blijf ik nadrukkelijk wijzen op de link tussen doelen en de militairoperationele betekenis van die doelen voor de onderdrukkingsmachine van Milosevic. In fase 3 zit het element dat bepaalde doelen meer van betekenis zijn om Milosevic c.q. de Servische bevolking duidelijk te kunnen maken dat het ons echt menens is. Dat is een andere categorie doelen. Die categorie valt nog niet binnen het politieke mandaat van de NAVO.

(...)

In alle politieke helderheid lijkt mij de huidige situatie dat het besluit van de NAVO-raad van vorige week zaterdag ertoe strekte militair-strategische doelen aan te vallen, waaronder doelen die niet van rechtstreeks militair belang zijn, maar van betekenis zijn voor de militaire activiteiten van Milosevic. Wat nog in beeld kan worden gebracht vanuit de planning in fase 3 zijn civiele doelen, die geen rechtstreekse relatie hebben met het militair vermogen van Milosevic. Daarvoor ligt op dit moment geen mandaat. Dat betekent dat volgens de geldende regels daarover aparte besluitvorming nodig is van de NAVO-raad, voorzover dat überhaupt aan de orde is. Ik weet niet wat de heer Rosenmöller nog meer wil horen, maar dit lijkt mij langzamerhand wel toereikend."

Zie: Handelingen Tweede Kamer Kosovo 7 april 1999 TK 66 66-3998 e.v.

11. Brief van 19 april 1999 heeft de Minister van Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Mede namens de minister van Buitenlandse Zaken informeer ik u over de versterking van de Nederlandse eenheden die in het kader van operatie «Allied Force» deelnemen aan de luchtoperaties boven de Federale Republiek Joegoslavië. Het kabinet heeft hiertoe besloten in verband met de voorgenomen intensivering van «Allied Force». Deze vindt plaats binnen het huidige mandaat van de Navo-Raad en bestaat uit de uitbreiding van de Navo-luchtvloot met enkele honderden vliegtuigen. Nederland draagt hieraan bij door vier F-16's toe te voegen aan het Nederlands-Belgische detachement in Amendola. Het totaal aantal F-16's komt hiermee op twintig. In overleg met de militaire autoriteiten van de Navo is gekozen voor gemoderniseerde F-16's (MLU-configuratie)."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 256.

12. Brief van 27 april 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"(...)

De luchtacties van de NAVO zijn inmiddels hun tweede maand ingegaan. De NAVO-top in Washington heeft besloten de luchtacties verder te intensiveren binnen het overeengekomen mandaat. Van groot belang is dat de NAVO-strategie ook door alle partnerlanden krachtig wordt gesteund. Doel is een systematisch uitschakelen van het vermogen van de FRJ om militaire operaties in Kosovo uit te voeren. Daarnaast worden ook de gerichte akties op Servische eenheden in Kosovo voortgezet. In het Communiqué van de NAVO-top over Kosovo wordt bevestigd dat de NAVO bereid is de luchtaanvallen op te schorten op het moment dat Belgrado heeft voldaan aan de vijf door de internationale gemeenschap gestelde voorwaarden en een aantoonbaar begin heeft gemaakt met de terugtrekking van troepen.

Het uitoefenen van militaire druk is een kwestie van vastberadenheid en geduld. De NAVO-luchtoperatie heeft inmiddels het militair-operationele vermogen van de FRJ aanzienlijk aangetast. Een gedeelte van het luchtafweervermogen is vernietigd. De FRJ blijft echter in staat tot effectieve luchtverdediging, m.n. met

mobiele en draagbare systemen en luchtafweergeschut. De vernietiging van infrastructuur, logistieke aanvoerlijnen en command en control heeft echter tot gevolg dat de mogelijkheden voor aansturing van militaire eenheden in het veld, en met name in Kosovo, steeds geringer worden."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 266.

13. In het verslag van het debat dat op 28 april 1999 heeft plaatsgevonden is het volgende opgenomen:

"(...)

Minister Van Aartsen.

(...)

Voorzitter! Dan kom ik op de situatie ten aanzien van de luchtcampagne en een aantal daarmee verbonden thema's. In eerste instantie wil ik opmerken dat uiteraard politici aan het stuur zitten. Naar ik meen, twijfelde mevrouw Vos daaraan. Evenals de inzet van de luchtcampagne is het waarom van de luchtcampagne het uitgangspunt.

(...)

De volgende vraag is wat de intensivering van de luchtcampagne betekent. Dat betekent dat we als NAVO gaan doen wat de Nederlandse regering al aan de Kamer heeft gemeld. Ik meen dat het in de brief van 6 april was, maar we hebben het ook in eerdere brieven geschreven. We hebben de noodzaak onderstreept van acties, gericht tegen leger- en politie-eenheden in Kosovo en er is gewezen op het belang om de voor het optreden van de FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië uit te schakelen. Dat is de terminologie die de Nederlandse regering zowel in de brief van 29 maart als in de brief van 6 april jl. aan de Kamer heeft gebruikt. Dat gebeurt nu ook in wezen. Ik heb gelezen dat generaals en admiraals zeggen dat de NAVO strijdt met de handen gebonden op de rug en dat de piloten hun werk niet kunnen doen: dat zij niet met hun handen aan de knuppel zitten, maar vastgebonden in hun cockpit. Maar dat is niet waar. Ee 'n ding is wel waar, namelijk dat de NAVO heeft gekozen voor een operatie waardoor collaterale schade zoveel mogelijk wordt voorkomen. Daar worden fouten bij gemaakt en die fouten zijn betreurenswaardig. Dat vind ik ook van het incident dat vannacht heeft plaatsgevonden. Er is sprake van gerichte activiteiten. Tot die gerichte activiteiten behoort ook de aanval op de tv-zender die heeft plaatsgevonden. Natuurlijk is daar twijfel over mogelijk. Ik meen dat de heer Valk in die geest sprak. Op het ogenblik is het wel een keuze die moet worden gemaakt. In deze situatie van een militair conflict kan geen sprake zijn van half kiezen. We moeten op bepaalde momenten volstrekt duidelijk zijn. Duidelijk is dat deze tv-stations onderdeel uitmaken van de propagandamachine en ook van het oorlogsapparaat van president Milosevic en ze behoren dus tot de relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië die uitgeschakeld moet worden. De doelen passen ook in de strategie om zijn militaire kracht, inclusief de bijbehorende propaganda, te breken.

(...)

mobiele en draagbare systemen en luchtafweergeschut. De vernietiging van infrastructuur, logistieke aanvoerlijnen en command en control heeft echter tot gevolg dat de mogelijkheden voor aansturing van militaire eenheden in het veld, en met name in Kosovo, steeds geringer worden."

Zie: Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr 266.

13. In het verslag van het debat dat op 28 april 1999 heeft plaatsgevonden is het volgende opgenomen:

"(...)

Minister Van Aartsen.

(...)

Voorzitter! Dan kom ik op de situatie ten aanzien van de luchtcampagne en een aantal daarmee verbonden thema's. In eerste instantie wil ik opmerken dat uiteraard politici aan het stuur zitten. Naar ik meen, twijfelde mevrouw Vos daaraan. Evenals de inzet van de luchtcampagne is het waarom van de luchtcampagne het uitgangspunt.

(...)

De volgende vraag is wat de intensivering van de luchtcampagne betekent. Dat betekent dat we als NAVO gaan doen wat de Nederlandse regering al aan de Kamer heeft gemeld. Ik meen dat het in de brief van 6 april was, maar we hebben het ook in eerdere brieven geschreven. We hebben de noodzaak onderstreept van acties, gericht tegen leger- en politie-eenheden in Kosovo en er is gewezen op het belang om de voor het optreden van de FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië uit te schakelen. Dat is de terminologie die de Nederlandse regering zowel in de brief van 29 maart als in de brief van 6 april jl. aan de Kamer heeft gebruikt. Dat gebeurt nu ook in wezen. Ik heb gelezen dat generaals en admiraals zeggen dat de NAVO strijdt met de handen gebonden op de rug en dat de piloten hun werk niet kunnen doen: dat zij niet met hun handen aan de knuppel zitten, maar vastgebonden in hun cockpit. Maar dat is niet waar. Ee´n ding is wel waar, namelijk dat de NAVO heeft gekozen voor een operatie waardoor collaterale schade zoveel mogelijk wordt voorkomen. Daar worden fouten bij gemaakt en die fouten zijn betreurenswaardig. Dat vind ik ook van het incident dat vannacht heeft plaatsgevonden. Er is sprake van gerichte activiteiten. Tot die gerichte activiteiten behoort ook de aanval op de tv-zender die heeft plaatsgevonden. Natuurlijk is daar twijfel over mogelijk. Ik meen dat de heer Valk in die geest sprak. Op het ogenblik is het wel een keuze die moet worden gemaakt. In deze situatie van een militair conflict kan geen sprake zijn van half kiezen. We moeten op bepaalde momenten volstrekt duidelijk zijn. Duidelijk is dat deze tv-stations onderdeel uitmaken van de propagandamachine en ook van het oorlogsapparaat van president Milosevic en ze behoren dus tot de relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië die uitgeschakeld moet worden. De doelen passen ook in de strategie om zijn militaire kracht, inclusief de bijbehorende propaganda, te breken.

(...)

Nee, we zitten niet in fase 3. De minister van Defensie heeft dat vorige week opnieuw gezegd. Dat is trouwens ook aan de orde geweest in de vertrouwelijke overleggen en de briefings. Ik zeg erbij dat dit geen gemakkelijke beslissing is geweest, evenmin als de beslissing om dit conflict in te gaan. Wij hebben daar uiteraard over nagedacht. Ik zal niet verhelen dat hier sprake is van een ontwikkeling in het denken van de Nederlandse regering. Maar ik heb mij gerealiseerd welke invloed dit type propaganda op mensen heeft, met name dan via de televisie dat toch een zeer indringend medium is. Als ik een parallel mag trekken, dan wijs ik op de rol van bijvoorbeeld Hate-Radio in Afrika, waarover mevrouw Vos verschillende malen heeft gesproken. Het medium televisie behoort tot de onderdrukkingscapaciteit, het onderdrukkingsapparaat van president Milosevic en ik denk dat wij inderdaad niet de illusie moeten hebben dat er in Joegoslavië sprake zou zijn van vrije media of pers. Dat is absoluut niet het geval. Deze zender zette mensen gewoon aan tot haat en is daarmee een onderdeel van het oorlogsapparaat. Daarom hebben de minister-president, de minister van Defensie en ik gezegd deze operatie te steunen die ook in lijn ligt van het aan uw Kamer gemelde van 29 maart en 6 april.

(...)

Voorzitter! Ik heb al gewezen op de zeer specifieke rol die televisie in dit kader speelt. Andere media hebben een wat minder doordringende werking. Deze stations vallen zeker binnen de relevante infrastructuur in het kader van het onderdrukkingssysteem van president Milosevic. U heeft de minister-president in Washington horen zeggen dat de Nederlandse regering gelet daarop deze operatie steunt. Alles wat bijdraagt tot een verwringing van de beeldvorming van de bevolking van Joegoslavië – dat is in wezen aan de orde – valt onder de infrastructuur en steunt het systeem. Daarom hebben wij deze operatie dan ook gesteund.

(...)

Zoals aan uw Kamer is meegedeeld, worden de doelen binnen het gestelde kader bepaald door Saceur. Zowel de minister van Defensie als ik hebben inderdaad in de AO's over dit thema in de afgelopen periode gesproken. Overigens kan ik mij niet herinneren dat ik dat verleden week heb gedaan, want er zijn toen wel vragen gesteld, maar ik heb toen, voorzover ik heb kunnen nagaan, met geen woord gerept over deze kwestie.

(...)

Ik heb bij het begin van mijn antwoord aangegeven dat er inderdaad sprake is van een nader nadenken aan de zijde van de regering. Ik meen dat ook dit debat bevestigt dat hiermee een belangrijke volgende stap wordt gezet. Dat is juist; daarin heeft de Kamer gelijk. Echter, als men zich rekenschap geeft van de invloed die deze propagandamachine heeft op de bevolking, maar ook op leger- en politie-eenheden die in Kosovo de meest afschuwelijke dingen doen, moet men tot de conclusie komen dat het goed en verstandig is dat deze operatie heeft plaatsgevonden.

(...)

Waar er sprake is van bijdragen aan het onderdrukkingsapparaat van Milosevic – ik heb al gewezen op de rol die radio kan spelen – en waar wordt voldaan aan de criteria die zijn vermeld in de brieven van 29 maart en 6 april, zal dat moeten gebeuren.

(...)

Voorzitter! De heer Van Bommel gaat er blijkbaar van uit dat er in de FRJ vrije media zijn. Al tien jaar lang is daar nul-komma-nul sprake van. De rol die de Joegoslavische media hebben gespeeld in het Bosnië conflict en nu spelen in het Kosovoconflict, maakt duidelijk dat er gewoon sprake is van een propaganda-apparaat, een onderdrukkingsmiddel dat wordt ingezet tegen de bevolking van Joegoslavië , meer in het bijzonder tegen de Albanese minderheid. Kennelijk, voorzitter, heeft de heer Van Bommel daar geen enkel bezwaar tegen.

(...)

Daarom is het van belang dat doelen op een strategische wijze worden gekozen; dat spreekt vanzelf. Gisteren is gebleken dat Draskovic de mogelijkheid heeft om zijn opmerkingen voor de televisiecamera's te maken. Er is een keuze gemaakt. U weet dat het gebombardeerde televisiestation het station was dat nauwe banden had met de familie Milosevic en dat meer in het bijzonder de meningen en gedachten van Milosevic verkondigde.

(...)

Er blijven keuzes gemaakt worden. Dat is een van de voorwaarden die van kracht blijven bij de hele operatie. Zij moeten natuurlijk wel passen in het beleid van de NAVO. Het gaat om strategische doelen. Het zou verkeerd zijn om iedere mogelijkheid uit te sluiten om het gebruik van dit medium onmogelijk te maken. De heer Blaauw heeft aangegeven dat je daarom op dit gebied naar alternatieven moet omzien.

(...)

Laat ik één dingen zeggen. Er moeten heel belangrijke afwegingen worden gemaakt. Daarover wordt nagedacht. Op een bepaald ogenblik worden conclusies getrokken. Het militaire apparaat van de NAVO kan absoluut niet zomaar zijn gang gaan. Als er één generaal is die zich bewust is van de grenzen die hij in acht moet nemen, die zeer goed luistert naar hetgeen in de NAVOraad wordt gezegd door ministers en de ambassadeurs van de verschillende regeringen, is het generaal Clark van Saceur. De Kamer hoeft absoluut geen vrees te hebben voor verschuivingen waartoe alleen militairen besluiten en waarbij politici min of meer aan de zijlijn staan.

(...)

Minister De Grave.

(...)

De heer Van der Valk is ingegaan op de intensivering van de luchtacties. Hij veronderstelde dat de operaties effectiever kunnen verlopen als de veiligheidseisen

ten aanzien van piloten worden verminderd. Er zou dan ook minder kans zijn op onbedoelde schade. Voorzitter! Er wordt inderdaad op vrij grote hoogte gevlogen om Servisch luchtafweergeschut te vermijden. Ik kan niet ontkennen dat, wanneer op lagere hoogte wordt gevlogen, effectiever kan worden opgetreden tegen militaire en MUP-eenheden in Kosovo. Ook kan niet ontkend worden dat er bij laag vliegen een beter zicht is en dus het risico van collateral damage vermindert. Dit thema staat met nadruk op de agenda van de NAVO. Hierover wordt regelmatig met bondgenoten gesproken. Ik begrijp heel goed wat de heer Valk in politieke zin bedoelt. Wij zullen proberen in de discussies het juiste evenwicht te vinden.

(...)

Voorzitter! De heer Van Middelkoop heeft gevraagd wat verstaan wordt onder de "lines of communication". Dat heeft wel degelijk te maken met de mate van effectiviteit van het militaire instrument en het militair opereren, zeker in Kosovo. Onder lines of communication wordt verstaan al die mogelijkheden waardoor het militair opereren in Kosovo wordt beïnvloed. Dat is de infrastructuur, zoals supply en voorzieningen die nodig zijn om te kunnen opereren. Lines of communication heeft ook te maken met command and control, namelijk de mogelijkheden waarover het commando in Belgrado beschikt om overzicht te hebben over wat er plaatsvindt. Bij moderne oorlogsvoering zijn de lines of communication ongelooflijk essentieel. Een groot deel van de inspanningen van de NAVO-militairen is erop gericht die aan te tasten en te vernietigen.

(...)

Minister Van Aartsen.

(...)

Het is zo langzamerhand zonneklaar welke funeste invloed tv-stations, met name dit tv-station, hebben op de gesteldheid van de troepen van de Joegoslaven in Kosovo. Ik meen dat wij op dat gebied alles moeten ondernemen wat in ons vermogen ligt om dit gedeelte van het propaganda-apparaat van de president van de FRJ uit te schakelen."

Zie: Handelingen Tweede Kamer Kosovo 28 april 1999 TK 75 75-4357 e.v.

14. Vragen van de leden M. B. Vos en Harrewijn (beiden GroenLinks) aan de ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie over de aanval op een brug in Kosovo. (Ingezonden 3 mei 1999):

"1
Kunt u nadere informatie verschaffen over de aanval op een brug in Kosovo waarbij een bus met passagiers is getroffen? Wat is de oorzaak van het feit dat opnieuw een luchtaanval werd uitgevoerd op het moment dat er zich burgers bevonden op of nabij het doel? Hoe is het verder mogelijk dat bij een vervolgaanval op een andere brug in dezelfde weg vervolgens een ambulance werd getroffen?
2

Kan het per ongeluk treffen van burgers op bruggen en wegen voorkomen worden door de inzet van andere middelen, het opereren op andere tijden of door later te vliegen? Zo ja, waarom wordt dit niet gedaan?
3
Is de Nederlandse regering bereid om haar grote zorg over de tragische gebeurtenissen in de richting van de Navo kenbaar te maken en aan te dringen op veel grotere zorgvuldigheid bij het uitvoeren van luchtaanvallen?
4
Waarom is de elektriciteitscentrale van Obrenovac gisteren beoogd?
5
Welke risico's zijn naar uw oordeel verbonden aan het bombarderen van elektriciteitscentrales? Deelt u de mening dat dit soort bombardementen grote gevolgen heeft voor de burgerbevolking en kan leiden tot een zeer chaotische en onbeheersbare situatie?
6
Is, zoals Navo-woordvoerders in Brussel volgens diverse media hebben meegedeeld, met de nieuwe aanvalsgolf van afgelopen weekend fase drie ingegaan? Zo ja, waarom is de Kamer niet geconsulteerd hierover conform de toezeggingen van de regering? Zo nee, hoe is het dan mogelijk dat Navo-woordvoerders hebben verklaard dat fase 3 is ingegaan.
7
Bent u bereid om deze vragen met spoed, uiterlijk morgen, te beantwoorden?

Antwoord

Antwoord van minister Van Aartsen (Buitenlandse Zaken) en minister De Grave (Defensie).
(Ontvangen 6 mei 1999)
1 tot en met 3
De NAVO betracht de grootst mogelijke zorgvuldigheid bij de voorbereiding en uitvoering van de geëvalueerd en zo mogelijk aangescherpt. Er wordt gewerkt met zo acuraat mogelijke informatie. Ondanks de uitgebreide voorzorgsmaatregelen kan de aanwezigheid van burgers in de nabijheid van een doel nooit geheel worden uitgesloten. Ook door de inzet van andere middelen, lager vliegen of het opereren op andere tijdens kunnen incidenten helaas niet volledig worden voorkomen. Het valt, mede in het licht van de intensivering van de luchtcampagne, helaas niet uit te sluiten dat zich incidenten blijven voordoen waarbij onbedoeld burgers slachtoffer worden. De Regering betreurt het tragische voorval, waarbij burgerslachtoffers zijn gevallen bij een NAVO-aanval op een brug in Kosovo. Over een aanval op een ambulance op een andere brug is op dit moment niets bekend. De NAVO ontkent dat een tweede autobus is getroffen. Mede naar aanleiding van recente voorvallen heeft de Regering er bij de NAVO op aangedrongen te bezien of middels aanvullende maatregelen er nog meer kan worden gedaan om burgerslachtoffers te voorkomen.
4 en 5
De NAVO luchtaanval op de electriciteitscentrale van Obrenovac is onderdeel van de intensivering van de luchtcampagne waartoe is besloten tijdens de NAVO-top in Washington. Zij past in het streven van het bondgenootschap om de druk op de FRJ verder op te voeren. Aanvallen zijn steeds gericht op objecten die deel uitmaken van de infrastructuur die Milosevic in staat stelt zijn militaire onderdrukkingscampagne in Kosovo voort te zetten. De doelen zijn in die zin niet beperkt tot objecten die een exclusieve militaire functie hebben. Het buiten gebruik stellen van dit soort infrastructuur kan dus ook gevolgen hebben voor de burgerbevolking. Door in te stemmen met de eisen van de internationale gemeenschap kan Milosevic op elk moment een einde maken aan de luchtaanvallen.
6

De berichtgeving over de inwerkingtreding van een volgende fase van de luchtaanvallen is onjuist, evenals de veronderstelling dat NAVO-woordvoerders dit zouden hebben verklaard."

Zie: Tweede Kamer, vergaderjaar 1998–1999, Aanhangsel 1311, blz. 2601, 2601.

15. Brief van 7 mei 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"(...)

Ook de intensivering van de luchtcampagne, waartoe de Top in Washington besloot, is vooral gericht op objecten die deel uitmaken van de infrastructuur die Milosevic in staat stelt zijn militaire onderdrukkingscampagne in Kosovo voort te zetten. In de brief van 6 april j.l. aan Uw Kamer werd, evenals in die van 29 maart j.l., de noodzaak onderstreept van acties gericht tegen leger- en politieeenheden in Kosovo en werd voorts gewezen op het belang om de voor het optreden van de FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië uit te schakelen. Daaronder vallen ook installaties zoals communicatiecentra, electriciteitscentrales en verkeersknooppunten. De doelen zijn dus niet beperkt tot objecten die een exclusieve militaire functie hebben, zoals ook vermeld in ons antwoord d.d. 4 mei j.l. op vragen van de geachte afgevaardigden mevrouw Vos en de heer Harrewijn.

Inmiddels is aanzienlijke schade toegebracht aan de luchtverdedigingscapaciteit, de commando- en communicatiestructuur, de aanvoerlijnen en installaties van de VJ en de MUP. De logistieke infrastructuur is verzwakt. Het afsnijden van aanvoerlijnen versterkt het effect van het vernietigen van productie-, onderhouds- en opslagplaatsen. Het groeiende tekort aan brandstof vermindert de mobiliteit van de FRJ-strijdkrachten. Daarenboven hebben de luchtaanvallen steeds meer rechtstreeks effect op de inzetmogelijkheden van de (para)militaire en politie eenheden van de FRJ in Kosovo."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 270.

16 Brief van 7 mei 1999 van de Vice-Minister President namens de regering aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Tijdens de heden gehouden vergadering van de ministerraad is onder meer stilgestaan bij berichten die eerder deze week in enkele media zijn verschenen over vermeende onvolkomenheden bij de besluitvorming binnen het kabinet voorafgaande aan de NAVO-luchtaanvallen op Servische doelen en de Nederlandse bijdrage daaraan.
Het kabinet neemt deze berichten buitengewoon ernstig.
Mede ter voorkoming van mogelijke vragen hieromtrent vanuit de volksvertegenwoordiging, hecht het kabinet eraan u mede te delen dat de betreffende besluitvorming volstrekt correct is verlopen. De ministerraad was en is unaniem over de onvermijdelijkheid van NAVO-luchtacties na het mislukken van de onderhandelingen in Rambouillet."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 271.

17. Overleg van Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie met vaste Tweede Kamer commissies van 11 mei 2001. In het verslag van dit overleg is het volgende opgenomen:

"(...)

De NAVO heeft gekozen voor een operatie waarin al het mogelijke wordt gedaan om collaterale schade te voorkomen. Om die reden is en blijft het nodig de luchtaanvallen voortdurend te evalueren. Bezien moet worden of er aanvullende maatregelen kunnen worden getroffen om incidenten zoals die hebben plaatsgevonden, te voorkomen. De supreme allied commander Europe (SACEUR) werkt daaraan. De minister benadrukte dat deze stommiteit de betrokken landen niet moet afbrengen van het hoofddoel, te weten het stopzetten van de etnische zuiveringen en de veilige terugkeer van de vluchtelingen. Dat kan alleen worden bewerkstelligd door een politieke oplossing. Voor het bereiken van die politiekediplomatieke oplossing is het doorzetten van de luchtcampagne essentieel.
De luchtcampagne ondersteunt de diplomatie. Voor de Nederlandse regering geldt daarbij het beginsel van de proportionaliteit.

(...)

De minister van Defensie

De bewindsman verklaarde dat Nederland zeer actief in NAVO-verband het belang onderstreept van het nemen van voorzorgsmaatregelen om schade aan burgerdoelen te voorkomen. Van de bijna 2000 doelen die tijdens de operatie zijn geraakt, valt slechts een zeer gering percentage onder de categorie collatoral dammage. De permanente vertegenwoordiger van Nederland in de NAVO-raad zal dit thema op 11 mei opnieuw aan de orde stellen.
De minister merkte op dat het verband tussen vlieghoogte en collatorale schade vrij complex is. Collatorale schade is in het merendeel van de gevallen veroorzaakt door technisch falen. Lager vliegen lost het probleem niet op. Iets anders is het opsporen en identificeren van bijvoorbeeld pantserwagens en andere voertuigen in Kosovo. In dat geval kan een lagere vlieghoogte voordeel opleveren bij het vaststellen of het een burgerdoel betreft of niet. De valtijd van de bommen is korter, zodat de kans dat burgers of burgervoertuigen zich alsnog in de richting van het aangegeven doel begeven, kleiner wordt. Daar staan weer nadelen tegenover. Hoger vliegen geeft een beter overzicht van het geheel, omdat precisiewapens kunnen worden aangestuurd door een ander vliegtuig. Hoger vliegen heeft in veel gevallen voordelen. Het doel wordt eerder gezien en kan beter worden aangestraald. Hoe lager een vliegtuig vliegt, hoe korter het doel zichtbaar is en hoe minder tijd er is voor identificatie waardoor het risico groter wordt dat er een menselijke beoordelingsfout wordt gemaakt. Als vliegers laag vliegen, moeten zij ermee rekening houden dat een aanval op hun vliegtuig kan plaatsvinden, zodat de concentratie op de beoordeling van de vraag of het doel al dan niet militair is, geringer kan zijn. De minister concludeerde dat tegenover een mogelijke winst aan effectiviteit door lager te vliegen, het grotere risico staat dat de Servische luchtverdediging gericht succesvol actie kan ondernemen tegen NAVO-vliegtuigen. Dat heeft niets te maken met het uitschakelen van de luchtverdediging, omdat wapens die mensen op de

schouders kunnen dragen in dergelijke gevallen effectief kunnen zijn. De media schetsen het beeld dat er alleen maar sprake is van missers. De minister stelde daartegenover dat de NAVO-actie vanuit militair oogpunt bezien succesvol is. Hij noemde met name het isoleren van Kosovo van Servië, het voorkomen van de herbevoorrading van eenheden van het Joegoslavische leger in Kosovo en het uitschakelen van de verbindingen. De Servische eenheden in Kosovo zijn daardoor zeer beperkt in hun operationeel vermogen, waardoor de UCK zich lijkt te herstellen van de initiële aanvallen door Servische eenheden. Er zijn signalen dat het UCK op lokaal niveau het initiatief kan overnemen en op bepaalde punten kan overgaan tot het beschermen en verdedigen van Albanese Kosovaren. De minister stelde dat er sprake is van zeer omvangrijke, toegebrachte strategische schade aan al die elementen die van belang zijn voor het functioneren van het regime van Milosevic. Het probleem is en blijft dat de actie geen militaire operatie is. Er zijn geen militaire doelstellingen geformuleerd. De NAVO-acties hebben een diplomatiek en politiek doel, namelijk Milosevic zover te krijgen dat hij tot een vredesakkoord wil komen op grond van de uitgangspunten van Rambouillet. De militaire inzet is een instrument om Milosevic zover te krijgen. Wanneer dit moment is bereikt, wordt bepaald door Milosevic.

(...)

De minister erkende dat clusterbommen gebruikt worden, ook door Nederland. Dat is niet verboden. Volgens internationale verdragen en het oorlogsrecht moeten zij proportioneel worden gebruikt. Clusterbommen worden door de NAVO alleen gebruikt voor speciale doelen, zoals vliegvelden. Nederland beschikt niet over radioactieve bommen of bommen met verarmd uranium. Het was de minister niet bekend of andere NAVO-landen deze bommen hebben c.q. gebruiken."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 280.

18. Brief van 18 mei 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer.

"(...)

Bij de luchtacties hanteert de NAVO onverkort het uitgangspunt dat alleen militair relevante doelen worden aangevallen. Zoals eerder aan de Kamer medegedeeld gaat het om acties tegen leger- en politie-eenheden in Kosovo, alsmede om het uitschakelen van de voor het optreden van de FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië. Hieronder vallen ook installaties zoals communicatiecentra, elektriciteitscentrales en verkeersknooppunten. De doelen zijn dus niet beperkt tot objecten die een exclusief militaire functie hebben."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 274

19. Overleg van Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie met vaste Tweede Kamer commissies van 20 mei 2001. In het verslag van dit overleg is het volgende opgenomen:

"Voorafgaande aan zijn beantwoording verwees de minister van Defensie naar de zeer uitvoerige briefing die op het ministerie van Defensie heeft plaatsgevonden.
Hij kon zich vinden in de opvatting dat bij het gebruik van clusterbommen de grootst mogelijke zorgvuldigheid moet worden betracht. Dergelijke bommen worden in specifieke omstandigheden voor specifieke doelen gebruikt. Hij verwees verder naar de in het vertrouwelijk overleg verschafte informatie over de maatregelen rond clusterbommen.

Hij gaf vervolgens aan dat de NAVO nog onderzoekt of er inderdaad een ziekenhuis is geraakt. Het is verder heel moeilijk om echt te bewijzen dat het leger van de FRJ vluchtelingen als menselijk schild gebruikt. Het wordt wel steeds duidelijker dat vluchtelingen zich op bepaalde plaatsen in Kosovo concentreren en ook snel worden verplaatst naar andere locaties. Dat zijn dan vaak plaatsen waar zich militaire en strategische doelen bevinden. Er wordt regelmatig over dergelijke praktijken bericht. Dat heeft minister Scharping, de Duitse minister van Defensie, ertoe gebracht om te zeggen dat de aanwijzingen zich zodanig opstapelen dat men toch bijna wel tot de conclusie moet komen dat hier wel degelijk een bewuste strategie achter zit. De minister beklemtoonde dat dit nadrukkelijk in strijd is met het humanitaire oorlogsrecht. Het is ten strengste verboden om militaire doelen in de nabijheid van civiele doelen neer te zetten met het risico dat daardoor burgers worden getroffen. Deze praktijken maken het voor de NAVO buitengemeen complex om haar acties voort te zetten. Zij blijft echter het standpunt huldigen dat collaterale schade zoveel mogelijk dient te worden voorkomen en zal er dan ook in bepaalde gevallen van afzien om militaire doelen te raken."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 278.

20. Vragen van het lid Van Bommel (SP) aan de minister van Defensie over het gebruik van clusterbommen in Joegoslavië.
(Ingezonden 17 mei 1999)

"1
Kent u het bericht dat er een clusterbom op een woonwijk in Vladicin Han zou zijn neergekomen?[1]
2
Hoe verhoudt dit bombardement zich tot uw bewering in het Algemeen Overleg van 11 mei dat clusterbommen alleen worden gebruikt bij militaire doelen zoals vliegvelden?
3
Van welke hoogte worden clusterbommen boven Joegoslavië afgeworpen?
4
Bent u van mening dat het afwerpen van clusterbommen van die hoogte verantwoord is gezien de grote kans op bijkomende schade aan burgerdoelen? Zo ja, waarop baseert u dat? Zo neen, bent u bereid gezien de risico's van schade aan burgerdoelen de inzet van dit wapen bij het militair comité van de NAVO-raad ter discussie te stellen?
[1] NOS-journaal, 13 mei jl. Nederland 1, 9.30 uur.

Antwoord

Antwoord van minister De Grave (Defensie).
(Ontvangen 25 mei 1999)
1
Nee. Ook de Navo is niets bekend van een op een woonwijk in Vladicin Han neergekomen clusterbom.
2
Bombardementen met clusterbommen worden alleen uitgevoerd op grotere militaire doelen, waarbij de kans op collaterale schade laag is. Vliegvelden behoren tot deze groep doelen.
3 en 4
Clusterbommen zijn ontworpen om vanaf een zodanige hoogte te worden afgeworpen dat zij nauwkeurig op het doel kunnen worden gebracht. Het besluit tot inzet van clusterbommen wordt afgestemd op de aard van de doelen. De kans op collaterale schade wordt nadrukkelijk betrokken bij de doelkeuze."

Zie: Tweede Kamer, vergaderjaar 1998-1999, Aanhangsel 1410, blz. 2807.

21. Brief van 26 mei 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"(...)

Naar aanleiding van de collaterale schade in de afgelopen week aan een ziekenhuis en enkele residenties in Belgrado heeft eerste ondergetekende SG NAVO zowel telefonisch als tijdens zijn onderhoud met hem op 23 mei jl. in Brussel, nogmaals op het hart gedrukt de grootste zorgvuldigheid te betrachten bij de selectie van doelen om herhaling van dergelijke voorvallen te voorkomen. Tijdens de NAR van afgelopen vrijdag heeft de Nederlandse vertegenwoordiger dit ook nog eens benadrukt; hij zal dit ook blijven benadrukken."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 276.

22. Overleg van Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie met vaste Tweede Kamer commissies van 27 mei 2001. In het verslag van dit overleg is het volgende opgenomen:

"(...)

De minister van Buitenlandse Zaken

Verder herhaalde de minister zijn eerdere uitspraak dat ook elektriciteitscentrales een doelwit bij de bombardementen zijn omdat ze dienstig zijn aan de militaire infrastructuur van het Joegoslavische leger. Bij het bepalen van de doelwitten is daar van het begin af aan steeds zorgvuldig op gelet en er is naar aanleiding van zijn gesprek met de heer Solana gisteren in de Noord-Atlantische raad door generaal Clark en het militaire comité uitvoerig aangegeven, welke doelen wel en welke niet worden gebombardeerd. Ook de SACEUR heeft het hele schema nog eens bekeken en men is mede door de aandrang van verschillende zijden extra terughoudend bij het aangeven van doelen met een zeker risico. De minister wees erop dat het aangeven van bomvrije plaatsen ook bepaalde risico's met zich meebrengt.

De minister wees er nogmaals op dat er in het debat van gisteren in de Noord-Atlantische raad bepaald is dat er bij de keuze van doelwitten voor de bombardementen nog meer zorgvuldigheid zal worden betracht, maar dat de NAVO geen vrijplaatsen zal aanwijzen, omdat Milosevic daarvan gebruik zou kunnen maken om troepen of legermaterieel te stationeren. Op een vraag van de heer Marijnissen stelde de minister nogmaals dat de aard van de doelen sinds begin april aan de Kamer bekend is en dat daar verder niet concreet over gesproken wordt."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 285.

23. Brief van 4 juni 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken aan de Voorzitter van de Tweede Kamer

"De Regering is zeer verheugd over de belangrijke diplomatieke doorbraak die de Finse President Ahtisaari, namens de EU, en de Russische bemiddelaar Tsjernomyrdin tijdens hun gezamenlijk bezoek aan Belgrado op 2 en 3 juni jl. hebben bewerkstelligd. Zij kwamen met president Milosevic tot overeenstemming over een regeling voor Kosovo op basis van de zeven uitgangspunten van de G-8 d.d. 6 mei jl. Het document met de afspraken is als bijlage toegevoegd1. Het gezamenlijke bezoek aan Belgrado was mogelijk geworden nadat Ahtisaari, Tsjernomyrdin en de Amerikaanse onderminister van buitenlandse zaken Talbott tijdens hun bijeenkomst in Bonn op 1 en 2 juni jl. overeenstemming hadden bereikt over de nadere invulling van de genoemde uitgangspunten. Voorts had de FRJ in een brief van de Joegoslavische minister van buitenlandse zaken Jovanovic van 31 mei aan het Duitse EU-voorzitterschap schriftelijk bevestigd de uitgangspunten van de G-8 te aanvaarden.
President Ahtisaari heeft de Europese Raad op 3 juni over het bereikte resultaat geinformeerd. De Europese Raad heeft dit resultaat verwelkomd en gesproken van een reele kans om thans te komen tot een politieke oplossing, waarvan de eerste fase het begin van de verifieerbare terugtrekking van alle Joegoslavische eenheden uit Kosovo betreft (bijlage). Hierbij is onderstreept dat thans dringend een resolutie van de VR moet worden aangenomen die voorziet in de vorming van een internationale veiligheidsmacht en de instelling van een voorlopig internationaal civiel bestuur. Ahtisaari zal op korte termijn naar Peking reizen om hierover ook met de Chinese regering te spreken.
De overeengekomen regeling voorziet concreet in de volgende elementen:
- Een onmiddellijke en verifieerbare beeindiging van het geweld en de repressie in Kosovo.
- Alle Servische militaire, politie- en para-militaire eenheden zullen verifieerbaar uit Kosovo worden teruggetrokken volgens een strak tijdschema; dit zou o.a. betekenen terugtrekking binnen dagen (geen weken) en de instelling van een bufferzone waarachter de eenheden en wapens moeten worden teruggetrokken.
- Nadat een verifieerbaar begin is gemaakt met de terugtrekking zullen de luchtacties worden opgeschort.
- Er zal spoedig een militair-technische overeenkomst moeten worden gesloten waarin o.a. additionele modaliteiten worden uitgewerkt inzake de terugtrekking uit Kosovo en de terugkeer naar dit gebied van een beperkt aantal militairen onder supervisie van de internationale vredesmacht om taken uit te voeren op het gebied van:
- liaison met de internationale civiele missie en de internationale vredesmacht;

- het aangeven en ruimen van mijnenvelden;
- aanwezigheid op Servisch religieuze plaatsen;
- aanwezigheid bij belangrijke grensovergangen.
- De ontplooiing in Kosovo van een effectieve internationale militaire en civiele presentie, die zullen opereren op basis van een mandaat van de Veiligheidsraad onder Hoofdstuk VII van het VN-Handvest.
- De internationale troepenmacht zal voor een substantieel deel zal bestaan uit eenheden uit NAVO-landen en opereren onder een eenduidige commando-structuur. De troepenmacht zal een veilige omgeving moeten creeren voor de bevolking van Kosovo en de terugkeer van vluchtelingen.
- De instelling van een interimbestuur van Kosovo, als onderdeel van de internationale civiele presentie, waartoe de Veiligheidsraad zal besluiten.
- De terugkeer van alle vluchtelingen en ontheemden, onder toezicht van de UNHCR, en vrije toegang tot Kosovo voor hulpverleners.
- Daarnaast zal een politiek proces op gang gebracht worden dat moet leiden tot een interim politiek kader dat voorziet in substantiele autonomie voor Kosovo, waarbij volledig rekening wordt gehouden met de accoorden van Rambouillet en de soevereiniteit en territoriale integriteit van de FRJ, alsmede de ontwapening van de UCK.
- Om de gevolgen van het Kosovo-conflict voor Kosovo zelf en de regio als geheel aan te pakken en het ontstaan van nieuwe conflicten in de regio te voorkomen zal de stabilisering en economische ontwikkeling van de regio integraal worden aangepakt.

Het Stabiliteitspact voor Zuidoost-Europa, dat voorziet in de bevordering van democratie, economische vooruitzichten, stabiliteit en regionale samenwerking, moet hieraan een belangrijke bijdrage leveren.

De Regering is van oordeel dat het door Ahtisaari en Tsjernomyrdin bereikte resultaat positief moet worden beoordeeld, echter zonder uit het oog te verliezen welke reputatie Milosevic heeft als het gaat om het nakomen van gedane toezeggingen. De internationale gemeenschap dient dan ook vastberadenheid te blijven tonen om de uitvoering van dit akkoord ook werkelijk af te dwingen. De bereikte overeenkomst zal verder moeten worden uitgewerkt, met name ook tussen de FRJ en de NAVO. Inmiddels heeft Belgrado rechtstreeks contact opgenomen met SACEUR en een afspraak gemaakt om gesprekken te voeren over de militaire implicaties van de overeengekomen regeling. Nadat een verifieerbaar begin is gemaakt met de terugtrekking zullen de luchtacties worden opgeschort."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 279.

24. Brief van 8 juni 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Als gevolg van de internationale druk op de FRJ – in het bijzonder de NAVO-luchtacties – is op 3 juni jl. in Belgrado de regeling overeengekomen waarover de Kamer is geïnformeerd in de brief van 4 juni jl.
Daarmee is een belangrijke stap gezet in de richting van een alomvattende en duurzame politieke oplossing voor Kosovo. De Regering acht een dergelijke oplossing van essentieel belang voor de vrede en veiligheid in dit deel van Europa en het keren van de humanitaire noodsituatie in Kosovo en de omringende landen. Waar het thans om gaat is een

effectieve militaire en civiele uitvoering van de overeengekomen regeling. Hiertoe zal op zo kort mogelijk termijn een aantal beslissingen moeten worden genomen.
In NAVO-verband zijn de voorbereidingen voor de ontplooiing van KFOR, die al voorafgaand aan het akkoord waren getroffen, de afgelopen dagen versneld, rekening houdend met de mogelijkheid dat de eerste eenheden van KFOR al binnen enkele dagen Kosovo zullen binnengaan. De VN-Veiligheidsraad zal zo spoedig mogelijk het bereikte akkoord moeten omzetten in een resolutie waarin de taken en bevoegdheden van de internationale veiligheidsmacht en een voorlopig internationaal civiel bestuur worden geregeld. Nederland is als NAVO-bondgenoot en als lid van de Veiligheidsraad bij deze besluitvorming betrokken en zal bovendien nationaal een beslissing moeten nemen over zijn bijdrage aan de beoogde veiligheidsmacht. In het onderstaande wordt de stand van zaken bij deze voorbereidingen weergegeven, meer in het bijzonder waar zij van belang zijn voor Nederlandse besluitvorming op basis van het Toetsingskader. Ook wordt de stand van voorbereiding voor een eventuele uitzending van Nederlandse eenheden weergegeven."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 281.

25. Brief van 8 juni 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken, Defensie en van Ontwikkelingssamenwerking aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"(...)

Militaire situatie

Tijdens het weekend heeft de NAVO als reactie op het in Belgrado op 3 juni bereikte akkoord in haar luchtacties een zekere terughoudendheid betracht: de aanvallen op de VJ/MUP-eenheden in Kosovo gingen door, terwijl de rest van de FRJ werd ontzien. Vorige week hebben de gunstige weersomstandigheden bijgedragen dat door de luchtacties het militair vermogen van de FRJ verder is aangetast. In Kosovo zijn opnieuw tanks, pantservoertuigen en artilleriestukken uitgeschakeld. In Servië werden in die periode vooral vliegvelden, munitie- en andere militaire opslagplaatsen en communicatiefaciliteiten aangevallen.

Internationaal Gerechtshof

Op 2 juni jl. heeft het Internationaal Gerechtshof uitspraak gedaan naar aanleiding van het verzoek van de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) tot uitvaardiging van voorlopige maatregelen tegen Nederland en negen andere NAVO-partners. De maatregelen beoogden een stopzetting van de militaire acties tegen de FRJ. Het Hof oordeelde dat er op het eerste gezicht (prima facie) geen rechtsmacht bestaat voor het Hof en verwierp op grond daarvan het verzoek om uitvaardiging van voorlopige maatregelen. De FRJ had een drietal rechtsbases aangevoerd voor de maatregelen. Om te beginnen verwierp het Hof de algemene aanvaarding van de rechtsmacht door de FRJ op grond van artikel 36, lid 2 van het Statuut van het Hof. Deze aanvaarding was door de FRJ zelf in tijd beperkt tot geschillen, ontstaan na de datum van neerleggen van de verklaring tot aanvaarding van de rechtsmacht (25 april 1999). Aangezien het conflict dateert uit de

periode daarvoor, bood deze aanvaarding, aldus het voorlopig oordeel van het Hof, geen rechtsbasis. Aan een oordeel over het lidmaatschap van de FRJ van de VN kwam het Hof vervolgens niet meer toe.
Het beroep van de FRJ op de Genocide Conventie faalde eveneens, aldus het voorlopig oordeel van het Hof, nu de FRJ geen begin van bewijs had geleverd van een intentie van NAVO-zijde om genocide te plegen.
Een beroep tenslotte op een oud bilateraal geschillenbeslechtingsverdrag tussen Nederland en het Koninkrijk Servië uit 1931 faalde, aangezien de FRJ deze rechtsbasis pas had ingeroepen tijdens de tweede mondelinge ronde van de hoorzittingen voor het Hof. Het Hof acht een dergelijke gang van zaken in strijd met een goede procesorde.
De bodemprocedure in deze zaak kan doorgang vinden. Het is echter aan de FRJ om te bepalen of aan voortzetting van de procedure behoefte bestaat."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 282.

26. Brief van 10 juni 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Teneinde Uw Kamer te informeren over recente ontwikkelingen in de Kosovo-crisis, en voortuitlopend op een nadere brief inzake Nederlandse deelname aan KFOR, doe ik U mede namens de Minister van Defensie bijgaand copieen toekomen van de teksten van
- de op 9 juni jl. gesloten Military Technical Agreement (MTA)1;
- het vandaag, 10 juni 1999, door SG NAVO Solana aan SGVN Kofi Annan gezonden bericht dat de NAVO heeft vastgesteld dat een begin is gemaakt door de Federale Republiek Joegoslavië met de terugtrekking van militaire eenheden uit Kosovo, in het licht waarvan hij besloot de NAVO-luchtacties op te schorten;1
- de vandaag, 10 juni 1999, door de Veiligheidsraad met 14 stemmen voor en een onthouding (China) aanvaarde resolutie, nr 1244 (1999), over Kosovo.-

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 283.

27. Brief van 10 juni 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Naar zich laat aanzien ligt de weg thans open naar een oplossing van de Kosovo crisis die het mogelijk maakt een einde te maken aan de etnische zuiveringen en daaruit voortgevloeide humanitaire leed.
De internationale druk, in het bijzonder de voortgezette NAVO-luchtacties, alsmede met name de inspanningen van President Ahtisaari die namens de Europese Unie optrad en de Russische oud-Premier Tsjernomyrdin, hebben uiteindelijk geleid tot aanvaarding door de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) van de beginselen voor een alomvattende en duurzame politieke oplossing, zoals overeengekomen door de Ministers van Buitenlandse Zaken van de G-7 en van de Russische Federatie. Wij informeerden U hierover bij brief van 8 juni (22 181, nr. 281).
In de avond van 9 juni jl. heeft de FRJ de militair-technische uitwerking

daarvan aanvaard. Hiermee is een regeling bereikt voor (het begin van) verifieerbare terugtrekking van de Joegoslavische en Servische politie, (para-) militaire en overige eenheden uit Kosovo. Daarmee is inmiddels een - door SACEUR bevestigd - begin van uitvoering gemaakt, hetgeen vervolgens heeft geleid tot opschorting van de NAVO-acties. Dit besluit dat door SG NAVO aan de SG VN is meegedeeld, heeft de weg vrij gemaakt voor aanvaarding van een Veiligheidsraadresolutie. De betrokken documenten gingen U toe bij brief van 10 juni jl., 22 181, nr. 283. Over de ontwerp-resolutie bereikten de Minister van Buitenlandse Zaken van de G-7 en van de Russische Federatie op 8 juni jl. reeds overeenstemming; wij informeerden U daarover bij brief van dezelfde dag.

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 284.

28. Vragen van het lid Marijnissen (SP) aan de ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie over burgerslachtoffers bij de NAVO-aanvallen op Servië.
(Ingezonden 3 juni 1999).

"1
Kent u het bericht «NAVO erkent opnieuw missers»?[1]
2
Kunt u bevestigen dat de NAVO vandaag een flat in Novi Paraz heeft beschoten en dat daarbij burgerslachtoffers zijn gevallen?
3
Waren de raketten die de flat troffen eigenlijk bedoeld voor een televisiestudio? Zo ja, is de televisiestudio in Novi Paraz naar uw mening een legitiem militair doel?
4
Acht u het een legitieme militaire strategie een vermeend militair doel te bestoken dat zo dicht bij een burgergebouw is gevestigd dat een misser onvermijdelijk burgerslachtoffers tot gevolg zal hebben? Zo ja, kunt u dat dan uitleggen? Zo neen, wat gaat u doen om de NAVO te bewegen haar strategie te herzien?
5
Kent u de berichten «NAVO-raketten raken brug: 11 doden»[2] en «Negen doden door aanval van NAVO op brug»?[3]
6
Kunt u bevestigen of bij de NAVO-aanval op de brug in Varvarin negen, elf of meer burgerslachtoffers zijn gevallen?
7
Bent u het eens met de bewering van de NAVO dat de brug in Varvarin een legitiem militair doelwit was? Zo ja, wat is de militaire relevantie van deze specifieke brug? Zo neen, bent u voornemens uw mening over de militaire relevantie van dit doelwit binnen de NAVO kenbaar te maken?
8
Bent u van mening dat het aanvallen van een brug op het middaguur van de orthodoxe pinksterdag een legitieme militaire strategie is en dat op deze wijze voldoende wordt geprobeerd burgerslachtoffers te vermijden?
9
In hoeverre acht u deze aanval in overeenstemming met bewering van de NAVO in haar acties alles te doen om zoveel mogelijk burgerslachtoffers te vermijden? Bent u van mening dat deze pretentie bijstelling behoeft in het licht van deze aanval? Zo neen, waarom niet? Zo ja, wat gaat u binnen NAVO-verband ondernemen om de in haar publicaties en persconferenties voorgestelde zorgvuldigheid meer in overeenstemming te brengen met de werkelijkheid?
10

Ziet u in de NAVO-aanval op de brug bij Varvarin een verschuiving in de NAVO-strategie met betrekking tot het kiezen van militaire dan wel burgerdoelen? Zo neen, waarom niet? Zo ja, bent u het eens met deze verschuiving of gaat u uw afkeuring hiervan in NAVO-verband kenbaar maken?
11
Eisen de luchtaanvallen op Joegoslavië steeds vaker en steeds meer burgerslachtoffers? Zo ja, bent u dan ook van mening dat er inmiddels sprake is van een nieuwe balans in de relatie tussen militaire doelen en burgerslachtoffers en bent u bereid deze balans opnieuw te evalueren?
12
Bent u bekend met het rapport van de VN Hoge Commissaris voor Mensenrechten, mevrouw Robinson, over onder andere haar bezoek aan Nis op 12 mei en haar ervaringen met clusterbommen die daar door de NAVO werden afgeworpen?[5]
13
Waren op dat moment een vliegveld en een radiostation het doelwit van de bombardementen?
14
Zijn bij die aanval een marktplaats, een ziekenhuis en een school getroffen?
15
Bent u nog steeds van mening dat clusterbommen alleen worden geworpen op grote militaire doelen, waarbij de kans op collaterale schade gering is, en van een hoogte waarbij zij nauwkeurig op het doel kunnen worden gebracht? Zo ja, hoe interpreteert u dan het relaas van mevrouw Robinson over de aanval op Nis waarbij het centrum van de stad werd getroffen?[4]
16
Bent u van mening dat het een legitieme militaire strategie is clusterbommen te gebruiken op of nabij burgerdoelen?

[1] Teletekst NOS 1 juni jl., 15.30 uur.
[2] Algemeen Dagblad, 31 mei jl.
[3] Volkskrant, 31 mei jl.
[4] Zie antwoorden van de minister van Defensie op vragen van het lid Van Bommel, Aanhangsel Handelingen nr. 1410, vergaderjaar 1998–1999.
[5] «Report by the High Commissioner on Human Rights on the situation of human rights in Kosovo» (VN Genève, mei jl).

Antwoord

Antwoord van minister Van Aartsen (Buitenlandse Zaken), mede namens de minister van Defensie.
(Ontvangen 16 juni 1999)
1, 2, 5 en 6
De Regering kent de berichten over collaterale schade als gevolg van NAVO-luchtacties, waarbij burgerslachtoffers zijn gevallen. De NAVO bevestigt dat een flatgebouw in Novi Pazar is getroffen op 1 juni jl. Ook bevestigt zij dat een brug bij Varvarin is aangevallen op 30 mei jl. Hierbij zijn mogelijk slachtoffers gevallen. De NAVO heeft beide incidenten nog in onderzoek.
3, 4, 7, 8, 9, 10 en 11
De Regering betreurt de genoemde voorvallen, maar wijst er op dat ondanks uitgebreide voorzorgsmaatregelen de aanwezigheid van burgers in de nabijheid van een doel nooit helemaal kan worden uitgesloten. Het valt daarom helaas niet uit te sluiten dat zich incidenten blijven voordoen waarbij onbedoeld burgerslachtoffers vallen. De Regering heeft desgevraagd al eerder gesteld dat de NAVO de grootst mogelijke zorgvuldigheid betrachtte bij de voorbereiding en uitvoering van de luchtaanvallen. Mede op aandringen van de Regering heeft de NAVO inmiddels de procedures en voorzorgsmaatregelen aangescherpt. De luchtaanvallen van de NAVO zijn steeds gericht geweest op objecten die deel

uitmaken van de infrastructuur die Milosevic in staat stelt zijn militaire campagne in Kosovo voort te zetten. Het ging hierbij met name om het afsnijden van de aanvoerlijnen voor eenheden van de VJ en MUP in Kosovo en het buiten gebruik stellen van opslag-, distributie- en communicatiefaciliteiten in de gehele FRJ. Het buiten gebruik stellen van dit soort infrastructuur kon dus ook gevolgen hebben voor de burgerbevolking.
12 t/m 16
De Regering kent het rapport van de VN Hoge Commissaris voor de Mensenrechten, mevrouw Robinson. Dit rapport geeft geen wijziging in het oordeel van de Regering over de inzet van clusterbommen."

Zie: Tweede Kamer, vergaderjaar 1998–1999, Aanhangsel 1570, blz. 3139, 3140.

29. Brief van 24 juni 1999 van de Minister van Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer:

"Op 20 juni jl. heeft de Navo fase I en II van de operatie «Allied Force» beëindigd. Daarom zal de Navo vliegtuigen en personeel dat voor deze operatie ter beschikking is gesteld uit de regio terugtrekken. De overige vliegtuigen, die oorspronkelijk luchtsteunoperaties uitvoerden ten behoeve van Sfor, zullen beschikbaar blijven voor luchtsteunoperaties ten behoeve van zowel Sfor als Kfor. In overleg met de Navo brengt Nederland zijn aandeel in de Nederlands-Belgische Deployable Air Task Force (DATF) daarom terug tot de oorspronkelijke sterkte. Het eerste gedeelte van het personeel is naar Nederland teruggekeerd op dinsdag 22 juni jl. Twaalf F-16 vliegtuigen en het overige personeel volgen op 25 juni a.s. Ook de onderzeeboot Hr Ms. Dolfijn, die in het kader van de operatie «Allied Force» in de Adriatische Zee aanwezig was, keert terug naar Nederland."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 290.

30. Tijdens de algemene beschouwingen is door de Tweede Kamer gevraagd om een beoordeling van de Nederlandse inzet bij de Kosovo-crisis op politiek, militair en humanitair terrein. Bij brief van 22 maart 2000 is de evaluatie van de regering die betrekking had op de periode voorafgaand aan en tijdens de NAVO-luchtacties, aangeboden aan de voorzitter van de Tweede Kamer.

Zie:
Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 310.

In die evaluatie wordt uitvoerig ingegaan op de volgende vier kernvragen:

- Was militair ingrijpen noodzakelijk?
- Wat was de strategie van de NAVO en waardoor werd die strategie bepaald?
- Wat waren de onvoorziene ontwikkelingen en onbedoelde neveneffecten?
- Hoe verliep de internationale besluitvorming en wat was de rol van Nederland?

" 2. Was militair ingrijpen noodzakelijk?

(...)

De situatie escaleerde in het voorjaar van 1998, toen de acties van het UCK in toenemende mate werden beantwoord door grootschalige gewapende acties van de Servische politie (MUP), in samenwerking met eenheden van het Joegoslavische leger (VJ). Daarbij werd buitensporig geweld gebruikt, ook tegen burgers. Als gevolg hiervan was in oktober 1998, d.w.z. binnen een half jaar tijd, het aantal doden (vooral Kosovo-Albanezen) opgelopen tot 700 en het aantal ontheemden en vluchtelingen tot circa 300 000.

De internationale gemeenschap probeerde in eerste instantie door het uitoefenen van politieke druk het tij te keren. Daarbij speelden de Contactgroep en de VN-Veiligheidsraad de hoofdrol. Al in 1997 riep de Contactgroep de Serviërs en de Kosovo-Albanezen op het geweld te staken en een politieke dialoog te beginnen, met als doel een substantiële mate van autonomie van Kosovo binnen het staatsverband van de FRJ. Daarnaast drong de Contactgroep aan op het staken van de acties tegen de burgerbevolking en terugtrekking uit Kosovo van de speciale politie-eenheden, alsmede het toelaten van internationale waarnemers en hulpverleners tot Kosovo. Met resolutie 1160 van 31 maart 1998 onderschreef de VN-Veiligheidsraad deze eisen en werd een wapenembargo tegen de FRJ ingesteld. In september 1998 aanvaardde de Veiligheidsraad resolutie 1199, waarin de eerdere eisen werden herhaald. Het belangrijkste verschil met de eerdere resolutie was dat resolutie 1199 was gebaseerd op Hoofdstuk VII van het Handvest, dat wil zeggen dat de Veiligheidsraad de situatie in Kosovo erkende als een bedreiging van de internationale vrede en veiligheid.
(...)
Het belang van de Kosovo-crisis voor de NAVO was aanvankelijk vooral gelegen in de risico's voor de stabiliteit en veiligheid van de gehele Zuid-Europese regio, in het bijzonder Albanië en Macedonië. Gaandeweg werd de NAVO echter meer en meer bij de ontwikkelingen betrokken om, door het tonen van de bereidheid militaire middelen in te zetten (uitvaardiging van ACTORD voor de luchtacties in oktober 1998), het politieke proces onder druk te zetten. Milosevic meende die druk evenwel te kunnen weerstaan (schending van het akkoord met Holbrooke, weigering in Rambouillet serieus te onderhandelen). Veel belangrijker was echter nog dat het politieke proces niet tot resultaat leidde, waardoor het geweld doorging en de burgerbevolking daarvan meer en meer het slachtoffer werd. Zo was het aantal vluchtelingen en ontheemden sinds oktober 1998 gestegen van 300 000 tot 443 000 (waarvan 250 000 in Kosovo zelf). De Bondgenoten hadden reeds in oktober 1998, toen bleek dat resolutie 1199 het maximaal haalbare was, de conclusie getrokken dat zij zich bij een zo structurele grove schending van de mensenrechten niet door de patstelling inde Veiligheidsraad konden laten tegenhouden. Nederland was bovendien van mening dat resolutie 1199 weliswaar geen expliciet mandaat gaf, maar wel desondanks *voldoende* basis bood voor militair ingrijpen. Niettemin is na aanvaarding van resolutie 1199 nog uitgebreid de kans geboden aan diplomatieke initiatieven, totdat de onderhandelingen van Rambouillet definitief waren mislukt.

Geconcludeerd kan worden dat militair ingrijpen daarmee onvermijdelijk was geworden. Het politieke instrumentarium om de crisis in Kosovo te bezweren was immers ontoereikend gebleken. Milosevic bleek voor politieke druk ongevoelig.

(...)

3. Wat was de strategie van de NAVO en waardoor werd die strategie bepaald?

In opdracht van de NAVO-Raad waren in het voorjaar en de vroege zomer van 1998 verkennende opties voor eventuele militaire actie in en rond Kosovo ontwikkeld. Uit deze opties koos de NAVO-Raad voor een luchtcampagne, bestaande uit vijf fases waarin de intensiteit en de geografische reikwijdte geleidelijk werd opgevoerd en uitgebreid: fase 0: toenemende militaire activiteit buiten luchtruim FRJ, inclusief afkondiging van een «no-fly zone»;
fase 1: afdwingen van «no-fly zone» en uitschakelen van de geïntegreerde luchtverdediging van de FRJ teneinde een luchtoverwicht te creëren;
fase 2: isoleren en vernietigen van (para-)militaire en politieeenheden van de FRJ in Kosovo en het tegengaan van de aanvoer van versterkingen door aanvallen op commandoposten, logistieke knooppunten, communicatielijnen, materieel en eenheden van VJ en MUP in Kosovo en aanvallen op aanvullende eenheden van leger en politie elders in de FRJ ten zuiden van de 44ste breedtegraad (Kosovo en een deel van Servië);
fase 3: neutraliseren of vernietigen van de FRJ-capaciteit om effectieve militaire operaties uit te voeren, te controleren en voort te zetten door acties tegen geselecteerde tactische en strategische doelen in de gehele FRJ, zoals faciliteiten voor «command, control and communications», aanvoerlijnen en militaire eenheden zowel in het veld als in garnizoenen;
fase 4: beëindiging aanvallen en hergroepering NAVO-eenheden.
Zowel de keuze voor de luchtcampagne op zich als de fasering ervan waren ingegeven door de politieke keuze alleen zoveel militair geweld te gebruiken als nodig was. De luchtacties hadden tot doel de druk op het diplomatieke proces op te voeren teneinde de weg vrij te maken voor een politiekeoplossing van de Kosovo-crisis; zij waren uitdrukkelijk niet bedoeld als strafexpeditie tegen Milosevic. Er bestonden om die reden op voorhand dan ook geen afspraken over het tempo van de fasering en de totale duur van de campagne. De NAVO had Milosevic duidelijk gemaakt aan welke voorwaarden beëindiging van de luchtcampagne was gebonden; daarmee lag de bal in zijn kamp. De vijf NAVO-voorwaarden luiden: - verifieerbare beëindiging van alle militaire operaties, geweld en onderdrukking;
- terugtrekking van alle politie-, militaire en paramilitaire eenheden uit Kosovo;
- instemming met de stationering van een internationale militaire presentie in Kosovo;
- instemming met de onvoorwaardelijke en veilige terugkeer van alle vluchtelingen en ontheemden en ongehinderde toegang van hulporganisaties;
- een geloofwaardige verzekering van de bereidheid om op basis van de Rambouillet-voorstellen, die voorzagen in internationaal interimbestuur met een substantiële mate van zelfbestuur, te komen tot een politieke raamwerkovereenkomst voor Kosovo.
De door de NAVO geformuleerde eisen sloten nauw aan bij eerder door de Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan, en de Contactgroep geformuleerde eisen. Zij vormden de basis voor de uitgangspunten die op 6 mei 1999 werden overeengekomen door de G-8. Deze uitgangspunten vormden op hun beurt weer de basis voor het akkoord tussen Tsjernomyrdin, Ahtisaari en Milosevic op 2 juni 1999 en resolutie 1244, die op 10 juni
1999 door de Veiligheidsraad werd aangenomen.

(...)

4.2. Onbedoelde nevenschade

Reeds bij de uitwerking van het bombardementsplan kreeg SACEUR de opdracht een aantal factoren in acht te nemen, namelijk maximale beperking van onbedoelde nevenschade («collateral damage»), proportionaliteit en beperking van gevaar voor eigen personeel. Bij de overgang van fase 2 naar fase «2-plus» werd door de NAVO-Raad nog eens extra de noodzaak onderstreept om onbedoelde nevenschade te voorkomen. Ondanks uitgebreide voorzorgsmaatregelen hebben de luchtacties toch geleid tot onbedoelde nevenschade. Bij de dagelijkse bespreking van de resultaten van de aanvallen in de NAVO-Raad zijn juist die gevallen uitgebreid aan de orde geweest. Interventies in de Raad, ook van Nederland, hebben geleid tot aanscherping van de procedures inzake doelherkenning. Ook in bilaterale contacten met SGNAVO heeft de Minister van Buitenlandse Zaken verschillende malen nadrukkelijk erop aangedrongen de risico's voor burgers maximaal te beperken. Daarnaast heeft de Minister van Defensie in mei 1999 besloten geen clusterwapens (CBU87) meer in te zetten in verband met mogelijk technisch falen van dit wapen bij een Amerikaanse aanval op het vliegveld van Nis en het door de VS begonnen onderzoek daarnaar. Het is en blijft evenwel onmogelijk onbedoelde nevenschade helemaal te voorkomen, omdat de aanwezigheid van burgers in de nabijheid van een doel nooit helemaal kan worden uitgesloten. Naast onvermijdelijke gevallen van onbedoelde nevenschade is echter ook een aantal fouten gemaakt. Eén daarvan betrof het bombardement op een brug in Servië op 12 april, waarbij een trein werd geraakt. Een andere fout was het bombardement bij Djakovica op 14 april op wat later een vluchtelingenkonvooi bleek te zijn. "

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 310.

31. Daarnaast heeft de Minister van Defensie bij brief van 22 maart 2000 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer een evaluatieverslag van de Nederlandse militaire bijdrage doen toekomen.

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 311.

32. In het verslag is onder meer het volgende opgenomen.

"(...)

Operatie «Allied Force»

In de avond van 24 maart begonnen de NAVO-luchtacties (operatie «Allied Force»). De centrale militaire doelstelling van de luchtacties was het zozeer verhogen van de militaire druk – door aanvallen op VJ- en MUP-eenheden en op de militaire infrastructuur in de FRJ – dat Milosevic zou instemmen met een politieke oplossing van het conflict in Kosovo. Operatie «Allied Force» was gefaseerd opgezet om tijd voor reflectie te hebben en nadere politieke afweging en besluitvorming aan Servische zijde mogelijk te maken. Het operatieplan voorzag daarom in geleidelijke intensivering en geografische uitbreiding van de luchtacties. Fase 0 voorzag in de instelling van een No-Fly Zone. Fase 1 was gericht op de uitschakeling van de geïntegreerde luchtverdediging van de FRJ om een luchtoverwicht te creëren en de risico's voor de vliegers zo klein mogelijk te maken. Fase 2 concentreerde zich op het isoleren en de vernietiging van VJ- en MUP-eenheden in Kosovo en het tegengaan van versterkingen daarvan. Commando- en communicatiecentra, aanvoerlijnen en VJ en MUP-eenheden in

Kosovo en ten zuiden van de 44ste breedtegraad, in de rest van de FRJ vormden de doelen in die fase. Fase 3 omvatte het aanvallen van tactische en geselecteerde strategische doelen in de gehele FRJ (zoals C3-faciliteiten, aanvoerlijnen en eenheden in het veld en in garnizoenen) om het vermogen van de FRJ om effectief militair op te treden, te neutraliseren of te vernietigen. Fase 4 voorzag in de stopzetting van de luchtacties en de hergroepering van de NAVO-eenheden. Overgang naar een volgende (hogere) fase met de daarbij behorende groepen doelen vergde steeds de toestemming van de Navoraad. De NAVO besloot al op 27 maart 1999, terwijl de luchtverdediging nog niet was uitgeschakeld, over te gaan naar de tweede fase van de luchtcampagne. Dit besluit werd genomen in het licht van de verslechterende humanitaire situatie in Kosovo door het optreden van politie- en (para-) militaire eenheden. Op 30 maart besloot de NAVO de tweede fase uit te breiden met doelen uit fase 3. Hierdoor konden ook doelen ten noorden van de 44ste breedtegraad, alsmede de infrastructuur die de FRJ in staat stelde zijn militaire activiteiten in Kosovo voort te zetten. De NAVOraad delegeerde de bevoegdheid daartoe aan NAVO Secretaris-Generaal Solana, waarbij de noodzaak onbedoelde nevenschade te voorkomen nog eens werd beklemtoond. De luchtacties werden vanaf medio april geïntensiveerd door de NAVO-luchtvloot aanzienlijk uit te breiden, van zo'n 300 tot uiteindelijk bijna 900 vliegtuigen. Hierdoor nam de aanvalscapaciteit van de NAVO sterk toe. De luchtaanvallen zijn voortgezet tot de ondertekening van de «Military Technical Agreement» tussen de NAVO en de FRJ op 10 juni 1999.

Nederlandse bijdrage

Nederland droeg bij aan operatie «Allied Force» met twintig F-16 gevechtsvliegtuigen en twee KDC-10 tankvliegtuigen. Het kabinetsbesluit hiertoe was al genomen op 8 oktober 1998 en voorzag in de inzet van zestien F-16's. In het kader van de intensivering van operatie «Allied Force» besloot het kabinet medio april nog eens vier F-16's in te zetten. Al eerder waren vliegers en bewakingspersoneel toegevoegd. Het Nederlandse detachement werd met 55 militairen uitgebreid tot 278 militairen, wegens de extra vliegtuigen en ter ontlasting van het reeds aanwezige personeel. De F-16's waren gestationeerd op vliegbasis Amendola (Italië) en maakten deel uit van de Nederlands-Belgische «Deployable Air Task Force» (DATF). In dit verband werd in het kader van de ondersteuning van SFOR al een aantal jaren nauw samengewerkt met de Belgische luchtmacht. Nederland heeft met zijn F-16's een belangrijke bijdrage geleverd aan het slagen van operatie «Allied Force». Zowel kwantitatief (vijf procent van het totaal aantal sorties, zeven procent van alle aanvalsmissies en zestien procent van alle Europese sorties) als kwalitatief: de gemoderniseerde (MLU) F-16's konden dag en nacht worden ingezet voor luchtverdedigings- en aanvalstaken. Ook konden de Nederlandse F-16's precisie-bombardementen uitvoeren. Het DATF werd ondersteund door twee KDC-10 tankervliegtuigen, die opereerden vanaf de vliegbasis Eindhoven. Nederland is een van de weinige Europese landen die over een dergelijke capaciteit beschikken. De inzet van de Nederlandse F-16's was niet mogelijk geweest zonder een grote logistieke inspanning. Dagelijks vervoerden transportvliegtuigen van de Koninklijke luchtmacht vanaf militaire bases in Nederland onderdelen en munitie naar Amendola. Operatie «Allied Force» kende ook een maritieme component. Deze was samengesteld uit verschillende NAVO-vlooteskaders (o.a. STANAVFORMED) en een aantal nationale vlooteskaders en belast met de beveiliging van aanvoerlijnen en van de eigen schepen (onder meer vliegdekschepen) tegen mogelijke acties van de Joegoslavische marine. Nederland droeg hieraan vanaf eind april bij met de onderzeeboot Hr.Ms. Dolfijn. Ook de al in verband met de (N)KVM in het operatiegebied aanwezige P-3C Orion werd daaraan toegevoegd. Het fregat Hr.Ms. Bloys van Treslong nam deel in STANAVFORMED-verband.

(...)

Rules of Engagement

De geweldsinstructie (Rules of Engagement, ROE) zijn van bijzonder belang bij de uitvoering van crisisbeheersings-, vredes- en humanitaire operaties. De ROE verschaffen duidelijkheid over het gebruik van geweld. Deze ROE zijn gebaseerd op het mandaat van de desbetreffende operatie en worden tevens geregeerd door internationale wet- en regelgeving. De ROE waren in de verschillende operaties duidelijk en ondubbelzinnig geformuleerd en voor alle deelnemende landen dezelfde. De veelal in juridische taal gestelde ROE moeten toegankelijk worden gemaakt voor de militair in het veld. De «soldiers card» heeft hierin voorzien. De NAVO-zeeen luchtstrijdkrachten beschikten over soortgelijke instructies.

(...)

Aansturing door de Chef Defensiestaf

EFOR, operatie «Eagle Eye», operatie «Allied Force» en operatie «Allied Harbour» waren door de NAVO geleide operaties. De uitgezonden eenheden waren via het «transfer of authority» (TOA)-mechanisme onder bevel gesteld van de NAVO-commandanten. Er kon overigens niet altijd worden teruggevallen op bestaande NAVO-structuren. Bij de planning, voorbereiding en uitvoering van EFOR trad Frankrijk op als «lead nation». Over «command and control» zijn duidelijke afspraken gemaakt. Door «transfer of authority, (TOA)» werd het bevel over de Nederlandse eenheden aan de NAVO-commandanten overgedragen. De zeggenschap beperkte zich uitdrukkelijk tot in het mandaat vermelde en politiek goedgekeurde taakstelling van de desbetreffende operatie. Het «full command» is, zoals grondwettelijk vastgelegd, te allen tijde in Nederland gebleven. De Nederlandse bijdragen aan de NAVO-operaties zijn aangestuurd door de Chef Defensiestaf. De aansturing was gericht op niet-overgedragen bevoegdheden (nationale aspecten) en de waarborging dat de activiteiten pasten in het door de regering onderschreven mandaat. Daartoe bevonden zich in het operatiegebied twee «Senior National Representatives » (SNR's) bij respectievelijk «Allied Force» en «Allied Harbour». In het geval van EFOR werd de Chef Defensiestaf vertegenwoordigd door de Contingentscommandant (Contco). Tijdens de operaties bestond er een intensief contact tussen SNR's en Contco enerzijds en de CDS, via het Defensie Crisis Beheersings Centrum, anderzijds. De aansturing van de operatie door de CDS, in nauw contact met de bewindslieden, is goed verlopen. Informatiestromen werden goed gekanaliseerd, besluiten op hoofdlijnen beter afgestemd op de politieke ontwikkelingen en coördinatie met internationale partners vergemakkelijkt. Via haar liaison-officier bij het NAVO-gevechtsleidingscentrum in Vicenza beschikte Defensie 72 uur van te voren over de vluchtinformatie van de in te zetten F-16's. Hierdoor kon tijdig de juistheid worden getoetst van de in te zetten middelen, de kans op onbedoelde nevenschade, de risico's voor de vliegers en de vraag of het om goedgekeurde doelen ging. Onbedoelde nevenschade genoot mede in het licht van de voorgevallen incidenten de bijzondere aandacht van de SNR. Burgers werden uiteraard zo veel mogelijk ontzien; bij de planning voor «Allied Force» was dit al een belangrijk punt van aandacht geweest. Vliegers werden bij voortduring gewezen op de noodzaak onbedoelde nevenschade te vermijden en procedures werden aangepast, ook al had dat soms consequenties voor de militaire effectiviteit. In verband met door een clusterwapen veroorzaakte onbedoelde nevenschade in Nis schortte de minister van Defensie het gebruik van clusterwapens (CBU 87) op in afwachting van de uitkomsten van het Amerikaanse onderzoek hiernaar.

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 22 181, nr. 311.

33. Over deze evaluaties is op 18 mei 2000 gedebatteerd in de Tweede Kamer.

"(...)

Minister Kok.

(...)

Voorzitter! Ik begin met enkele opmerkingen over de luchtacties en de onvermijdelijkheid daarvan. Ik sluit mij aan bij de analyses die vanuit de Kamer zijn aangedragen. De dramatische gebeurtenissen in Kosovo, uitmondend in de luchtacties van eind maart tot begin juni vorig jaar, zijn onlosmakelijk verbonden met een proces van tien jaar aan desintegratie van het voormalig Joegoslavië: oorlogen, etnische zuiveringen, de machtspositie van Milosevic en het toenemend geweld in Kosovo zelf. De internationale gemeenschap heeft zich gedurende een zeer uitgestrekte periode ingezet om tot een politieke oplossing te komen. Na de schending van het Holbrooke-akkoord, na voorgaand excessief geweld en na het falen van de onderhandelingen in Rambouillet en Parijs, waren alle diplomatieke middelen helaas uitgeput. In de derde week van maart vorig jaar was er geen alternatief meer voor militair ingrijpen. Niets doen was geen optie. Het parlement, de publieke opinie en de regering hebben voorafgaand en tijdens de Kosovocrisis een grote mate van eensgezindheid getoond. Dat is van cruciale betekenis geweest.

(...)

De Kamer heeft op donderdag 8 oktober 1998 ingestemd met het besluit van de regering tot het uitvaardigen van de NAVO van Actord en daarmee met het, indien nodig, starten van de luchtacties. Op diezelfde 8 oktober vond een ingelaste vergadering plaats van de ministerraad, die geheel gewijd was aan de situatie in Kosovo en het eventueel ingrijpen door de internationale gemeenschap. Voor de leden van de ministerraad was het evident dat deze vergadering een besluit nam met mogelijk verstrekkende gevolgen. Na intensief beraad stemde de raad in met de uitvaardiging door de NAVO van Actord, met inachtneming van een aantal expliciet in de ministerraad genoemde en vastgestelde randvoorwaarden. Het was dus een uitzonderlijk besluit op een uitzonderlijke dag over een uitzonderlijk onderwerp. Het was een principebesluit met het karakter van "ja, mits".
Die voorwaarden zijn terug te vinden in de brief van 8 oktober aan de Kamer. Daarin staat: "Wat betreft eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties, heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien, naast de in deze brief vermelde elementen van het toetsingskader, ook aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot Actord door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet. Dit impliceert dat er binnen de NAVO overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een militair optreden. In alle achtereenvolgende fasen moet maximaal gebruik worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke - onder andere ook van de OVSE - en politieke middelen om tot een vreedzame implementatie van resolutie 1199 te komen."
Ik ga de vier elementen nog even langs. De ministerraad heeft toen dus gezegd: ja, Actord en dus als dat nodig is ook actie op basis daarvan mits de gehele NAVO dat doet - dat spreekt vanzelf, want anders komt er geen besluit - en mits een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten actief aan de operaties

meedoet. Het ging om luchtacties en je kunt niet iedere NAVO-lidstaat langs dezelfde meetlat leggen wat betreft hun fysieke mogelijkheden, want er zijn grote landen en kleine landen. De ministerraad heeft gesteld: wij moeten echt de komende uren en dagen de zekerheid hebben dat dit massieve ondersteuning krijgt in politieke en dus ook in materiële zin. Ons derde mits betrof de legitimiteit van het militair optreden. Dat hield verband met de lastige discussie over de vraag: hoe zit het toch met resolutie 1199? Deze resolutie biedt een juridische basis, maar geen juridische basis die men zich zou wensen. Er viel het nodige bij op te merken in verband met de impasse zoals die ook in politieke zin bestond in Veiligheidsraadverband. De ministerraad heeft er geen twijfel over laten bestaan hoe naar zijn mening met de juridische grondslag omgegaan zou moeten worden. Alles in aanmerking nemend, meenden wij dat die juridische grondslag in voldoende mate aanwezig was. Alleen al het gebruik van de woorden "in voldoende mate" geeft aan dat er ook sprake is geweest van een genuanceerde afweging, uiteindelijk toch tot die conclusie leidend. De ministerraad verbond daaraan wel de conclusie dat die analyse door het geheel van het NAVO-bondgenootschap zou moeten worden gemaakt. Ieder van de lidstaten zou dus tot dezelfde conclusie moeten komen. Vandaar dat dat nog expliciet in de brief staat.

Minister Van Aartsen.

(...)

In de NAVO-raad waren de fasering en de categorieën doelen vastgesteld. Dat was allemaal gewisseld in de NAVO-raad.

(...)

Ik gaf reeds aan wat in NAVO-verband is vastgesteld. Dat zijn de categorieën en de fasering. Daarmee waren die drie, vier fasen gemoeid. Met name de drie fasen waren van groot belang. De Kamer was bekend met de derde fase, maar in een vertrouwelijk overleg is aanvullende informatie gegeven. In die derde fase speelde vooral de relevante infrastructuur een rol. Daartoe behoorden naar het oordeel van de Nederlandse regering die doelen die te maken hadden met het in stand houden van de infrastructuur van de FRJ en niet alleen die van het leger. De infrastructuur van het leger speelde vooral in de fasen 1 en 2 een belangrijke rol. Wat dan aan de orde is, is de timing, het moment waarop. Zoals ik aangeef, heeft op bepaalde momenten ook Nederland daarover gedachten naar voren gebracht, maar niet over de gekozen categorieën. Daarover waren wij het met zijn negentienen eens geworden. Ik geef nog eens aan wat in algemene zin onze lijn van opereren is geweest. Er was verschil tussen fase 3 en de fasen 1 en 2. De fasen 1 en 2 brachten een volstrekt militair aangestuurde operatie met zich mee. Vervolgens is de fase 2-plus tot stand gekomen. De bedoeling was dat fase 3 ook een volstrekt militaire operatie zou zijn, te bepalen door Saceur. Dat is zij niet geworden, mede onder Nederlandse invloed. Op de avond van de 30ste maart 1999 is de secretaris-generaal van de NAVO met delegatie aan hem in een bijzondere positie gezet. Zoals ik aangaf, hebben wij in algemene zin die delegatie bij de secretaris-generaal van de NAVO gelaten.
De heer Rosenmöller (GroenLinks): Voorzitter! Met mijn volgende heel concrete vraag blijf ik peuren. Ik zeg erbij, dat ik het zeer teleurstellend zou vinden als de minister moet verwijzen naar de tweede termijn. Mijn vraag is: was de Nederlandse regering verbaasd over de timing, het moment, van het bombarderen van de tv-zenders? Wist zij daarvan wel of niet af? Was zij verbaasd over het moment, de timing, van het bombarderen van een stuk infrastructuur: de brug over de Donau? Was zij verbaasd over de timing, het moment, van het

bombarderen van elektriciteitscentrales? Op dat soort concrete vragen wil ik graag antwoord hebben.
Minister Van Aartsen: Nogmaals, mevrouw de voorzitter, dit type doelen behoorde tot de aan te vallen categorieën. Het is belangrijk dit te weten, omdat daarover in de NAVO-raad een besluit was gevallen. De Nederlandse regering had zich daaraan dus gebonden. Het moment waarop, dus het moment van de aanval op de tv-toren of tv-studio, was ons niet bekend, maar het feit dat dit type doelen tot de mogelijk doelen zou kunnen behoren, was in het verband van de NAVO onderling besproken en daartoe was besloten.

Minister De Grave.

(...)

Voorzitter! Nederland heeft zich nooit ten principale verzet tegen de inzet van clusterwapens. Deze wapens kunnen overigens alleen onder bepaalde voorwaarden worden ingezet omdat de schade aan burgerdoelen erg groot kan zijn. Toen er sprake was van een mogelijk technisch defect heb ik op 17 mei te kennen gegeven dat er geen enkel risico mag worden gelopen zolang het onderzoek loopt en dat er dus geen Nederlandse clusterwapens mogen worden ingezet. Toen bleek dat er geen twijfel was over de inzetbaarheid van deze wapens, heb ik in overleg met de chef defensiestaf getracht een antwoord te geven op de vraag of het doel wel in verhouding stond tot de middelen en besloten het wapen niet in te zetten in het conflict in Kosovo. Ik meen te kunnen zeggen dat dit besluit in een goede communicatie met de Kamer is genomen.
De heer Marijnissen (SP): Maar u gaat toch niet over de inzet van het clusterwapen?
Minister De Grave: Wel degelijk als daarbij Nederlandse vliegtuigen worden ingezet. De minister van Buitenlandse Zaken heeft al iets gezegd over de politieke verantwoordelijkheid in NAVO-verband. Voor de inzet van Nederlandse F-16-vliegtuigen blijft Nederland een specifieke verantwoordelijkheid houden. Door Nederlandse officieren in Vicenza werd telkens opnieuw beoordeeld of de doelen die door Saceur aan Nederlandse F-16's werden opgedragen in overeenstemming waren met onze opvattingen over legitieme doelen. Afgesproken was dat bij twijfel de chef defensiestaf het kabinet zou informeren. Dat gold dus ook voor de inzet van clusterwapens waarbij Nederlandse F-16's zouden worden gebruikt. Nederland heeft het recht om de inzet van die wapens in bepaalde situaties niet verantwoord te vinden. Uiteraard wordt hierover contact opgenomen met de bondgenoten, maar het blijft formeel een Nederlandse bevoegdheid. Het kabinet is verantwoordelijk voor de inzet van Nederlandse eenheden."

Zie: Handelingen Tweede Kamer 1999-2000 TK 77, 77-4973 e.v.

34. Het meest recentelijk is de juridische legitimatie nog aan de orde gekomen tijdens de hoorzittingen die zijn gehouden door de Tijdelijke Commissie Besluitvorming Uitzendingen.

"De heer Van Aartsen: Resolutie 1199 bood, zoals wij hebben aangegeven in de evaluatienota, voldoende basis. Het was een resolutie onder hoofdstuk VII, een vervolg op resolutie 1160. Het was een voldoende basis omdat er sprake was van non-compliance van de kant van de FRJ. Naar ons oordeel en naar dat van de Kamer, de deskundigen in New York en de 19 lidstaten van de NAVO bood resolutie 1199 voldoende basis. Ik gaf al aan dat er met act warn en het vervolg ook gewacht is totdat een dergelijke resolutie was aanvaard in de Veiligheidsraad.

Iedereen was zich ervan bewust dat er een vorm van legitimatie van de kant van de Veiligheidsraad zou moeten zijn, en alle betrokkenen, waaronder de Kamer, waren van mening dat resolutie 1199 voldoende basis bood."

Zie: Tweede Kamer, 1999-2000, 26 454, nr. 10, blz. 374.

PRODUCTIE 2

OVERZICHT PROCEDURES MET COPIE VAN DE UITSPRAKEN MET BETREKKING TOT LUCHTAANVALLEN OP DE FEDERALE REPUBLIEK JOEGOSLAVIË

1. **Staat; Kok; Van Nieuwenhoven / Vereniging van Juristen voor de Vrede c.s.**

Kort Geding: President Rechtbank 's-Gravenhage van 18 maart 1999: KG 99/69

Kort Geding in Hoger Beroep: Eisers zijn in hoger beroep gegaan van bovenvermeld vonnis. Arrest is nog niet gewezen (verm. 20 maart 2003)

2. **Staat / Danikovic c.s.**

Kort Geding: President Rechtbank 's-Gravenhage van 7 april 1999: KG 99/339

Kort Geding in Hoger beroep: Gerechtshof 's-Gravenhage van 23 november 2000: 99/0451

Cassatieberoep: Eisers hebben cassatieberoep ingesteld tegen bovengenoemd arrest. Datum arrest is bepaald op 18 oktober 2002.

3. **Staat / Tijsterman c.s.**

Kort Geding: President 's-Gravenhage van 28 mei 1999: KG 99/523

Kort Geding in hoger beroep: Eisers hebben hoger beroep ingesteld tegen bovenvermeld vonnis. Datum arrest is bepaald op 20 maart 2003.

4. **Kok; De Grave; Van Aartsen / Dedovic c.s.**

Kort Geding: President Rechtbank Amsterdam van 3 juni 1999: KG 99/1222

Kort Geding in Hoger Beroep: Arrest Gerechtshof Amsterdam van 6 juli 2000: 759/99

Rolnummer 759/99 SKG

6 juli 2000

GERECHTSHOF TE AMSTERDAM

VIERDE MEERVOUDIGE BURGERLIJKE KAMER

ARREST

in de zaak van:

1. Lura DEDOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
2. Radmilla LUKIC,
wonende te Zemun, Republiek Servië,
3. Slobodan LUKIC,
wonende te Zemun, Republiek Servië,
4. Zoran LUKIC,
wonende te Zemun, Republiek Servië,
5. Dejan LUKIC,
wonende te Zemun, Republiek Servië,
6. Lanzar ACIMOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
7. Vera ACIMOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
8. Aleksandar ACIMOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
9. Aleksandra ACIMOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
10. Rodojko RODENKOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
11. Milivoje RODENKOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,

12. Dragan LERO,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
13. Slilivoj TEOTILOVIC,
wonende te Lajkovac, Republiek Servië,
14. Slilica TEOTILOVIC,
wonende te Lajkovac, Republiek Servië,
15. Zivomir ZIZOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
16. Ljubica ZIZOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
17. Bozidar JOVANOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
18. Ilena JOVANOVIC,
wonende te Belgrado, Republiek Servië,
19. Ljubica TEOTILOVIC,
wonende te Pridvorice, Republiek Servië,
20. Ivanika TEOTILOVIC,
wonende te Pridvorice, Republiek Servië,
21. Dejan TOMIC,
wonende te Valjevo, Republiek Servië,
22. Dragan TOMIC,
wonende te Valjevo, Republiek Servië,
23. Slavoljub STANISIC,
wonende te Pridvorice, Republiek Servië,
24. Branka STANISIC,
wonende te Pridvorice, Republiek Servië,
25. Sasa MILOVANOVIC,
wonende te Smed Palanka, Republiek Servië,
26. Monir BATRICEVIC,
wonende te Amsterdam,
27. Zagorka BATRICEVIC,
wonende te Amsterdam,
28. Dragomir BATRICEVIC,
wonende te Amsterdam,

29. Goran BATRICEVIC,
wonende te Amsterdam,
APPELLANTEN,
procureur: mr. W.J. Eusman,

t e g e n

1. Wim KOK,
wonende te Amsterdam,
2. Frank H. DE GRAVE,
wonende te Amsterdam,
3. Josephus J. VAN AARTSEN,
wonende te 's-Gravenhage,
GEÏNTIMEERDEN,
procureur: mr. L.P. Broekveldt.

1. Het verloop van het geding in hoger beroep

1.1. Appellanten worden hierna ook Dedovic c.s. genoemd en geïntimeerden worden gezamenlijk aangeduid als Kok c.s. en ieder afzonderlijk als Kok, De Grave en Van Aartsen.

1.2. Bij exploiten van 14 juni 1999 is Dedovic c.s. in hoger beroep gekomen van het vonnis van de president van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam, dat onder rolnummer KG 99/1222 OdC is gewezen tussen Dedovic c.s. als eisers en Kok c.s. als gedaagden en is uitgesproken op 3 juni 1999. De appeldagvaarding bevat de grieven.

1.3. Bij memorie van grieven heeft Dedovic c.s. enkele rectificaties aangebracht in de appèldagvaarding en, overeenkomstig het appèlexploit, van grieven gediend en geconcludeerd dat het hof het vonnis waarvan beroep zal vernietigen en, opnieuw rechtdoende, bij arrest, voorzover mogelijk uitvoerbaar bij voorraad,

1. Kok c.s., elk voor zich, zal veroordelen tot betaling van een schadevergoeding van ƒ 1000,-- aan elk der appellanten, bij wijze van (voorlopige en vooralsnog alleen immateriële) schadevergoeding, vanwege de grote spanningen waaraan zij bloot staan, c.q. hebben bloot gestaan als gevolg van de voortdurende bedreiging van hun leven en dat van hun familie, verwanten, vrienden en landgenoten in de FRY, de bedreiging en aantasting van hun bestaansmiddelen, bestaansvoorwaarden, eigendommen en op geld waardeerbare belangen in de FRY en de aantasting van andere subjectieve rechten als gevolg van het onrechtmatig oorlogsgeweld;

2. zolang een resolutie van de Veiligheidsraad die bepaaldelijk tot het gebruik van geweld opdracht geeft of machtigt ontbreekt, Kok c.s. zal bevelen om zich met onmiddellijke ingang te onthouden, dan wel na het bereikt zijn van een eventueel staakt-het-vuren of (voorlopig) akkoord te blijven onthouden van elke handeling of uitlating gericht op voortzetting, dan wel hervatting, van Nederlandse deelname aan het onrechtmatige oorlogsgeweld en van dit bevel terstond kennis te geven aan de overige leden van het Kabinet, aan de Tweede Kamer en aan de Ministers van Buitenlandse Zaken van de overige NAVO-landen,

met veroordeling van Kok c.s. in de kosten van het geding in beide instanties.

1.4. Bij memorie van antwoord, met producties, heeft Kok c.s. de juistheid van de grieven bestreden en geconcludeerd tot bekrachtiging van het vonnis, met veroordeling van Dedovic c.s. in de kosten van het geding in hoger beroep.

1.5. Partijen hebben vervolgens haar standpunten doen bepleiten ter terechtzitting van het hof van 9 juni 2000, Dedovic c.s. door mrs. N.M.P. Steijnen en E. Olof, advocaten te Zeist, en Kok c.s. door mr. G.J.H. Houtzagers, advocaat te 's-Gravenhage, beide zijden aan de hand van nadien overgelegde pleitnotities. Bij die gelegenheid is van de kant van Dedovic c.s. bij akte een groot aantal producties in het geding gebracht.

1.6. Beide partijen hebben ten slotte de stukken van beide instanties aan het hof overgelegd voor arrest. De inhoud van deze stukken geldt als hier ingevoegd.

2. Grieven

Voor de inhoud van de zestien grieven wordt verwezen naar de appeldagvaarding.

3. Feiten

De president heeft in rechtsoverweging 1. van het vonnis een aantal feiten als tussen partijen vaststaand aangenomen. Tegen die vaststelling richten de grieven zich niet, zodat ook het hof van die feiten zal uitgaan.

4. Waar het in dit geding om gaat

4.1. Uit hetgeen over en weer is gesteld en niet of niet voldoende gemotiveerd is weersproken, alsmede op grond van de niet bestreden inhoud van overgelegde bescheiden, neemt het hof (voorts) de volgende feiten tot uitgangspunt.

a. Appellanten hebben de nationaliteit van de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ).

b. Geïntimeerde sub 1., Kok, is Minister-President, geïntimeerde sub 2., De Grave, Minister van Defensie en geïntimeerde sub 3., Van Aartsen, Minister van Buitenlandse Zaken in de Nederlandse regering.

c. Op 23 september 1998 heeft de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties resolutie 1199 (1998) aangenomen. Deze resolutie houdt, voorzover hier van belang, het volgende in:

> "Gravely concerned at the recent intense fighting in Kosovo and in particular the excessive and indiscriminate use of force by Serbian security forces and the Yugoslav Army which have resulted in numerous civilian casualties and, according to the estimate of the Secretary-General, the displacement of over 230,000 persons from their homes,
> (...)
> Deeply concerned by the rapid deterioration in the humanitarian situation throughout Kosovo, alarmed at the impending humanitarian catastrophe as described in the report of the Secretary-General, and emphasizing the need to prevent this from happening,
> Deeply concerned also by reports of increasing violations of human rights and of international humanitarian law, and emphasizing the need to ensure that the rights of all inhabitants of Kosovo are respected,
> (...)
> Affirming that the deterioration of the situation in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, constitutes a threat to peace and security in the region,
> Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,
> (...)

4. Demands further that the Federal Republic of Yugoslavia, in addition to the measures called for under resolution 1160 (1998), implement immediately the following concrete measures towards achieving a political solution to the situation in Kosovo as contained in the Contact Group statement of 12 June 1998:

(a) cease all action by security forces affecting the civilian population and order the withdrawal of security units used for civilian repression;

(...)

(c) facilitate, in agreement with the UNHCR and the International Committee of the Red Cross (ICRC), the safe return of refugees and displaced persons to their homes and allow free and unimpeded acces for humanitarian organizations and supplies to Kosovo;

(...)

5. Notes, in this connection, the commitments of the President of the Federal Republic of Yugoslavia, in his joint statement with the President of the Russian Federation of 16 June 1998:

(a) to resolve existing problems by political means on the basis of equality for all citizens and ethnic communities in Kosovo;

(b) not to carry out any repressive actions against the peaceful population;

(...)

(e) to facilitate the unimpeded return of refugees and displaced persons under programmes agreed with UHNCR and the ICRC, providing State aid for the reconstruction of destroyed homes,

and calls for the full implementation of these commitments;

(...)

16. Decides, should the concrete measures demanded in this resolution and resolution 1160 (1998) not be taken, to consider further action and additional measures to maintain or restore peace and stability in the region;"

d. In de brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 8 oktober 1998 (Tweede kamer

1998-1999 22 181, nr. 213) wordt onder meer medegedeeld:

> "Sinds resolutie 1199 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd aangenomen op 23 september jl. is het gebruik van geweld met name door Servische leger- en politie-eenheden in Kosovo doorgegaan. Zo maakt de Secretaris-Generaal van de VN, Kofi Annan, in zijn rapport over de situatie in Kosovo van 3 oktober (...) melding van gruweldaden in Gornje Obrinje en in de streek van Golubovac. Vele duizenden mensen zijn in de laatste weken als gevolg van deze terreurcampagnes gevlucht of uit hun huizen verjaagd, terwijl hun have en goed werd vernietigd, geplunderd en verbrand. Zij voegen zich bij de meer dan 200 000 ontheemden in Kosovo en de 80 000 vluchtelingen in de buurlanden en andere delen van Servië. Met de winter voor de deur stevent Kosovo af op een humanitaire ramp.
> (...)
> De bemiddelingspogingen van de Amerikaanse ambassadeur Holbrooke en de Russische minister Ivanov en vele andere internationale initiatieven - ook van de OVSE - zijn erop gericht president Milosevic ertoe te bewegen resolutie 1199 onverkort uit te voeren. Maar indien deze blijft weigeren tegemoet te komen aan de eisen die de internationale gemeenschap aan hem stelt, komt er een moment waarop de noodzaak zich aandient deze eisen - ook met militaire middelen - af te dwingen.
>
> Nu dit moment - zoals het er thans naar uitziet - naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert. De eisen die de VR in resolutie 1199 stelt zijn gebaseerd op hoofdstuk VII van het Handvest van de VN. Dit betekent dat de situatie in Kosovo, vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid, door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de FRJ wordt beschouwd.
> (...)

> Tegen deze achtergrond zal de NAVO-raad in de komende dagen waarschijnlijk een besluit nemen tot machtiging van de militaire autoriteiten van de NAVO een zogeheten Activation Order (ACTORD) voor luchtacties tegen de FRJ uit te vaardigen.
> (...)
> Wat betreft eventuele Nederlandse deelname aan luchtacties, heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien (...) ook aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet, hetgeen impliceert dat er binnen de NAVO overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een militair optreden. In alle achtereenvolgende fasen moet maximaal gebruik worden gemaakt van alle denkbare diplomatieke - o.a. van de OVSE - en politieke middelen om tot een vreedzame implementatie van resolutie 1199 te komen. Ook zal gedurende het gehele proces een voortdurende politieke controle op elke individuele fase van eventueel militair optreden gegarandeerd moeten zijn en zal men zich in elke fase rekenschap moeten geven van de gevolgen en implicaties voor besluitvorming over de volgende fase(n). Het besluit van de Nederlandse regering om in de NAVO-raad akkoord te gaan met een machtiging tot ACTORD en eventueel daarop volgende Nederlandse deelname aan luchtacties, is dus gebonden aan de hierboven genoemde voorwaarden."

e. Over de onder c. vermelde brief heeft overleg plaatsgevonden met de Tweede Kamer der Staten-Generaal. De Tweede Kamer heeft, met uitzondering van de Socialistische Partij, ingestemd met het in die brief bedoelde besluit van het kabinet.

f. In de brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 13 oktober 1998 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 215) staat onder meer vermeld:

"Vanochtend heeft de NAVO-raad eenstemmig besloten de militaire autoriteiten te machtigen Activation Orders (ACTORD) voor luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) uit te vaardigen."

g. Het verslag van het overleg van de Vaste Commissies voor Buitenlandse Zaken en Defensie met de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 221) houdt onder meer in:

"Het doelgebied van de NAVO-aanvallen is de gehele voormalige republiek Joegoslavië. De doelen zijn militair-strategisch, waarbij gedacht kan worden aan commandocentrales, luchtverdedigingssystemen, militaire eenheden en zware wapens. In de eerste fase zal de aandacht zich voornamelijk op Kosovo richten en zullen de aanvallen zeer sterk gericht zijn op het uitschakelen van luchtverdedigingssystemen ter vermindering van de risico's van de inzet van vliegtuigen in de volgende fasen. Indien Milosevic blijft weigeren te reageren, kan het moment aanbreken dat de betekenis van "militair strategisch" wordt verruimd en dat ook doelen als elektriciteitscentrales en olieopslagplaatsen worden gekozen. Nadrukkelijk niet de bedoeling is burgerdoelen aan te vallen. Er wordt bijzonder veel gedaan aan het optimaal beperken van collateral damage (...) De mogelijkheid is aanwezig dat luchtverdedigingssystemen richting burgerbevolking worden verplaatst, waardoor burgers het risico lopen slachtoffer te worden van luchtaanvallen, maar de minister wees erop dat vrij nauwkeurig te volgen is waarheen dergelijke systemen verplaatst worden."

h. In de brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 20 januari 1999 aan de Tweede Kamer (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 230) wordt onder meer medegedeeld:

"De situatie in Kosovo blijft zeer gespannen. Na het bloedbad in Racak op 15 dezer en de scherpe internationale veroordeling aan het adres van president Milosevic, zijn de vijandelijkheden niet gestaakt en is er evenmin sprake van terugtrekking van eenheden. Servische troepen zijn (...) op 17 dezer naar Racak teruggekeerd, waarna opnieuw gevechten uitbraken. Volgens UNHCR zijn ca. 5500 personen het gebied rond Racak ontvlucht (...)"

i. De brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 2 februari 1999 aan de Tweede Kamer (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 233) houdt onder meer in:

"De NAVO-raad heeft op 30 januari jl. overeenstemming bereikt over een laatste waarschuwing aan de partijen in Kosovo. In het NAVO-ultimatum wordt aangedrongen op de naleving van de eisen van de internationale gemeenschap en de eisen zoals geformuleerd in de resoluties 1160, 1199 en 1203 van de VN-Veiligheidsraad."

j. Bij brief van 24 maart 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 241) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Tweede Kamer onder meer medegedeeld:

"Gisteravond heeft de NAVO-raad geconstateerd dat alle mogelijkheden om met diplomatieke middelen een oplossing voor Kosovo te bereiken op dit moment zijn uitgeput. Secretaris-Generaal Solana heeft daarom aan SACEUR de opdracht gegeven om tot uitvoering van luchtacties over te gaan. Deze zijn bedoeld om een halt toe te roepen aan de aanvallen van het Joegoslavische leger en de politie en deze zodanig te verzwakken dat een grotere humanitaire ramp wordt voorkomen, alsmede ter ondersteuning van de internationale inspanningen om de FRJ tot ondertekening van een interim-akkoord te brengen.
(...)

> Milosevic weigert niet alleen een akkoord te tekenen, maar negeert ook de eisen uit de VR-resoluties 1199 en 1203 en de eerder gemaakte afspraken met de NAVO over aantallen toegestane militaire en politie-eenheden in Kosovo."

k. Naar aanleiding van de situatie in Kosovo heeft Nederland in NAVO-verband deelgenomen aan militaire luchtacties tegen de FRJ. Vanaf 24 maart 1999 zijn luchtaanvallen op de FRJ uitgevoerd, waaraan ook vliegtuigen van de Nederlandse krijgsmacht hebben deelgenomen.

l. Bij brief van 29 maart 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 243) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Tweede Kamer onder meer bericht:

> "dat Nederland, na te zijn geconsulteerd door NAVO Secretaris-Generaal Solana, evenals de andere bondgenoten, heeft ingestemd met een tweede fase van de luchtaanvallen, waarvan de intensiteit wordt opgevoerd en die vooral is gericht tegen het gewraakte optreden van politie- en legereenheden in Kosovo."

m. Bij brief van 6 april 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 245) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Tweede Kamer bericht dat de NAVO-luchtaanvallen "in toenemende mate resultaat" beginnen te hebben. Voorts wordt in die brief meegedeeld dat "de optie van een politieke oplossing wijd open blijft."

n. De Minister van Buitenlandse Zaken heeft bij brief van 13 april 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 253) aan de Tweede Kamer meegedeeld dat het

militaire optreden zal worden voortgezet totdat door President Milosevic van de FRJ wordt voldaan aan de volgende eisen:

> "a) een verifieerbaar einde van alle militaire operaties, geweld en onderdrukking;
> b) het terugtrekken van alle politie- militaire en paramilitaire eenheden uit Kosovo;
> c) instemmen met het stationeren van een internationale militaire presentie in Kosovo;
> d) instemming met de onvoorwaardelijke en veilige terugkeer van alle vluchtelingen en ontheemden en ongehinderde toegang van hulporganisaties;
> e) een geloofwaardige verzekering van bereidheid om op basis van de Rambouillet-voorstellen tot een politieke raamwerkovereenkomst te komen over Kosovo."

In die brief wordt voorts opgemerkt:

> "Het optreden van de militaire, paramilitaire en politie-eenheden van Milosevic heeft geleid tot een humanitaire catastrofe van ongekende omvang die de stabiliteit in de regio bedreigt. Honderdduizenden zijn van huis en haard verdreven door het optreden van de Joegoslavische troepen. Dit maakt eens te meer duidelijk hoezeer de NAVO-operatie gerechtvaardigd is. De Raad (de NAVO-raad, *Hof*) was unaniem in het veroordelen van dit barbaarse optreden en de politiek van etnische zuivering. Milosevic draagt hiervoor de volle verantwoordelijkheid (...) De misdaden die worden begaan tegen de onschuldige burgerbevolking van Kosovo zijn een schending van het internationaal recht."

o. Bij brief van 27 april 1999 van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Tweede Kamer (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 266) wordt

melding gemaakt van verdere intensivering van de luchtacties.

p. Op 3 juni 1999 is er met de FRJ overeenstemming bereikt over een regeling voor Kosovo. Onderdeel van deze overeenstemming is de aanwezigheid van een internationale troepenmacht in Kosovo op basis van een mandaat van de Veiligheidsraad onder Hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties.

q. Op 10 juni 1999 heeft de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties resolutie 1244 (1999) aangenomen. Deze resolutie houdt onder meer in:

> " (...)
> Recalling its resolutions 1160 (1998) of 31 March 1998, 1199 (1998) of 23 September 1998, 1203 (1998) of 24 October 1998 and 1239 (1999) of 14 May 1999,
> Regretting that there has not been full compliance with the requirements of these resolutions,
> Determined to resolve the grave humanitarian situation in Kosovo, Federal Republic of Yugoslavia, and to provide for the safe and free return of all refugees and displaced persons to their homes,
> (...)
> Determining that the situation in the region continues to constitute a threat to international peace and security,
> (...) acting for these purposes under Chapter VII of the Charter of the United Nations,
> (...)
> 3. Demands in particular that the Federal Republic of Yugoslavia put an immediate and verifiable end to violence and repression in Kosovo, and begin and complete verifiable phased withdrawal from Kosovo of all military, police and paramilitary forces according to a rapid timetable, with which the deployment of the international security presence in Kosovo will be synchronized;
> (...)

> 7. Authorizes Member States and relevant international organizations to establish the international security presence in Kosovo (…) with all necessary means to fulfil its responsabilities under paragraph 9 below;
> (…)
> 9. Decides that the responsabilities of the international security presence to be deployed and acting in Kosovo will include:
> (a) Deterring renewed hostilities, maintaining and where necessary enforcing a ceasefire, and ensuring the withdrawal and preventing the return into Kosovo of Federal and Republic military, police and paramilitary forces (…);
> (…)
> (c) Establishing a secure environment in which refugees and displaced persons can return home in safety, the international civil presence can operate, a transitional administration can be established, and humanitarian aid can be delivered;
> (…)"

r. Op 10 juni 1999 heeft de NAVO de luchtacties opgeschort en op 20 juni 1999 heeft de NAVO de luchtacties ook formeel beëindigd.

s. Bij brief van 22 maart 2000 heeft de Nederlandse regering een evaluatie van de Kosovo-crisis aan de Tweede Kamer verstrekt (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 310). Deze brief houdt onder meer in:

> "De Bondgenoten (van de NAVO, *Hof*) hadden reeds in oktober 1998, toen bleek dat resolutie 1199 het maximaal haalbare was, de conclusie getrokken dat zij zich bij een zo structurele grove schending van de mensenrechten niet door de patstelling in de Veiligheidsraad konden laten tegenhouden. Nederland was bovendien van mening dat resolutie 1199 weliswaar geen expliciet mandaat gaf, maar wel desondanks *voldoende* basis bood voor militair ingrijpen. Niettemin is na aanvaarding van resolutie 1199

nog uitgebreid de kans geboden aan diplomatieke initiatieven, totdat de onderhandelingen van Rambouillet definitief waren mislukt. Geconcludeerd kan worden dat militair ingrijpen daarmee onvermijdelijk was geworden."

t. De Tweede Kamer heeft (vrijwel unaniem) de opstelling van het kabinet met betrekking tot deelname aan de luchtacties ondersteund.

u. De FRJ heeft op 29 april 1999 bij het Internationaal Gerechtshof een (bodem)procedure aanhangig gemaakt tegen het Koninkrijk der Nederlanden (en andere NAVO-lidstaten). De FRJ klaagt er daarin over - kort gezegd - dat Nederland door deelname aan de luchtacties van de NAVO zijn verplichting heeft geschonden geen geweld te gebruiken tegen de Joegoslavische staat. Op 5 juli 2000 dient door Nederland een verweerschrift ingediend te worden. Het hof heeft er ambtshalve kennis van genomen dat het door de FRJ op 29 april 1999 tevens aan het Internationaal Gerechtshof gedane verzoek tot het, in verband met dat geweldsgebruik, treffen van voorlopige maatregelen tegen Nederland bij beslissing van 2 juni 1999 (General List no. 110) is afgewezen.

4.2. In verband met het door partijen gevoerde debat zijn onder meer de navolgende wettelijke bepalingen van belang.

(i) Artikel 2, vierde lid, artikel 42 en artikel 53 van het Handvest van de Verenigde Naties. Deze bepalingen luiden, voorzover hier van belang:

Artikel 2

4. In hun internationale betrekkingen onthouden alle Leden zich van bedreiging met of het gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat, en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties.

Artikel 42

Mocht de Veiligheidsraad van oordeel zijn dat de in artikel 41 bedoelde maatregelen onvoldoende zouden zijn of dat zij onvoldoende zijn gebleken, dan kan hij overgaan tot zulk optreden door middel van lucht-, zee- of landstrijdkrachten als nodig is voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede en veiligheid (...).

Artikel 53

1. Indien daartoe aanleiding bestaat, maakt de Veiligheidsraad van zulke regionale akkoorden of instellingen gebruik voor de uitvoering van op zijn gezag ondernomen dwangacties. Evenwel worden er geen dwangacties ingevolge regionale akkoorden of door regionale instellingen ondernomen zonder machtiging van de Veiligheidsraad (...).

(ii) Artikel 52 van Protocol I bij de Verdragen van Genève van 12 augustus 1949.

Deze bepaling luidt:

Algemene bescherming van burgerobjecten

1. Burgerobjecten mogen niet het doelwit van een aanval worden en tegen die objecten mogen geen represailles worden genomen. Burgerobjecten zijn alle objecten die geen militaire objecten als omschreven in het tweede lid, zijn.
2. Aanvallen dienen strikt tot militaire doelen te worden beperkt. Voor zover het objecten betreft, zijn militaire doelen uitsluitend die objecten die naar hun aard, ligging, bestemming of gebruik een daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsverrichtingen leveren en waarvan de gehele of gedeeltelijke vernietiging, verovering of ongebruikmaking onder de omstandigheden van dat moment een duidelijk militair voordeel oplevert.

3. In geval van twijfel of een object dat gewoonlijk dienst doet voor civiele doeleinden, zoals plaatsen van godsdienstige verering, een huis of een ander soort woning of een school, wordt gebruikt om een daadwerkelijke bijdrage te leveren aan krijgsverrichtingen, dient ervan te worden uitgegaan dat het niet voor het laatst genoemde doel wordt gebruikt.

4.3. Dedovic c.s. heeft gesteld dat Kok, De Grave en Van Aartsen jegens ieder van de appellanten persoonlijk aansprakelijk zijn voor het door de Staat der Nederlanden (hierna: de Staat) tegen de FRJ begane misdrijf tegen de vrede, welk misdrijf wordt gevormd door de deelname in NAVO-verband aan de luchtacties tegen de FRJ zonder mandaat van de Veiligheidsraad. Daarnaast zijn zij volgens Dedovic c.s. jegens hen persoonlijk aansprakelijk voor de door de Staat op het grondgebied van de FRJ begane overtredingen van het humanitaire oorlogsrecht. Op deze grondslagen hebben zij de voorzieningen gevraagd als in rechtsoverweging 1.3. zijn weergegeven.

4.4. Kok c.s. heeft de gestelde aansprakelijkheid gemotiveerd bestreden.

4.5. De president heeft de gevraagde voorzieningen geweigerd. Daartegen komt Dedovic c.s. in dit hoger beroep op. De grieven lenen zich voor gezamenlijke behandeling. Zij beogen het geschil in volle omvang aan het hof voor te leggen.

5. Beoordeling van het geschil

5.1. Toepasselijk recht

5.1.1. Partijen gaan er klaarblijkelijk van uit dat op hun geschil Nederlands recht van toepassing is. Het hof zal hen hierin volgen.

5.2. Het verbod tot deelname aan onrechtmatig oorlogsgeweld

5.2.1. Voorzover de vorderingen van Dedovic c.s. onder 2. ertoe strekken dat het Kok c.s. wordt bevolen de Nederlandse deelname aan de luchtacties met onmiddellijke ingang te staken, komt deze vordering niet voor toewijzing in aanmerking. Vaststaat dat de luchtacties inmiddels geruime tijd zijn beëindigd, zodat Dedovic c.s. bij deze voorziening, wat daarvan overigens ook zij, geen belang meer heeft.

5.2.2. Voorzover de vorderingen onder 2. ertoe strekken dat Kok c.s. zich ook in de toekomst van handelingen of gedragingen gericht op deelname aan militaire (lucht)acties tegen de FRJ onthoudt, geldt het volgende. Niet aannemelijk is gemaakt dat Kok c.s of de Staat voornemens zijn op afzienbare termijn al of niet in NAVO-verband dergelijke acties tegen de FRJ uit te voeren. Aannemelijk is daarentegen wel dat hervatting van militaire acties tegen de FJR nadrukkelijk hernieuwde besluitvorming van de Staat vergt, omdat het gewraakte besluit, blijkens de onder 4.1. weergegeven toelichtingen van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie, zozeer is toegespitst op de specifieke omstandigheden van dat moment, dat het geen grondslag vormt of kan vormen voor nadien

uit te voeren nieuwe acties. Die hernieuwde besluitvorming hangt zo nauw samen met internationale politieke ontwikkelingen, in het bijzonder met beraad in de NAVO en in de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties, en met de beoordeling van de politieke en humanitaire situatie in de FRJ, dat zich niet laat voorspellen wat de uitkomst van die besluitvorming zal zijn. In het bijzonder kan niet worden voorzien of zich wederom de door Dedovic c.s. als onrechtmatig gekenmerkte situatie zal voordoen dat de Staat zal besluiten om zonder uitdrukkelijk mandaat van de Veiligheidsraad met militaire middelen tegen de FRJ op te treden. Van een dreigend onrechtmatig handelen van de Staat (of van Kok c.s.) kan dan ook niet worden gesproken. Reeds op deze grond moet dit onderdeel van het onder 2. gevorderde verbod worden afgewezen.

5.2.3. De onder 2. gevorderde voorlopige voorzieningen zijn dus terecht in alle onderdelen door de president afgewezen.

5.3. <u>De vorderingen tot vergoeding van immateriële schade</u>

Algemeen

5.3.1. Dedovic c.s. heeft onder 1. gevorderd dat Kok c.s. wordt veroordeeld tot vergoeding van immateriële schade vanwege de grote spanningen waaraan appellanten bloot staan of hebben gestaan als gevolg van de bedreiging van hun leven en dat van hun familie, verwanten, vrienden en landgenoten in de FRJ en de bedreiging en aantasting van hun

bestaansmiddelen, eigendommen en andere belangen en subjectieve rechten ten gevolge van onrechtmatig oorlogsgeweld.

5.3.2. Uitgangspunt bij de beoordeling van de vorderingen is dat Kok, De Grave en Van Aartsen, als ministers orgaan van de Staat, eerst dan persoonlijk aansprakelijk zijn voor een door de Staat begane onrechtmatige daad, indien de onrechtmatige gedraging aan hen persoonlijk kan worden toegerekend doordat deze aan hun schuld is te wijten, dat wil zeggen wanneer, gelet op de omstandigheden van het geval, hun daarvan persoonlijk een verwijt kan worden gemaakt.

5.3.3. Voorop staat voorts dat het besluit van de Nederlandse regering tot deelname in Navo-verband aan de luchtacties tegen de FRJ is genomen door onder anderen Kok, De Grave en Van Aartsen als daartoe wettelijk bevoegde organen van de Staat. De omstandigheid dat de inhoud van dit besluit in de visie van Dedovic c.s. onrechtmatig is betekent, anders dan Dedovic c.s. kennelijk veronderstelt, nog niet dat hun wettelijke bevoegdheid overschreden is. Het enkele feit dat Kok, De Grave en Van Aartsen hun wettelijke bevoegdheid niet hebben overschreden brengt echter, anders dan Kok c.s. heeft betoogd, niet mee dat zij reeds dientengevolge niet persoonlijk aansprakelijk kunnen zijn.

5.3.4. Dedovic c.s. heeft niets gesteld omtrent de redenen waarom een voorschot op schadevergoeding noodzakelijk is. Ook overigens is niet aannemelijk geworden dat Dedovic c.s. een spoedeisend belang

heeft bij het toekennen van een voorschot. Reeds dat verhindert toewijzing van de vorderingen tot schadevergoeding.

Geweldsverbod en non-interventiebeginsel

5.3.5. In de eerste plaats heeft Dedovic c.s. als grondslag voor de stelling dat (het besluit tot) deelname van de Nederlandse regering aan de NAVO-luchtacties onrechtmatig is, betoogd dat het besluit en de deelname in strijd zijn met het in artikel 2, vierde lid, van het Handvest van de Verenigde Naties verwoorde geweldsverbod en non-interventiebeginsel.

5.3.6. Het Handvest van de Verenigde Naties heeft betrekking op de verhouding tussen staten onderling. Een rechtstreekse aanspraak jegens de Staat op naleving van het bedoelde geweldsverbod kan Dedovic c.s. niet aan artikel 2, vierde lid, van het Handvest ontlenen. Voorzover Dedovic c.s. de vorderingen op deze grondslag heeft gebaseerd kunnen zij niet voor toewijzing in aanmerking komen.

5.3.7. Niettemin acht het hof het van belang enkele overwegingen te wijden aan de aansprakelijkheid van de Staat jegens de FRJ. De vraag of Dedovic c.s. de Staat rechtstreeks aansprakelijk kan houden komt in het kort aan de orde in rechtsoverweging 5.3.18.

5.3.8. Het antwoord op de vraag of de Staat jegens de FRJ in strijd met het geweldsverbod heeft gehandeld dient in beginsel te worden gegeven door het Internationaal Gerechtshof, dat, na daartoe de argumenten van de FRJ en de Staat te hebben gehoord,

bij uitstek geëquipeerd is om vast te stellen welke volkenrechtelijke rechtsregels en rechtsbeginselen bestaan en hoe zij op het onderhavige geval moeten worden toegepast. Deze vraag is inmiddels aan het Internationaal Gerechtshof voorgelegd en de zaak is in het stadium dat de Staat op 5 juli 2000 een verweerschrift moet indienen. Tegenover het standpunt van Kok c.s. dat appellanten de uitslag van deze procedure kunnen - en dus moeten - afwachten heeft Dedovic c.s. niets ingebracht.

5.3.9. Het Internationaal Gerechtshof heeft bij beslissing van 2 juni 1999 (General List no. 110) het verzoek van de FRJ tot het treffen van voorlopige voorzieningen in verband met het gebruik van geweld door de Staat afgewezen. Het Internationaal Gerechtshof is van oordeel dat het *prima facie* onbevoegd is van het geschil kennis te nemen, zowel op basis van artikel 36, tweede lid, van het Handvest, als op basis van artikel IX van het Genocideverdrag. Hoewel niet volledig is uitgesloten dat het Internationaal Gerechtshof na voortgezet debat op dit oordeel zal terugkomen of aanvullende grondslag voor zijn bevoegdheid zal kunnen vinden in hetgeen daarvoor door de FRJ nog is of wordt aangevoerd, lijkt de kans dat het Internationaal Gerechtshof aan een inhoudelijke behandeling zal toekomen niet groot. Het is dan ook niet opportuun Dedovic c.s. voor te houden de beslissing van het Internationaal Gerechtshof af te wachten.

5.3.10. Omtrent de rechtmatigheid van de luchtacties jegens de FRJ geldt het volgende.

Mocht onverhoopt de interimregeling niet tot stand komen dan zal dit een dan als noodzakelijk te kwalificeren militair ingrijpen in NAVO-verband dichterbij brengen.
Eisers kunnen, aldus gedaagden sub 1, 2 en 3, hun vorderingen niet baseren op artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties omdat die bepaling niet voor rechtstreekse toepassing in aanmerking komt.
Ook is er geen sprake van een (dreigende) schending van het Eerste Aanvullend Protocol bij de verdragen van Genève en van medeplichtigheid aan dreigend disproportioneel wapengeweld. Evenmin is sprake van het afstand doen van de beslissingsbevoegdheid over de inzet van Nederlandse wapens.
Tenslotte wordt aangevoerd dat er voor de stelling dat er wat betreft gedaagden 2 en 3, doordat zij meewerken aan de besluitvorming inzake een eventueel militair optreden sprake is van een oorlogsmisdrijf, onvoldoende onderbouwing is en dat het toewijzen van een dergelijke vordering de parlementaire besluitvorming in gevaar zou brengen. Bovendien strekt een vordering jegens de Staat zich uit tot de organen van de Staat en is er geen enkele reden om naast die organen ook personen die in dienst van de Staat zijn in een procedure te betrekken.

4. Beoordeling van het geschil

ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8:

4.1. Voor de vraag of deze gedaagden mochten worden gedagvaard op de wijze als bepaald in artikel 4 aanhef en onder 7° Rv is bepalend of de woon- of verblijfplaats van gedaagden, gemeten naar objectieve maatstaven, onbekend is en niet of eisers daarmee niet bekend zijn.
Van objectieve onbekendheid met de woon- of werkelijke verblijfplaats van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8 is geen sprake. Dit betekent dat eisers hen niet op de bij de wet voorgeschreven wijze hebben gedagvaard. Nu verder mag worden aangenomen dat het niet-verschijnen van deze gedaagden het gevolg is van bedoelde wijze van dagvaarden zal de dagvaarding ten aanzien van hen nietig worden verklaard.

ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3:

4.2. Eisers vorderen -kort gezegd- deze gedaagden te verbieden in NAVO-verband oorlogsgeweld jegens de Republiek Joegoslavië toe te passen dan wel aan de dreiging met oorlogsgeweld mee te werken.
Nu er op dit moment (nog) geen sprake is van daadwerkelijk toepassen van oorlogsgeweld in NAVO-verband maar alleen van dreiging daarmee moet beoordeeld worden of dit dreigen aangemerkt behoort te worden als een bedreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld en als onrechtmatig handelen jegens eisers.

4.3. Daargelaten dat eisers niet aannemelijk hebben gemaakt dat de besluitvorming van de Nederlandse regering om tot deelname aan eventuele militaire acties tegen de Federale republiek Joegoslavië over te gaan onzorgvuldig is geweest, faalt hun beroep op het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest der Verenigde Naties. Zoals terecht ten verwere is aangevoerd kan het bepaalde

in voormeld artikellid immers niet worden aangemerkt als een een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van artikel 93 van de Grondwet. Eisers kunnen zich tegenover de Staat dus niet op deze bepaling beroepen.

4.4. Ook het beroep dat eisers op de overige hierboven onder 3.3. genoemde wettelijke en verdragsbepalingen hebben gedaan faalt. Dit reeds omdat niet aannemelijk is gemaakt dat zich de feitelijke situatie voordoet waarin die bepalingen van toepassing zijn.

4.5. Ten aanzien van gedaagden sub 2 en 3 wordt voorts nog overwogen dat een veroordeling gericht tegen de Staat der Nederlanden zich ook uitstrekt jegens de organen van de Staat. Er is dan ook geen aanleiding om individuele personen in rechte te betrekken, nog daargelaten dat -zoals terecht door gedaagden is betoogd- het niet op de weg van de rechter ligt om op een wijze als door eisers gewild in te grijpen in de parlementaire besluitvorming.

4.6. Het voorgaande betekent dat het gevorderde jegens gedaagden sub 1, 2 en 3 dient te worden afgewezen. In het licht daarvan kan de vraag of wel al diegenen die in deze procedure als eisers optreden een gerechtvaardigd belang bij het gevorderde hebben, in het midden worden gelaten.

4.7. Eisers worden als de in het ongelijk gestelde partij veroordeeld in de kosten van dit geding.

5. Beslissing

De President:

ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8:

Verklaart de dagvaarding nietig.

ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3:

Wijst de vorderingen af.

Veroordeelt eisers in de kosten van dit geding, tot dusverre aan de zijde van gedaagden 1, 2 en 3 begroot op *f* 2.400,- waarvan *f* 400,- aan griffierecht.

Aldus gewezen door mr. A.H. van Delden en uitgesproken ter openbare zitting van 18 maart 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

CW

5.3.11. Vaststaat dat resolutie 1199 (1998) van de Veiligheidsraad geen uitdrukkelijk mandaat inhoudt om geweld tegen de FRJ te gebruiken. De Nederlandse regering heeft zich op het standpunt gesteld dat het niet naleven van de eisen die in deze resolutie aan de FRJ worden gesteld in de gegeven omstandigheden het gebruik van geweld "voldoende" legitimeert. Aan Dedovic c.s. kan worden toegegeven dat het ontbreken van een dergelijk mandaat (het besluit tot) deelname in strijd doet zijn met het Handvest en dat er goede argumenten bestaan om te betogen dat in het bijzonder de in artikel 51 van het Handvest bedoelde uitzondering op het geweldsverbod zich hier niet voordoet en dat artikel 2, vierde lid, mede in verband met het bepaalde in de artikelen 42 en 53 van het Handvest, alsmede het ongeschreven volkenrecht een dwingend verbod (*ius cogens*) bevatten op het gebruik van geweld.

5.3.12. Dedovic c.s. heeft echter nagelaten enig gemotiveerd betoog te wijden aan de omstandigheid dat, zoals reeds blijkt uit resolutie 1199 (1998) en als standpunt van de Nederlandse regering en de NAVO bij herhaling is aangevoerd, in de FRJ een situatie bestond waarin fundamentele mensenrechten op grootschalige wijze ernstig werden geschonden en dreigden te worden geschonden en voorts aan het feit dat deze resolutie, waarin de FRJ werd opgeroepen repressieve acties tegen de bevolking van Kosovo onmiddellijk te staken en de terugkeer van vluchtelingen mogelijk te maken, volgens de NAVO en de Nederlandse regering - en blijkens onder meer resolutie 1244 (1999) ook volgens de Veiligheidsraad - door de FRJ niet werd nageleefd, terwijl,

integendeel, naar de mening van de NAVO en de Nederlandse regering door de FRJ de repressie tegen de burgerbevolking onverminderd is voortgezet en de vluchtelingenstroom is vergroot. Dat plaatst de rechter voor het juridische en morele dilemma te beslissen of een dergelijke humanitaire noodsituatie naar normen van het volkenrecht een uitzondering op het geweldsverbod rechtvaardigt. Bij een beslissing op dit punt zal in de beschouwingen moeten worden betrokken dat deze ernstige humanitaire situatie in Kosovo volgens de, onder Hoofdstuk VII van het Handvest tot stand gekomen, resolutie 1199 (1998) een bedreiging vormt voor de vrede en veiligheid in de regio, dat de Veiligheidsraad in deze resolutie verdere actie en aanvullende maatregelen in het vooruitzicht had gesteld voor het geval de FRJ de geëiste concrete maatregelen niet zou nemen, dat in verband met het niet naleven van de resoluties de NAVO-bondgenoten unaniem van oordeel waren dat ingrijpen met militaire middelen noodzakelijk was en dat de Veiligheidsraad, mede blijkens resolutie 1244 (1999), dit ingrijpen achteraf de facto lijkt te hebben aanvaard. Voorts zal daarbij waarschijnlijk aan de orde moeten komen de interpretatie van de resoluties van de Veiligheidsraad, in het bijzonder in verband met het door de FRJ ingenomen standpunt dat de eisen die de NAVO aan de FRJ heeft gesteld niet stroken met de voorwaarden die resolutie 1199 (1998) aan de FRJ heeft opgelegd. En ten slotte kunnen omstandigheden van belang zijn als de mate waarin de besluitvorming in de Veiligheidsraad in een impasse verkeerde en de redenen daarvan en de mate waarin met diplomatieke middelen tevergeefs is getracht vreedzame oplossingen te bereiken.

5.3.13. Jurisprudentie waarin rechtstreeks de vraag wordt beantwoord of in deze omstandigheden een volkenrechtelijke rechtvaardigingsgrond aanwezig is ontbreekt. Uitgangspunt is wel, in de woorden van het Internationaal Gerechtshof in de uitspraak inzake *Nicaragua* (ICJ Reports (1986)), dat "the use of force could not be the appropriate method to monitor or ensure (...) respect [for human rights]". Uit literatuur[1], waaronder publicaties van de International Law Commission van de Verenigde Naties, bijvoorbeeld over het ontwerp inzake de Staatsaansprakelijkheid[2], blijkt dat over deze materie zeer verschillend wordt gedacht en dat de vraag of op basis van het huidige internationaal (gewoonte)recht rechtvaardigingsgronden (in wording) voor een humanitaire interventie kunnen worden gevonden en, zo ja, aan welke feitelijke en

---

[1] Het hof heeft onder meer geraadpleegd: B.S. Chimni, NATO Air Strikes against Yugoslavia and International Law and Morality, Paper written for a Conference on "The Effects of NATO Aggression against FR Yugoslavia" organized by the Institute of International Politics and Economics in Belgrade from 23-27, March 2000 (produktie 17 van de zijde van Dedovic c.s. in hoger beroep); Humanitaire Interventie, Gezamenlijk advies aan de Minister van Buitenlandse Zaken van de Commissie van Advies inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken en de Adviesraad Internationale Vraagstukken, Rapport no. 13, April 2000; E.P.J. Myjer, Internationaal recht naar de schroothoop?, NJB 1999, p. 681-683; P. Janssen, Mijn naam is Haas, NJCM-Bulletin, jrg. 25 (2000), nr. 2, p. 715-725; Bruno Simma, NATO, the UN and the Use of Force: Legal Aspects, 10 EJIL (1999), p. 1-22; Antonio Cassese, Ex iniuria ius oritur: Are We Moving towards International Legitimation of Forcible Humanitarian Countermeasures in the World Community?, 10 EJIL (1999), p. 23-30; Antonio Cassese, A Follow-Up: Forcible Humanitarian Countermeasures and Opinio Necessitatis, 10 EJIL (1999), p. 791-799; Philippe Weckel, L'Emploi de la force contre La Yougoslavie ou la Charte fissurée, Revue Générale de Droit International Public, Tome CIV – 2000, p. 18-36; Michael Bothe, Editorial, International Peacekeeping, January 1999-April 1999, p. 1-3; Ivo H. Daalder, Nato, the UN, and the Use of Force, id., p. 27-35; Paul R. Williams, Legal Basis for NATO Military Action Taken against Serbia-Montenegro, id., p. 36-37; Editorial Comments: NATO's Kosovo Intervention, in: American Journal of International Law (AJIL) v. 93, no.4, October 1999: Louis Henkin, Kosovo and the Law of "Humanitarian Intervention", Ruth Wedgwood, NATO's Campaign in Yugoslavia, Jonathan I. Charney, Anticipatory Humanitarian Intervention in Kosovo, Christine M. Chinkin, Kosovo: A "Good" or "Bad" War?, Richard A. Falk, Kosovo, World Order, and the Future of International Law, Thomas M. Franck, Lessons of Kosovo, W. Michael Reisman, Kosovo's Antinomies; N. White, The Legality of Bombing in the name of Humanity, Journal of Conflict and Security Law 5 (2000), p. 27-43.

[2] International Law Commission, Second Report on State Responsability, A/CN.4/498/Add.2, par. 286-287; Report of the International Law Commission on the work of its fifty-first session 3 May-23 July 1999, A/54/10, par. 384 en 387.

juridische voorwaarden moet zijn voldaan, niet eensluidend wordt beantwoord.

5.3.14. Noch Kok c.s., noch Dedovic c.s. heeft gemeend dat in dit kort geding uitgebreide voorlichting en wezenlijk debat over deze juridische vragen op zijn plaats waren en de FRJ en de Staat, die het debat in het bijzonder moeten aangaan, zijn geen partij in dit geding. Het uiteindelijke oordeel over de legitimiteit van de luchtacties hangt bovendien in belangrijke mate af van de vaststelling en de waardering van tal van feiten en omstandigheden (onder meer die genoemd in rechtsoverweging 5.3.12.), waaromtrent in deze procedure evenmin debat is gevoerd.

5.3.15. In deze omstandigheden ontbreekt het het hof aan voldoende eenduidige, door partijen bediscussieerde, feitelijke en juridische gegevens aan de hand waarvan kan worden bepaald welke regels en beginselen van volkenrecht in dit geval van toepassing zijn en tot welke uitkomst toepassing daarvan leidt. Ter vaststelling van een en ander is bijvoorbeeld nadere deskundige voorlichting nodig, waarvoor in deze procedure geen plaats is. Daarom kan in dit kort geding niet met voldoende mate van waarschijnlijkheid ervan worden uitgegaan dat de deelname van de Staat aan de luchtacties jegens de FRJ in strijd is met regels of normen van volkenrecht.

5.3.16. Er kan dus niet op voorhand worden aangenomen dat deelname van de Staat aan de luchtacties tegenover de FRJ onrechtmatig is. Dat betekent dat

reeds daarom niet valt te oordelen of de Staat aansprakelijk is jegens Dedovic c.s. Waar aansprakelijkheid van de Staat niet vaststaat, kan evenmin worden vastgesteld dat Kok, De Grave en Van Aartsen door het besluit daartoe te nemen onrechtmatig hebben gehandeld tegenover Dedovic c.s.

5.3.17. Daar komt bij dat, ook al zou (het besluit van de Staat tot) deelname aan de luchtacties jegens de FRJ onrechtmatig zijn, dat enkele feit nog geen persoonlijke verwijtbaarheid van Kok, De Grave en Van Aartsen schept. Vooralsnog is voldoende aannemelijk dat, mede gelet op de nog niet uitgekristalliseerde internationale juridische discussie over de legitimiteit van acties als de onderhavige, de zeer zwaarwegende humanitaire overwegingen die tot het besluit aanleiding hebben gegeven en die door de NAVO en (een meerderheid van) de Tweede Kamer worden gedeeld, alsmede de zorgvuldigheid waarmee, naar vooralsnog moet worden afgeleid uit de onder 4.1. weergegeven mededelingen van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie, het besluit is voorbereid en genomen, in redelijkheid voldoende disculpatie vormen. Feiten en omstandigheden op grond waarvan daarover anders geoordeeld zou moeten worden zijn door Dedovic c.s. niet gesteld en zijn ook niet aannemelijk geworden.

5.3.18. Bij deze stand van zaken kan in het midden blijven of appellanten, als inwoners van de FRJ of als personen met de nationaliteit van de FRJ, rechtstreeks de Staat (of Kok c.s. persoonlijk) aansprakelijk kunnen houden voor de tegen de FRJ uitgevoerde luchtacties op grond van schending van

fundamentele beginselen en normen van eerbiediging en bescherming van leven, veiligheid, eigendommen, cultureel werelderfgoed of natuurlijk milieu (welke beginselen en normen, volgens Dedovic c.s., aan artikel 2, vierde lid, van het Handvest ten grondslag liggen of uit het volkenrechtelijk gewoonterecht voortvloeien of door het EVRM, het IVBPR, het Handvest van het Tribunaal van Neurenberg, de Protocollen I en II bij de Verdragen van Genève, het Genocideverdrag of de Wet Oorlogsstrafrecht worden gewaarborgd), óók als bij die geweldsuitoefening de overigens door het humanitair (oorlogs)recht getrokken grenzen niet zijn overschreden. De bedoelde beginselen en normen zijn niet van absolute aard, in die zin dat daarbij kan worden geabstraheerd van het recht dat van toepassing is op en gedurende het gewapend conflict (vergelijk: Advies van het Internationaal Gerechtshof inzake de rechtmatigheid van de bedreiging met of het gebruik van kernwapens van 8 juli 1996, § 25; productie van de zijde van Dedovic c.s. in eerste aanleg). Dat geldt in het bijzonder ook voor het recht op leven. De bedoelde rechtstreekse aansprakelijkheid kan dan ook eerst aan de orde komen als de luchtacties onrechtmatig zijn. De onrechtmatigheid van de deelname van de Staat aan de luchtacties staat evenwel in dit geding niet vast, zodat een niet gerechtvaardigde overtreding van het geweldsverbod van artikel 2, vierde lid, van het Handvest door de Staat jegens de FRJ - aan welke bepaling Dedovic c.s. op zichzelf geen directe aanspraak kan ontlenen - geen factor vormt die thans bij de beoordeling van de aansprakelijkheid van de Staat (of Kok c.s. persoonlijk) voor door Dedovic

c.s. geleden immateriële schade in aanmerking genomen kan worden.

Schending van humanitair (oorlogs)recht

5.3.19. In de tweede plaats heeft Dedovic c.s. de vorderingen tot schadevergoeding gebaseerd op bij de luchtacties gepleegde overtredingen van de in het bijzonder in Protocol I neergelegde regels van humanitair (oorlogs)recht, waarvoor Kok c.s. persoonlijk aansprakelijk wordt gehouden.

5.3.20. In dit kort geding is - op grond van hetgeen door de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Tweede Kamer is medegedeeld (weergegeven in rechtsoverweging 4.1.) en niet voldoende gemotiveerd door Dedovic c.s is bestreden - voorshands niet aannemelijk dat het doel van de NAVO-luchtacties was de burgerbevolking of burgers van de FRJ bij wijze van represaille aan te vallen of om burgerobjecten te treffen. In dit kort geding is voorts voldoende aannemelijk dat de NAVO en de Staat beoogden de acties strikt te beperken tot militaire doelen als bedoeld in artikel 52 van Protocol I. Vooralsnog is niet aannemelijk geworden dat door de NAVO, zoals Dedovic c.s. heeft gesteld, "systematisch" en "structureel" burgerdoelen werden aangevallen.

5.3.21. Dedovic c.s. heeft gemotiveerd gesteld dat bij de uitvoering van de luchtacties ook burgerobjecten het doelwit van de aanvallen hebben gevormd en dat voorts vele andere schendingen van humanitair (oorlogs)recht, waaronder het toepassen van disproportioneel geweld en niet-onderscheidende

aanvallen, hebben plaatsgevonden. Kok c.s. heeft zulks gemotiveerd bestreden en in het bijzonder aangevoerd dat het telkens is gegaan om militaire doelen of om, betreurenswaardige, 'collateral damage'.

5.3.22. In dit kort geding kan, gelet op hetgeen over en weer is gesteld, zonder nader feitelijk onderzoek niet reeds als vaststaand worden aangenomen dat zich disproportioneel geweld en andere schendingen van humanitair (oorlogs)recht hebben voorgedaan. Tegenover aanwijzingen daarvoor in het onlangs gepubliceerde rapport van Amnesty International (NATO/Federal Republic of Yugoslavia, "Collateral Damage" or Unlawful Killings? Violations of the Laws of War by NATO during Operation Allied Force. Report EUR 70/18/00) van juni 2000, waarvan het hof ambtshalve kennis heeft genomen, staat bijvoorbeeld de op 2 juni 2000 bekend gemaakte beslissing van de Prosecutor van het Joegoslavië Tribunaal, waarvan ook Kok c.s. in hoger beroep melding heeft gemaakt, dat er geen grond is een strafrechtelijk onderzoek te openen tegen NAVO-personeel wegens overtreding van regels van humanitair (oorlogs)recht. Het rapport (Prosecutor's Report on the NATO Bombing Campaign) waarop de Prosecutor haar conclusie heeft gebaseerd (en waarin het rapport van Amnesty International mede in de beschouwing is betrokken) is op 13 juni 2000 gepubliceerd en het hof heeft daarvan ambtshalve kennis genomen. Het noodzakelijke feitelijke onderzoek naar de juiste toedracht van de door Dedovic c.s. (door middel van overgelegde producties) genoemde schendingen zou het bestek van dit kort geding overigens verre te buiten gaan.

5.3.23. Maar omtrent de juistheid van de gestelde schendingen behoeft ook geen oordeel te worden uitgesproken. Anders dan Dedovic c.s. heeft betoogd, zijn schendingen van humanitair (oorlogs)recht in de FRJ immers niet voldoende om de Staat (of Kok c.s.) aansprakelijk te doen zijn jegens appellanten, ook niet indien die schendingen disproportioneel zouden zijn geweest. De regels en normen van dit humanitaire recht strekken, anders dan mogelijk de in rechtsoverweging 5.3.18. bedoelde normen, niet tot bescherming van personen tegen de spanningen of angsten die het gevolg zijn van de luchtacties als zodanig en evenmin tot bescherming van personen jegens wie die regels en normen niet in concreto zijn overtreden. Het komt er dus op aan of ieder van appellanten persoonlijk het slachtoffer is geworden van een gebeurtenis die als schending van humanitair (oorlogs)recht moet worden aangemerkt. Dedovic c.s. heeft evenwel nagelaten dienaangaande enig feitelijk gegeven te verschaffen.

5.3.24. In dit kort geding is dan ook niet aannemelijk gemaakt dat appellanten immateriële schade hebben geleden, welke als gevolg van een *jegens hen* begane onrechtmatige daad, bestaande in een handelen of nalaten in strijd met regels of normen van humanitair (oorlogs)recht, voor vergoeding in aanmerking komt. De vordering kan reeds daarom niet worden toegewezen.

5.3.25. Maar ook indien jegens appellanten het humanitaire (oorlogs)recht is geschonden en zij daardoor immateriële schade hebben geleden, waarvoor de Staat verantwoordelijk zou kunnen worden gehouden,

is daarmee nog niet de schuld van Kok c.s. gegeven. Mede gelet op de in rechtsoverweging 5.3.20. tot uitgangspunt genomen doelstelling van de acties, is het enkele feit dat in het kader van de luchtacties het humanitair (oorlogs)recht is geschonden, nog niet toereikend om daarvan aan de betrokken bewindslieden persoonlijk een verwijt te kunnen maken. Dat hangt immers af van omstandigheden als de door de betrokkene terzake gegeven instructies, de bij hem op het beslissende moment bestaande wetenschap en aanwezige bewustheid van de actie en zijn mate van zeggenschap over de uitvoering daarvan. Over dergelijke omstandigheden heeft Dedovic c.s. niets gesteld. De in het betoog van Dedovic c.s. besloten liggende opvatting dat deelname aan de luchtacties het risico van schending van humanitair (oorlogs)recht inhoudt en dat Kok c.s. dit gevaar welbewust heeft aanvaard, kan niet voldoende grondslag voor persoonlijke verwijtbaarheid opleveren. Het gaat er niet om of in het algemeen dat gevaar bestaat en voor lief genomen wordt, zodat mogelijk de Staat verantwoordelijk is als zich dat gevaar heeft verwezenlijkt, maar of Kok, De Grave en Van Aartsen er persoonlijk een verwijt van gemaakt kan worden dat door hun handelen of nalaten een specifieke schending van humanitair (oorlogs)recht is veroorzaakt.

5.3.26. Al het vorenstaande brengt mee dat de vorderingen onder 1. tot vergoeding van immateriële schade moeten worden afgewezen. Hetgeen Dedovic c.s. ook overigens nog heeft aangevoerd kan daarin geen verandering brengen.

6. Slotsom

6.1. De vorderingen van Dedovic c.s. moeten worden afgewezen. De grieven falen of kunnen niet tot vernietiging van het vonnis leiden. Het vonnis waarvan beroep moet worden bekrachtigd.

6.2. Dedovic c.s. zal, als de in hoger beroep in het ongelijk gestelde partij, in de kosten van het geding worden veroordeeld.

7. Beslissing

Het hof:

bekrachtigt het vonnis waarvan beroep;

veroordeelt Dedovic c.s. in de kosten van het geding in hoger beroep, tot op heden aan de zijde van Kok c.s. begroot op ƒ 5.800,--;

verklaart dit arrest, voorzover het vorenstaande kostenveroordeling betreft, uitvoerbaar bij voorraad.

Dit arrest is gewezen door mrs. Van Schendel, Coeterier en Sorgdrager en in het openbaar uitgesproken op 6 juli 2000.

IN NAAM DER KONINGIN

OdC/MG
vonnis 3 juni 1999

DE PRESIDENT VAN DE ARRONDISSEMENTSRECHTBANK TE AMSTERDAM, RECHTSPREKENDE IN KORT GEDING in de zaak:

rolnummer KG 99/1222 OdC van:

Lura DEDOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië, en 28 anderen,
e i s e r s bij dagvaarding van 11 mei 1999,
procureur mr W.J. Eusman,
advocaat mr N.M.P. Steijnen te Zeist,

t e g e n :

1. Wim KOK, wonende te Amsterdam,
2. Frank H. DE GRAVE, wonende te Amsterdam,
3. Josephus J. VAN AARTSEN, wonende te Den Haag,
g e d a a g d e n ,
procureur mr L.P. Broekveldt,
advocaat mr G.M.H. Hoogvliet te Den Haag.

VERLOOP VAN DE PROCEDURE :

Ter terechtzitting van 18 mei 1999 hebben eisers gesteld en gevorderd overeenkomstig de in fotokopie aan dit vonnis gehechte dagvaarding.
Gedaagden hebben verweer gevoerd met conclusie tot weigering van de gevraagde voorziening.
Na verder debat hebben partijen stukken, waaronder van weerszijden producties en pleitnotities, overgelegd voor vonniswijzing.

GRONDEN VAN DE BESLISSING :

1. Bij de beoordeling van de vorderingen wordt uitgegaan van de feiten zoals de president van de rechtbank te 's-Gravenhage deze heeft opgesomd in zijn vonnis van

28 mei j.l. (rolnummer KG 99/523), welk vonnis als hier ingelast geldt en dat in kopie aan dit vonnis wordt gehecht. Voorts geldt als uitgangspunt dat gedaagden respectievelijk minister-president, minister van defensie en minister van buitenlandse zaken zijn in de regering, die tot de omstreden deelname heeft besloten.

2. Eisers vorderen, kort weergegeven:
a. gedaagden te veroordelen hun elk een schadevergoeding te betalen van f 1.000,-- aan smartengeld en
b. gedaagden te bevelen zich te onthouden van elke handeling of uitlating gericht op voortzetting van Nederlandse deelname aan oorlogsgeweld in de FRJ.

3. Ter ondersteuning van hun stelling dat gedaagden persoonlijk aansprakelijk zijn beroepen eisers zich bij wijze van voorbeeld in het bijzonder op artikel 6 van het Handvest van Neurenberg, waarin leiders en organisatoren aansprakelijk worden gesteld voor misdrijven tegen de vrede, waarvan hier volgens eisers sprake is.

4. Vooropgesteld wordt dat gedaagden met betrekking tot de hun verweten gedragingen in hun functie van minister en dus als orgaan van de staat zijn opgetreden.

5. Eisers verbinden aan hun uitgangspunt dat (regerings-) leiders persoonlijk strafrechtelijk aansprakelijk zijn voor de bedoelde misdrijven ten onrechte de conclusie dat aldus tevens een civielrechtelijke aansprakelijkheid bestaat tussen individuele burgers (eisers) enerzijds en die (regerings-)leiders (gedaagden) anderzijds. Door hun optreden als orgaan van de staat wordt immers in beginsel de staat aansprakelijk.

6. Dit sluit niet uit dat gedaagden onder omstandigheden als organen van de staat wegens het plegen van onrechtmatige daden persoonlijk aansprakelijk kunnen zijn.

Of dit het geval is hangt ervan af of zij bij de uitoefening van hun desbetreffende taak hun bevoegdheden hebben overschreden en hun daarvan, gelet op de omstandigheden van het geval, persoonlijk een verwijt kan worden gemaakt.

7. Niet blijkt dat gedaagden als organen van de staat hun bevoegdheden hebben overschreden. De staat heeft de beslissing genomen om aan de omstreden acties tegen de FRJ deel te nemen en gedaagden hebben daarin hun staatsrechtelijke rol vervult. Voorshands wordt geoordeeld op de gronden zoals die zijn verwoord door de president van de rechtbank te 's-Gravenhage in diens voormelde vonnis en die hier worden overgenomen, dat de staat door die deelname jegens eisers niet onrechtmatig handelt. Dit betekent dat van een persoonlijke aansprakelijkheid van gedaagden, die op een regelmatige wijze aan deze besluitvorming hebben deelgenomen (het tegendeel is in elk geval niet gesteld of gebleken), al helemaal geen sprake kan zijn.

8. Het voorgaande leidt tot de beslissing dat de vorderingen moeten worden afgewezen. Eisers dienen als de in het ongelijk gestelde partij in de proceskosten te worden veroordeeld.

B E S L I S S I N G :

1. Weigert de gevraagde voorziening
2. Veroordeelt eisers in de kosten van dit geding, tot heden aan de zijde van gedaagden begroot op ƒ 400,= wegens vastrecht en op ƒ 1.550,= aan salaris procureur.
3. Verklaart dit vonnis uitvoerbaar bij voorraad.

Gewezen door de vice-president mr R. Orobio de Castro als fungerend president der Arrondissementsrechtbank te Amsterdam, en uitgesproken ter openbare terechtzitting van donderdag 3 juni 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

Coll.:

Heden, de elfde mei negentienhonderdnegenen-
negentig, op verzoek van :

1. LURA DEDOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
2. RADMILLA LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
3. SLOBODAN LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
4. ZORAN LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servië
5. DEJAN LUKIC, wonende te Zemun, republiek Servie
6. LANZAR ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
7. VERA ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
8. ALEKSANDAR ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
9. ALEKSANDRA ACIMOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
10. RODOJKO RODENKOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
11. MILIVOJE RODENKOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
12. DRAGAN LERO, wonende te Belgrado, republiek Servië
13. SLILIVOJ TEOTILOVIC, wonende te Lajkovac, republiek Servië
14. SLILICA TEOTILOVIC, wonende te Lajkovac, republiek Servië
15. ZIVOMIR ZIZOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
16. LJUBICA ZIZOVIC, wonende te Belgrado, re publiek Servië
17. BOZIDAR JOVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
18. ILENA JOVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië
19. LJUBICA TEOTILOVIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
20. IVANIKA TEOTILOVIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
21. DEJAN TOMIC, wonende te Valjevo, republiek Servië
22. DRAGAN TOMIC, wonende te Valjevo, republiek Servië
23. SLAVOLJUB STANISIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
24. BRANKA STANISIC, wonende te Pridvorice, republiek Servië
25. SASA MILOVANOVIC, wonende te Smed Palanka, republiek Servië
26. MONIR BATRICEVIC, wonende te Amsterdam
27. ZAGORKA BATRICEVIC, wonende te Amsterdam
28. DRAGOMIR BATRICEVIC, wonende te Amsterdam
29. GORAN BATRICEVIC, wonende te Amsterdam,

te dezer zake domicilie kiezend te Amsterdam aan de Binnengasthuisstraat 148, ten kantore van mr. W.J. Busman, die tot procureur wordt gesteld,

heb ik,

krachtens mij verstrekte mondelinge last van de E.A. Heer President van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam

IN KORT GEDING GEDAGVAARD :

1. WIM KOK, wonende te Amsterdam aan de Ank v.d. Moerstraat 9, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan: die bij afzonderlijk exploit reeds is of zal worden gedagvaard;

2. FRANK H. DE GRAVE, wonende te Amsterdam aan de Herman Heijermansweg 15/hs, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan : die bij afzonderlijk exploit reeds is of zal worden gedagvaard;

3. JOSEPHUS J. VAN AARTSEN, wonende te Den Haag aan de Frankenslag 97, aldaar mijn exploit doende, sprekende met en afschrift dezes latende aan

zijn eigl. en hoofdred

OM :

op dinsdag achttien mei negentienhonderdnegenentegentig des morgens om 10.30 uur te verschijnen ter terechtzitting van de President van de Arrondissmentsrechtbank te Amsterdam, alsdan rechtdoende in Kort Geding, gehouden wordende in het Paleis van Justitie aan de Parnassusweg 220 te Amsterdam;

Met aanzegging dat bij verschijnen ter vermelde terechtzitting een vast recht zal worden geheven van f 400,00 waarvan aan on- en minvermogenden vermindering kan worden verleend:

TEN EINDE :

namens mijn verzoekers als eisers te horen concluderen :

1. Aangezien de Staat der Nederlanden zich in NAVO-verband schuldig maakt aan een agressie-oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRY), die op zichzelf al iedere volkenrechtelijke rechtmatigheid in het geldend volkenrecht mist;

2. Aangezien hiermee een misdrijf tegen de vrede wordt begaan, hetgeen behoort tot de zwaarst denkbare misdrijven, waarvoor dan ook geen verjaring geldt;

3. Aangezien bij deze agressie-oorlog bovendien op grote schaal disproportioneel oorlogsgeweld wordt toegepast en op grote schaal niet-militaire doelen, behorend tot de civiele infrastruktuur en de civiele economie van de FRY worden vernield;

4. Aangezien dit elk voor zich oorlogsmisdrijven zijn, waarbij tevens geldt dat elke aanval op een niet-militair doel ook op zich steeds weer een nieuw oorlogsmisdrijf vormt;

5. Aangezien nu de Staat der Nederlanden deelneemt aan de geïntegreerde aanvalsplannen van de NAVO, het onomstreden is dat de Staat der Nederlanden daarmee ook volledig medeverantwoordelijk en medeaansprakelijk is voor alle oorlogsdaden in NATO-verband in de FRY begaan;

6. Aangezien derhalve de Staat medeverantwoordelijkheid draagt voor en medeaansprakelijk gehouden moet worden voor de in NATO-verband jegens de FRY begane oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede;

7. Aangezien bij de processen in Neurenberg is geboekstaafd als principe:

"Crimes against international law are committed by man, not by abstract entities, and only by punishing individuals who commit such

crimes can the provisions of international law be enforced."
(Annual Digest, 13 (1946), p. 221)

8. Aangezien als gevolg van het bepaalde in artikel 6 van het Handvest van Neurenberg als een misdrijf tegen de vrede worden gekwalificeerd:

"Het maken van plannen voor, het voorbereiden van, het nemen van initiatieven tot, of het voeren van een aanvalsoorlog of een oorlog in strijd met internationale verdragen, overeenkomsten of verzekeringen, of deelneming aan een gemeenschappelijk plan of samenzwering voor het verrichten van de bovengenoemde handelingen." (Stcrt. 1946, 16) ;

9. Aangezien nu het hier gaat om een agressie-oorlog, waarbij de van ius cogens zijnde beginselen van het verbod van agressie en het verbod van interventie worden geschonden, als een paal boven water staat dat deze oorlog valt binnen de hierboven omschreven termen;

10. Aangezien daar trouwens nog bij komt dat ook het doel van deze agressie, namelijk het naar de tekentafel bombarderen van "Milosevic", ook op zich al volkenrechtelijk zo onrechtmatig is als maar zijn kan, aangezien dit volledig in strijd is met het principe, neergelegd in artikel 52 van het Weens Verdragenverdrag, namelijk dat staten onderling elkaar niet met geweld of onder dreigen met geweld volkenrechtelijke overeenkomsten mogen afdwingen;

11. Aangezien artikel 6 van het Handvest van Neurenberg voorts ook een definitie verschaft van het begrip oorlogsmisdrijven en het geen twijfel lijdt dat het gebruik van disproportioneel oorlogsgeweld en het bombarderen van niet-militaire doelen oorlogsmisdrijven zijn in de aangegeven zin;

12. Aangezien artikel 6 van het Handvest van Neurenberg voorts tenslotte nog bepaalt :

"Leiders, organisatoren, zij die hebben uitgelokt en medeplichtigen, die hebben deelgenomen aan het opstellen of uitvoeren van een gemeenschappelijk plan of samenzwering om een van de bovengenoemde misdrijven te begaan, zijn aansprakelijk voor alle daden, die door personen ter uitvoering van dit plan zijn verricht";

13. Aangezien derhalve bij deze oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede waaraan de Staat der Nederlanden zich mede schuldig maakt, het principe van de persoonlijke verantwoordelijkheid en individuele aansprakelijkheid hiervoor voorop staat;

14. Aangezien hier als leiders in de bovengenoemde zin voor de door de Staat der Nederlanden gepleegde oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede gelden de drie gedaagden, die mitsdien als persoon in dit kort geding worden aangesproken;

15. Aangezien uit de constante jurisprudentie van de Tribunalen van Neurenberg, Tokio, Joegoslavië en Rwanda steeds weer blijkt dat voor een persoonlijke onschendbaarheid in enigerlei vorm bij oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede op basis van de uitoefening van welke staatsfunctie dan ook geen sprake kan zijn, zodat mitsdien gedaagden als privé-personen hun volledige individuele aansprakelijkheid en persoonlijke verantwoordelijkheid, ook in rechte, onder ogen hebben te zien;

16. Aangezien gedaagden dan ook op deze persoonlijke titel in dit kort geding door eisers worden aangesproken;

17. Aangezien de in Joegoslavië woonachtige eisers nu al meer dan een maand te maken hebben met vreselijke bombardementen, waardoor hun land, hun op geld waardeerbare belangen in Joegoslavië en hun bestaansvoorwaarden worden vernietigd, hun eigendommen worden aangetast of bedreigd en zelfs hun leven voortdurend in de waagschaal is;

18. Aangezien de eisers sub 8 en sub 21 zich thans in werkelijke militaire dienst bevinden en hun leven ook op die grond voortdurend in gevaar is als gevolg van de onrechtmatige aanvallen;

19. Aangezien de overige niet in Joegoslavië woonachtige eisers niet behoeven te dulden dat het leven, de eigendommen en andere mensenrechten en subjectieve rechten van hun familieleden, verwanten en landgenoten, alsmede hun eigendommen en op geld waardeerbare belangen in de FRY worden aangetast en bedreigd als gevolg van de onrechtmatige aanvallen;

20. Aangezien gedaagden, als de Nederlandse leiders in de zin van artikel 6 van het Handvest van Neurenberg, voor de hierbij aan de orde zijnde oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de vrede, hiervoor persoonlijk verantwoordelijk en individueel aansprakelijk zijn;

MITSDIEN :

De President van de Arrondissementsrechtbank te Amsterdam wordt verzocht om bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad,

1. gedaagden, elk voor zich, te veroordelen tot betaling van een schadevergoeding van f 1000,- aan elk der eisers, bij wijze van (voorlopige en vooralsnog alleen immateriële) schadevergoeding, vanwege de grote spanningen waaraan zij bloot staan, c.q. hebben blootgestaan als gevolg van de voortdurende bedreiging van hun leven en dat van hun familie, verwanten, vrienden en landgenoten in de FRY, de bedreiging en aantasting van hun bestaansmiddelen, bestaansvoorwaarden, eigendommen en op geld waardeerbare belangen in de FRY en de aantasting van andere subjectieve rechten als gevolg van het onrechtmatige oorlogsgeweld;

2. gedaagden te bevelen om zich met onmiddellijke ingang te onthouden, dan wel na het bereikt zijn van een eventueel staakt-het-vuren of (voorlopig) akkoord, te blijven onthouden, van elke handeling of uitlating gericht op voortzetting, dan wel hervatting, van Nederlandse deelname aan het onrechtmatig oorlogsgeweld en van dit bevel terstond kennis te geven aan de overige leden van het Kabinet, aan de Tweede Kamer en aan de Ministers van Buitenlandse Zaken van de overige NAVO-landen,

met veroordeling van de Staat in de kosten van dit geding.

De kosten van deze dagvaarding zijn voor mij, deurwaarder, f

ARRONDISSEMENTSRECHTBANK 's-GRAVENHAGE
Sector Civiel Recht - President

vonnis in kort geding van 28 mei 1999,
gewezen in de zaak met rolnummer KG 99/523 van:

1. Christina TIJSTERMAN,
2. Jolton BANICEVIC,
3. Slavko BOZIC,
4. Jordanka TOMIC,
   allen wonende te Amsterdam,
5. Pavle SPASIC,
   wonende te Diemen,
6. Natasja SPASIC,
   wonende te Amsterdam,
7. Radivoje BIBEROZIC,
8. Slilutin TEOTILOVIC,
9. Ilinika TEOTILOVIC,
10. Zorka DEDOVIC,
11. Goran RANKOVIC,
12. Sonja RANKOVIC,
13. Jovo GAVRAN,
14. Smezona MANOLIC,
15. Ljubica MITROVIC,
16. Vora BONICEVIC,
17. Danijel BONICEVIC,
18. Berlinika PESIKAN,
19. Dragona PESIKAN,
    allen wonende te Amsterdam,
20. Jenny LIGTENBERG,
21. Jola MAAS,
    allen wonende te Heerhugowaard,
22. Roclica DRAGIC,
23. Sava BIBEROTZIC,
24. Vladimir BIBEROTZIC,
25. Petar TOMASEVIC,
    allen wonende te Amsterdam,
26. Ruza DESPOTOVIC,
    wonende te Diemen,
27. Batric DEDOVIC,
28. Gordana DEDOVIC,
29. Marija DEDOVIC
30. Milorad PEJCIC,
31. Zorica PEJCIC,
32. Milan PEJCIC,
33. Predrag PEJCIC,
34. Branko DESANCIC,
35. Jasmina DESANCIC,
36. Ivana DESANCIC,
    allen wonende te Belgrado (republiek Servië),
37. Milan BOSKOVIC,
38. Slavica BOSKOVIC,
39. Zelko BOSKOVIC,
    allen wonende te Novi Sad (republiek Servië),
40. de VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN,
    gevestigd in Hoenderloo (gemeente Apeldoorn),

eisers,
procureur mr. A.B.B. Beelaard,
advocaat mr. N.M.P. Steijnen te Zeist.

t e g e n :

de Staat der Nederlanden
(Ministerie van Defensie en Ministerie van Buitenlandse Zaken),
zetelende te 's-Gravenhage,
gedaagde,
procureur mr. J.W.H. van Wijk.

1. De feiten

Op groud van de stukken en het verhandelde ter zitting van 19 mei 1999 wordt in dit geding van het volgende uitgegaan:

- Naar aanleiding van de situatie in Kosovo, neemt Nederland in Navo-verband deel aan militaire luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ).
- Bij brief van 29 maart 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 243) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie de Tweede Kamer bericht "dat Nederland, na te zijn geconsulteerd door NAVO Secretaris-Generaal Solana, eveuals de andere bondgenoten, heeft ingestemd met een tweede fase van de luchtaanvallen, waarvan de intensiteit wordt opgevoerd en die vooral is gericht tegen het gewraakte optreden van politie- en legereenheden in Kosovo."
- Bij brief van 6 april 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 245) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken, van Defensie en Justitie de Tweede Kamer bericht dat de NAVO-luchtaanvallen "in toenemende mate resultaat" beginnen te hebben. Voorts wordt in de brief meegedeeld dat "de optie van een politieke oplossing wijd open blijft."
- Bij vonnissen van 18 maart 1999 (KG 99/69) en 7 april 1999 (KG 99/339) heeft de President van deze rechtbank de vordering van een aantal eisers, strekkende tot het staken van deelname door Nederland aan de luchtacties in Joegoslavië, afgewezen.
- De Minister van Buitenlandse Zaken heeft bij brief van 13 april 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 255) de Tweede Kamer meegedeeld dat het militaire optreden zal worden voortgezet totdat door President Milosevic wordt voldaan aan de volgende eisen:
  a) een verifieerbaar einde van alle militaire operaties, geweld en onderdrukking;
  b) het terugtrekken van alle politie-, militaire en paramilitaire eenheden uit Kosovo;
  c) instemmen met het stationeren van een internationale militaire presentie in Kosovo;
  d) instemming met de onvoorwaardelijke en veilige terugkeer van alle vluchtelingen en ontheemden en ongehinderde toegang van hulporganisaties;
  e) een geloofwaardige verzekering van bereidheid om op basis van de Rambouillet-voorstellen tot een politieke raamwerkovereenkomst te komen over Kosovo.
- De Tweede Kamer heeft de opstelling van de Nederlandse regering met betrekking tot de deelname aan de luchtacties tot nu ondersteund.

2. Het gevorderde, de gronden daarvoor en het verweer

2.1. Eisers vorderen - zakelijk weergegeven - gedaagde te verbieden, zolang de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN) niet heeft ingestemd met het gebruik van militair geweld, deel te nemen aan het oorlogsgeweld tegen de FRJ, alsmede gedaagde te veroordelen tot betaling van een schadevergoeding ad *f* 1.000,-- vanwege de grote spanningen waaraan zij bloostaan.

2.2. Zij stellen daartoe het volgende.

Een juridisch deugdelijke grondslag voor het gebruik van oorlogsgeweld in Navo-verband ontbreekt. Er is sprake van handelen in strijd met art. 52 van Protocol I bij de Geneefse Verdragen en van disproportioneel oorlogsgeweld, nu het is gericht op de systematische vernietiging van de economie en infrastructuur in Joegoslavië en op het toebrengen van schade aan het milieu. De door de Navo gekozen doelen zijn geen militaire doelen in de zin van de Verdragen van Genève. Er worden op structurele wijze wapens gebruikt, die in strijd zijn met de Verdragen van Genève en derhalve verboden zijn.

Servische burgers hebben recht op leven in de zin van art. 15 lid 2 EVRM. In het handvest van de VN kan geen rechtvaardiging worden gevonden van het militair oorlogsgeweld.

Er is een (dreigende) schending van de in de Wet Oorlogsstrafrecht gegeven normen. Deze normen hebben rechtstreekse werking.

2.3. Gedaagde heeft als volgt verweer gevoerd. Op dat verweer zal hieronder - voor zover nodig - nader worden ingegaan.

3. Beoordeling van het geschil

3.1. Eisers hebben allereerst gesteld dat de Navo-acties berusten op een ondeugdelijke juridische grondslag en derhalve een schending opleveren van art. 2 lid 4 van het VN-handvest.
Dit verweer gaat niet op.
Zoals ook reeds in de procedure met rolnummer KG 99/69 is overwogen, is het bepaalde in voormeld artikellid niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet. Het door eisers gedane beroep op hun recht op leven faalt op dezelfde grond, te meer nu zij niet aannemelijk hebben gemaakt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van dit recht. De intensivering van de luchtaanvallen vormt geen reden om op dit standpunt terug te komen.

3.2. Het beroep van eisers op het bepaalde in art. 52 van Protocol I bij de Verdragen van Genève faalt eveneens.
Nog daargelaten dat dit artikel evenmin een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet betreft, geldt dat thans niet kan worden uitgemaakt of, zoals eisers stellen, burgerobjecten het doelwit vormen van de Navo-aanvallen, dan wel dat, zoals gedaagde stelt, het telkenmale gaat om objecten die een bijdrage leveren aan de krijgsverrichtingen en derhalve militaire doelen vormen. Er bestaat geen reden om te twijfelen aan de stelling van gedaagde dat enkele civiele objecten per ongeluk zijn geraakt en dat het incidenten betreft.
Overigens geldt ook hier dat eisers geen concrete omstandigheden stellen waaruit volgt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van het humanitaire oorlogsrecht.

3.3. Wat de door eisers aangevoerde disproportionaliteit van het oorlogsgeweld betreft, geldt het volgende.
Wil van disproportionaliteit sprake zijn, dan dienen eisers op zijn minst aannemelijk te maken dat ook ten opzichte van hen persoonlijk sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld.
Eisers hebben hieromtrent niet meer gesteld dan dat enkele eisers dienst doen in het Servische leger. Dit is niet voldoende.
Gedaagde heeft er verder onweersproken op gewezen dat uit de statuten van eiseres sub 40 niet volgt dat zij ook kan opkomen voor de belangen van de overige eisers in deze procedure.
De stelling van eisers dat in Navo-verband verboden wapens worden gebruikt, is gemotiveerd betwist en daarna niet meer geadstrueerd.

3.4. Het beroep van eisers op de Wet Oorlogsstrafrecht gaat niet op. Deze wet ziet uitsluitend op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. Zoals reeds hiervoor is overwogen, kan thans overigens niet worden uitgemaakt dat door gedaagde misdrijven worden gepleegd.

3.5. Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de vorderingen moeten worden afgewezen. Eisers worden, als de in het ongelijk te stellen partij, veroordeeld in de kosten van deze procedure.

4. Beslissing

De President:

Wijst de vorderingen af;

Veroordeelt eisers in de kosten van deze procedure, tot op deze uitspraak aan de zijde van gedaagde begroot op *f* 2.400,--, waarvan *f* 400,-- aan vastrecht.

Aldus gewezen door mr. A.H. van Delden en uitgesproken ter openbare zitting van 28 mei 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

IN NAAM DER KONINGIN!

ARRONDISSEMENTSRECHTBANK 's-GRAVENHAGE
Sector Civiel Recht - President

vonnis in kort geding van 28 mei 1999,
gewezen in de zaak met rolnummer KG 99/523 van:

1. Christina TIJSTERMAN,
2. Jolton BANICEVIC,
3. Slavko BOZIC,
4. Jordanka TOMIC,
   allen wonende te Amsterdam,
5. Pavle SPASIC,
   wonende te Diemen,
6. Natasja SPASIC,
   wonende te Amsterdam,
7. Radivoje BIBEROZIC,
8. Slilutin TEOTILOVIC,
9. Ilinika TEOTILOVIC,
10. Zorka DEDOVIC,
11. Goran RANKOVIC,
12. Sonja RANKOVIC,
13. Jovo GAVRAN,
14. Smezona MANOLIC,
15. Ljubica MITROVIC,
16. Vora BONICEVIC,
17. Danijel BONICEVIC,
18. Berlinika PESIKAN,
19. Dragona PESIKAN,
    allen wonende te Amsterdam,
20. Jenny LIGTENBERG,
21. Jola MAAS,
    allen wonende te Heerhugowaard,
22. Roclica DRAGIC,
23. Sava BIBEROTZIC,
24. Vladimir BIBEROTZIC,
25. Petar TOMASEVIC,
    allen wonende te Amsterdam,
26. Ruza DESPOTOVIC,
    wonende te Diemen,
27. Batric DEDOVIC,
28. Gordana DEDOVIC,
29. Marija DEDOVIC,
30. Milorad PEJCIC,
31. Zorica PEJCIC,
32. Milan PEJCIC,
33. Predrag PEJCIC,
34. Branko DESANCIC,
35. Jasmina DESANCIC,
36. Ivana DESANCIC,
    allen wonende te Belgrado (republiek Servië),
37. Milan BOSKOVIC,
38. Slavica BOSKOVIC,
39. Zelko BOSKOVIC,
    allen wonende te Novi Sad (republiek Servië),
40. de VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN,
    gevestigd in Hoenderloo (gemeente Apeldoorn),

eisers,
procureur mr. A.B.B. Beelaard,
advocaat mr. N.M.P. Steijnen te Zeist,

t e g e n :

de Staat der Nederlanden
(Ministerie van Defensie en Ministerie van Buitenlandse Zaken),
zetelende te 's-Gravenhage,
gedaagde,
procureur mr. J.W.H. van Wijk.

1. De feiten

Op grond van de stukken en het verhandelde ter zitting van 19 mei 1999 wordt in dit geding van het volgende uitgegaan:

- Naar aanleiding van de situatie in Kosovo, neemt Nederland in Navo-verband deel aan militaire luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ).
- Bij brief van 29 maart 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 243) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken en van Defensie de Tweede Kamer bericht "dat Nederland, na te zijn geconsulteerd door NAVO Secretaris-Generaal Solana, evenals de andere bondgenoten, heeft ingestemd met een tweede fase van de luchtaanvallen, waarvan de intensiteit wordt opgevoerd en die vooral is gericht tegen het gewraakte optreden van politie- en legereenheden in Kosovo."
- Bij brief van 6 april 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 245) hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken, van Defensie en Justitie de Tweede Kamer bericht dat de NAVO-luchtaanvallen "in toenemende mate resultaat" beginnen te hebben. Voorts wordt in de brief meegedeeld dat "de optie van een politieke oplossing wijd open blijft."
- Bij vonnissen van 18 maart 1999 (KG 99/69) en 7 april 1999 (KG 99/339) heeft de President van deze rechtbank de vordering van een aantal eisers, strekkende tot het staken van deelname door Nederland aan de luchtacties in Joegoslavië, afgewezen.
- De Minister van Buitenlandse Zaken heeft bij brief van 13 april 1999 (Tweede Kamer 1998-1999, 22 181, nr. 253) de Tweede Kamer meegedeeld dat het militaire optreden zal worden voortgezet totdat door President Milosevic wordt voldaan aan de volgende eisen:
  a) een verifieerbaar einde van alle militaire operaties, geweld en onderdrukking;
  b) het terugtrekken van alle politie-, militaire en paramilitaire eenheden uit Kosovo;
  c) instemmen met het stationeren van een internationale militaire presentie in Kosovo;
  d) instemming met de onvoorwaardelijke en veilige terugkeer van alle vluchtelingen en ontheemden en ongehinderde toegang van hulporganisaties;
  e) een geloofwaardige verzekering van bereidheid om op basis van de Rambouillet-voorstellen tot een politieke raamwerkovereenkomst te komen over Kosovo.
- De Tweede Kamer heeft de opstelling van de Nederlandse regering met betrekking tot de deelname aan de luchtacties tot nu ondersteund.

2. Het gevorderde, de gronden daarvoor en het verweer

2.1. Eisers vorderen - zakelijk weergegeven - gedaagde te verbieden, zolang de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (VN) niet heeft ingestemd met het gebruik van militair geweld, deel te nemen aan het oorlogsgeweld tegen de FRJ, alsmede gedaagde te veroordelen tot betaling van een schadevergoeding ad ƒ 1.000,– vanwege de grote spanningen waaraan zij blootstaan.

2.2. Zij stellen daartoe het volgende.

Een juridisch deugdelijke grondslag voor het gebruik van oorlogsgeweld in Navo-verband ontbreekt. Er is sprake van handelen in strijd met art. 52 van Protocol I bij de Geneefse Verdragen en van disproportioneel oorlogsgeweld, nu het is gericht op de systematische vernietiging van de economie en infrastructuur in Joegoslavië en op het toebrengen van schade aan het milieu. De door de Navo gekozen doelen zijn geen militaire doelen in de zin van de Verdragen van Genève. Er worden op structurele wijze wapens gebruikt, die in strijd zijn met de Verdragen van Genève en derhalve verboden zijn.

Servische burgers hebben recht op leven in de zin van art. 15 lid 2 EVRM. In het handvest van de VN kan geen rechtvaardiging worden gevonden van het militair oorlogsgeweld.

Er is een (dreigende) schending van de in de Wet Oorlogsstrafrecht gegeven normen. Deze normen hebben rechtstreekse werking.

2.3. Gedaagde heeft als volgt verweer gevoerd. Op dat verweer zal hieronder - voor zover nodig - nader worden ingegaan.

3. Beoordeling van het geschil

3.1. Eisers hebben allereerst gesteld dat de Navo-acties berusten op een ondeugdelijke juridische grondslag en derhalve een schending opleveren van art. 2 lid 4 van het VN-handvest.
Dit verweer gaat niet op.
Zoals ook reeds in de procedure met rolnummer KG 99/69 is overwogen, is het bepaalde in voormeld artikellid niet een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet. Het door eisers gedane beroep op hun recht op leven faalt op dezelfde grond, te meer nu zij niet aannemelijk hebben gemaakt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van dit recht. De intensivering van de luchtaanvallen vormt geen reden om op dit standpunt terug te komen.

3.2. Het beroep van eisers op het bepaalde in art. 52 van Protocol I bij de Verdragen van Genève faalt eveneens.
Nog daargelaten dat dit artikel evenmin een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van art. 93 van de Grondwet betreft, geldt dat thans niet kan worden uitgemaakt of, zoals eisers stellen, burgerobjecten het doelwit vormen van de Navo-aanvallen, dan wel dat, zoals gedaagde stelt, het telkenmale gaat om objecten die een bijdrage leveren aan de krijgsverrichtingen en derhalve militaire doelen vormen. Er bestaat geen reden om te twijfelen aan de stelling van gedaagde dat enkele civiele objecten per ongeluk zijn geraakt en dat het incidenten betreft.
Overigens geldt ook hier dat eisers geen concrete omstandigheden stellen waaruit volgt dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van het humanitaire oorlogsrecht.

3.3. Wat de door eisers aangevoerde disproportionaliteit van het oorlogsgeweld betreft, geldt het volgende.
Wil van disproportionaliteit sprake zijn, dan dienen eisers op zijn minst aannemelijk te maken dat ook ten opzichte van hen persoonlijk sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld.
Eisers hebben hieromtrent niet meer gesteld dan dat enkele eisers dienst doen in het Servische leger. Dit is niet voldoende.
Gedaagde heeft er verder onweersproken op gewezen dat uit de statuten van eiseres sub 40 niet volgt dat zij ook kan opkomen voor de belangen van de overige eisers in deze procedure.
De stelling van eisers dat in Navo-verband verboden wapens worden gebruikt, is gemotiveerd betwist en daarna niet meer geadstrueerd.

3.4. Het beroep van eisers op de Wet Oorlogsstrafrecht gaat niet op. Deze wet ziet uitsluitend op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen. Zoals reeds hiervoor is overwogen, kan thans overigens niet worden uitgemaakt dat door gedaagde misdrijven worden gepleegd.

3.5. Het voorgaande leidt tot de conclusie dat de vorderingen moeten worden afgewezen. Eisers worden, als de in het ongelijk te stellen partij, veroordeeld in de kosten van deze procedure.

4. Beslissing

De President:

Wijst de vorderingen af;

Veroordeelt eisers in de kosten van deze procedure, tot op deze uitspraak aan de zijde van gedaagde begroot op *f* 2.400,–, waarvan *f* 400,– aan vastrecht.

Aldus gewezen door mr. A.H. van Delden en uitgesproken ter openbare zitting van 28 mei 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

E. Bezkir

A.H. van Delden

ARRONDISSEMENTS-RECHTBANK 's-GRAVENHAGE

Uitgegeven voor eerste grosse aan
mr J.W.H. van Wijk
voornoemd, door mij GRIFFIER van de
Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage
op heden 28 mei 1999

E. Bezkir

IN NAAM DER KONINGIN.

Uitspraak: 23 november 2000
Rolnummer: 99/0451
Rolnr. Rb.: KG 99/339

Het Gerechtshof te 's-Gravenhage, eerste civiele kamer, heeft het navolgende arrest gewezen in de zaak van:

1. **Aleksander Danikovic**, wonende te Belgrado,
2. **Radomir Zikovic**, wonende te Belgrado,
3. **Vladimir Kostic**, wonende te Jagodina,
4. **Filip Gavric**, wonende te Belgrado,
5. **Vlasta Djurinac**, wonende te Pristina,
6. **Goran Vasic**, wonende te Pristina,
7. **Milorad Seslija**, wonende te Ajvalija,
8. **Mija Seslija**, wonende te Ajvalija,
9. **Mile Migailovic**, wonende te Vucak,

voornoemde steden alle gelegen in de republiek Servië,

appellanten,
procureur: Mr A.B.B. Beelaard

tegen

de STAAT DER NEDERLANDEN
(Ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken),
gevestigd te 's-Gravenhage,
geïntimeerde,
procureur: Mr G.J.H. Houtzagers

HET GEDING

Bij exploit van 16 april 1999 zijn appellanten, hierna te noemen: "Danikovic c.s.", in hoger beroep gekomen van het vonnis van de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage d.d. 7 april 1999 in kort geding gewezen tussen Danikovic c.s. als eisers en geïntimeerde, hierna te noemen: "de Staat", als gedaagde. Danikovic hebben daarbij hun eis vermeerderd en, onder aanvoering van zeven grieven, gevorderd dat het hof het bestreden vonnis vernietigt en, opnieuw recht doende, alsnog de (vermeerderde) vordering toewijst met veroordeling van de Staat in de kosten van beide instanties.

Danikovic c.s. hebben bij memorie van grieven geconcludeerd overeenkomstig de appeldagvaarding.

De Staat heeft bij memorie van antwoord onder overlegging van twee producties de grieven bestreden en geconcludeerd appellanten niet-ontvankelijk te verklaren in hun appèl dan wel het hoger beroep van appellanten te verwerpen met veroordeling van appellanten in de kosten van het geding.

Op 9 oktober 2000 hebben partijen, Danikovic c.s. door Mr N.M.P. Steijnen, advocaat te Zeist, en de Staat door zijn procureur, hun standpunten voor het hof doen bepleiten. Mr Steijnen en Mr Houtzagers hebben pleitnota's overgelegd en producties in het geding gebracht.

Danikovic c.s. hebben bij pleidooi hun eis vermeerderd, zodat deze thans als volgt luidt:

> "dat het het Hof moge behagen te vernietigen het vonnis, op 7 april 1999 onder rolnr KG 99/339 in kort geding door de President van de Arrondissementsrechtbank te 's-Gravenhage tussen partijen gewezen en, opnieuw rechtdoende, alsnog bij arrest, voor zover mogelijk uitvoerbaar bij voorraad,
>
> > zolang een resolutie van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties die tot het gebruik van geweld jegens de Federale Republiek Joegoslavië opdracht geeft of daartoe bepaald machtigt, ontbreekt,
> >
> > de Staat der Nederlanden te bevelen om zich met onmiddellijke ingang te onthouden van (deelname aan) verder oorlogsgeweld en van verdere dreiging met oorlogsgeweld jegens de Federale Republiek Joegoslavië, alsmede de NAVO-bondgenoten er terstond van in kennis te stellen dat Nederland zich van verder geweld en van verdere dreiging met geweld jegens de Federale Republiek van Joegoslavië onthoudt, en tevens de Staat te veroordelen tot het betalen van een schadevergoeding van *f* 1000,- aan elk der appellanten bij wijze van (voorlopige en vooralsnog immateriële) schadevergoeding, vanwege de grote spanningen waaraan zij bloot staan, c.q. hebben gestaan als gevolg van de voortdurende bedreiging van hun leven en hun welzijn door de toepassing van onrechtmatig oorlogsgeweld en de dreiging daarmee van de Staat jegens hen,
>
> met veroordeling van geïntimeerden [kennelijk is bedoeld: geïntimeerde, hof] in de kosten in beide instanties."

Ten slotte zijn de procesdossiers aan het hof overgelegd voor het wijzen van arrest.

BEOORDELING VAN HET HOGER BEROEP:

1. In de periode van 24 maart tot 10 juni 1999 heeft Nederland in NAVO-verband deelgenomen aan militaire acties gericht tegen de Federale Republiek Joegoslavië (de "FRJ"), welke acties bestonden uit het uitvoeren van luchtaanvallen. Danikovic c.s. zijn gemobiliseerde soldaten in actieve militaire dienst van de FRJ. Van mening zijnde dat bedoelde acties in strijd zijn met toepasselijk internationaal (oorlogs)recht, de rechten van de mens en (derhalve) jegens hen onrechtmatig, vorderen Danikovic c.s. kort samengevat dat de Staat wordt bevolen zich van (het dreigen met) verder oorlogsgeweld te onthouden. Tevens vorderen zij een voorschot op hun toekomende immateriële schadevergoeding.

2. Tegen de overweging van de President dat partijen hun geschil naar Nederlands recht beoordeeld willen zien hebben Danikovic c.s. als Grief III aangevoerd dat zij duidelijk hebben aangegeven dat hun vorderingen, behalve

door Nederlands recht, ook worden beheerst door het op deze casus betrekking hebbende internationale recht. Zoals uit het vonnis van de President echter blijkt heeft hij de vordering van eisers mede in het licht van het toepasselijke internationale recht beoordeeld, hetgeen het hof in dit hoger beroep ook zal doen. De grief is derhalve tevergeefs voorgesteld.

3. Ten aanzien van het gevorderde bevel overweegt het hof als volgt. De Staat heeft ter gelegenheid van de pleidooien in hoger beroep aangevoerd dat momenteel geen dreiging bestaat dat de Staat oorlogsgeweld tegen de FRJ zal gebruiken. Dit verweer slaagt. Vast staat dat op 3 juni 1999 overeenstemming met de FRJ is bereikt over een regeling voor Kosovo die onder meer voorziet in de aanwezigheid van een internationale troepenmacht in Kosovo op basis van een mandaat van de Veiligheidsraad onder Hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties. Vast staat ook dat de NAVO de luchtacties op 10 juni 1999 heeft opgeschort en deze op 20 juni 1999 formeel heeft beëindigd. Voorts is het een feit van algemene bekendheid dat zich zeer onlangs binnen de FJR een machtswisseling heeft voltrokken, in die zin dat de FJR een nieuwe President heeft gekregen. Als reactie hierop hebben de landen van de Europese Unie de sancties tegen de FRJ versoepeld. Onder deze omstandigheden acht het hof thans geen reële dreiging aanwezig dat de Staat wederom tot militaire acties tegen de FJR zal overgaan. Danikovic c.s. hebben bij pleidooi nog aangevoerd dat de situatie in de FJR nog uitermate gespannen is en dat een burgeroorlog kan uitbreken. Ook echter indien dit laatste juist zou zijn betekent dit nog niet dat een reële dreiging bestaat dat de Staat in die situatie tot militair ingrijpen zal overgaan. Dit betekent dat de vordering die ertoe strekt dat de Staat wordt bevolen om zich van (deelname aan) verder oorlogsgeweld te onthouden niet kan worden toegewezen wegens het ontbreken van (spoedeisend) belang. Anders dan Danikovic c.s. menen wordt dit niet anders door de ernst van de gedragingen waarop het gevorderde verbod is gericht.

4. De vordering dat de Staat zich van verdere dreiging met geweld jegens de FJR onthoudt komt evenmin voor toewijzing in aanmerking. Niet is immers gebleken dat de Staat thans dreigt met geweld en mede gelet op hetgeen in r.o. 3 is overwogen acht het hof voorshands niet aannemelijk dat de Staat tot zodanige dreiging zal overgaan.

5. De vordering tot betaling van "voorlopige en vooralsnog alleen immateriële" schadevergoeding vat het hof aldus op, dat gevorderd wordt een voorschot op in een bodemprocedure toe te kennen schadevergoeding wegens door Danikovic c.s. geleden immateriële schade. Danikovic c.s. hebben evenwel onvoldoende gesteld omtrent de hen persoonlijk betreffende omstandigheden, zoals: waar zij gedurende de militaire acties van de NAVO verbleven, welke functie en rang zij hadden, in hoeverre zij daadwerkelijk aan oorlogsgeweld en oorlogsdreiging zijn blootgesteld en welke gevolgen zij daarvan ieder individueel hebben ondervonden. Bij deze stand van zaken acht het hof onvoldoende aannemelijk gemaakt dat Danikovic c.s. 'nadeel dat niet in vermogensschade bestaat' zoals bedoeld in art. 6:106 BW hebben geleden als gevolg van een of meer van de in die bepaling genoemde oorzaken. Danikovic c.s. hebben zich weliswaar beroepen op grote spanningen waaraan zij bloot zijn gesteld als gevolg van de voortdurende bedreiging van hun leven en welzijn, maar dat is op zichzelf onvoldoende om te kunnen aannemen dat, zoals art. 6:106 lid 1 BW verlangt, de Staat het oogmerk had zodanig nadeel toe te brengen of dat bij Danikovic c.s. sprake is van aantasting in hun

persoon. Daarbij neemt het hof in aanmerking dat Danikovic c.s. militairen in actieve dienst zijn bij wie een dreiging als door hen gesteld niet steeds en onafhankelijk van de concrete omstandigheden van ieders individuele geval tot aantasting in de persoon zal leiden.

6. Hetgeen hiervoor werd overwogen leidt tot de conclusie dat hetgeen Danikovic c.s. vorderen in appel in geen enkel onderdeel kan worden toegewezen. Voor wat betreft het gevorderde bevel de Staat te gelasten (het dreigen met) verder oorlogsgeweld achterwege te laten geschiedt dit reeds vanwege gebrek aan (spoedeisend) belang.
Aangezien echter dit belang eerst in appel aan die vordering is komen te ontvallen, zal het hof met het oog op de kostenveroordeling in eerste aanleg, waartegen Danikovic c.s. grief I hebben gericht, onderzoeken of de President de vordering, zoals deze in eerste aanleg luidde, terecht heeft afgewezen, uitgaande van de toestand ten tijde van zijn uitspraak. Onbetwist is immers dat ten tijde van de uitspraak van de President nog oorlogshandelingen plaats vonden.

7. In hun betoog dat de Staat, door deel te nemen aan militaire acties tegen de FRJ, onrechtmatig jegens hen handelde hebben Danikovic c.s. zich gebaseerd op de volgende, deels ook in onderlinge samenhang te beschouwen (en hier kort samengevatte) grondslagen:

   a. art. 2 lid 4 Handvest van de Verenigde Naties;

   b. ongeschreven volkenrechtelijk gewoonterecht van dwingende aard (*ius cogens*) in combinatie met art. 53 Weens Verdragenverdrag;

   c. art. 6 Internationaal verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten (IVBPR);

   d. art. 2 Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (EVRM);

   e. art. 6 Handvest van Neurenberg;

   f. art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht;

   g. art. 52 lid 2 Protocol I bij de Verdragen van Genève;

   h. Protocol II bij de Verdragen van Genève, met name art. 3 daarvan;

   i. onrechtmatig handelen wegens poging tot moord/inbreuk recht op gezondheid en eigendom "benevens een groot aantal andere mensenrechten en subjectieve rechten".

   Het hof zal deze grondslagen hierna achtereenvolgens, soms gecombineerd, behandelen.

<u>a. art. 2 lid 4 Handvest en b. ongeschreven volkenrecht</u>

8. Danikovic c.s. hebben zich beroepen op schending van art. 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties alsmede op normen van ongeschreven (dwingend) volkenrecht die, naar het hof begrijpt, dezelfde of een vergelijkbare strekking hebben als die bepaling. Ingevolge art. 2 lid 4 van het

Handvest van de Verenigde Naties onthouden alle Leden zich in hun internationale betrekkingen van bedreiging met of gebruik van geweld tegen de territoriale integriteit of de politieke onafhankelijkheid van een staat en van elke andere handelwijze die onverenigbaar is met de doelstellingen van de Verenigde Naties. Evenwel kan de Veiligheidsraad op grond van art. 42 van het Handvest besluiten over te gaan tot zulk optreden door middel van lucht-, zee- of landstrijdkrachten als nodig is voor de handhaving of het herstel van de internationale vrede en veiligheid. De Staat heeft aangevoerd dat de op 23 september 1998 door de VN Veiligheidsraad aangenomen resolutie 1199 voor de deelname van Nederland aan de NAVO-acties voldoende legitimatie bood. De Staat heeft voorts benadrukt dat hij de legitimatie van deelname aan die acties niet zoekt in het leerstuk van de 'humanitaire interventie'.

Het hof zal de vraag of de Staat op basis van resolutie 1199 gerechtigd was aan de NAVO-acties tegen de FRJ, hoe belangrijk deze op zichzelf ook is, in het midden laten omdat het antwoord op die vraag niet beslissend is voor de uitkomst van het onderhavige geding. Het gaat er in dit geding immers niet alleen om of normen van internationaal recht zijn overtreden, maar ook of en in hoeverre individuele personen als Danikovic c.s. daarop voor de burgerlijke rechter een beroep kunnen doen. Het hof zal dan ook bij de bespreking van de onderhavige grondslag voor de eis alsmede overal elders in dit arrest veronderstellenderwijs tot uitgangspunt nemen dat het optreden van de Staat in strijd was met art. 2 lid 4 Handvest resp. dwingende normen van ongeschreven volkenrecht die dezelfde of een vergelijkbare strekking hebben als die bepaling.

9. Derhalve komt thans de vraag aan de orde of, uitgaande van de veronderstelling dat de Staat door deel te nemen aan de militaire acties tegen de FRJ in strijd heeft gehandeld met zijn internationaalrechtelijke verplichtingen, Danikovic c.s. in kort geding voor de burgerlijke rechter stopzetting van die acties kunnen vorderen. Het hof is van oordeel dat zulks noch in het geval van schending van art. 2 lid 4 Handvest noch in het geval van schending van regels van ongeschreven (dwingend) volkenrecht met een vergelijkbare strekking het geval is. Dergelijke internationaalrechtelijke normen richten zich tegen staten en hebben in beginsel slechts tussen staten rechtsgevolgen. Wel is het zo dat een zekere ontwikkeling in het recht is waar te nemen op grond waarvan handelingen van Staten die in strijd zijn met de tussen hen geldende normen van internationaal recht in bepaalde gevallen kunnen leiden tot aanspraken van individuele personen op schadevergoeding jegens een dergelijke Staat.

Daargelaten echter of deze ontwikkeling reeds zo ver gaat dat militairen in dienst van de FRJ als Danikovic c.s. zonder specifiek daarop gerichte verdragsrechtelijke voorziening schadevergoeding voor de burgerlijke rechter zouden kunnen vorderen op grond van het feit dat Nederland het agressieverbod heeft geschonden (een vordering tot schadevergoeding was in eerste aanleg immers niet aan de orde), er zijn geen aanwijzingen van een ontwikkeling die ertoe zou kunnen leiden dat individuele personen voor de burgerlijke rechter van een van de aan het conflict deelnemende staten stopzetting van de vijandelijkheden zouden kunnen vorderen. Het hof acht de mogelijkheid daartoe ook daarom onaannemelijk, nu aanvaarding daarvan er in feite op zou neerkomen dat de in art. 2 lid 4 Handvest besloten liggende en tot de Leden van de Verenigde Naties geadresseerde norm zonder enige

restrictie door individuele belanghebbenden zou kunnen worden ingeroepen voor en zou dienen te worden gehandhaafd door de burgerlijke rechter van een van de bij een gewapend conflict betrokken partijen. Een dergelijke consequentie kan ook bezwaarlijk in overeenstemming worden gebracht met de op dit punt bestaande rechtsmacht van het Internationale Hof van Justitie, omdat daarmee de mogelijkheid zou ontstaan van met elkaar conflicterende uitspraken van de nationale en de internationale rechter. Het hiervoor overwogene geldt niet slechts voor schending van art. 2 lid 4 Handvest maar evenzeer voor overtreding van dwingende normen van volkenrechtelijk gewoonterecht die dezelfde of een vergelijkbare strekking hebben als art. 2 lid 4 Handvest.

10. De hierboven in r.o. 7 weergegeven grondslagen a en b kunnen derhalve niet tot het oordeel leiden dat de President de vordering van Danikovic c.s. had moeten toewijzen.

c. art. 6 IVBPR

11. Ingevolge art. 2 IVBPR verbindt iedere partij bij dit Verdrag zich de in dit Verdrag erkende rechten te eerbiedigen en deze .... "aan ieder die binnen zijn grondgebied verblijft en aan zijn rechtsmacht is onderworpen" te verzekeren. Aangezien Danikovic c.s. zich ten tijde van de uitspraak van de President niet op het grondgebied van Nederland bevonden kunnen zij zich niet op de in het IVBPR erkende rechten, waaronder het recht op leven erkend in art. 6, beroepen. Dit is in overeenstemming met doel en strekking van het IVBPR dat immers de strekking heeft de burger zekere fundamentele rechten te waarborgen jegens de 'eigen' Staat en dat niet beoogt de rechten van burgers of militairen te regelen tegenover een Staat met wie de 'eigen' Staat in een gewapend conflict is verwikkeld. Daarop hebben andere verdragen betrekking, waarop Danikovic c.s. zich ook hebben beroepen en die daarom hierna aan de orde zullen komen.

d. art. 2 EVRM

12. Ook in dit geval rijst de vraag of Danikovic c.s. vallen binnen het toepassingsgebied van het EVRM. Art. 1EVRM bepaalt dat de Hoge Verdragsluitende Partijen "eenieder, die ressorteert onder haar rechtsmacht" de rechten en vrijheden verzekert welke zijn vastgesteld in de Eerste Titel van dit Verdrag. Het hof is van oordeel dat Danikovic c.s. ten tijde van de militaire acties niet binnen de rechtsmacht van Nederland vielen en dat het feit dat dergelijke acties plaatsvonden dit niet anders maakt. Weliswaar sluit het feit dat handelingen van een Staat plaats vinden of effect hebben buiten zijn eigen grondgebied, op zichzelf niet uit dat personen die door zulk optreden worden getroffen onder de rechtsmacht van die Staat ressorteren in de hiervoor bedoelde zin, zoals zich onder meer kan voordoen in het geval dat als een gevolg van (rechtmatig of onrechtmatig) militair optreden de Staat effectieve zeggenschap (in de woorden van het Europese Hof voor de Rechten van de Mens in zijn uitspraak van 23 maart 1995 in de zaak Loizidou tegen Turkije, Series A, nr. 310: "effective control") uitoefent over een gebied buiten zijn eigen territoir, maar naar het voorlopig oordeel van het hof was van een dergelijke effectieve zeggenschap geen sprake aangezien daarvoor in beginsel onvoldoende is dat militaire luchtacties worden uitgevoerd.
Bovendien overweegt het hof dat de stellingen van Danikovic c.s. onvoldoende gespecificeerd zijn om te kunnen beoordelen of en in welk opzicht specifiek jegens hen sprake was van een (dreigende) schending van de door het EVRM gewaarborgde rechten. Anders dan Danikovic c.s. wellicht menen is het

enkele feit dat Nederland deelneemt aan luchtacties tegen de FRJ en dat zij soldaat zijn in het Joegoslavische leger daartoe onvoldoende. Art. 2 EVRM biedt derhalve geen grondslag voor de vordering van Danikovic c.s.

e. art. 6 Handvest van Neurenberg

13. Het Handvest van de Internationale Militaire Rechtbank behorend bij de op 8 augustus 1945 gesloten "Overeenkomst (...) voor de vervolging en de bestraffing van de groote oorlogsmisdadigers van de Europeesche As" (Trb. 1946,14) heeft blijkens art. 1 daarvan betrekking op de berechting en bestraffing van oorlogsmisdadigers van de toenmalige Europese As. Dit Handvest is derhalve niet van toepassing op mogelijke oorlogsmisdaden begaan door Nederland of Nederlandse militairen in of tegen de FRJ. Voor zover Danikovic c.s. met hun beroep op dit Handvest in wezen willen betogen dat de in art. 6 van het Handvest opgenomen beginselen (met name het beginsel dat het nemen van initiatief tot of het voeren van een aanvalsoorlog een misdrijf tegen de vrede is) normen van volkenrechtelijk gewoonterecht zijn waarop zij zich in dit geding beroepen, geldt hetgeen hierboven in r.o. 8 omtrent het beroep op volkenrechtelijk gewoonterecht is overwogen: dergelijke normen hebben in ieder geval in zoverre geen rechtstreekse werking dat individuele personen in kort geding voor de burgerlijke rechter een bevel tot naleving door een staat van die normen zouden kunnen vorderen.

f. art. 8 Wet oorlogsstrafrecht

14. Art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht stelt strafbaar de schending van de wetten en gebruiken van de oorlog. Anders dan Danikovic c.s. menen valt onder dat verbod niet het agressie/interventieverbod. De bepaling van art. 8 ziet onmiskenbaar op de wijze waarop de oorlog wordt gevoerd (het *ius in bello*) ongeacht of de oorlog op zichzelf rechtmatig of onrechtmatig is, welke vraag naar de regels van internationaal recht moet worden beantwoord.

Wat betreft nu het beroep van Danikovic c.s. op art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht is het hof allereerst van oordeel dat deze bepaling hoogstens een grondslag zou kunnen vormen voor een bevel aan de Staat om de oorlog tegen de FRJ volgens de bedoelde wetten en gebruiken te voeren en niet voor een algeheel verbod. Aangezien de vordering van Danikovic c.s. slechts tot dit laatste strekte had de President reeds om die reden de vordering niet op deze grond behoeven toe te wijzen.
Het hof overweegt bovendien als volgt. Ook indien zich tijdens de militaire acties tegen de FRJ schendingen voordeden van art. 8 Wet Oorlogsstrafrecht betekent zulks nog niet zonder meer dat er aanleiding was de Staat in kort geding een bevel op te leggen zich van dergelijke gedragingen te onthouden of zelfs om het militair optreden volledig te beëindigen. Daarvoor zou slechts grond kunnen zijn indien – op zijn minst – aannemelijk zou zijn dat de Staat tot dergelijke overtredingen opdracht geeft of deze desbewust toelaat, dan wel indien het militair optreden niet anders dan met systematische overtredingen van deze aard kan worden uitgevoerd. Voor zover de stellingen van Danikovic c.s. aldus moeten worden gelezen dat zij aanvoeren dat zich een of meer van deze gevallen voordoet, acht het hof die stelling in het licht van de gemotiveerde betwisting daarvan door de Staat, die zich in dat kader heeft beroepen op het bij pleidooi in het geding gebrachte "Final Report to the Prosecutor by the Committee Established to review the NATO Bombing Campaign Against the Federal Republic of Yugoslavia", voorshands onvoldoende aannemelijk. Aangezien dit kort geding zich niet leent voor het

uitgebreide feitenonderzoek dat nodig zou zijn om dergelijke stellingen van Danikovic.c.s. ten gronde te beoordelen, faalt hun beroep op deze grondslag ook om die reden.

g. art. 52 lid 2 Protocol I

15. Ingevolge art. 52 lid 2 van het Aanvullende Protocol (Protocol I) bij de Verdragen van Genève betreffende de bescherming van slachtoffers van internationale gewapende conflicten (Trb. 1980, 87) dienen aanvallen strikt tot militaire doelen te worden beperkt. In dit artikellid is een omschrijving opgenomen van militaire doelen. In lid 3 van art. 52 is bepaald dat in geval van twijfel of een object dat gewoonlijk dienst doet voor civiele doeleinden, wordt gebruikt om een daadwerkelijke bijdrage te leveren aan de krijgsverrichtingen, er van uit dient te worden gegaan dat het niet voor laatstgenoemd doel wordt gebruikt. Danikovic c.s. voeren aan dat de Staat zijn aanvallen niet strikt tot militaire doelen heeft beperkt. De Staat heeft dit weersproken en aangevoerd dat, voor zover doelen zijn aangevallen die niet een strikt militair karakter hebben (zoals bruggen e.d.), deze desalniettemin een geoorloofd doelwit vormden omdat zij naar hun ligging, bestemming of gebruik een daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsverrichtingen leverden en de gehele of gedeeltelijke vernietiging, verovering of onbruikbaarmaking daarvan onder de omstandigheden van dat moment een duidelijk militair voordeel opleverde, alles in de zin van art. 52 lid 2 Protocol I, en dat voor het overige slechts sprake is geweest van, in beginsel niet onrechtmatige, bijkomende schade als bedoeld in art. 57 lid 2(a) sub (ii) van Protocol I.

16. Het hof overweegt hieromtrent als volgt. De door Danikovic c.s. in art. 52 lid 2 van Protocol I gezochte grondslag zou hoogstens kunnen leiden tot een verbod gericht tegen de Staat om de aanvallen strikt tot militaire doelen te beperken, maar dat vorderden zij niet en bij een dergelijke vordering zouden Danikovic c.s., allen militairen in actieve dienst, ook geen belang hebben. Alleen hierop moet het beroep op deze bepaling reeds stranden.

h. Protocol II

17. Danikovic c.s. hebben zich nog beroepen op het Aanvullende Protocol (Protocol II) bij de Verdragen van Genève betreffende de bescherming van slachtoffers van niet-internationale conflicten (Trb. 1980, 88), met name op art. 3 daarvan. Dit Protocol II is evenwel uitsluitend van toepassing op niet-internationale conflicten, dat wil zeggen op alle gewapende conflicten waarop Protocol I *niet* van toepassing is (art. 1 Protocol II). Een beroep op Protocol I sluit dus logischerwijs een beroep op Protocol II uit. Aangezien bovendien in dit geding de rechtmatigheid van de luchtaanvallen van Nederland op de FRJ ter discussie staat, is sprake van een internationaal conflict waarop Protocol II niet van toepassing is.

i. inbreuk op diverse andere rechten

18. Danikovic c.s hebben zich tenslotte beroepen op onrechtmatig handelen wegens poging tot moord, wegens inbreuk op het recht op gezondheid en eigendom "benevens een groot aantal andere mensenrechten en subjectieve rechten". Voor zover Danikovic c.s. zich beroepen op "een groot aantal andere mensenrechten en subjectieve rechten" gaat het hof daaraan voorbij, aangezien zowel voor het hof als voor de wederpartij onvoldoende duidelijk is op welke rechten zij zich ter ondersteuning van hun vordering beroepen. Voor zover Danikovic c.s. aanvoeren dat inbreuk wordt gemaakt op hun recht op eigendom, faalt dit beroep aangezien zij niet hebben gesteld op welke wijze

inbreuk op hun (eigen) eigendommen werd gemaakt of dreigde als gevolg van de NAVO-bombardementen.

19. Het beroep van Danikovic c.s. op onrechtmatige daad wegens poging tot moord en inbreuk op het recht op gezondheid, begrijpt het hof aldus dat zij zich ter ondersteuning van hun vordering beroepen op onrechtmatig handelen als gevolg van een (dreigende) inbreuk op hun subjectieve recht op leven en gezondheid naar nationaal (Nederlands) recht, welke inbreuk niet wordt gerechtvaardigd door oorlogsgeweld dat naar maatstaven van internationaal recht geoorloofd is. Ook deze grondslag echter noodzaakte de President niet tot toewijzing van de vordering. Danikovic c.s. hebben immers over hun persoonlijke omstandigheden tijdens de luchtacties niets aangevoerd (zoals plaats van verblijf of legering, het krijgsonderdeel waar zij deel van uitmaakten, rang en functie), zodat niet kan worden vastgesteld, althans niet zonder een nader feitenonderzoek waarvoor in dit kort geding geen plaats is, of de luchtacties ook jegens hen persoonlijk onrechtmatig waren. Anders dan Danikovic c.s. wellicht menen is het enkele feit dat deze acties tegen het leger van de FRJ waren gericht en dat zij van dat leger deel uitmaakten onvoldoende om tot die conclusie te kunnen leiden.

Conclusie

20. Het voorgaande leidt tot de slotsom dat de grondslagen die Danikovic c.s. voor hun vordering hebben aangevoerd falen en dat de President, wat er ook zij van de door hem gebezigde gronden, de gevraagde voorziening terecht heeft geweigerd. De door Danikovic c.s. aangevoerde grieven behoeven, voor zover zij niet reeds besproken zijn, geen afzonderlijke behandeling. Het vonnis van de President zal worden bekrachtigd met veroordeling van appellanten in de kosten van het hoger beroep.

Beslissing:

Het hof:

bekrachtigt het vonnis waarvan beroep;

veroordeelt appellanten in de kosten van het hoger beroep, tot op heden aan de zijde van de Staat bepaald op *f* 475 aan griffierecht en *f* 5.100 aan salaris voor de procureur;

Dit arrest is gewezen door Mrs De Brauw, Hooykaas en Boele en uitgesproken ter openbare terechtzitting van 23 november 2000.

Voor Grosse:
uitgesproken door Mr. J G J H Houtzagers
geïnt.
de Griffier van het Gerechtshof
te 's-Gravenhage

ARRONDISSEMENTSRECHTBANK 's-GRAVENHAGE
Sector Civiel Recht - President

Vonnis in kort geding van 7 april 1999,
gewezen in de zaak met rolnummer KG 99/339 van:

1. **Aleksander Danikovic**, wonende te Belgrado,
2. **Radomir Zivkovic**, wonende te Belgrado,
3. **Vladimir Kostic**, wonende in Jagodina,
4. **Filip Gavric**, wonende in Belgrado,
5. **Vlasta Djurinac**, wonende te Pristina,
6. **Goran Vasic**, wonende te Pristina,
7. **Milorad Seslija**, wonende te Ajvalija
8. **Mija Seslija**, wonende te Ajvalija,
9. **Mile Migailovic**, wonende te Vucak,

voornoemde steden alle gelegen in de Republiek Servië,
eisers,
procureur mr. A.B.B. Beelaard,
advocaat mr. N.M.P. Steijnen te Zeist,

tegen:

De Staat der Nederlanden,
(Ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken),
zetelende te 's-Gravenhage,
gedaagde,
procureur mr. G.J.H. Houtzagers.

1. De feiten

Op grond van de stukken en het verhandelde ter zitting van 29 maart 1999 wordt in dit geding van het volgende uitgegaan.

- De Nederlandse regering heeft ten aanzien van deelname door Nederland aan militaire luchtacties van de NAVO tegen de Federale Republiek Joegoslavië, hierna te noemen 'de FRJ', besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien tenminste aan de volgende voorwaarden wordt voldaan: Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD (Activation Orders) door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet, hetgeen impliceert dat er binnen de NAVO ook overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een militair optreden.
- In de brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 13 oktober 1998 aan de Voorzitter van de Tweede Kamer staat -onder meer- vermeld: "Vanochtend heeft de NAVO-raad eenstemmig besloten de militaire autoriteiten te machtigen Activation Orders voor luchtakties tegen de FRJ uit te vaardigen.(..)"
- Bij brief van 24 maart 1999 hebben de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie aan de Voorzitter van de Tweede Kamer medegedeeld dat Secretaris Generaal Solana, na constatering door de NAVO-raad dat alle mogelijkheden om met diplomatieke

middelen een oplossing voor Kosovo te bereiken waren uitgeput, opdracht heeft gegeven tot uitvoering van luchtakties over te gaan. Sedert 24 maart 1999 worden luchtaanvallen op de FRJ uitgevoerd, waaraan ook vliegtuigen van de Koninklijke Landmacht deelnemen.

Bij uitspraak van de President in Kort Geding van deze rechtbank van 18 maart 1999 zijn de door een tweetal Nederlandse verenigingen en de stichting Stichting Tribunaal voor de Vrede, alsmede 139 burgers uit diverse landen waaronder de republiek Servië, ingestelde vorderingen, strekkende tot (onder meer) een verbod aan de Staat jegens de FRJ oorlogsgeweld toe te passen, daarmee te dreigen, of in NAVO-verband aan die toepassing of dreiging mee te werken en bedoeld oorlogsgeweld politiek en militair te steunen, afgewezen. De afwijzing was onder meer gebaseerd op de onmogelijkheid van eisers zich tegenover de Staat op de bepaling in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de VN te beroepen. Tegen dit vonnis is hoger beroep aangetekend.

2. De vorderingen, de gronden daarvoor en het verweer

2.1. Eisers vorderen bij vonnis, uitvoerbaar bij voorraad, gedaagde te bevelen zich met onmiddellijke ingang te onthouden van (deelname aan) verder oorlogsgeweld tegen de FRJ, alsmede de NAVO-bondgenoten er terstond van in kennis te stellen dat Nederland zich van verder geweld jegens de FRJ onthoudt, met veroordeling van gedaagde in de kosten van dit geding.

2.2. Daartoe voeren zij onder meer het volgende aan.

- Gedaagde handelt onrechtmatig jegens eisers door in NAVO-verband luchtaanvallen op de FRJ uit te voeren. De verantwoordelijkheid voor het handelen van de NAVO moet worden toegerekend aan de verschillende lidstaten zodat gedaagde zelf verantwoordelijk en aansprakelijk is voor elk NAVO-optreden dat in strijd is met het internationale recht. Dat het hier gaat om onrechtmatig handelen wordt als volgt toegelicht:
  - Er is sprake van grootscheepse veelvoudige schendingen van het internationaal recht. Naar volkenrechtelijk gewoonterecht van dwingende aard is het gebruik van geweld jegens andere staten -en daarmee tegen eisers- verboden. De uitzonderingen op dit agressieverbod, verwoord in het handvest van de VN -kort gezegd- zelfverdediging en handelen op instigatie van de Veiligheidsraad, doen zich hier niet voor.
  - De interpretatie door gedaagde van Veiligheidsraadsresolutie 1199 en Hoofdstuk VII van het Handvest van de Verenigde Naties is malafide. Gedaagde heeft geen deugdelijke grondslag voor het geweld aangevoerd. Het geweld is derhalve onrechtmatig.
- Het uitvoeren van onrechtmatig oorlogsgeweld is een misdrijf tegen de vrede. Zo gedaagde van mening is dat zijn optreden niet onrechtmatig is rust bij hem de bewijslast.
- Ingevolge geldende jurisprudentie komt, ondanks de beleidsvrijheid waar gedaagde zich in dit soort aangelegenheden stelselmatig op beroept, aan de rechter de bevoegdheid toe het beleid van gedaagde op rechtmatigheid te toetsen.
- De situatie thans is een andere dan die ten tijde van het voornoemde

vonnis van 18 maart 1999:

- Anders dan toen is er thans sprake van een oorlogssituatie; eisers zijn gemobiliseerde soldaten, die voor hun leven vrezen.
- Ook indien als een gegeven moet worden aangenomen dat aan de diverse bepalingen in de verdragen geen rechtstreekse werking jegens burgers kan worden toegekend betekent dit nog niet dat aan de achterliggende normen van volkenrechtelijk gewoonterecht met een jus cogens karakter evenmin zelf bindende werking kan worden toegekend.
- De wet op het Oorlogsstrafrecht is thans wel aan de orde.
- In het vonnis van 18 maart is niet gereflecteerd op het beroep ten aanzien van het toepassen van disproportioneel oorlogsgeweld.

2.3. Gedaagde voert als volgt verweer.

- Het gestelde ontbreken van een juridisch deugdelijke grondslag voor het gebruik van oorlogsgeweld in NAVO-verband is tijdens de behandeling van de zaak die leidde tot het voornoemde vonnis van 18 maart 1999 betwist en uitvoerig besproken. Thans is de situatie bereikt dat diplomatieke maatregelen om tot een vreedzame oplossing voor Kosovo te komen zijn uitgeput. Door de Servische opstelling zijn de luchtaanvallen noodzakelijk geworden. Dat is het oordeel van de Nederlandse regering, dat -bijna unaniem- wordt gedeeld door de Tweede Kamer. De lidstaten van de NAVO zijn unaniem van oordeel dat een militair optreden in NAVO-verband gerechtvaardigd is met het oog op naleving van Veiligheidsraadsresolutie 1199.
- Met betrekking tot de normschending wordt in feite thans hetzelfde aangevoerd als in de vorige procedure; immers de vraag of een norm is vastgelegd in een verdrag of voortvloeit uit gewoonterecht dat behoort tot het zogenaamde jus cogens is niet relevant; het gaat om de vraag of die norm, gezien haar inhoud en strekking, een ieder verbindt als bedoeld in artikel 93 van de Grondwet. Dat betekent dat thans exact dezelfde vraag aan de orde is als waarover is beslist in het vonnis van 18 maart 1999. Dat wordt niet anders doordat eisers militairen zijn in werkelijke dienst van het Joegoslavische leger.
- Zelfs als er sprake zou zijn van schending van het agressieverbod, quod non, leidt zulks niet automatisch tot de conclusie dat er sprake zou zijn van een schending van het humanitaire oorlogsrecht. Eventuele schending van humanitair oorlogsrecht dient geïndividualiseerd te worden; geen van eisers heeft omstandigheden aangevoerd waaruit jegens hem of haar van schending terzake zou kunnen blijken.

3. Beoordeling van het geschil

3.1. Eisers hebben ter zitting gesteld dat de vordering beheerst wordt door Nederlands recht, hetgeen door gedaagde niet is weersproken. Partijen hebben, naar wordt aangenomen, aldus voor de toepasselijkheid van Nederlands recht gekozen.

3.2. Dat het beleid van gedaagde door de rechter op rechtmatigheid mag worden

getoetst is in beginsel juist.
De vraag of gedaagde rechtmatig handelt, derhalve of het besluit van gedaagde om in NAVO-verband te participeren aan het oorlogsgeweld tegen de FRJ op een juridisch deugdelijke grondslag is gebaseerd, komt aan de orde als is komen vast te staan dat aan de volkenrechtelijke normen, waarvan in casu wordt gesteld dat zij worden geschonden, door burgers rechtstreeks rechten kunnen worden ontleend.
Eisers stellen dat gedaagde inbreuk maakt op normen die voortvloeien uit het volkenrechtelijk gewoonterecht, welke normen tot het jus cogens behoren en onafhankelijk van het Handvest van de VN overal en altijd gelden. Zij wijzen daarvoor naar art. 3 van Protocol II bij de Verdragen van Genève. In wezen gaat hier echter om dezelfde normen als in het Handvest van de VN vastgelegd, te weten het geweldsverbod, en het interventieverbod. Deze normen betreffen, ook als zij tot het volkenrechtelijke ius cogens gerekend moeten worden, gezien hun inhoud en strekking in elk geval de betrekkingen tussen staten onderling.

3.3. De vraag is nu of burgers aan genoemde normen ook rechtstreeks rechten kunnen ontlenen. In NJ 1991, nr 248 is de Hoge Raad de beantwoording van deze vraag uit de weg gegaan. Hij heeft in het midden gelaten of aan "alle regels van internationaal recht waarop SVK zich ... heeft beroepen, door burgers rechtstreeks rechten kunnen worden ontleend."
Daarbij had de Hoge Raad veronderstellenderwijs aangenomen dat SVK zich ook op het in art. 2 lid 4 van het Handvest neergelegde verbod had beroepen. Dat beroep werd verworpen omdat het verbod in samenhang met het recht op zelfverdediging moest worden begrepen en in dit geval van zelfverdediging sprake was.

3.4. Verder is in evengenoemd arrest onderzocht of er sprake was van strijd met het grondrecht op leven, zoals gewaarborgd in art. 2 EVRM en art. 6 IVBP. Ook eisers beroepen zich op deze artikelen. De HR oordeelde dat daarvan in het concrete geval geen sprake was.

3.5. Bij deze stand van de jurisprudentie moet rekening worden gehouden met de mogelijkheid dat onder omstandigheden aan het in het Handvest neergelegde verbod tot agressie en tot non interventie rechtstreekse werking wordt toegekend. Een argument hiervoor lijkt ook art. 15 lid 2 EVRM te verschaffen, dat afwijking van art. 2 EVRM niet toestaat behalve ingeval van dood als gevolg van 'rechtmatige oorlogshandelingen'. In het hierna volgende wordt veronderstellenderwijs aangenomen dat aan de evengenoemde verboden rechtstreekse werking toekomt.

3.6. Daarbij wordt aangetekend dat, anders dan eisers kennelijk menen, aan het vonnis in kort geding van 18 maart 1999 geen gezag van gewijsde toekomt, aangezien in deze zaak andere eisers optreden.

3.7. Nederland neemt momenteel deel aan luchtaanvallen op het grondgebied van de FRJ. Eisers zullen, afhankelijk van de plaats waar zij als militairen van het leger van de FRJ worden ingezet, kans lopen blootgesteld te worden aan deze luchtaanvallen. In zoverre bestaat de mogelijkheid dat hun recht op leven wordt aangetast. Een dergelijke aantasting kan gerechtvaar-

digd zijn indien sprake is van rechtmatige oorlogshandelingen.

3.8. In dit verband heeft gedaagde zich beroepen op resolutie 1199 van de Veiligheidsraad. Deze resolutie legitimeert gedaagdes militair optreden. De eisen die de Veiligheidsraad in deze resolutie stelt zijn gebaseerd op Hoofdstuk VII van het Handvest. In deze resolutie wordt de situatie in Kosovo niet langer als interne aangelegenheid beschouwd. De militaire actie beoogt prompte naleving van resolutie 1199. Het gaat niet om een strafexpeditie. De uitvoering wordt geautoriseerd door de NAVO-raad. Alles is er op gericht door de actie de gewelddadigheden in Kosovo te beëindigen.De deelname aan het miltair optreden wordt door de overgrote meerderheid van de Tweede Kamer gesteund. Tot zover, kort weergegeven, gedaagde.

3.9. Overwogen wordt dat resolutie 1199 onder meer inhoudt:

> "Gravely concerned at the recent intense fighting in Kosovo and in particular the excessive and indiscriminate use of force by Serbian security forces and the Yugoslav Army which have resulted in numerous civilian casualties and, according to the estimate of the Secretary-General, the displacement of 230.000 persons from their homes.
>
> (...)
>
> Acting under Chapter VII of the Charter of the United Nations,
>
> (...)
>
> 4. Demands further that the Federal Republic of Yugoslavia, in addition to the measures called for under resolution 1160 (1198), implement immediately the following concrete measures towards achieving a political solution in Kosovo as contained in the Contact Group statement of 12 June 1998:
>
> (a) cease all action by the security forces affecting the civilian population and order the withdrawal of security units used for civilian repression:
>
> (...)
>
> (c) facilitate, in agreement with the UNHCR and the international Committee of the Red Cross (ICRC), the safe return of refugees and displaced persons to their homes and allow free and unimpeded acces for humanitarian organizations and supplies to Kosovo;
>
> (...)
>
> Notes, in this connection, the commitments of the President of the Federal Republic of Yugoslavia, in his joint statement with the President of the Russian Federation of 16 June 1998:
>
> (a) to resolve existing problems by political means on the basis of

equality for all citizens and ethnic communities in Kosovo;

(b) not to carry out any repressive actions against the peaceful population;

(...)

(e) to facilitate the unimpeded return of refugees and displaced persons under programmes agreed with the UNCR and the ICHR, providing State aid for the reconstruction of destroyed homes;

(...)

16. Decides, should the concrete measures demanded in this resolution and resolution 1160 (1998) not be taken, to consider further action and additional measures to maintain and restore peace and stability in the region."

3.10. Resolutie 1199 is genomen op basis van de bepalingen in Hoofdstuk VII van het Handvest. Dit hoofdstuk staat de mogelijkheid van het ondernemen van militaire actie toe, zij het dat daartoe dan besloten dient te worden door de Veiligheidsraad.

3.11. In dit kort geding wordt aangenomen dat de FRJ niet is overgegaan tot het onmiddellijk staken van repressieve acties tegen de bevolking van Kosovo en evenmin de terugkeer van vluchtelingen heeft mogelijk gemaakt. Integendeel, de repressie tegen de burgerbevolking is onverminderd doorgegaan en de vluchtelingenstroom is sinds begin van dit jaar alleen maar toegenomen.

3.12. De omstandigheid dat niet de Veiligheidsraad, maar de NAVO-raad vervolgens heeft besloten tot het ondernemen van militaire acties teneinde de FRJ te bewegen tot naleving van de resolutie 1199 kan niet op voorhand als onrechtmatig worden aangemerkt, ook al brengt dit voor eisers een zeker risico met zich mee voor hun recht op leven. Bij de huidige stand van zaken kan niet worden beoordeeld of er sprake is van disproportioneel oorlogsgeweld

3.13. Het beroep op de Wet Oorlogsstrafrecht gaat niet op. Deze wet ziet op misdrijven gepleegd door natuurlijke personen.
Ook het beroep op Protocol I bij de verdragen van Genève van 12 augustus 1949 faalt, daar eisers geen concrete omstandigheden hebben aangevoerd, waaruit kan blijken dat er ten opzichte van hen persoonlijk sprake zou zijn van een schending van het humanitaire oorlogsrecht.

3.14. Het voorgaande leidt tot de conclusie dat het gevorderde moet worden afgewezen. Eisers worden, als de in het ongelijk gestelde partij, veroordeeld in de kosten van dit geding.

4. Beslissing

De President:

Wijst het gevorderde af.

Veroordeelt eisers in de kosten van dit geding, tot dusverre aan de zijde van gedaagde begroot op *f* 1.950,–, waarvan *f* 400,– aan griffierecht.

Aldus gewezen door mr. Von Maltzahn en uitgesproken ter openbare zitting van 7 april 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

md

IN NAAM DER KONINGIN!

4

ARRONDISSEMENTSRECHTBANK 's-GRAVENHAGE
Sector Civiel Recht - President

Vonnis in kort geding van 18 maart 1999,
gewezen in de zaak met rolnummer KG 99/69 van:

1. de vereniging VERENIGING VAN JURISTEN VOOR DE VREDE, gevestigd te Utrecht;
2. de vereniging VERENIGING VAN ANTI-FASCISTISCHE OUD-VERZETSSTRIJDERS; BOND VAN ANTI-FASCISTEN, gevestigd te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
3. de stichting STICHTING TRIBUNAAL VOOR DE VREDE, gevestigd te Rotterdam;
4. NADA STANOJEVIC, wonende te Etten-Leur;
5. DUSKA VUKASINUVIC, wonende te Etten-Leur;
6. DRAGA GOSNJIC,wonende te Etten-Leur;
7. MILICA STARCEVIC, wonende te Etten-Leur;
8. SRBIJANKA CVETCOVIC, wonende te Etten-Leur;
9. BORKA RADOICIC, wonende te Etten-Leur;
10. DUSAN ZIVANOCIC, wonende te Etten-Leur;
11. BLAGOJA ILIEVSKI, wonende te Etten-Leur;
12. DIVNA ILIEVSKI, wonende te Etten-Leur;
13. DIVNA MALINOVA, wonende te Etten-Leur;
14. DANICA MILUTINOVIC, wonende te Etten-Leur;
15. SLOBODANKA NEDELJKOVIC, wonende te Etten-Leur;
16. DIVNA KALANJA, wonende te Etten-Leur;
17. CORNELIS RICHARD NANNES, wonende te Etten-Leur;
18. MILKA NANNES-NIKOLIC, wonende te Etten-Leur;
19. GERARDUS BERNARD, wonende te Etten-Leur;
20. ZORICA BERNARD-DJORDJEVIC, wonende te Etten-Leur;
21. DINAS MORIMOV, wonende te Rotterdam;
22. PETAR JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
23. MILENA JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
24. TOMIN LAZA, wonende te Metford, OR; USA;
25. OZREN DJUKICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
26. HELENA DJUKICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
27. VAL DJUKICH-GLENDALE, wonende te Los Angeles, CA; USA;
28. SUZAN DJUKICH-GLENDALE, wonende te Los Angeles, CA; USA;
29. BRADLEY DJUKICH, wonende te San Diego, CA; USA;
30. JOOP SMIDT, wonende te Utrecht;
31. JENNY LIGTENBERG, wonende te Heerhugowaard;
32. CATHERINA ERICA HÖHNE-SPARBORTH wonende te Hoorn;
33. HENDRIK VAN LUTTIKHUIZEN, wonende te Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
34. ALIDA DE VRIES, wonende de Hoenderloo, gemeente Apeldoorn;
35. DIRK PLUG, wonende te Hoorn;
36. EMIEL CASPAR MARIA WENNEN, wonende te Utrecht;
37. DIRK GREGOR HORST SIMON PLUG, wonende te Heemskerk;
38. SNEZANA BOGDANOVIC, wonende te Amsterdam;
39. SEKA MARKOVIC, wonende te Amsterdam;
40. RADOJKO LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
41. MILENIJA LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;

42. DRAGAN LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
43. GOSA LEPOJEVIC, wonende te Resignac, republiek Servië;
44. RADIVOJE STANIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
45. ZAGORKA STANIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
46. RADOJKA STANIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
47. LOSA SIMOVIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
48. INA SIMOVIC, wonende te Mala Plana, republiek Servië;
49. VUKASIN RADOMIROVIC, wonende te Podujevo, republiek Servië;
50. RADMILA RADOMIROVIC, wonende te Podujevo, republiek Servië;
51. BOBAN DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
52. DUSICA DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
53. VLADIMIR DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
54. BILJANA DJURICKOVIC, wonende te Nis, republiek Servië;
55. MARKO PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
56. DRAGINJA PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
57. MIROSLAV PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
58. MIROSLAVA PANTIC, wonende te Djakovica, republiek Servië;
59. OBRAD SESLIJA, wonende te Ajvalija, republiek Servië;
60. MIJO SESLIJA, wonende te Ajvalija, republiek Servië;
61. MILORAD SESLIJA, wonende te Ajvalija, republiek Servië;
62. ZORAN SESLIJA, wonende te Gnjilana, republiek Servië;
63. LJUBINKO NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
64. LJILJANA NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
65. MISKO NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
66. MIRKA NIKOLIC wonende te Kisnica, republiek Servië;
67. VLASTIMIR DJURINAC, wonende te Kos, republiek Servië;
68. NATASJA DJURINAC, wonende te Kos, republiek Servië;
69. NEBOJSA NIKOLIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
70. VESNA NIKOLIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
71. RADOVAN NIKOLIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
72. JAN TRAJKOVIC, wonende te Prokupije, republiek Servië;
73. DRAGAN RADOSAVLJEVIC, wonende te Vlahovo, republiek Servië;
74. BISERKA RADOSAVLJEVIC, wonende te Vlahovo, republiek Servië;
75. RADMILA NIKOLIC, wonende te Vlahovo, republiek Servië;
76. MLLIJA PETKOVIC, wonende te Leskovac, republiek Servië;
77. RADE PETKOVIC, wonende te Leskovac, republiek Servië;
78. MILAN PETKOVIC, wonende te Leskovac, republiek Servië;
79. GIĆA MARKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
80. GORAN MARKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
81. MILENIJA MARKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
82. GORDANA PETKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
83. MIRKO PETKOVIC, wonende te Pec, republiek Servië;
84. DRAGANA ZIVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
85. STAKA ZIVANOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
86. MILOVAN SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
87. MILENA SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
88. SLAVISA SPAJIC, wonende te Burbank, CA; USA;
89. YASNA ZIVANOVIC, wonende te Parijs, Frankrijk;
90. ROSA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;

91. SVETO GUSA, wonende te St. Gabriël, CA; USA;
92. D. SONCONIC, wonende te Fullerton 92831, CA; USA;
93. R. VISKONIC, wonende te Fullerton 92831, CA, USA;
94. SVETLANA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
95. SELENA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
96. MILOMIR JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
97. MILKA TRIVKO, wonende te Granada Hills, CA; USA;
98. RATKO KUZMANOVIC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
99. SLAVKO JOVICIC, wonende de Burbank, CA; USA;
100. MILOJE PANTELIC, wonende te Tarzana, CA; USA;
101. ZIVADINKA MIJAILOVIC, wonende te Woodland Hills, CA; USA;
102. BRANKO PANTELIC, wonende te Reseda, CA; USA;
103. SMILJA ZELJROVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
104. VELA PETROVIC, wonende te North Hills, CA; USA;
105. DRAGICA ZELJROVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
106. VLADAN MIJAILOVIC, wonende te West Hills, CA; USA;
107. CHERYL MILANSON, wonende te Palmdale, CA; USA;
108. LINDA BOGDANOVIC, wonende te Northridge, CA; USA;
109. DRAGAN STANKOVIC, wonende te C. Mesa, CA; USA;
110. DRAGAN MIJAILOVIC, wonende te Westlage, CA; USA,
111. MARKOVIC ZIVKO, wonende te Surcin, republiek Servië;
112. MIROSLAVA PAVLOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
113. RANVIC ANOTELNOVIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
114. MILAN JOKIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
115. VERA KRAUSTIC, wonende te Belgrado, republiek Servië;
116. VANICA VASICH, wonende te La Verne, CA; USA;
117. KRSTA DINITRIJEVIC, wonende te West Corina, CA; USA;
118. MILENA JOSIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
119. MILAN DIMIC, wonende te Santa Clarita, CA; USA;
120. MILICA KOSEVICH, wonende te West Hills, CA; USA;
121. ALESANDAR SAVIC, wonende te Laguna Miguel, CA; USA;
121. VASILJKA IVANOVICH, wonende te Los Angeles, CA; USA;
122. ROSA JOVICIC, wonende te Burbank, CA; USA;
123. GUJA CELOMIR, wonende te San Pedro, CA; USA;
124. MILAN DJAKOVIC, wonende te Chino, CA; USA;
125. MIODRAG PONJAVIC, wonende te Studio City, CA; USA;
126. ZIVANO DJORDJECICH, wonende te Valencia, CA; USA;
127. MIROSLAV MIHAILOVIC, wonende te San Pedro, CA; USA;
128. PETER ERCEGOVAC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
129. MARIA ERCEGOVAC, wonende te Granada Hills, CA; USA;
130. MILORAD BELOJEVIC, wonende te Studio City, CA; USA;
131. RUDY MILICEVIC, wonende te Downey, CA; USA;
132. VOISLAV KARAN, wonende te Sherman Oaks, CA; USA;
133. BIRERKA JOVICEVIC, wonende te West Covina, CA; USA;
134. DUSKO GAKIC, wonende te Burbank, CA; USA;
135. DANILO M. JOKANOVIC, wonende te Ventura, CA; USA;
136. MILITA KOSEVIC, wonende te Arcania, CA; USA;
137. ILIJA RUZIC, wonende te North Hollywood, CA; USA;
138. SUSAN RUOPP, wonende te Crestline, CA; USA;

139. FRED RUOPP, wonende te Crestline, CA; USA;
140. ROGER SCHRECK, wonende te North Hollywood, CA; USA;
141. MICHELLE LAURIE, wonende te Toluca Lake, CA; USA;
142. CRAIG CONOVER, wonende te North Hollywood, CA; USA,

eisers,
procureur mr. A.B.B. Beelaard,
advocaat mr N.M.P. Steijnen (Zeist),

tegen:

1. **De Staat der Nederlanden,**
zetelende te 's-Gravenhage,

2. **Wim Kok,**
wonende te Amsterdam,

3. **Jeltje van Nieuwenhoven,**
wonende te 's-Gravenhage,
procureur mr G.J.H. Houtzagers,

4. **Admiraal L. Kroon,** Chef Defensiestaf,

5. **Luitenant-Generaal B.A.C. Droste,**
Bevelhebber der Luchtstrijdkrachten,

6. **Adjudant Gerben Huisman,**
deel uitmakend van een F-16 eenheid,

7. **Overste Paul Mulder,** F-16 vlieger,

8. Sergeant 1e klasse Paul Dirksen,
deel uitmakend van een F-16 eenheid,

4 t/m 8 met voor eisers onbekende woon- of werkelijke verblijfplaats en niet verschenen,

gedaagden.

1. Proces-verloop

Eisers hebben gedaagden doen dagvaarden voor de zitting van 19 februari 1999. Aldaar zijn gedaagden sub 1, 2 en 3 verschenen, vertegenwoordigd door hun procureur mr G.J.H. Houtzagers. Gedaagden sub 4 t/m 8 zijn niet verschenen. Eisers hebben ter zitting bij monde van hun advocaat mr Steijnen de wraking verzocht van de president mr A.H. van Delden. Bij beschikking van deze rechtbank, Kamer A, Sector Civielrecht d.d. 26 februari 1999 is het wrakingsverzoek afgewezen. De behandeling van de zaak is vervolgens voortgezet ter zitting van 4 maart 1999.

2. De feiten

- Ten aanzien van deelname door Nederland aan militaire luchtacties van de NAVO tegen de Federale Republiek Joegoslavië heeft de Nederlandse regering besloten dat een dergelijke participatie verantwoord is indien tenminste aan de volgende voorwaarden wordt voldaan. Het moet duidelijk zijn dat een besluit tot ACTORD (Activation Orders) door de gehele NAVO wordt ondersteund en dat een zo groot mogelijke meerderheid van de bondgenoten ook actief aan de operaties meedoet, hetgeen impliceert dat er binnen de NAVO ook overeenstemming moet bestaan over de legitimiteit van een militair optreden.

- In de brief van de Ministers van Buitenlandse Zaken en Defensie van 13 oktober 1998 staat -onder meer- vermeld:
"Vanochtend heeft de NAVO-raad eenstemmig besloten de militaire autoriteiten te machtigen Activation Orders (ACTORD) voor luchtacties tegen de Federale Republiek Joegoslavië (FRJ) uit te vaardigen.

3. De vordering, de gronden daarvoor en het verweer

3.1. Eisers vorderen -kort samengevat-
- gedaagde sub 1 te verbieden jegens de Republiek Joegoslavië oorlogsgeweld toe te passen, daarmee te dreigen, of in NAVO-verband aan die toepassing of dreiging mee te werken en bedoeld oorlogsgeweld politiek en militair te steunen,
- gedaagde sub 1 te bevelen aan de regeringen van de NAVO bondgenoten kenbaar te maken dat steun aan bedoeld oorlogsgeweld wordt beëindigd,
- gedaagde sub 1 te veroordelen tot het betalen van schadevergoeding,
- gedaagden 2 en 3 te bevelen of te zien van besluitvorming die kan leiden tot militair geweld jegens Joegoslavië,
- gedaagden 4 t/m 8 te verbieden opdrachten te (doen) geven en/of op te volgen die gericht zijn op oorlogsgeweld jegens de republiek Joegoslavië.

3.2. Eisers hebben verzocht tegen de niet verschenen gedaagden sub 4 t/m 8 verstek te verlenen. Nu de woonplaats en het werkelijk verblijf van deze

gedaagden aan eisers onbekend is hebben eisers hen opgeroepen op de wijze als bepaald in artikel 4 aanhef en onder 7° van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.

3.3. Eisers hebben ter ondersteuning van hetgeen zij jegens gedaagden sub 1, 2 en 3 vorderen -kort samengevat- het volgende gesteld.
Nederland bedreigt in NAVO-verband de Federale Republiek Joegoslavië met onrechtmatig oorlogsgeweld. Nu de verantwoordelijkheid voor het handelen van de NAVO moet worden toegerekend aan de verschillende lidstaten is Nederland zelf verantwoordelijk en aansprakelijk voor elk NAVO optreden dat in strijd is met het internationale recht. Reeds door te dreigen met oorlogsgeweld maakt Nederland zich schuldig aan schending van artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties. Dreigen met onrechtmatig oorlogsgeweld is evenzeer een misdrijf tegen de vrede als het uitvoeren van onrechtmatig oorlogsgeweld zelf. Er is overigens acute dreiging dat Nederland in NAVO-verband over zal gaan tot daadwerkelijke bombardementen.
Niet alleen de Nederlandse Staat maakt zich schuldig aan oorlogsmisdrijven maar individuen doen dat ook. Daarom zijn ook gedaagden 2 en 3 gedagvaard als de meest uitgesproken politiek verantwoordelijken.
Gedaagden sub 1 t/m 3 kunnen zich er niet van afmaken door te stellen dat eisers niet onmiddellijk rechten kunnen ontlenen aan het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties. De vordering van eisers is gebaseerd op hun recht op leven, op artikel 90 van de Grondwet en op artikel 28 van de Universele verklaring van de rechten van de mens. Verder doen eisers een uitdrukkelijk beroep op het bepaalde in artikel 8 van de Wet Oorlogsstrafrecht.

3.4. Gedaagden sub 1, 2 en 3 hebben ten verwere aangevoerd dat er geen sprake is van een (dreigend) onrechtmatig handelen van de Staat of van de gedaagde natuurlijke personen en hebben geconcludeerd tot afwijzing van het gevorderde. Zij hebben vooropgesteld dat de Nederlandse regering zich op het standpunt stelt dat de blijvende weigerachtigheid om Veiligheidsraadsresolutie 1199 uit te voeren militair optreden in NAVO-verband in voldoende mate legitimeert. De dreiging om in NAVO-verband op te treden heeft onmiskenbaar een positief effect gehad op het streven van de internationale gemeenschap om de strijdende partijen in voormalig Joegoslavië ertoe te brengen de Veiligheidsraadsresolutie 1199 na te leven. Het oordeel van de Nederlandse regering wordt -bijna unaniem- gedeeld door de tweede Kamer en ook de lidstaten van de NAVO zijn unaniem van oordeel dat een militair optreden in NAVO-verband gerechtvaardigd is met het oog op de naleving van de Veiligheidsraadsresolutie. Internationaal wordt alles op alles gezet om een vreedzame oplossing te bereiken. Door de Contactgroep, bestaande uit de VS, Rusland, het Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Duitsland, Italië en het EU-Voorzitterschap is een concreet plan opgesteld voor het bereiken van een interimregeling. De Contactgroep heeft vertegenwoordigers van de Federale Republiek Joegoslavië en Servië en van de Kosovo-Albanezen gesommeerd tot onderhandelen. Na intensieve onderhandelingen in Rambouillet is weliswaar nog geen akkoord bereikt maar wel consensus op een belangrijk aantal aspecten. Er is voorts een akkoord bereikt over een voortzetting van de onderhandelingen.

Mocht onverhoopt de interimregeling niet tot stand komen dan zal dit een dan als noodzakelijk te kwalificeren militair ingrijpen in NAVO-verband dichterbij brengen.
Eisers kunnen, aldus gedaagden sub 1, 2 en 3, hun vorderingen niet baseren op artikel 2 lid 4 van het Handvest van de Verenigde Naties omdat die bepaling niet voor rechtstreekse toepassing in aanmerking komt.
Ook is er geen sprake van een (dreigende) schending van het Eerste Aanvullend Protocol bij de verdragen van Genève en van medeplichtigheid aan dreigend disproportioneel wapengeweld. Evenmin is sprake van het afstand doen van de beslissingsbevoegdheid over de inzet van Nederlandse wapens.
Tenslotte wordt aangevoerd dat er voor de stelling dat er wat betreft gedaagden 2 en 3, doordat zij meewerken aan de besluitvorming inzake een eventueel militair optreden sprake is van een oorlogsmisdrijf, onvoldoende onderbouwing is en dat het toewijzen van een dergelijke vordering de parlementaire besluitvorming in gevaar zou brengen. Bovendien strekt een vordering jegens de Staat zich uit tot de organen van de Staat en is er geen enkele reden om naast die organen ook personen die in dienst van de Staat zijn in een procedure te betrekken.

4. Beoordeling van het geschil

ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8:

4.1. Voor de vraag of deze gedaagden mochten worden gedagvaard op de wijze als bepaald in artikel 4 aanhef en onder 7° Rv is bepalend of de woon- of verblijfplaats van gedaagden, gemeten naar objectieve maatstaven, onbekend is en niet of eisers daarmee niet bekend zijn.
Van objectieve onbekendheid met de woon- of werkelijke verblijfplaats van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8 is geen sprake. Dit betekent dat eisers hen niet op de bij de wet voorgeschreven wijze hebben gedagvaard. Nu verder mag worden aangenomen dat het niet-verschijnen van deze gedaagden het gevolg is van bedoelde wijze van dagvaarden zal de dagvaarding ten aanzien van hen nietig worden verklaard.

ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3:

4.2. Eisers vorderen -kort gezegd- deze gedaagden te verbieden in NAVO-verband oorlogsgeweld jegens de Republiek Joegoslavië toe te passen dan wel aan de dreiging met oorlogsgeweld mee te werken.
Nu er op dit moment (nog) geen sprake is van daadwerkelijk toepassen van oorlogsgeweld in NAVO-verband maar alleen van dreiging daarmee moet beoordeeld worden of dit dreigen aangemerkt behoort te worden als een bedreiging met onrechtmatig oorlogsgeweld en als onrechtmatig handelen jegens eisers.

4.3. Daargelaten dat eisers niet aannemelijk hebben gemaakt dat de besluitvorming van de Nederlandse regering om tot deelname aan eventuele militaire acties tegen de Federale republiek Joegoslavië over te gaan onzorgvuldig is geweest, faalt hun beroep op het bepaalde in artikel 2 lid 4 van het Handvest der Verenigde Naties. Zoals terecht ten verwere is aangevoerd kan het bepaalde

in voormeld artikellid immers niet worden aangemerkt als een een ieder verbindende verdragsbepaling in de zin van artikel 93 van de Grondwet. Eisers kunnen zich tegenover de Staat dus niet op deze bepaling beroepen.

4.4. Ook het beroep dat eisers op de overige hierboven onder 3.3. genoemde wettelijke en verdragsbepalingen hebben gedaan faalt. Dit reeds omdat niet aannemelijk is gemaakt dat zich de feitelijke situatie voordoet waarin die bepalingen van toepassing zijn.

4.5. Ten aanzien van gedaagden sub 2 en 3 wordt voorts nog overwogen dat een veroordeling gericht tegen de Staat der Nederlanden zich ook uitstrekt jegens de organen van de Staat. Er is dan ook geen aanleiding om individuele personen in rechte te betrekken, nog daargelaten dat -zoals terecht door gedaagden is betoogd- het niet op de weg van de rechter ligt om op een wijze als door eisers gewild in te grijpen in de parlementaire besluitvorming.

4.6. Het voorgaande betekent dat het gevorderde jegens gedaagden sub 1, 2 en 3 dient te worden afgewezen. In het licht daarvan kan de vraag of wel al diegenen die in deze procedure als eisers optreden een gerechtvaardigd belang bij het gevorderde hebben, in het midden worden gelaten.

4.7. Eisers worden als de in het ongelijk gestelde partij veroordeeld in de kosten van dit geding.

5. Beslissing

De President:

ten aanzien van gedaagden 4, 5, 6, 7 en 8:

Verklaart de dagvaarding nietig.

ten aanzien van gedaagden 1, 2 en 3:

Wijst de vorderingen af.

Veroordeelt eisers in de kosten van dit geding, tot dusverre aan de zijde van gedaagden 1, 2 en 3 begroot op *f* 2.400,- waarvan *f* 400,- aan griffierecht.

Aldus gewezen door mr. A.H. van Delden en uitgesproken ter openbare zitting van 18 maart 1999 in tegenwoordigheid van de griffier.

CW

Advocatenkantoor Steijnen & Olof
Couwenhoven 52-05
3703 ER Zeist
tel. 030-6956867
fax 030-6957830
e-mail: n.h.van.holst@freeler.nl

Pels Rijcken
t.a.v. de heer mr. G.J.H. Houtzagers
Postbus 11756
2502 AT Den Haag

2 september 2002

betreft: Medic c.s. / Staat - voorl. getuigenverhoor

geachte heer Houtzagers,

Hierbij stuur ik u op voorhand reeds telefonisch aangekondigde producties, allemaal al meermalen gebezigd in eerdere procedures voor mijn respectieve Joegoslavische cliënten.

Ik zal verder nog in het geding brengen de beide delen van het witboek 'NATO Crimes in Yugoslavia - Documentary Evidence, Belgrade May and July 1999', alreeds voldoende bij u bekend.

En tenslotte nog het rapport 'Humanitaire Interventie', evenzeer al in voldoende mate in uw bezit.

hoogachtend,

N.M.P. Steijnen

AANVALLEN OP NIET- MILITAIRE DOELEN EN DISPROPORTIONEEL OORLOGSGEWELD IN DE OP ZICHZELF AL MISDADIGE AGRESSIE- OORLOG VAN DE NAVO- LANDEN, WAARONDER NEDERLAND, TEGEN JOEGOSLAVIE

Dit bewijsmateriaal houdt de Permanente Commissie voor u op aanvraag beschikbaar.

Bewijs ten overvloede voor de gepleegde oorlogsmisdrijven

Hierbij stel ik u namens mijn cliënten voorts beschikbaar een overzicht van dag tot dag van de systematische aanvallen op niet-militaire doelen, zoals die door de NAVO tijdens de maanden durende campagne van vernietigings-bombardementen zijn gepleegd, alsmede van de directe en indirecte gevolgen daarvan voor de burgerbevolking.
Dit overzicht ontleend aan Nederlandse en buitenlandse bronnen.
Deze documentatie omvat inmiddels reeds ruim 1200 blz.

Hieruit ontleen ik voorts een voorlopig overzicht van bruggen, wegen, verkeersknooppunten, spoorwegen, stations, spoorknooppunten, vliegvelden, fabrieken en bedrijven, landbouwcomplexen, ziekenhuizen, gezondsinstellingen, scholen en andere onderwijsinstellingen, publieke instellingen, nutsbedrijven, energiecentrales, telecommunicatie, culturele en historische monumenten en religieuze gebouwen, die door de NAVO tijdens de agressie-oorlog tegen de Federale Republiek Joegoslavië geheel of gedeeltelijk zijn vernietigd.

Dit overzicht wordt hierna rechtstreeks opgenomen.

PROVISIONAL ASSESSMENT OF CIVILIAN CASUALTIES AND DESTRUCTION

IN THE TERRITORY OF THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

FROM 24 MARCH TO 08 JUNE 1999

From the onset of the NATO aggression against FR Yugoslavia from March 24 until June 8, 1999, the North Atlantic Alliance carried out more than 35 000 assaults against the Federal Republic of Yugoslavia. In air strikes were used: over 1 000 warplanes (among others F-15, F-16, F-117) and 206 helicopters. More than 10 000 cruise missiles were launched and over 79 000 tons of explosives were dropped, including at least 152 containers with 35 450 cluster bombs, thermo-visual and graphite bombs which are prohibited under international conventions. The greatest number of air-strikes were carried out in the wider area of Pristina (374), Prizren (232), Beograd (212), Urosevac (205), Djakovica (190), Kraljevo and Uzice (145 per town), Novi Sad (114), and so on.

Three million children have been directly endangered by indiscriminate bombardment by the NATO aggressors. Since the onset of the aggression many children have been killed and wounded. Also, almost 250 000 children-refugees from former Yugoslav republics Croatia and Bosnia-Herzegovina, who have found safe heaven in the FR Yugoslavia, have once again been exposed to the horrors of war. Since the commencement of the aggression children have not been able to attend school classes, and it has been estimated that in the fall almost 100 000 pupils will not be able to enrol as many pre-school institutions and elementary schools have been demolished by NATO bombs.

After NATO barbaric assaults on facilities of the chemical and petro-chemical industries millions of citizens have been exposed to poisonous gasses. Water, soil and forests have also been badly contaminated, thus disrupting the environmental balance. All this will have lasting consequences on the health of the entire population and the environment not only in Yugoslavia, but also in the region as a whole.

Furthermore, repeated bombardment of tourist centers and national parks has endangered natural reservations and sanctuaries. Many species have become extinct due to the NATO bombings, and wildlife has started migrating and abandoning its natural habitat. The NATO aggressor has even attacked and endangered the Djavolja Varos site of metamorphic and sedimentary stone towers unique in Europe.

The International Union for the Conservation of Nature and European environment protection institutions and non-governmental organizations have been informed of the threat.

After the demolition of the Petrovaradin bridge (as regional and city power and water pipelines were constructed into the bridge), especially after wide-spread destruction of the electric power system in the territory of the FR of Yugoslavia (hydroelectric and thermo-electric power stations, transformers, electrical transmitters, power grid systems, power lines, etc) - with graphite, cluster and highly destructive thermo-visual bombs, regular supply of power as well as water (as water processing plants had no power) was disrupted. Destruction of the power system caused mass suffering of the entire population (around 11 million) of the FR of Yugoslavia, as all users in the country, including hospitals and other health institutions, maternity wards, institutions for the care of children and elderly, were severely affected. This only shows total and brutal disregard, on the part of the aggressors, for the needs of the most vulnerable segments of the population: new born babies, geriatric populace and the terminally ill who require unhindered daily medical care and treatment.

ENVIRONMENTAL DISASTER

Concurrently with the humanitarian, NATO strikes have caused an environmental catastrophe which is endangering not only the Federal Republic of Yugoslavia, but also the neighbouring countries and the entire European continent. Ecology does not recognize boundaries. The NATO aggressor is thus teetering on the brink of another Chernobyl in the heart of Europe. The destruction of petrochemical installations, the warehouses storing semi-processed and finished products of the chemical industry have already caused significant adverse effects on the health of the population of the Federal Republic of Yugoslavia and the neighbouring countries. During some of the air strikes it was pure luck that an environmental catastrophe was not provoked spreading all over Europe. The aggressor's attacks did not spare even huge forests, tourist centres and the national parks on the mountains of Serbia (Kopaonik, Zlatibor, Divcibare, Tara, Prokletije, Sara, Fruska Gora). The ozone layer was depleted by the exhaust gases. The Black Sea, Aegean and the Adriatic basins, practically the entire Mediterranean, are threatened by environmental pollution.

Examples: Nitrogen factory in Pancevo, the oil refineries in Pancevo and Novi Sad, the chemical company "Prva iskra" in Baric and others.

HOSPITALS AND HEALTH INSTITUTIONS

The aggressors' bombings, calculated to provoke the greatest possible confusion and panic among innocent people, have damaged many clinical and hospital centres, inflicting not only great material damage to property (destruction of buildings and expensive medical equipment), but also causing new health problems and intensifying psychological traumas among the sick people. The destruction of all the three bridges in Novi Sad totally cut off and left, without the supply of water, the largest Yugoslav centre for the treatment of cardiovascular diseases, to which several million people gravitate. The Maternity Hospital in Belgrade, and the biggest hospital in the Balkans (Military Medical Academy Hospital - VMA), and the Orthopaedic hospital of Banjica, the hospitals in Cuprija and Aleksinac, as well as the medical centres in Pristina and in many other towns were damaged.

DESTRUCTION OF PRE-SCHOOL INSTITUTIONS, SCHOOLS AND UNIVERSITIES

Since the outset of the aggression, NATO has put a stop to the education of close to one million pupils and students in Yugoslavia. Over three hundred facilities built for the education and upbringing of children and young people of all ages were destroyed. This will inevitably be reflected on the development and social integration of young people. Hard hit are university centre in Nis (Machine Engineering, Civil Engineering, Electronical, Technical, Law and Economics faculties), in Pristina (Agricultural and Machine Engineering faculty) and Novi Sad (Faculty of Philosophy).

DESTRUCTION OF WORLD CULTURAL HERITAGE ON THE SOIL OF THE FR OF YUGOSLAVIA

Kosovo and Metohija in particular, but also the entire territory of the FR of Yugoslavia, is a treasury of European culture and civilization since ancient times. By violating all international conventions on the protection of civilization and its heritage, and in the pursuit of the spirit of aggressive nihilism and new barbarity, more than 50 monasteries and churches have been severely damaged thus far, as well as a couple of dozen of other cultural and historic monuments, some under UNESCO protection. Severe damage was caused to the monastery of the Patriarchate of Pec (12th century), Zica (13th century), Decani and Gracanica (14th century, under UNSECO protection), medieval towns of Zvecan (13th century) and Smederevo (15th century), Petrovaradin fortress (18th century), seventeen monasteries on Fruska Gora (15-18th century) and many other priceless historical monuments. The bombs have even destroyed many cemeteries all across Yugoslavia.

ASSASSINATION ATTEMPT ON PRESIDENT OF THE FEDERAL REPUBLIC OF YUGOSLAVIA SLOBODAN MILOSEVIC

An assassination attempt on the President of the Federal Republic of Yugoslavia on 22 April 1999 represents an organised terrorist act without precedent in the history of modern Europe. This is not only a crime against a Head of a sovereign State, but primarily an attack on the democratically expressed will of a people and thus against the foundations of the democratic values of the civilisation. Although the residence of the President of the Federal Republic of Yugoslavia was targeted, this attack has also a symbolic meaning as if the targets had been the homes of all Yugoslav citizens. This crime has caused abhorrence and condemnation by international public. However, it is incomprehensible that the United Nations Security Council has remained silent and failed to condemn this terrorist act or the killings of civilians and children.

CO-ORDINATION BETWEEN NATO AND TERRORISTS OF THE SO-CALLED "KLA"

While before the onset of the aggression Albanian terrorists counted on NATO aircraft as air support to their armed groups, now arming, equipping and transport of Albanians living in the USA and other western countries is under way, for actions in the FRY, with a view to making armed formations from them to serve as ground troops of the "Alliance". Albanian terrorists are being trained and armed in the camps in northern Albania - in Tropoje, Kukes and Bajram Curri (they are trained by British, US and Turkish commandos), and then illegally infiltrated into Kosovo and Metohija. Such activity, in direct violation of the resolutions of Security Council, has been particularly stepped up in April when concrete plans for ground invasion against the FRY started to be hatched. So far, several hundred terrorists have been transported from the USA to Albania. Plans are made to equip, arm and train for coordinated actions with NATO, around 6,000 Albanians. According to western sources, Albanian terrorists represent the main source of intelligence for NATO, of military character or those aimed at spreading propaganda against our country. At the moment it is difficult to perceive and evaluate all the humanitarian, economic, environmental, health and other consequences of the NATO criminal aggression against the FR of Yugoslavia. The greatest victim of the aggression is the entire Yugoslav people and its material and cultural resources. At the same time, the violation of the Charter of the United Nations, the NATO has created a precedent which may a cast a shadow over the future of all peoples and sovereign States. The cause for concern is all the grater because, by combining pressure and promises, NATO is drawing an increasing number of countries into its aggression against the FR of Yugoslavia, which will have long-term negative consequences on the future relations and co-operation between all Southeast European countries. Attempts by NATO to justify its brutal aggression by an alleged care for the refugees may bring about an irreversible degradation of the United Nations and involve this highest international forum in the crime against a country which is one of its founding members.

CRIME AGAINST THE FREEDOM OF SPEECH

The destruction of more than ten private radio and television stations, two dozen TV transmitters, as well as the bombing of the Radio and Television of Serbia building on 23 April 1999 represents the biggest aggression against freedom of thought and a disgrace to the civilization at the threshold of a third millennium. Transmitters at Iriski venac, Kmjaca, Mt Cer, Bukulja, Tomik, Crni vrh, Jasetrebac, Ovcar, Grmija and others were destroyed, so that the transmitter infrastructure at the entire territory of Serbia was severely damaged. Two times in six days the studios and transmitter located at the business centre "Usce" which housed TV stations: BK TV, Pink, Kosava and SOS Channel, as well as several other radio stations were bombed.

Transmitter of the TV station Palma was bombed and destroyed on 28 April 1999.

The satellite station "Yugoslavia" in the village of Prilike near Ivanjica was severely damaged.

BOMBING OF THE BUILDING OF THE RADIO AND TELEVISION OF SERBIA

The building was demolished taking a heavy toll during the bombing of the largest Radio and TV company in the Balkans with 7000 employees and the state-of-the-art infrastructure which was made available to hundreds of foreign correspondence. The aim of this crime, in which 16 RTS workers were killed and 19 wounded, was more than obvious: to suppress the right to a different opinion and its being publicly expressed with a view to pursuing further war-mongering manipulation with the world public. Clearly, the intention of NATO aggressors is to prevent the world public from learning the extensive scope of their crimes and to impose on the world their totalitarian and single-minded perception. Many newspapers in the world and renowned journalists have already raised their voice against the propaganda fabrications of the NATO aggressors.

For all champions of the freedom of speech and for all people committed to the right to freedom of expression, this destructive act represents the last warning alarm before NATO generals take control over the aggressors' media.

There are more than 600,000 refugees from Bosnia-Herzegovina and Croatia in Yugoslavia, who still need humanitarian and other aid in these difficult days, because they are the most socially endangered category of the population.

CIVILIAN CASUALTIES

Several thousand civilians were killed and more than 6 000 sustained serious injuries, while a large number of them will remain crippled for life.

Children make up 30% of all casualties as well as 40% of the total number of the injured, while 10% of all Yugoslav children (approximately 300 000) have suffered severe psychological traumas and will require continuous medical surveillance, care and treatment. For the most part, children have been victims of the sprinkle cluster bombs, with delayed effect, and will continue to be until all parks, play-fields and open areas have been made safe from the remaining, unexploded, cluster bombs indiscriminately scattered throughout the country.

DESTRUCTION OF VITAL YUGOSLAV ECONOMIC FACILITIES

According to the assessment of experts from Western countries, the damage done to date by NATO air strikes is well in excess of one hundred billion US dollars.

Destroyed are the industrial complexes in Belgrade, Novi Sad, Kragujevac, Nis, Pancevo, Cacak, Kraljevo, Valjevo, Pristina, Vranje, Kursumlija, Krusevac, Kula, Gnjilane, Sremska Mitrovica and in other towns and cities. The petrochemical industry of the Federal Republic of Yugoslavia has been totally destroyed, as well as the largest Yugoslav factory of artificial fertilisers.

Private entrepreneurs are a particular target of NATO aggression and the most glaring example of it is the destruction of the "Usce" business centre in Novi Beograd which was hit on 21 and 27 April 1999. That was one of the biggest business centres in the Balkans, which housed more than a hundred newly established private firms in full business expansion, foreign representative offices, seven private Radio and TV stations and one of the most modern poli-clinics in the FRY. The building of this business centre is also one of the landmarks of modern Belgrade.

Due to total destruction of industrial facilities throughout the country, more than 600 000 workers have become jobless. As a result almost 2.5 million citizens have no means to sustain minimal living conditions and are unable to ensure their existence.

Overall material damage is enormous. Preliminary estimates indicate that barbaric air strikes of the NATO alliance, since the beginning of the unprovoked aggression, against industrial, commercial and civil facilities and infrastructure throughout the territory of the FR of Yugoslavia, have incurred damages in excess of 100 billion dollars.

Herewith are listed only some of the most illustrative and distinctive examples.

DESTRUCTION OF BRIDGES

On the false pretext of "neutralizing the military power of the Federal Republic of Yugoslavia", the NATO aggressor started systematic destruction of the major Yugoslav road and rail traffic routes. All ruined facilities were part of costly capital investments, into which the resources and the efforts of several generations of Yugoslav citizens were pooled. All the facilities are strategic part of the European traffic infrastructure, and some of them are of historical and cultural importance ("The Wailing Bridge " in Novi Sad, on which the Fascists killed several thousand Jews in the Second World War).

TRAFFIC

The road and railway networks, especially road and rail bridges, most of which were destroyed or damaged beyond repair, suffered extensive destruction. The targets of attacks were such communications as:

1. BRIDGES (DESTROYED AND DAMAGED):

1. The road bridge Varadin Bridge over the Danube, Novi Sad (1.4.1999);

2. The railway bridge over the river Toplica, railway line Nis-Prokuplje-Pristina, at the v. Podina, municipality of Zitoradja

(1-14.4.1999);

3. The road bridge "Sloboda" (Freedom) over the Danube, Novi Sad (3.4.1999);

4. The road bridge "Mladost" (Youth) over the Danube, connecting Backa Palanka with Ilok (3.4.1999);

5. The road bridge over the Vrbicka river near Jezgrovic, on the road Ribarice-Kosovka Mitrovica (4.4.1999);

6. The railway bridge near the village of Rudnica in the vicinity of Raska, on the Kraljevo - Kosovo Polje railway line (4.4.1999);

7. The road bridge "Lucice" over the Ibar river, Biljanovac municipality (4-13.4.1999);

8. The railway bridge on the river Ibar, v. Tuslici, municipality Rudnici (4.4.1999);

9. The road/railway bridge "Zezeljov" on the Danube river, Novi Sad (5-26.4.1999);

10. The "Lozno" railway bridge near Usce (5.4.1999);

11. The new railway/road bridge over the Danube connecting Bogojevo and Erdut (5.4.1999);

12. The road bridge along the Magura Belacevac road, 15 kilometres from Pristina (5.4.1999);

13. The bridge along the Nis-Pristina primary road, near Kursumlija (5.4.1999);

14. The road bridge on the road leading to Brvenik, near Usce (5.4.1999);

15. The road bridge near Zubin Potok, on the Kosovska Mitrovica - Ribarice road (5.4.1999);

16. The Grdelica gorge railway bridge, on the river Juzna Morava (on 12.4.1999);

17. "Sarajevo" Grdelica gorge road bridge, on the river Juzna Morava (on 12.4.-14.5.1999);

18. The old bridge on the river Rasina near the town of Krusevac (12-13.4.1999);

19. The new bridge on the river Rasina near the town of Krusevac (12-13.4.1999);

20. The Krusevac-Pojate bridge on the river Zapadna Morava, at the village of Jasika (on 13.4.1999);

21. The road bridge over the Kosanica river near Kursumlija (13.4.1999);

22. The road bridge on the Prokuplje-Pristina road, v. Pepeljovac, municipality Kursumlija (14.4.1999);

23. The bridge over the regional Kursumlija - Prokuplje road (14.4.1999);

24. The road bridge on the river Toplica, on the Nis-Pristina road near the town of Kursumlija (14,19.4. & 11.5.1999);

25. The railway bridge on the river Lim, between Priboj and Prijepolje, near hydroelectric power station Bistrica (on 15.4.1999);

26. The bridge on the river Ibar, at the village of Brvenik, linking Korlace and Raska (15.04.1999.);

27. The road bridge on the r. Danube, between Smederevo and Kovin (16.4.1999);

28. The railway bridge on the river Kosanica, v. Rudari, municipality Kursumlija, railway line Prokuplje - Pristina (18.04.1999.);

29. The road bridge on the river Kosanica, at the village of Selo Visoko (18.04.1999.);

30. The road bridge "Raskrsnica" near Donja Bistrica, on the route Priboj-Prijepolje-Nova Varos (20.4.1999);

31. The road bridge over the Danube along the Beograd-Novi Sad road, near Beska, Indjija municipality (21.4.1999);

32. The railway bridge on the river Sava near Ostruznica (21, 23.4.1999);

33. The railway bridge on the Kraljevo - Raska railway line, near Kraljevo (23.4.1999);

34. The road bridge on the river Lab, primary road Kosovska Mitrovica - Pristina, v. Babin Most (27.4.1999.);

35. The bridge over the railway track on the regional road Biljanovac - Mt. Kopaonik (29.4.1999);

36. The road bridge "Uzicki" on the river Uvac, municipality Kokin Brod, primary road Uzice - Nova Varos (30.4.1999.)

37. The road bridge near the village of Visoka, municipality Kursumlija (30.4.1999);

38. The road bridge on the river Zapadna Morava, at the town of Trstenik, regional road Trstenik - Velika Drenova (30.4.1999.);

39. Overpass at the village of Visoka, municipality Kursumlija (30.4.1999);

40. The railway bridge on the river Ibar, in the village Bojiste (30.04.1999.)

41. The road bridge on the river Lim, at the village of Kucin, on the road Prijepolje-Nova Varos (1.5.1999);

42. The bridge on the regional road Krusevac-Razanj, near the village of Djunis (1.5.1999);

43. The railway bridge near the village of Medari (1.5.1999);

44. The railway bridge at the village of Rudare (1.5.1999);

45. The road bridge on the river Bistrica, regional road Nova Varos -Priboj, municipality Nova Varos (3.5.1999);

46. The railway bridge near the township of Vatin, on the railway line Belgrade - Temisvar (7.5.1999);

47. The railway bridge on the river Lopatnica, v. Bogutovac, municipality Kraljevo (8.5.1999);

48. The road bridge on the river Nisava, town of Nis (8.5.1999);

49. The road bridge on the highway Belgrade - Nis, near Mijatovac (8.- 14.5.1999);

50. The road bridge near Vladicin Han, on the river Juzna Morava (11.5.1999);

51. The bridge over the river Vrapcevska Reka near the village of Ribarice, from the direction of Kosovska Mitrovica (12.5.1999);

52. The road bridge on the local road Gornje Nerodimlje-Jezerce, municipality Urosevac (12.5.1999);

53. The new road bridge in Biljanovac, v. Zizovci (12.5.1999);

54. The old road bridge on the water channel in Vrbas, on the Vrbas-Srbobran & Vrbas-Feketic road (13.5.1999);

55. The road bridge on the Belgrade - Nis highway, on the river Nisava, near v. Popovac (13.5.1999);

56. The road bridge over the river Lugomir, on the Belgrade - Nis highway, near Jagodina (14.5.1999);

57. The road bridge on the Konjsko-Toplicane road over the Sitnica river, municipality Lipljan (14.5.1999);

58. The road bridge on the local Pec - Kosovska Mitrovica road over the Istocka river, near Djurakovac (17.5.1999);

59. The road bridge over the river Brvenica, in Brvenik, on the regional road Kraljevo - Raska (17.5.1999),

60. The road bridge on the river Begej, near the township of Banatski Dvor - municipality Zitiste (20.5.1999);

61. The road bridge on the river Jasenica, on the Beograd - Nis highway near the township Orasja, municipality Velika Plana (21-25.5.1999);

62. The road bridge "Cekavacki" on the river Jablanica, near Lebane, on the regional road Leskovac - Pristina (27.5.1999);

63. The road bridge on the Belgrade-Skopje highway, at the village Popovac, municipality Nis (29.5.1999);

64. The railway bridge on the railway line Nis-Sofia, near the town of Bela Palanka (29.5.1999);

65. The road bridge on the river Velika Morava, in the town of

Varvarin (30.5.1999);

66. The railway bridge on the river Nisava, on the railway line between Bela Palanka - Pirot (31.5.1999);

2. RAILWAYS LINES AND RAILWAY STATIONS:

1. The Kraljevo - Kosovo Polje rail, near Ibarska Slatina;

2. The Belgrade - Bar rail, due to the destruction of the railway track near the village of Strbce and destruction of the bridge on the river Lim, between Priboj and Prijepolje (3.4.1999.);

3. The railway line and tunnel Prokuplje-Kosovo Polje, near Merdare, municipality Kursumlija (11.4.1999);

4. The Belgrade - Thessaloniki rail, due to the destruction of the bridge in the Grdelica gorge (12.4.1999);

5. Railway track and overpass (Josinacka Banja) near the town of Biljanovac (15.4.1999.);

6. Railway track on the Kosovska Mitrovica-Leposavic-Raska line, due to damages to the railway bridge at the village of Biljanovac (15.4.1999);

7. The Kursumlija - Prokuplje rail, near Pepeljevac village;

8. The Kraljevo - Kosovo Polje rail, near Ibarska Slatina;

9. The Nis - Pristina rail, near Kursumlija;

10. "Sarpelj" tunnel, near Jerinje village, 15 km north of Leposavic towards Raska, was destroyed;

11. Railway track Kursumlija - Podujevo, due to damages on the railway bridge at Kursumlija;

12. Railway track Belgrade - Bucaresht, due to the destruction of the bridge near Vatin (7.05.1999);

13. Railway track Kraljevo - Kragujevac, due to damages to the section of the track near the village of Vitanovac;

14. Railway track Cacak - Kraljevo, near Kraljevo (17.5.1999.)

15. Railway track Uzice - Priboj;

16. Railway track Bogojevo - Vukovar;

17. Railway track Leskovac - Predejane;

18. Railway track Nis-Sofia, due to the destruction of the railway bridge near the town of Bela Palanka (29.5.1999);

• • •

19. The Railway station in the township Lukicevo, near Zrenjanin (25.5.1999);

20. Railway station in Kraljevo - Bogutovac;

21. Railway station in Kosovo Polje;

22. Railway station in the town of Biljanovac;

23. The central city railway station in Sabac (24.5.1999);

3. ROADS AND TRANSPORTERS:

1. Traffic suspended on the Kosovska Mitrovica-Ribarici section of the Adriatic highway due to the destruction of the bridge over the Vrbicka river (4.4.1999.);

2. Traffic has been suspended on the Krusevac-Pojate road due to the destruction of the bridge on the Zapadna Morava, in the village of Jasika (13.4.1999.);

3. Primary road Prizren - Djakovica near the v. Mala Krupa, during the attack on the column of Albanian refugees returning to their homes (14.4.1999.);

4. Traffic has been suspended on the Nis-Pristina road, due to the fact that the bridge on the river Toplica, near the town of Kursumlija, has sustained heavy damage (14,19.4. & 11.5.1999);

5. Traffic has been suspended on the regional road Priboj - Prijepolje - Nova Varos, due to damages inflicted on the bridge "Raskrsnica" near Donja Bistrica (20.4.1999);

6. Kraljevo-Raska primary road near v. Bogutovac, municipality Kraljevo (24.4.1999.);

7. The Belgrade - Nis highway due to the destruction of the bridge near Mijatovac (8.- 14.5.1999);

8. Ibarska primary road, due to damages to the bridge on the Ibar river, Biljanovac municipality, destruction of the road between Pozega and Cacak and destruction of the road between Lipovica-Barajevo (4.4.-28.5.1999);

9. Belgrade-Zagreb highway, near Stari Banovci;

...

10. "Jedinstvo" bus station in Vranje sustained extensive damage;

11. "Kosmet Prevoz" transporter in Gnjilane - hangar full of new buses has been destroyed (26.3.-19.5.1999);

12. Bus station in Pristina;

13. Road maintenance company "Magistrala" in Pristina;

14. The Nis Central Bus Station;

15. The Pristina Bus Station;

16. The "Jedinstvo" bus station in Vranje (18.5.1999);

4. AIRPORTS (14):

- "Slatina" in Pristina; "Batajnica" and "Surcin" in Belgrade; "Lisicji Jarak" sports and agricultural airfield in Padinska Skela; Nis

airport; "Ponikve" in Uzice; "Golubovac" in Podgorica, "Ladjevci" airport near Kraljevo; agricultural and sports airfield in Sombor; agricultural airfield in v. Grlica, municipality Urosevac; agricultural airfield in the v. Dubinje, municipality Novi Pazar; agricultural airfield in the v. Jug Bunar, municipality Djakovica; sports airfield in the v.Vinarce, municipality Leskovac;

ECONOMIC AND CIVILIAN TARGETS, PUBLIC INSTITUTIONS

The air strikes have so far destroyed or damaged throughout the territory of the Federal Republic of Yugoslavia several thousand industrial and commercial facilities and housing units. In the Leskovac region alone, over 3,500 industrial facilities and housing units were either destroyed or damaged, while in the northern Serbian province of Vojvodina more than 3,650 housing units as well as at least 82 commercial enterprises have been damaged or destroyed.

The devastation of NATO forces was particularly manifested in Pristina, Novi Sad, Aleksinac, Djakovica, Prokuplje, Gracanica, Cuprija, etc. Housing blocks on the outskirts of Belgrade - Kijevo Knezevac, Batajnica, Jakovo, Borca, as well as the area around Pancevo, were under attack.

1. INDUSTRY AND TRADE:

The NATO aggressor's assaults targeted factories and industrial facilities which directly cater for the needs of the population, among which the following are more prominent:

Belgrade:

1 "Galenika" drug factory (12.4.1999.);

2. "Frikom" company (15.5.1999);

3. Industrial complex "Dvadeset Prvi Maj" in Rakovica (24.3.-3.5.1999);

4. Factory "Jugostroj" in Rakovica (24.4.-3.5.1999);

5. "Beogradska pekarska industrija" (bakery) corporation (24.3.-3.5.1999);

6. "Rekord" corporation (24.3.-3.5.1999);

7. "DMB" company (24.3.-3.5.1999);

8. "Minel" company (24.3.-3.5.1999);

9. Machine building plant "Industrija Motora Rakovica" in Rakovica (24.4.-3.5.1999);

10. Factory "Frigostroj" in Rakovica (24.4.-3.5.1999);

11. Construction company "Rakovica" (24.3.-3.5.1999);

12. "Udarnik promet" 24.3.-3.5.1999);

13. Holding company "Agropromet" - Krusevac, branch in Belgrade (27.4.1999);

14. Juice factory "Dunav grad" (29.4.1999);

15. "Jugoimport SDPR" (27.5.1999);

Pancevo:

16. "Lola Utva" agricultural aircraft factory (24-29.5.1999);

Smederevo:

17. Transport company Beograd, branch in Smederevo (29.4.1999)

18. "Sartid 1913" steel concern (15.5.1999);

19. Main office building "Zmaj" company (22.5.1999);

Novi Sad:

20. "Ciklonizacija" (28.3.1999);

21. "Tehnogas" (28.3.1999);

22. "Novograp" (28.3.1999);

23. "Gumins" (28.3.1999);

24. "Albus" (28.3.1999);

25. "Petar Drapsin" (28.3.1999);

26. Brewer Apatin, branch in Novi Sad (28.3.1999);

27. "Prevodnica" firm (28.3.1999);

28. "Niva" company (28.3.1999);

29. "Motins" (7.4.1999);

30. "Izolacija" (7.4.1999);

31. "Novokabel" (7.4.1999);

32. Trade company "Bazar" (7.4.1999);

33. "Zvezda" company (20-21.4.1999);

34. "Jugosped" company (20-21.4.1999);

35. "Stampa komerc" (20-21.4.1999);

Sremska Mitrovica:

36. "Dijana" shoe factory;

Kula:

37. "Istra" fittings factory (24.3.1999);

Bogojevo:

38. The port of Bogojevo;

Sabac:

39. Joint company "Mikromotor" (10.5.1999);

40. Storage house of "Agrocop" (22.5.1999);

Leskovac:

41. "Zdravlje" pharmaceutical plant (25.3.1999);

Aleksinac:

42. "Agrokolonijal" firm (5.4.1999);

43. "Empa" company (5.4.1999);

Cacak:

44. "Sloboda" home electrical appliances factory (26.3.-13.4.1999);

45. Thermo-technical appliances plant "Cer" (1-17.5.1999);

46. Technical and repair factory (1-15.5.1999);

47. "Hidrogradnja" company (1-10.5.1999);

48. Clothing factory "1. oktobar" (11.5.1999);

Nis:

49. "Din" tobacco factory (5.4.-12.5.1999);

50. "Elektronska industrija" factory;

51. "Jastrebac" machine industry;

52. "Masinska industrija" machine plant;

53. Facilities of the "Beograd" rail company in Nis;

54. Construction material depot "Ogrev Invest";

55. General merchandise depot "Kopaonik" (19.4.1999);

56. Production line of the tobacco factory "Nis" (5.4.-12.5.1999);

57. "Elektrotehna" warehouse;

58. Food storage facility "Fidelinka";

59. Facilities of the machine industry in Nis (24.4.1999);

60. Office building of the company "So Produkt" (24.4.1999);

61. "Proplanak" (24.4.1999);

62. "Elektro mang" company (24.4.1999);

63. "Elektro mehanika" company (24.4.1999);

64. "Frank komerc" firm (24.4.1999);

65. "Nis auto" (25.4.1999);

66. Holding company "Nana" (25.4.1999);

67. Holding company "Uzor" (25.4.1999);

68. "Birostroj" (25.4.1999);

69. "Agropromet" (25.4.1999);

70. Facilities of the pharmaceutical company "Velafarm";

71. "Feroks" company (12.5.1999);

72. "Nis elektro" (12.5.1999);

Kragujevac:

73. "Zastava" car factory, raised to the ground (9-12.4.1999);

Krusevac:

74. "14 Oktobar" machine factory (12 & 15.4.1999);

75. "Trayal" tire factory (14.5.1999);

Kursumlija:

76. Production line of the metal factory "Metalac" (20.4.1999);

Valjevo:

77. "Krusik" holding corporation (14.4.-11.5.1999);

Pozega:

78. "Prvi partizan - Lola Gama" factory (18.4.1999);

Jagodina:

79. "Juhor" meat processing plant (15.5.1999);

Vranje:

80. "Div" cigarette factory (2 & 5.4.1999);

81. "Nova Jugoslavija" printers (5.4.1999);

82. Fumiture factor "Simpo";

83. Textile industry "Jumko";

Raska:

84. Wood-processing complex "27. November";

Novi Pazar:

85. "Polet" company (24.4.1999);

86. Holding company "Jugotrans" (24.4.1999);

87. Holding company "Vojin Pavlovic" (24.4.1999);

Kosijeric:

88. Public enterprise "Srbija Sume" (12.5.1999);

Lucani:

89. "Milan Blagojevic" chemical plant (5.4.-25.4.1999);

Klina:

90. "Volujak" mine (19.4.1999);

Pristina:

91. Plastics factory "Plastika" (25.3.-14.4.1999);

92. Cotton yarn factory;

93. Shock-absorber factory;

94. Surface coal mine "Belacevac" (11.4.-4.5.1999);

95. "Magistrala" company (12.4.1999);

96. Strip mine "Dobro Selo" in Obilic (4.5.1999);

Pec:

97. Facilities of the Pec Brewery (21.5.1999);

98. Facilities of the automobile spare parts plant "Zastava-Ramiz Sadiku" (21.5. & 2.6.1999);

99. Construction company "Ramiz Sadiku" (6.4.1999);

100. Facilities of the wood processing plant (21.5.1999);

101. Vehicle park of the transport company "Sloga prevoz" (21.5.1999);

Prizren:

102. Cement plant "Betonjerka" (6.4.1999);

103. Private firm "Limit-Duga" (8.4.1999);

104. "Sar - proizvodi" company (2.5.1999);

105. Kosovo vino" wine factory (6-12.5.1999);

106. "Famina - Trepca" state enterprise (13.5.1999);

107. "Printeks" company (13.5.1999);

Urosevac:

108. Tubes factory (28.3.- 24.5.1999);

109. "Silkapora" factory (15.5.1999);

110. "Metohija vino" wine factory (19.5.1999);

Gnjilane:

111. "Binacka Morava" hydro construction company (10.4.-2.5.1999);

112. Cigarette factory (10.4.2.5.1999);

113. Battery factory (10.4.-2.5.1999);

Glogovac:

114. Plant Feronikl (29-30.04.1999);

Lipljan:

115. Plant Radioton (6.05.1999.);

Lebane:

116. "Jedinstvo company" (14.4.1999);

117. "Vocarstvo" unit (14.4.1999);

Djakovica:

118. Over 250 commercial and crafts shops, predominately privately owned, in central Djakovica were destroyed (24.3.-3.6.1999);

Vucitrn:

119. Factory of construction materials "Miloje Zakic" (28-29.5.1999);

Bujanovac:

120. "Integral" brick plant (13.5.1999);

Podujevo:

121. "Ciglana" brick plant (14.5.1999);

2. REFINERIES AND WAREHOUSES storing liquid raw materials and chemicals intended for the petro-chemical and chemical industries, were hit in Pancevo, Novi Sad, Sombor and elsewhere, causing large contamination of soil and air:

1. Fuel storage in Lipovica, which caused a great fire in the Lipovica forest (26.3.1999);

2. "Beopetrol" storage in Belgrade (4.4.1999);

3. "Beopetrol" storage in Bogutovac (4.4.-25.5.1999);

4. "Jugopetrol" installations in Smederevo (4.4.-31.5.1999);

5. Fuel storage of the boiler plant in Novi Beograd (4.4.1999);

6. Oil Refinery in Pancevo - totally demolished (4-7.6.1999);

7. Thermo electric power station/boiler plant in Novi Sad (5.4.1999);

8. Oil Refinery in Novi Sad (5.4.-07.6.1999);

9. Fuel storage "Naftagas promet" which is located 10 km from Sombor (5.4. - 20.5.1999);

10. Naftagas warehouse between Conoplje and Kljaicevo - Sombor (6.4.-23.5.1999);

11. "Jugopetrol" storage in Sombor (7.4.-24.5.1999);

12. "Beopetrol" fuel storage in Pristina (7.4.1999);

13. "Jugopetrol" storage facilities in Nis (11.5.1999);

14. Jugopetrol warehouse in Pristina (12.4.1999);

15. Jugopetrol petrol station in Pristina (13.4.1999);

17. Fuel depot in Gruza, near Kragujevac;

16. Petrochemical industry "DP HIP PETROHEMIJA" in Pancevo - totally demolished (14-15.4.1999);

17. Fertilizer plant "DP HIP AZOTARA" in Pancevo - totally destroyed (14-15.4.1999);

18. Chemical plant "Prva Iskra" in Baric - destruction of the production line (19.4 & 10.5.1999);

19. "Jugopetrol" storage facilities in Bor (15.-27.5.1999);

20. "Jugopetrol" pump station and storage facilities near Belgrade (16.5.1999);

21. "Jugopetrol" storage facilities in the township of Godominsko polje, municipality Smederevo (17.-22.5.1999);

22. "Jugopetrol" storage facilities in the Belgrade suburb Cukarica (18. & 20.5.1999.)

3. AGRICULTURE:

Several thousand hectares of fertile land, many rivers, lakes and underground waters have been polluted due to the spillage of petrochemical substances, oil spills and slicks which will, certainly, have long lasting effects on the health of the entire population of the FR of Yugoslavia. In forest fires caused by NATO cruise missiles and bombs more than several hundred hectares of forests have been burned down.

1. Orchard institute in Novi Sad (6.4.1999);

2. Agricultural and industrial complex "Proges" in Prizren (8.4.1999);

3. Chicken farm "Juko" in Djakovica (12.4.1999);

4. Agricultural and food-processing plant and a cow-breeding farm with 220 milk cows "Pester", in Sjenica, has been destroyed (6-8.4.1999);

5. "Sumsko gazdinstvo" forest farm in Suva Reka (19.4.1999);

6. "Titel" agricultural complex in Titel (20.4.1999);

7. Celarevo farm in Backi Petrovac (21.4.1999);

8. "Podunavlje" agricultural and industrial complex in Backi Petrovac (21.4.1999);

9. Agricultural and industrial complex "Becej" in Nis (25.4.1999);

10. PIK "Mladost" in Gnjilane (26.3. & 30.4.1999);

11. Agricultural complex "Petefi" in Novi Sad (28.4.1999);

12. Agricultural complex "Agrounija" in Indjija (1.5.1999);

13. Agricultural complex "7. juli" in Belgrade (2.5.1999);

14. Agricultural complex in Djakovica (4.5.1999);

15. Chiken factory in Gnjilane (9.5.1999);

16. Agricultural complex in Subotica (10.5.1999);

17. PIK "Kopaonik" in Kursumlija;

18. Agricultural Complex "Malizgan" in Dolac;

19. Agricultural Complex "Djuro Strugar" in Kula;

20. Agricultural Compex in the village of Svetlje housing refugees (11.5.1999);

21. Agricultural complex PKB Corporation in Belgrade (15.5.1999);

22. Pig breading farm in the v. Ponosevac (15.5.1999);

23. Agricultural Complex "Djuro Strugar" in Kula (20.5.-3.6.1999);

24. Warehouses of the agricultural complex "Agrocoop" in Sabac (22.5.1999);

25. Agricultural farm "Dobricevo" near Cuprija (25. & 27.5.1999);

26. Farm of the agricultural complex "Dobricevo" in Cuprija (26.5.1999);

27. Agricultural complex "Dubrava" in Pristina (30.5.1999);

28. Agricultural farm "Stocarstvo" in Prizren (2.6.1999);

29. Forestry Complex "Juzni Kucaj" in Despotovac (3.6.1999);

30. Pig fam "Ekohrana" in Boljevac (8.6.1999);

4. HOSPITALS AND HEALTH CARE CENTRES:

NATO aviation also targeted many hospitals and health-care institutions, which have been partially damaged or totally destroyed, including:

- Neuropsychiatric Ward "Dr. Laza Lazarevic", Institute for urology and nephrologhy and Central Pharmacy of the Emergency Centre in Belgrade (3.4. & 8.5.1999);

- "Sveti Sava" hospital in Belgrade (7.4.1999);

- Army Medical Academy and Orthopaedic Clinic in Banjica, Belgrade (4.4. & 13.4.1999);

- Hospital "Dragisa Misovic", especially the Neuropsychiatric Ward which has been totally demolished, in Belgrade (19.5.1999);

- Medical Centre for Lung Diseases and Tuberculosis in Belgrade (28.4.1999);

- Gynaecological Hospital and Maternity Ward of the Clinical Centre in Belgrade (21.4.1999);

- City Hospital "Zvezdara" in Belgrade (5.4. & 30.4.1999);

- Labour Health Care Centre in Rakovica (15.4.1999);

- Hospital and Medical Centre in the territory in Leskovac (25.3.1999);

- Gerontological Centre in Leskovac (25.3.1999);

- Hospital and Poly-clinic in Nis (27.3.1999);

- Medical station of the Machine Industry, Nis (24.4.1999);

- General Hospital in Djakovica;

- City Hospital in Novi Sad (1.4.1999);

- Medical station - Klisa, Novi Sad (7.4.1999);

- Medical Centre and Ambulance Centre in Aleksinac (5.4.1999);

- Medical Centre in Kraljevo;

- Dispensary on Mount Zlatibor;

- Outpatient clinic and Medical station, Medjurecje - Ivanjica (12.4.1999);

- City hospital in Valjevo (21.4.1999);

- Dispensary "Krusik" in Valjevo;

- Hospital for treatment of dystrophia in Novi Pazar;

- Health Care Centre in Kursumlija;

- City hospital in Pancevo including the Maternity Ward (30.04.1999.);

- Neuropsychiatric Ward "Dr. Slavoljub Bakalovic" in Vrsac (30.04.1999.);

- City hospital in Nis (7.05.1999);

- Medical Care Centre in Vladicin Han (11.5.1999);

- Sanatorium for treatment of lung diseases, Surdulica (31.5.1999);

- Medical station in Kula (25.3.1999);

- Dentist station in Pristina (29.3.1999);

- Outpatient clinic in Prizren (19.4.1999);

- Outpatient clinic in Suva Reka (19.4.1999);

- Medical station, Druzetic, Koceljeva (23.4.1999);

5. SCHOOLS (MORE THAN 400 FACILITIES)

Over 300 schools, faculties and facilities for students and children were damaged or destroyed (more than 20 faculties, 6 collages, 40 secondary, 300 elementary schools, 6 student dormitories, as well as more than 50 pre-school facilities), among others:

- Elementary schools "16. oktobar" and "Vladimir Rolovic" in Belgrade;

- Day-care centre in settlement Petlovo Brdo in Belgrade;

- Elementary school and Engineering secondary school centre in Rakovica;

- Two secondary schools in the territory of Nis;

- Faculty for construction and architecture in Nis;

- Faculty for machine-technical studies in Nis;

- Faculty for electro-technical studies in Nis;

- Faculties of Law and Economics and elementary school "Radoje Domanovic" in Nis;

- Elementary schools "Toza Markovic", "Djordje Natosevic", "Veljko Vlahovic", "Sangaj" and "Djuro Danicic" and a day-care centre "Duga" in Novi Sad and creches in Visarionova Street and in the neighbourhood of Sangaj; Traffic School Centre, Faculty of Philosophy;

- Four elementary schools and a Medical high school in the territory of Leskovac;

- Elementary school in Lucane, as well as a larger number of education facilities in the territory of Kosovo and Metohija;

- Elementary schools in Kraljevo and the villages of Cvetka,

Aketa and Ladjevci;

- Sombor: elementary schools "Ivo Lola Ribar", "A. Mrazovic", "Ň. Vukicevic" and "Nikola Tesla" in Kljajicevo;

- School centre in Kula;

- Agricultural school in Valjevo;

- Elementary school "Svetozar Markovic - Toza" in Novi Sad (6.05.1999);

- Secondary music school "Stanislav Binicki" in Belgrade (7.5.1999);

- Building of the Faculty of arts in Belgrade (7.5.1999);

- Elementary school in the village of Nabrdje, near Pec (11.5.1999);

- Elementary school "Laza Lazarevic" and "Kosta Abrasevic" in Sabac (11. & 18.5.1999.);

- Vladicin Han: elementary school "Branko Radicevic", high school "Jovan Skerlija" and two kindergartens (11.5.1999.);

- Elementary school in the township of Leposavic (11.5.1999);

- Elementary school "Miladin Popovic" in Pec (21.5.1999);

- Elementary school "Marija Bursac" in Belgrade (31.5.1999);

6. PUBLIC AND HOUSING FACILITIES

- The residence of the President of the FR of Yugoslavia in Belgrade, sustained heavy damages (22.4.1999);

- Building of the Federal ministry of foreign affairs in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the Federal ministry of defence in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the Federal ministry of interior affairs in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the Govemment of the Republic of Serbia in central Belgrade (30.04. & 7.05.1999);

- Building of the administrative and judiciary authority of the Republic of Serbia in central Belgrade (7.4.1999);

- Building of the Ministry of internal affairs of the Republic of Serbia in Belgrade (30.4. & 7.5.1999);

- Pristina: damaged or destroyed, private and public housing units, commercial premises and office buildings, administrative buildings of municipal, provincial and republican authorities in downtown Pristina (29.3.1999);

- Damage to the building of the Institute for Security of the

Ministry of the Interior in Banjica (3.4.1999);

- Severe damage to the TV RTS studio in Pristina;

- Heavy damage to Hydro-Meteorological Station (Bukulja, near Arandjelovac);

- Aleksinac: damaged or destroyed, private and public, housing units, commercial premises and office buildings, administrative buildings of municipal and republican authorities in downtown Aleksinac (5.4.1999);

- Destruction of the Post Office in Pristina (7.4.1999);

- Destruction of the Refugee centre in Pristina (7.4.1999);

- "Tomik" ski resort on Mount Zlatibor (8.4.1999);

- "Divcibare" mountain resort (11.4.1999);

- "Baciste" Hotel on Mount Kopaonik (12.4.1999);

- Meteorological Station on Mount Kopaonik damaged (13.4.1999);

- Four libraries in Rakovica sustained heavy damage: "Radoje Dakic", "Isidora Sekulic", "Milos Crnjanski" and "Dusan Matic";

- Refugee camp "7 juli" in Paracin has sustained heavy damage;

- Office building of the Provincial Executive Council of Vojvodina, Novi Sad (18.04.1999.);

- Hotel "Mineral" in Bogutovacka Banja sustained heavy damages (19.4.1999);

- Office building of the power distribution board "Elektrodistribucija" in Kursumlija (20.4.1999);

- Hotel "Putnik" on Mt. Kopaonik;

- Business centre "Usce" in Belgrade (21-27.4.1999);

- Refugee camp "Majino naselje" in Djakovica (21.4.1999);

- Radio Television of Serbia office building in Belgrade (23.4.1999);

- Youth and children centre in Belgrade (23.4.1999);

- Youth theatre "Dusko Radovic" in Belgrade (23.4.1999);

- Post Office in Nis (23.4.1999);

- Radio Television of Serbia office building in Novi Sad has been destroyed (4-30.5.1999);

- Hotel "Jugoslavija" has sustained heavy damages (7.5.1999);

- Central Post Office in Uzica (8.5.1999);

- Post Office in Kragujevac (9.5.1999);

- Vladicin Han: over 50% of housing facilities and state buildings have been destroyed or damaged (office buildings of the Republican and Municipal authorities, sport center, supermarkets, department stores, etc) /11.5.1999./;

- Facilities of the Radio Television Novi Sad in Sremska Kamenica (13.5.1999);

- Post office in the township of Ponikve (14.5.1999);

- Hotel "Park" in Pec (19.5.1999);

- Meteorological station "Palic" near Subotica (20-30.5.1999);

- Buildings of the Municipal and Republican authorities in Sabac (22.5.1999);

- Building of the municipal authority and Hotel "Plaza" in the town of Varvarin (30.5.1999);

- Sport hall in Pec has been totally demolished (2.6.1999);

7. INFRASTRUCTURE:

- Destruction of power supply transmitters in Belgrade suburbs of Resnik, Zemun Polje, Batajnica, Lestane (26.3.-2.6.1999);

- Damage to water supply system in Zemun (5.4.1999);

- Damage to a power supply transmitter in Bogutovac (10.4.1999);

- Telephone lines cut off in Bogutovac (10.4.1999);

- Damage to a power station in Pristina (12.4.1999);

- Damage to the city power plant in the town of Krusevac (12-13.4.1999);

- Damage to Bistrica hydroelectric power station in Polinje (13.4.1999);

- Damages to the power station 220-110 Beograd 3 and power station 110-35 Beograd 9 (23.4.1999);

- Damage to facilities "Drmno", power station Obrenovac, Bajina Basta, Nis 2 and Novi Sad 3 (2.5.1999);

- Damage to hydroelectric power station "Nikola Tesla" in the Belgrade suburb Obrenovac (3.-22.5.1999);

- Damage to power stations Obrenovac, Beograd 8 and Beograd 3 (7.5.1999);

- Damage to distribution facilities "Drmno", poser stations Beograd 8, Nis 2, Bajina Basta, distribution facilities and power station "Kostolac A", as well as distribution facilities and power station of the thermal power plant "Kolubara A" (22.5.1999);

- Damage to the EPS facility in Bajina Basta (22.5.1999);

- Damage to the power station in the mine Bor, in Bor

(22.5.1999);

- Damage to the power plant in the Belgrade suburb Obrenovac (3.-23.5.1999);

- Damage to distribution facilities "Drmno", power stations Nis 2 and Novi Sad 3 (23.5.1999);

- Destruction of the electrical transformer station in Smederevo (15.5.1999);

- Destruction of the electrical transformation station in Bor (15.5.1999);

- Damage to the thermo power plant "Kolubara" in the township of Veliki Crljeni (22.5.1999);

- Damage to the power plant Rimski Sancevi in Novi Sad (23.5.1999);

- Damage to the power grid system in Nis (23.5.1999);

- Damage to the water supply system and long-distance power line in Sremska Mitrovica (24.5.1999);

- Damage to the long-distance power line /Boljevacka suma/ near Obrenovac (25.5.1999);

- Destruction of the long-distance power line near Djakovica (25.5.1999);

- Destruction of the long-distance power line near Backi Petrovac (25.5.1999);

- Destruction of the power grid system in Lestane, suburb of Belgrade (23.5.-2.6.1999);

- Damage to the power station in Belgrade (27.5.1999);

- Damage to the postal transmitter station "Telecom", near Uzice (27.5.1999);

- Severe damages to the water processing plant in Sombor (30.05.1999);

TELECOMMUNICATIONS

TV TRANSMITTERS (43):

1. Jastrebac - Prokuplje (25.3.-26.5.1999;

2. Gucevo - Loznica (25-27.4.1999);

3. Cot - Fruska Gora (5-11.4.1999);

4. Grmija - Pristina (6.4.-10.5.1999);

5. Bogutovac - Pristina (29.4.1999);

6. TV transmitter on Mt Goles - Pristina (9.4.-13.5.1999);

7. Mokra Gora - Kosovska Mitrovica (17/18.4.1999);

8. Kutlovac - Stari Trg (4.4.-16.5.1999);

9. "Cigota" - Uzice (25.3.1999);

10. "Tomik" - Uzice (25.3.-15.4.1999);

11. Transmitter on Crni Vrh - Stara Planina (26.5.-3.6.1999);

12. Satellite station "Yugoslavia" - Prilike (13-30.4.1999);

13. TV masts and transmitters - Novi Sad (21.4.-11.5.1999);

14. TV transmitter on Mt Ovcara - Cacak (15.4.-11.5.1999);

15. TV transmitter in Kijevo - Belgrade (23-29.4.1999);

16. TV transmitter on Mt Cer (16.4.-8.5.1999);

17. Relay on Mt Jagodnji - Krupanj (15.4.1999);

18. TV transmitter "Iriski Venac" - Fruska Gora (21.4.-11.5.1999);

19. TV relay on Mt. Bukulja (25.3.1999);

20. Transmitter in Gazimestan - Pristina (13.4.1999);

21. RTV transmitter in Krnjaca - Belgrade (23-29.4.1999);

22. RTV transmitter on Mt. Gobelj on Mt. Kopaonik (3.6.1999);

23. RTV transmitter on top of the business centre "Usce" used by RTV Kosava, RTV Pink, SOS channel, TV BK and Radio S - Belgrade (21.&27.4.1999);

24. RTV transmitter and scenic tower on Mt. Avala (30.04.1999);

25. RTV transmitters (two) "Vrsacki breg" - Vrsac (30.04. - 11.5.1999);

26. RTV transmitter "Crveno selo" - Subotica (10.5.1999);

27. RTV transmitter in Raska (19.5.1999);

28. RTV transmitter near Srbobran (20.5. & 3.6.1999);

29. Transmitter "Godominsko polje" of the Radio Smederevo (21.5.1999);

30. RTV transmitter "Prevovac" near Kursumlija (23.5.1999);

31. RTV transmitter and postal transmitter "Zabucje" near Uzice (25.5.1999);

32. Transmission center of Radio Belgrade in the village of Zvecka, near Obrenovac (25-31.5.1999);

33. Radio transmitter of Radio Kragujevac - Kragujevac (29.5.1999);

34. RTV transmitter "Plackovica" near Vranje (29.5.1999);

35. RTV transmitter "Brdo Kozarica" near Dimitrovgrad (29.5.-3.6.1999);

36. RTV transmitter of Radio TV Serbia and RTV transmitter of Radio TV Priboj near the town of Priboj (29.5.1999);

36. RTV transmitters "Vucjamo" and "Brdo Jabuka" near the town of Leposavic (29.5.1999);

37. "Radio Yugoslavia" emission center in Stublina, near Obrenovac (30.5.1999);

38. RTV transmitter "Besna Kobila" near the town of Vranje (31.5.-3.6.1999);

39. RTV transmitter "Branko Brdo" near the town of Zubin Potok (31.5.1999);

40. RTV transmitter "Banjska" near the town of Zvecan (1.6.1999);

41. RTV transmitter "Nemic Brdo" near the town of Ljubovija (2.6.1999);

42. RTV transmitter "Kotelnik" near the town of Kraljevo (2.6.1999);

43. RTV transmitter "Rudnik" near the town of Gornji Milanovac (3.6.1999);

DESTRUCTION OF CULTURAL AND HISTORIC MONUMENTS

AND RELIGIOUS SHRINES

MEDIEVAL MONASTERIES AND RELIGIOUS SHRINES (59):

1. Monastery Rakovica from 16th century, Rakovica (24.3.1999);

2. Monastery Gracanica (14th century) under UNESCO protection, Pristina (30.3.-3.5.1999);

3. Patriarchate of Pec (13th century), Pec (31.3.-1.4.1999);

4. Monastery of St. Nicholas (12th century), Kursumlija (1/2.4.1999);

5. Monastery Vrdnik (16th century), Vrdnik (2/3.4.1999);

6. Vojlovica monastery (15th century) near Pancevo (3-12.4.1999);

7. Monastery Novo Hopovo (16th century), Fruska Gora (4/5.4.1999);

8. Monastery of Holy Mother (12th century) at the estuary of the Kosanica in the Toplica - territory of municipality of Kursumlija (4.4.1999);

9. Monastery Zociste (14th century), Orahovac (4.4.1999);

10. Monastery Nikolje (15th century), Ovcar (4/5.4.1999);

11. Monastery Zica (13th century) in Zica (7/8.4.1999);

12. Monastery Nova Pavlica (14th century) in Brvenik (7/8.4.1999);

13. Monastery Melentija (15th century), Kopaonik (13/14.4.1999);

14. Monastery Sisatovac (16th century), Fruska Gora (17.4.1999);

15. Monastery Staro Hopovo (16th century), Fruska Gora (17.4.1999);

16. Monaster Holly Trinity (16th century), Ovcar (22.4.1999);

17. Monastery Sretenje (16th century), Ovcar (22.4.1999);

18. Monaster Djurdjevi Stupovi (12th century), Novi Pazar (23.4.1999);

19. Monaster Kovilj (17th century), Kovilj (21.4.1999);

20. Monaster Sopocani (13th century), Novi Pazar (24.4.1999);

21. Monaster Ljubostinja (14th century), Trstenik (30.4.1999);

22. Monaster Draganac (19th century), Gnjilane (2.5.1999);

23. Monaster Decane (14th century), v. Istinic (2.5.1999);

...

24. Roman Catholic Church St. Antonio in Djakovica (29.3.1999);

25. Monaster Church of St. Juraj (built in 1714) in Petrovaradin (1.4.1999);

26. Church of Virgin Mary (12th century), Kursumlija (1.4.1999);

27. Vavedenje Church (14th century), Lipljan (1.4.1999);

28. Church of Resurrection of Virgin Mary (15th century), Smederevo (3.4.1999);

29. St. Nicolas Church (16th century), Pec (3.4.1999);

30. Church of St. George (19th century), Smederevo (3/4.4.1999);

31. Church in Jelasnica near Surdulica (4.4.1999);

32. Chapel St. Archangel Gabriel (18th century), Zemun (5.4.1999);

33. Old Orthodox Church St. Stephen (17th century), Sremska Mitrovica (6/7.4.1999);

34. New Orthodox Church St. Stephen (18th century), Sremska Mitrovica (6/7.4.1999);

35. Roman Catholic Church (19th century), Sremska Mitrovica (6/7.4.1999);

1. Severe damage to the roof structure of the Fortress of Petrovaradin (1.4.1999);

2. Destroyed archives housed in one of the Government buildings in Belgrade (3.4.1999);

3. Heavy damage to "Tabacki bridge", four centuries old, in Djakovica (5.4.1999);

4. Substantial damage to the building in Stara Carsija (Old street) in Djakovica (5.4.1999);

5. Monuments destroyed in Bogutovac (8.4.1999);

6. "Kadinjaca" memorial complex (8.4.1999);

7. Memorial complex in Gucevo (Loznica);

8. Memorial complex "Sumarice" in Kragujevac;

9. Vojvodina Museum in Novi Sad;

10. Old Military Barracks in Kragujevac - under the protection of the state (16.4.1999);

11. Memorial complex Crveni Krst in Nis (21.4.1999);

12. Heavy damages to the old section "Stara Carsija" of Pec (22.5.1999);

13. Memorial complex to the heroes of the battle of Kosovo, Gazimestan (24.5.1999);

14. Building of the Ethnographic museum in Belgrade (31.5.1999);

15. Medieval fortress "Markovo Kale" built in the 13 c., in Vranje (1.6.1999);

EUROPE

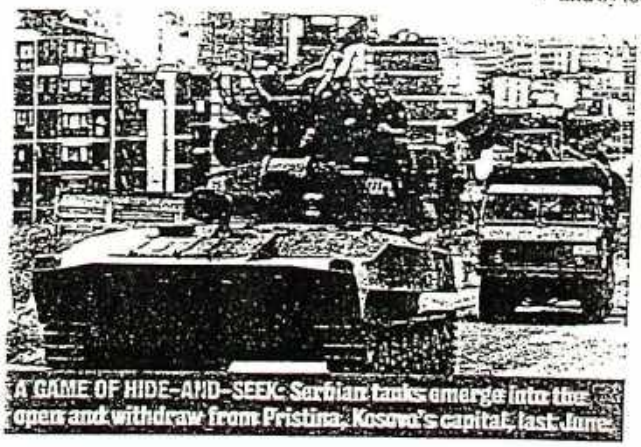
NATO said it won a great victory, but the war did very little damage to Serb forces. By not conceding this, the Pentagon may mislead future presidents about the limits of U.S. power. A NEWSWEEK exclusive. By JOHN BARRY AND EVAN THOMAS

The Kosovo Cover-Up

NEWSWEEK - FEB 2000

IT WAS ACCLAIMED AS THE MOST SUCCESSFUL air campaign ever. "A turning point in the history of warfare," wrote the noted military historian John Keegan, proof positive that "a war can be won by airpower alone." At a press conference last June, after Serbian strongman Slobodan Milosevic agreed to pull his Army from Kosovo at the end of a 78-day aerial bombardment that had not cost the life of a single NATO soldier or airman, Defense Secretary William Cohen declared, "We severely crippled the [Serb] military forces in Kosovo by destroying more than 50 percent of the artillery and one third of the armored vehicles." Displaying colorful charts, Chairman of the Joint Chiefs Gen. Henry Shelton claimed that NATO's air forces had killed "around 120 tanks," "about 220 armored personnel carriers" and "up to 450 artillery and mortar pieces."

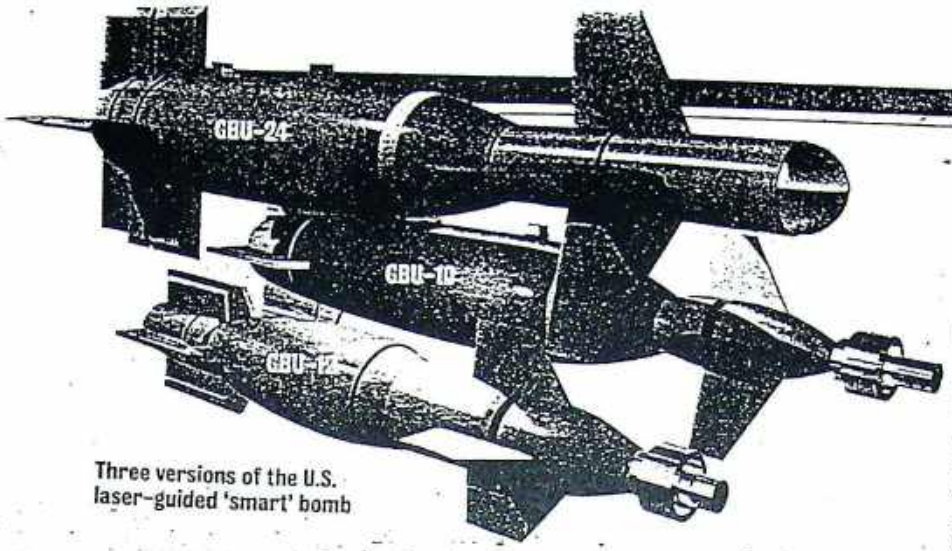
An antiseptic war, fought by pilots flying safely three miles high. It seems almost too good to be true—and it was. In fact—as some critics suspected at the time—the air campaign against the Serb military in Kosovo was largely ineffective. NATO bombs plowed up some fields, blew up hundreds of cars, trucks and decoys, and barely dented Serb artillery and armor. According to a suppressed Air Force report obtained by NEWSWEEK, the number of targets verifiably destroyed was a tiny fraction of those claimed: 14 tanks, not 120; 18 armored personnel carriers, not 220; 20 artillery pieces, not 450. Out of the 744 "confirmed" strikes by NATO pilots during the war, the Air Force investigators, who spent weeks combing Kosovo by helicopter and by foot, found evidence of just 58.

A GAME OF HIDE-AND-SEEK: Serbian tanks emerge into the open and withdraw from Pristina, Kosovo's capital, last June

The damage report has been buried by top military officers and Pentagon officials, who in interviews with NEWSWEEK over the last three weeks were still glossing over or denying its significance. Why the evasions and dissembling, with the disturbing echoes of the inflated "body counts" of the Vietnam War? All during the Balkan war, Gen. Wesley Clark, the top NATO commander, was under pressure from Washington to produce positive bombing results from politicians who were desperate not to commit ground

FROM LEFT: MICHAEL J. S. EDELEY; HANS VONTOBA—GETTY IMAGES

Three versions of the U.S. laser-guided 'smart' bomb

troops to combat. The Air Force protested that tanks are hard to hit from 15,000 feet, but Clark insisted. Now that the war is long over, neither the generals nor their civilian masters are eager to delve into what really happened. Asked how many Serb tanks and other vehicles were destroyed in Kosovo, General Clark will only answer, "Enough."

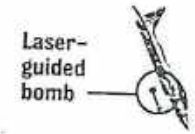
In one sense, history is simply repeating itself. Pilots have been exaggerating their "kills" at least since the Battle of Britain in 1940. But this latest distortion could badly mislead future policymakers. Air power was effective in the Kosovo war not against military targets but against civilian ones. Military planners do not like to talk frankly about terror-bombing civilians ("strategic targeting" is the preferred euphemism), but what got Milosevic's attention was turning out the lights in downtown Belgrade. Making the Serb populace suffer by striking power stations—not "plinking" tanks in the Kosovo countryside—threatened his hold on power. The Serb dictator was not so much defeated as pushed back into his lair—for a time. The surgical strike remains a mirage. Even with the best technology, pilots can destroy mobile targets on the ground only by flying low and slow, exposed to ground fire. But NATO didn't want to see pilots killed or captured.

Instead, the Pentagon essentially declared victory and hushed up any doubts about what the air war exactly had achieved. The story of the cover-up is revealing of the way military bureaucracies can twist the truth—not so much by outright lying, but by "reanalyzing" the problem and winking at inconvenient facts. Caught in the middle was General Clark, who last week relinquished his post in a controversial early retirement.

Combat High Above the Clouds

The Air Force claimed it destroyed hundreds of Serbian tanks, armored personnel carriers and artillery pieces, mostly with laser-guided "smart" bombs dropped from high altitude. But under the conditions that prevailed in Kosovo, the smart bomb was far from a sure kill.

How it works

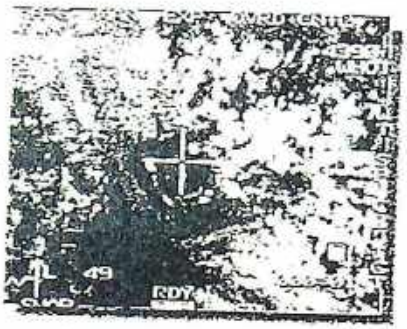

At 15,000 feet: The pilot locks his laser beam onto the target. This works best at lower altitudes and against large, fixed targets, such as bridges, not small, movable targets like tanks.

Laser beam

Target: Dropped from a low enough altitude, a laser-guided bomb can correct its course onto the target

At high altitude, with moisture or dust in the air, a pilot may have trouble seeing a tank, much less getting it in his cross hairs, as seen here

The Problems

1 Laser sighting: Lasers travel in a straight line, while bombs fall in an arc. Dropped from too great a height, the bomb may miss a tank by 20 or 30 feet, sparing it from destruction.

A roadside tank can be hard to spot

2 Decoys: The Serbs became adept at building fakes. Bridges were painted to look more damaged than they were. Sham tanks drew NATO bombs.

A bridge is a bigger, easier target

3 Terrain: Covered with hills, woods and houses, and guarded by air defenses that were never destroyed, Kosovo was a tougher terrain than the Persian Gulf

DECLARING VICTORY: Cohen, Shelton and President Clinton talk to journalists about the NATO ceasefire as the Serbs start to pull their troops out of Kosovo at war's end

Mistrusted by his masters in Washington, Clark will retire from the Army next month with none of the fanfare that greeted other conquering heroes like Dwight Eisenhower after World War II or Norman Schwarzkopf after Desert Storm. To his credit, Clark was dubious about Air Force claims and tried—at least at first—to gain an accurate picture of the bombing in Kosovo. At the end of the war the Serbs' ground commander, Gen. Nobojsa Pavkovic, claimed to have lost only 13 tanks. "Serb disinformation," scoffed Clark. But quietly, Clark's own staff told him the Serb general might be right. "We need to get to the bottom of this," Clark said. So at the end of June, Clark dispatched a team into Kosovo to do an on-the-ground survey. The 30 experts, some from NATO but most from the U.S. Air Force, were known as the Munitions Effectiveness Assessment Team, or MEAT. Later, a few of the officers would refer to themselves as "dead meat."

The bombing, they discovered, was highly accurate against fixed targets, like bunkers and bridges. "But we were spoofed a lot," said one team member. The Serbs protected one bridge from the high-flying NATO bombers by constructing, 300 yards upstream, a fake bridge made of polyethylene sheeting stretched over the river. NATO "destroyed" the phony bridge many times. Artillery pieces were faked out of long black logs stuck on old truck wheels. A two-thirds scale SA-9 antiaircraft missile launcher was fabricated from the metal-lined paper used to make European milk cartons. "It would have looked perfect from three miles up," said a MEAT analyst.

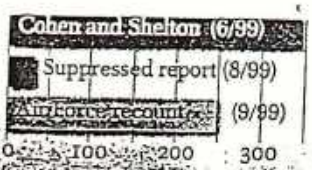
The team found dozens of burnt-out cars, buses and trucks—but very few tanks. When General Clark heard this unwelcome news, he ordered the team out of their helicopters: "Goddammit, drive to each one of those places. Walk the terrain." The team grubbed about in bomb craters, where more than once they were showered with garbage the local villagers were throwing into these impromptu rubbish pits. At the beginning of August, MEAT returned to Air Force headquarters at Ramstein air base in Germany with 2,600 photographs. They briefed Gen. Walter Begert, the Air Force deputy commander in Europe. "What do you mean we didn't hit tanks?" Begert demanded. Clark had the same reaction. "This can't be," he said. "I don't believe it." Clark insisted that the Serbs had hidden their damaged equipment and that the team hadn't looked hard enough. Not so, he was told. A 50-ton tank can't be dragged away without leaving raw gouges in the earth, which the team had not seen.

The Air Force was ordered to prepare a new report. In a month, Brig. Gen. John Corley was able to turn around a survey that pleased Clark. It showed that NATO had successfully struck 93 tanks, close to the 120 claimed by General Shelton at the end of the war, and 153 armored personnel carriers, not far off the 220 touted by Shelton. Corley's team did not do any new field research. Rather, they looked for any support for the pilots' claims. "The methodology is rock solid," said Corley, who strongly denied any attempt to obfuscate. "Smoke and mirrors" is more like it, according to a senior officer at NATO headquarters who examined the data. For more than half of the hits declared by Corley to be "validated kills," there was only one piece of evidence—usually, a blurred cockpit video or a flash detected by a spy satellite. But satellites usually can't discern whether a bomb hits anything when it explodes.

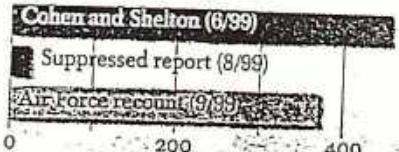
The Corley report was greeted with quiet disbelief outside the Air Force. NATO sources say that Clark's deputy, British Gen. Sir Rupert Smith, and his chief of staff, German Gen. Dieter Stockmann, both privately cautioned Clark not to accept Corley's numbers. The U.S. intelligence community was also doubtful. The CIA puts far more credence in [illegible] November get-

How Effective?

Estimates varied on how many Serbian tanks and armored personnel carriers were destroyed.

There were equally large discrepancies on the number of artillery pieces knocked out.

MAN IN THE MIDDLE. 'This can't be,' Clark said when he saw the low damage figures

together of U.S. and British intelligence experts, which determined that the Yugoslav Army after the war was only marginally smaller than it had been before. "Nobody is very keen to talk about this topic," a CIA official told NEWSWEEK.

Lately, the Defense Department has tried to fudge. In January Defense Secretary Cohen and General Shelton put their names to a formal After-Action Report to Congress on the Kosovo war. The 194-page report was so devoid of hard data that Pentagon officials jokingly called it "fiber-free." The report did include Corley's chart showing that NATO killed 93 tanks. But the text included a caveat: "the assessment provides no data on what proportion of total mobile targets were hit or the level of damage inflicted." Translation, according to a senior Pentagon official: "Here's the Air Force chart. We don't think it means anything." In its most recent report extolling the triumph of the air war, even the Air Force stopped using data from the Corley report.

Interviewed by NEWSWEEK, General Clark refused to get into an on-the-record discussion of the numbers. A spokesman for General Shelton asserted that the media, not the military, are obsessed with "bean-counting." But there are a lot of beans at stake. After the November election, the Pentagon will go through one of its quadrennial reviews, assigning spending priorities. The Air Fo will claim the lion's share. A slide shown one of the lecturers at a recent symposium air power organized by the Air Force Associ tion, a potent Washington lobby, proclaime "It's no myth ... the American Way of War."

The risk is that policymakers and polit cians will become even more wedded myths like "surgical strikes." The lesson Kosovo is that civilian bombing work though it raises moral qualms and may n suffice to oust tyrants like Milosevic. Again military targets, high-altitude bombing i overrated. Any commander in chief wh does not face up to those hard realities wi be fooling himself.

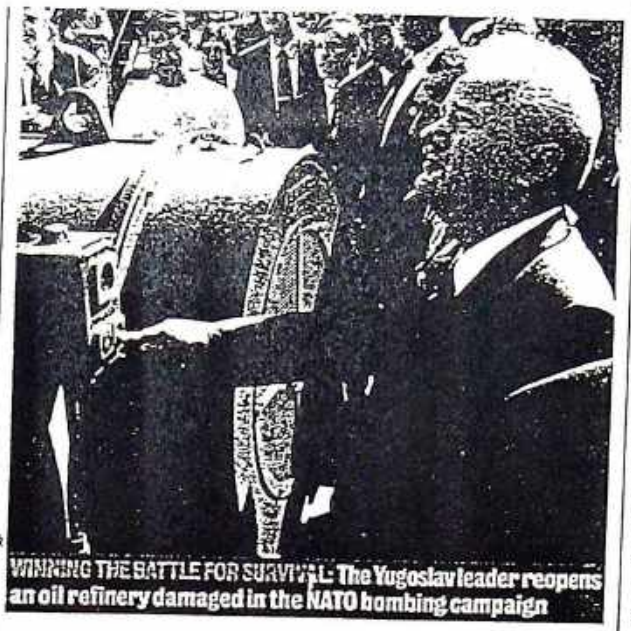
Milosevic, the Comeback Kid

Serbia seems to be rebuilding faster than Kosovo

BY ZORAN CIRJAKOVIC

SLOBODAN MILOSEVIC was supposed to be in his final days. The Yugoslav strongman has lost every war he's started since he began fighting his neighbors nine years ago, and he's an indicted war criminal. In the last weeks of the Kosovo campaign, NATO bombers targeted Serbian infrastructure and key government-owned industries controlled by his cronies. At the time, many of his opponents predicted that his government wouldn't be able to provide the basic services necessary to sustain him in power for long. Some predicted that the destruction of Serbia's electrical network, in particular, would create hardship during the winter. With only the heat of their anger to keep them warm, Serbs would throw Milosevic out of office.

It has not turned out that way. If Milosevic lost the war in Kosovo, he's clearly winning the battle for survival in the Balkans. Not only did he manage to pull his army out of Kosovo largely intact, he supplied his people with electricity through the winter. In fact, Milosevic has gone on a rebuilding spree. He boasts that his government has rebuilt 38 road and railway bridges (out of 64 damaged or destroyed during the bombing), 470 housing units, eight schools, five hospitals and two animal farms. The state-run news agency Tanjug reports that 140,000 workers employed in 200 companies worked on the reconstruction, and the regime says rebuilding is underway at 76 more sites. The government-owned Zastava factory that makes Yugo cars and weapons, almost destroyed during the NATO bombing, recently announced that it produced 3,242 cars and 180 trucks in the first quarter of this year. Advertisements for the new Yugos appear daily, emphasizing Milosevic's "victory" more than the company's famously rickety autos.

WINNING THE BATTLE FOR SURVIVAL: The Yugoslav leader reopens an oil refinery damaged in the NATO bombing campaign

Some of those reconstruction figures are suspect. But Milosevic's efforts in Serbia may well be outstripping what the United Nations is achieving in Kosovo. It took the United Nations till March to get Kosovo's postal system restarted, and parts of Pristina still suffer electricity and water shortages nearly a year after the war ended.

In surveys, Milosevic's approval rating, while lower than ever—17.2 percent in a poll last month—is still higher than all opposition leaders' combined. Meanwhile, the fragmented Kosovo Liberation Army isn't polling much higher among Kosovars.

How has Milosevic reasserted power and rebuilt—despite his nearly total isolation? Mainly by coercion and imposing "reconstruction taxes." He has also called in chits from rich industrialists close to the regime. The dictator, who recently indicated he doesn't intend to give up power, may also have injected some of his own money from offshore accounts. The Serbian state media, meanwhile, regularly reports on the achievements of "our builders."

Many Serbs, of course, find the propaganda laughable. "People still live very bad lives. Salaries are very small and pensions are late," says Zarko Korac, leader of the pro-Western Social Democratic Union Party. Still, he concedes, "There is always a tendency to underestimate Milosevic." Just about everyone—including NATO—always has.

With JOSH HAMMER *in Pristina*

☐ Een vrouw huilt terwijl zij het gisteren in Belgrado onthulde beeld aanraakt dat moet herinneren aan de kinderen omgekomen bij de NAVO-bombardementen op Servië die een jaar geleden begonnen.

Foto AP

R E C H T B A N K 's - G R A V E N H A G E

PLEITNOTITIES

van Mr. N.M.P. Steijnen

inzake

BEHANDELING VERZOEK VOORLOPIG GETUIGENVERHOOR

van

DRAGAN MEDIC en 15 mede-verzoekers

procureur: Mr. A.B.B. Beelaard

gemachtigde: Mr. N.M.P. Steijnen

tegen

DE STAAT DER NEDERLANDEN,

verweerder

gemachtigde: Mr. G.J. H. Houtzagers

zitting 5 september 2002

14.00 uur

rekestnr. 179178 / HA RK 02-303

I. Commentaar op het verweerschrift

Puntsgewijs, de opbouw van het verweerschrift volgende:

ad 8

"In de Kamerstukken is zeer uitvoerig en gedetailleerd ingegaan op de rechtmatigheid van het besluit op deel te nemen aan de luchtaanvallen. Ook is gedetailleerd informatie verschaft over de uitvoering van de luchtaanvallen, waaronder de luchtaanvallen die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 zijn uitgevoerd."

commentaar:

Er is van een 'zeer uitvoerig en gedetailleerd ingaan op' geen sprake. Bovendien roept wat in de Kamerstukken wordt vermeld - in juridische zin - meer feitelijke en juridische vragen omtrent de rechtmatigheid op dan er worden beantwoord. Verzoekers komen hier nog op terug.

ad 10

"Uit dit overzicht (van prod. 1 NS) blijkt dat de regering het standpunt met betrekking tot de rechtmatigheid van de Nederlandse deelname aan de luchtaanvallen uitvoerig heeft toegelicht." Dit dan tevens in het licht van het humanitaire oorlogsrecht. Een en ander geldt ook met het oog op de rechtmatigheid van de aanval op 'de RTS-toren' (bedoeld zal zijn: RTS-studio, het was geen toren) en de clusterbom-aanval op Nis.

commentaar:

Ook hier geldt weer: de feitelijk summiere en pseudo-juridische verklaringen van de regering, die zonder commentaar door het parlement voor zoete koek werden geslikt, roepen meer vragen op dan ze beantwoorden.

ad 11

"Er is in rechte reeds uitvoerig gebebatteerd over de namens de Staat ingenomen standpunten met betrekking tot de rechtmatigheid van de deelname aan de luchtaanvallen, alsmede het handelen overeenkomstig het humanitair oorlogsrecht bij de uitvoering van de luchtaanvallen."

commentaar:

Dat kan in elk geval onmogelijk gelden voor de RTS-aanval en de clusterbom-aanval op Nis, die als zodanig, wat hun feitelijke en rechtmatigheidsaspecten betreft, nimmer in deze procedures aan de orde zijn geweest.
Bovendien gaat het hierbij om korte gedingen. Die lenen zich niet voor diepgaande beschouwingen met betrekking tot de betrokken vraagpunten. Dergelijke diepgaande beschouwingen zijn er, zeker van de zijde van de Staat, dan ook nimmer geweest. Het is dan ook zoals ook door het Hof Amsterdam in het arrest-Dedovic reeds wordt vastgesteld. Namelijk dat het, gelet op dit kort geding-kader, ontbreekt:

> **"...aan voldoende eenduidige, door partijen bediscussiëerde, feitelijke en juridische gegevens aan de hand waarvan kan worden bepaald welke regels en beginselen van volkenrecht in dit geval van toepassing zijn en tot welke uitkomsten toepassing daarvan leidt."**
> (zie ook ad 187 verzoekschrift)

En tenslotte overweegt het Hof Amsterdam in het arrest-Dedovic ook nog eens nadrukkelijk:

"Het noodzakelijk feitelijk onderzoek naar de juiste toedracht van de door Dedovic c.s. (door middel van overgelegde producties) genoemde schendingen zou het bestek van dit kort geding overigens verre te buiten gaan."
(ad 5.3.22)

Het is dan ook het Hof Amsterdam zelf, dat hiermee een duidelijke wenk geeft tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor als thans in de onderhavige zaak geëntameerd.

ad 12

Hier merkt de Staat enigzins zuur op:

"Uit het verzoekschrift blijkt dat verzoekers reeds van oordeel zijn dat de Staat onrechtmatig jegens hen heeft gehandeld en gehouden is de door hen geleden materiële en immamteriële schade te vergoeden. Dat doet de vraag rijzen welk rechtens te respecteren belang verzoekers hebben bij het doen horen van drie voormalige ministers, zes (voormalig) leden van de Tweede Kamer en negen leden van de krijgsmacht."

commentaar:

Vooreerst geldt natuurlijk dat het geenszins als verbazingwekkend kan worden ervaren dat de slachtoffers en nabestaanden van deze NAVO-bombardementen het erop houden dat deze aanvallen jegens hen onrechtmatig waren. Natuurlijk is er vaak reeds tevoren zo'n uitgesproken oordeel, zoals bijvoorbeeld ook in het geval van het voorlopig getuigenverhoor in de vuurwerkramp in Enschede en in de cafébrand in Volendam.
Waar het om gaat, is het genereren van nadere feitelijke en juridische informatie, noodzakelijk voor het voeren van een juridische procedure.

Ook het Hof Amsterdam onderstreept in het arrest-Dedovic die noodzaak.
Het Amsterdamse Hof wijst daarbij ook op de noodzaak om deskundigen te doen horen.
Verzoekers sluiten zeker niet uit dat zij ook daarop nog zullen aandringen in een later stadium van dit voorlopige getuigenverhoor. Maar eerst en vooral is het noodzakelijk dat de feiten en juridische standpunten zo goed mogelijk voor het voetlicht komen.

Elk der in het verzoekschrift genoemde ministers, vertegenwoordigers van de verschillende Kamerfracties en militairen representeren daarbij specifieke juridische autoriteit en ervaringsdeskundigheid, waardoor zij van belang zijn als informatiebron omtrent in casu van groot gewicht zijnde handelingen, feiten, standpunten en beslissingen.

ad 13

"In ieder geval valt niet in te zien wat het belang is van

verzoekers met betrekking tot de vraag hoe de regering tot de door haar ingenomen standpunten is gekomen."

commentaar :

Natuurlijk is deze opvatting onjuist.
Indien de regering zich onvoldoende door deskundigen heeft laten voorlichten en zich onberaden en willoos door bijvoorbeeld de NAVO op sleeptouw heeft laten nemen bij haar standpunten, dan geeft dat een extra dimensie aan haar eventuele aansprakelijkheid ten aanzien van haar standpunten en daden.

Bovendien schept dit dan de ruimte om e.e.a. terstond al, zonder verder respijt, als onberaden en juridisch willekeurige standpunten en handelingen te diskwalificeren.

ad 14 t/m 17

Het verdrag van 1997 tussen de NAVO-landen inzake de beveiliging van gegevens verbiedt het geven van bepaalde informatie.
Informatie met betrekking tot de feitelijke wijze van optreden van Nederlandse gevechtsvliegtuigen is staatsgeheim.

commentaar :

Wat daarvan ook zij, e.e.a. betekent volstrekt niet dat enige van de genoemde personen niet als getuige in een voorlopig getuigenverhoor zou kunnen worden gehoord.
De rechter-commissaris moet zeer wel in staat worden geacht te vermijden dat bij een zodanig getuigenverhoor inbreuk zou worden gemaakt op de bedoelde regelingen. Daarbij kan dan tevens, van geval tot geval, worden beoordeeld of de verlangde informatie eventueel inderdaad als geclassificerd moet worden beschouwd of niet.

ad 18 en 19

'Verzoekers beschikken over de relevante informatie voor een vordering die zij menen te hebben.'

commentaar :

De Staat poneert dit nu wel, maar laat dit verder niet onderbouwd. Verzoekers denken daar anders over en hebben reeds een groot aantal punten aangegeven waarop nadere feitelijke en juridische informatie noodzakelijk is, zonder daarbij uitputtend te zijn geweest.
Ook het Hof Amsterdam is overigens in de arrest-Dedovic onmiskenbaar een totaal andere opvatting toegedaan !

ad 20 en 21

'Uit het verzoekschrift blijkt dat verzoekers middels het verzochte getuigenverhoor de beoogde getuigen ter verantwoording willen roepen.'

commentaar :

Als de betrokken personen zich als zodanig aangesproken voelen, dan is dat hun zaak. Dat zegt dan meer over hun assumpties en gevoeligheden, dan over de noodzaak om via hun - via wie anders, want zij trokken immers aan de touwtjes ?! - aan de noodzakelijke aanvullende feitelijke en juridische informatie te komen.

De vraag of verzoekers ook zonder deze informatie een procedure zouden kunnen beginnen, is een volstrekt ten onrechte.
Natuurlijk kan iedereeen te allen tijde een juridische procedure beginnen als hij/zij dat wenst. Waar het om gaat is of een dergelijke procedure echt tot de vereiste diepgang en ontplooiing kan komen en of de kans van slagen niet mede van de ontbrekende informatie afhankelijk is.
Vanzelfsprekend ziet de Staat graag de procedure die verzoekers zich voorstellen stranden bij gebrek aan adequate juridische en feitelijke informatie !
Juridische en feitelijke informatie die overigens ook het Hof Amsterdam in de zaak-Dedovic stelt node te missen.

ad 22 en 23

Verzoekers beogen een oneigenlijk gebruik van het voorlopig getuigenverhoor, doordat de getuigen daarin kennelijk de gelegenheid wordt geboden om zich vrij te pleiten.

commentaar :

Deze opmerkingen hebben alleen demagogische waarde.
Natuurlijk is er niets verkeerds aan als een van de doelen van het voorlopig getuigenverhoor te noemen dat, als daaruit de conclusie zou moeten worden getrokken dat er jegens de Staat of enig andere persoon onvoldoende grondslag zou zijn voor een procedure, die dan achterwege zal worden gelaten !

ad 24

Hoor en wederhoor zijn geschaad, nu de genoemde natuurlijke personen niet als wederpartij zijn aangemerkt. Wellicht worden zij in de toekomst echter wel als zodanig behandeld. Door hun niet tot procespartij te benoemen, hebben zij geen kans om bezwaar te maken tegen het verzoek voor een voorlopig getuigenverhoor.

commentaar :

Het is natuurlijk exclusief aan verzoekers om uit te maken wie eventueel als wederpartij zal worden aangemerkt. Vooralsnog wordt daarvoor in voorkomend geval alleen nog maar met zekerheid de Staat in aanmerking genomen.

Voorts is het de vraag waar de Staat zich in casu mee bemoeit, nu hij zich hier vermeende belangen van de betrokken natuurlijke personen aantrekt. Aangenomen moet worden dat de Staat voor de Staat komt ! Hoe weet de Staat dan of de betrokken personen wellicht zelfs graag in een voorlopig getuigenverhoor zouden willen fungeren ?

Indien de Staat zich hier echter tot spreekbuis maakt van de betrokkenen, dan ontvalt hiermee ook terstond elk vermeend belang van hen op dit punt. De Staat heeft immers al bezwaar gemaakt tegen dit voorlopige getuigenverhoor, en dat protest heeft dan ook rechtstreeks op hun positie betrekking !

ad 24 voorts

In 24 vlecht de Staat terloops nog een ander bezwaar in.
Dit luidt kort en goed: "..de eigenlijke bedoeling van verzoekers is te onderzoeken of het zinnig is een procedure tegen hen te entameren."

commentaar :

Een dergelijke niet-onderbouwde en kort-door-de-bocht-gaande aantijging laten verzoekers gaarne geheel voor rekening van de Staat.
Veel vragen betreffende de rechtmatigheid van de oorlogshandelingen zijn vooralsnog onbeantwoord gebleven, evenals daarmee samenhangende feitelijkheden. Dat wordt ook door het Gerechtshof Amsterdam in het arrest-Dedovic geconstateerd.

Onduidelijk is van wie de noodzakelijke aanvullende feitelijke en juridische informatie primair anders zal moeten komen dan van de direct betrokken actoren.
Dat zijn nu eenmaal de beoogde personen !

II. De omtrent de oorlog tegen Joegoslavië tot op heden gevormde jurisprudentie

De Staat wijst er in zijn verweerschrift terecht al op: over de oorlog die de NAVO-landen, waaronder dus ook Nederland, tegen de FRY voerde, is hier in Nederland door Joegoslaven in een aantal procedures geprocedeerd.

Die procedures hebben dan betrekking op een groot aantal aspecten van het recht inzake gewapende conflicten, in engere zin op het humanitiar oorlogsrecht.

Over het recht inzake gewapende conflicten en het humanitair oorlogsrecht zijn bibliotheken volgeschreven.
Dat is de theorie.
Maar in de gevoerde rechtsprocedures wordt uitgemaakt welke rechtsbescherming die theorie van het recht inzake gewapende conflicten en het humanitair oorlogsrecht voor gewone mensen, voor justitiabelen, in de praktijk oplevert.

Indien die veronderstelde rechtsbescherming daadwerkelijk door hen die getroffen worden door de oorlogshandelingen wordt ingeroepen. Voor de gewone rechter van een 'domestic court'.

Een tussentijdse evaluatie van de jurisprudentie die hier in Nederland, voor Nederlandse 'domestic courts' inmiddels gemaakt is m.b.t. de rechtsbescherming die het recht inzake gewapende conflicten en het humanitair oorlogsrecht zou bieden - volgens zijn pretenties zou **moeten** bieden - levert een onthutsend en onluisterend beeld op.

Het is daarom uitdrukkelijk de stelling van verzoekers dat aan deze jurisprudentie weinig betekenis kan worden gehecht.
En dus, anders dan de Staat in het verweerschrift stelt, ook geen antwoord kan geven op klemmende vragen van juridische en feitelijke aard.

Tenminste als bezien wordt wat de **Haagse nationale rechterlijke instanties** daar tot op heden van gemaakt hebben.

Wat de **Amsterdamse rechterlijke instanties** op dit punt aan jurisprudentie tot stand hebben gebracht, steekt daarbij in kwaliteit zonder meer gunstig af.
Dat geldt met name voor het arrest-Dedovic van het Amsterdamse Hof, dat door de Staat in het verweerschrift is opgenomen.
Weliswaar heeft dit arrest mijn Joegoslavische cliënten niet de gevraagde bescherming kunnen bieden tegen de waanzin van de oorlog, maar het behelst in elk geval een poging om serieus en met enige diepgang op het recht inzake gewapende conflicten en het humanitair oorlogsrecht in te gaan.

De jurisprudentie, op dit gebied gevormd door de **Haagse nationale rechterlijke instanties**, zet daarentegen het volgende beeld neer, waaraan ik ook al heb gerefereerd in mijn verzoekschrift.

Laten we, ter wille van de noodzakelijke objectiviteit en distantie - en recht heeft daar toch van alles mee van doen ! - hier Joegoslavië en Joegoslaven transponeren in België en Belgen.
De jurisprudentie, gevormd door de **Haagse rechterlijke instanties**, levert dan tot dusver het volgende beeld op.

Indien Nederland in NAVO-verband België de oorlog zou aandoen, zonder dat er sprake is van gerechtvaardigde zelfverdediging en zonder een uitdrukkkelijk mandaat van de Veiligheidsraad, dan is dat zonder meer als rechtmatig te beschouwen. Dat de NAVO-raad dan daartoe heeft besloten, geeft immers evenveel legitimatie als dat de VN-Veiligheidsraad daartoe zou hebben besloten.

Zouden Belgische burgers dan de Staat der Nederlanden vervolgens in rechte tot stopzetting van deze agressie willen dwingen, dan zal zo'n poging zonder meer hebben te falen. Want de normen die zulke agressie verbieden, hebben volgens de Haagse jurisprudentie in geen enkel opzicht rechtstreekse werking.
De Belgische burgers hebben dus, **althans volgens de Haagse jurisprudentie**, geen enkel rechtsmiddel om tegen deze Neder-

landse bommenregen bescherming in te roepen. Zij hebben dus zonder meer te gedogen dat hun infrastructuur, hun eigendommen en hun toekomst door Nederland verwoest worden. Dat hun levens en gezondheid door deze Nederlandse agressie op het spel worden gezet. Kortom, zij hebben deze 'gesel van de oorlog' gewoon te dulden, te dragen. Zoals ook in de Middeleeuwen de mensen gewoon 'de gesel van de oorlog' hadden te dragen. Zonder rechten, zonder rechtsmiddelen.

Rechtsbescherming tegen deze bombardementen inroepen, die dus plaats vinden zonder dat er sprake is van gerechtvaardigde zelfverdediging of een uitdrukkelijk mandaat van de Veiligheidsraad, kunnen de Belgische burgers dus niet.

Maar nu dan de volgende vraag: als er dan al geen rechtsbescherming tegen kan worden ingeroepen, als de Nederlandse Staat dan niet via de nationale rechter tot de orde kan worden geroepen, zijn die bombardementen dan in elk geval tenminste niet als onrechtmatig te beschouwen ? Is het niet onrechtmatig om, middels bombardementen die immers uitgevoerd worden in strijd met het geweldsverbod, mensen naar het leven te staan, roerende en onroerende goederen te vernietigen, terreur te bedrijven ?

Volgens de Haagse jurisprudentie niet. Tenminste, als de bombardementen zich richten op wat is te beschouwen als **militaire doelen**. Richten de Nederlandse oorlogshandelingen zich daar op, dan zijn de gevolgen van die oorlogshandelingen <u>niet</u> als onrechtmatig te beschouwen. Alle bombardementen die in dat kader plaatsvinden, alle vernietigingen die in dat kader worden aangericht, alle doden en gewonden die in dat kader vallen, zijn dan <u>rechtmatige</u> bombardementen, <u>rechtmatige</u> vernietigingen, <u>rechtmatige</u> doden en gewonden.
Althans volgens deze **Haagse leer**.
Ik heb daarovan onder 175 t/m 184 al gerept.

Maar het gaat nog verder.
Tegen de mensenrechten-schendingen waarmee dit oorlogsgeweld, deze bombardementen gepaard gaan, kunnen volgens deze **Haagse jurisprudentie** niet alleen de importante mensenrechten-verdragen op geen enkele wijze rechtsbescherming bieden, maar evenzeer ook niet de normen die in deze verdragen zijn geincorporeerd. Dat geldt zelfs voor het recht op leven.

Dus als Nederland morgen België gaat bombarderen, in strijd met het geweldsverbod, dan kan geen enkele Belgische onderdaan in rechte hiertegen aanspraken doen gelden op het recht op leven, het recht op eigendom of op welk mensenrecht dan ook.

De geur die uit deze **Haagse jurisprudentie** opstijgt is dan ook de geur van dood en verderf zonder grenzen, van ongebreidelde vernietingslust en van tomeloze willekeur. Die geur zal zeker nog de rest van deze eeuw generaties van Nederlandse juristen blijven achtervolgen.

<u>III. De noodzaak van absolute duidelijkheid omtrent de recht-</u>

matigheidsaspecten van de oorlog

Nogmaals moet worden benadrukt dat, als de oorlog een legitieme grondslag miste, ook de gepleegde oorlogshandelingen daarmee als illegitiem moeten worden aangemerkt.
En dat de Staat dan rechtstreekse aansprakelijkheid voor de gevolgen van deze oorlogshandelingen heeft te dragen.

Dus ook voor aanval op de RTS en voor de clusterbom-aanvallen op Nis.

Het is dus van het grootste belang dat primair over de beweerdelijke grondslagen van de rechtmatigheid van deze oorlog middels dit voorlopige getuigenverhoor zoveel mogelijk duidelijkheid komt.
Verzoekers komen hier later nog meer uitgebrid op terug.

IV. Wat in de door de Staat in het verweerschrift het geding gebracht parlementaire stukken als militair doel wordt aangemerkt

De Staat geeft in de producties 1 en 2 van het verweerschrift niet voor niets nogal wat citaten uit de Kamerstukken en uit de vier hier reeds door Joegoslavische eisers gevoerde procedures.
Waarom de Staat dat doet, wordt duidelijk onder 12 van het verweerschrift, waar de Staat stelt:

> "Uit de beide overzichten blijkt dat verzoekers beschikken over alle relevante feitelijke informatie met betrekking tot de ter discussie staande luchtaanvallen en standpunten van de Staat met betrekking tot de rechtmatigheid van de deelname aan de luchtaanvallen alsmede het handelen overeenkomstig het humanitair oorlogsrecht bij de uitvoering van die luchtaanvallen".

Met andere woorden: de Kamerstukken en de reeds gevoerde juridische procedures maken een voorlopig getuigenverhoor overbodig.

Dit is onjuist.
Dat die kamerstukken door **de politiek** - om **politieke** redenen - als voldoende duidelijkheid verschaffend zouden worden aangemerkt, moet uitdrukkelijk voor rekening van de politiek blijven.
Maar dat betekent niet dat ze dat ook **in juridische zin** zouden zijn.

Juist met name ook de Kamerstukken roepen meer vragen op dan ze beantwoorden. Feitelijke zowel als juridische.

Laten we ons daarom in eerste instantie daarop concentreren. Op de de vragen - feitelijke én juridische - die in de in het verweerschrift weergegeven citaten uit de Kamerstukken overblijven. Of zelfs weer oproepen.

Vraagpunten, die met het oog op een eventuele procedure van groot belang zijn.

De eerste kwestie is dan deze.

Toen de oorlog eenmaal begonnen was, was daar de kwestie van **de doelkeuze.**

Vast staat dat doelen als de RTS-studio en het ziekenhuis en de markt in Nis daarbij, voordat deze bombardementen werden uitgevoerd, nimmer door de regering als doelen werden genoemd.

Laat staan dat, voordat dergelijke bombardementen daadwerkelijk in de openbaarheid kwamen, van het gebruik van clusterbommen werd gesproken.

De verantwoordelijke ministers hebben het, naar de Kamer toe, altijd gehad over verschillende fasen van de oorlog, met bijbehorende doelkeuzen.
Ik citeer uit de citaten van de Staat in het verweerschtift:

<u>Brief van de ministers van 8 oktober 1998 aan TK :</u>
"In de planning is een aantal fasen voorzien, waarin verschillende **militaire doelen** kunnen worden aangevallen. Iedere volgende fase zal pas worden uitgevoerd na toestemming van de NAVO-raad"

<u>Verslag overleg met TK van 8 oktober 1998 :</u>
"In het proces dat leidt tot de situatie waarin gebruik moet worden gemaakt van het luchtwapen zitten ook een aantal fasen. Daarin zal telkens een politieke afweging aan de orde zijn, waarbij ook de Nederlandse regering wordt betrokken."

<u>Brief van de ministers van 24 maart 1999 aan TK :</u>
"De NAVO-luchtacties zullen gefaseerd worden uitgevoerd en zijn gericht op **militaire doelen** als **luchtafweer, communicatiecentra en militaire stellingen.**

<u>Verslag overleg met TK van 24 maart 1999 :</u>
"De doelen van de luchtaanvallen zijn **militaire doelen, luchtafweer, commandocentrales, communicatiemiddelen** en **militaire stellingen**"
en:
"Ik kan bevestigen dat de eerste en de tweede fase, zoals die zijn geformuleerd - de eerste fase is de uitschakeling van de luchtverdediging en de tweede fase betreft acties die zijn gericht op het militaire vermogen van Servië in Kosovo - in belangrijke mate in elkaar zijn geschoven."

<u>Verslag overleg met TK van 30 maart 1999</u>
"Afgelopen zaterdag is de tweede fase ingegaan, waarmee de acties zijn uitgebreid naar de Servische artillerie en tanks in Kosovo."
en:
"Dan, mevrouw de voorzitter, wat betreft de vraag van de heer Melkert over de gang van zaken in de NAVO zelf; hoe zit het ten aanzien van de diverse stadia die in de militaire operatie zitten en is het wel zo dat de politiek daarover kan beslissen

? Daar mag geen schijn of schaduw van onzekerheid over bestaan: uiteraard is het de politiek die daarover besluit."

Brief van de ministers van 6 april 1999 aan TK :
Hierin wordt dan, voor het eerst, een nieuw element genoemd:
"Daarnaast blijft van belang ook **de voor het optreden van FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië uit te schakelen**, ook om een zo groot mogelijke druk op Milosevic uit te oefenen..."
en:
"De NAVO-luchtaanvallen **in de rest van de FRJ** zijn de afgelopen dagen geintensiveerd. **Strategische doelen**, waaronder **het hoofdkwartier van de MUP, brandstofopslagplaatsen, een electriciteitscentrale, verkeersknooppunten** en een **aantal bruggen, onder meer over de Donau**, zijn getroffen. Intussen gaan de aanvallen op **de luchtafweer, communicatiecentra, wapenverzamelplaatsen** en **lokale hoofdkwartieren** door."

Verslag overleg met TK van 7 april 1999 :
"Er is nu sprake van een nadrukkelijk inzet rechtstreeks gericht op **troepenconcentraties in Servië**. (..) Het gaat inderdaad over gepantserde eenheden en troepenconcentraties die verschrikkelijke daden begaan in Kosovo. (..) Die inzet is echt gericht op rechtstreekse aanvallen op die militaire eenheden."
en:
"Overigens is er sprake van intensivering van bombardementen op het **grondgebied van Servië**. Dat met **het politieke doel** Milosevic duidelijk te maken dat de onderhandelingstafel zijn optie is (..). **Tegelijkertijd** worden **meer en meer operationele doelen** gebombardeerd, die **zijn vermogen om in Kosovo te functioneren belemmeren.** Het gaat inderdaad om **vliegvelden,spoorwegen, wegverbindingen, logistieke transport- en communicatiemiddelen.** We zien dat ook gebeuren en vinden dat terecht en verantwoord.
en:
"We moeten hier natuurlijk niet Saceur spelen, maar denken aan het **politieke** aspect, waarbij het het gaat om de vraag: hoever moet je gaan ? Er kan een moment komen waarop je hierover in de NAVO-raad moet spreken. Tegelijkertijd gaat het steeds om het vinden van het evenwicht tussen doel en middelen en dan kan ik op dit moment niet erg veel met het enigzins schematische beeld van de fases 1, 2, 3 en 4."
en:
"In fase 3 zit het element dat bepaalde doelen meer van betekenis zijn **om Milosevic c.q. het Servische volk duidelijk te kunnen maken dat het ons echt menens is.** Dat is een **andere categorie doelen.** Die categorie valt nog niet binnen het politieke mandaat van de NAVO. In alle politieke helderheid lijkt mij de huidige situatie dat het besluit van de NAVO-raad van de vorige week zaterdag ertoe strekte **militair-strategische doelen** aan te vallen, waaronder **doelen die niet van rechtstreeks militair belang zijn, maar van betekenis zijn voor de militaire activiteiten van Milosevic.**"
en:
"Wat nog in beeld kan worden gebracht vanuit de planning in fase 3 zijn **civiele doelen, die geen rechtstreekse relatie**

hebben met het militaire vermogen van Milosevic. Daarvoor ligt op dit moment geen mandaat. Dat betekent dat volgens de geldende regels daarover aparte besluitvorming nodig is van de NAVO-raad, voor zover dat uberhaupt aan de orde is."

Verslag overleg van 28 april 1999 met TK :
"De volgende vraag is wat de intensivering van de luchtcampagne betekent. Dat betekent dat we als NAVO gaan doen wat de Nederlandse regering al aan de Kamer heeft gemeld (...)
We hebben de noodzaak onderstreept van **acties, gericht tegen leger- en politie-eenheden in Kosovo** en er is gewezen op het belang **om de voor het optreden van de FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië uit te schakelen.** Dat is de terminologie die de Nederlandse regering zowel in de brief van 29 maart als in de brief van 6 april jl. aan de Kamer heeft gebruikt. Dat gebeurt nu ook in wezen. (..)
Er is sprake van gerichte activiteiten. Tot die gerichte activiteiten behoort ook **de aanval op de tv-zender** die heeft plaatsgevonden. Natuurlijk is daar twijfel over mogelijk. (..)
Duidelijk is dat deze tv-stations onderdeel uitmaken van de propagandamachine en ook van het oorlogsapparaat van president Milosevic en ze behoren dus tot de relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië die uitgeschakeld moet worden."
en:
"Ik zeg erbij dat dit geen gemakkelijke beslissing is geweest, evenmin als de beslissing om dit conflict in te gaan. Wij hebben daar uiteraard over nagedacht. Ik zal niet verhelen dat hier sprake is van een ontwikkeling in het denken van de Nederlandse regering. Maar ik heb mij gerealiseerd welke invloed dit type propaganda op mensen heeft, met name dan via de televisie dat toch een zeer indringend medium is. Als ik een parallel mag trekken, dan wijs ik op de rol van bijvoorbeeld Hate-Radio in Afrika, waarover mevrouw Vos verschillende keren heeft gesproken. Het medium televisie behoort tot de onderdrukkingscapaciteit, het onderdrukkingsapparaat van president Milosevic en ik denk dat wij inderdaad niet de illusie moeten hebbben dat er in Joegoslavië sprake zou zijn van vrije media of pers. Dat is absoluut niet het geval. Deze zender zette mensen gewoon aan tot haat en is daarmee een onderdeel van het oorlogsapparaat. Daarom hebben de minister-president, de minister van defensie en ik gezegd deze operatie te steunen die ook in lijn ligt van het aan uw kamer gemelde van 29 maart en 6 april."
en:
"Ik heb bij het begin van mijn antwoord aangegeven dat er inderdaad sprake is van een nader nadenken aan de zijde van de regering. Ik meen dat ook dit debat bevestigt dat hiermee een belangrijke volgende stap wordt gezet. Dat is juist; daarin heeft de Kamer gelijk. Echter, als men zich rekenschap geeft van de invloed die deze propagandamachine heeft op de bevolking, maar ook op leger- en politieeenheden die in Kosovo de maast afschuwelijke dingen doen, moet men tot de conclusie komen dat het goed en verstandig is dat deze operatie heeft plaatsgevonden."

Antwoord van 6 mei 1999 op vragen van de Kamerleden Vos en Harrewijn van 3 mei 1999 :
"De NAVO luchtaanval op de electriciteitscentrale van Obreno-

vac is onderdeel van de intensivering van de luchtcampgane waartoe besloten is tijdens de NAVO-top in Washington. Zij past in het streven van het bondgenootschap om de druk op de FRJ verder op te voeren. Aanvallen zijn steeds gericht op objecten die deel uitmaken van de infrastructuur die Milosevic in staat stelt zijn militaire onderdrukkingscampagne in Kosovo voort te zetten. De doelen zijn niet beperkt tot objectien die een exclusief militaire functie hebben. Het buiten gebruik stellen van dit soort infrastructuur kan dus ook gevolgen hebben voor de burgerbevolking. Door in te stemmen met de eisen van de internationale gemeenschap kan Milosevic op elk moment een einde maken aan de luchtaanvallen."

Overleg van 11 mei 1999 met TK :
"Van de bijna 2000 doelen die tijdens de operatie zijn geraakt, valt slechts een zeer gering percentage onder de categorie collateral dammage."
en:
"De minister stelde dat er sprake is van zeer omvangrijke, toegebrachte strategische schade aan al die elementen die van belang zijn voor het functioneren van het regime van Milosevic. Het probleem is en blijft dat de actie geen militaire operatie is. Er zijn geen militaire doelstellingen geformuleerd. De NAVO-acties hebben een diplomatiek en politiek doel, namelijk Milosevic zo ver te krijgen.....De militaire inzet is een instrument om Milosevic zover te krijgen."

Brief van 18 mei 1999 aan TK :
"De doelen zijn dus niet beperkt tot objecten die een exclusief militaire functie hebben."

Samenvatting

Aanvankelijk wordt er door de regering en in het parlement slechts gesproken van het gepland zijn door de NAVO van 'een aantal fasen', waarin dan militaire doelen kunnen worden worden aangevallen.

In eerste instantie worden dan genoemd:
'luchtafweer, communicatiecentra en militaire stellingen'.
Maar al spoedig verschuift dat drastisch.

Van
'het bombarderen van spoorwegen, wegverbindingen en logistieke transportmiddelen om zijn vermogen om in Kosovo te functioneren te belemmeren'
en
'het bombarderen van een electriciteitscentrale, verkeersknooppunten en een aantal bruggen, ook over de Donau',
langs
'het uitschakelen van de voor het optreden van de FRJ-eenheden in Kosovo relevante infrastructuur in de rest van Joegoslavië, ook om een zo groot mogelijke druk op Milosevic uit te oefenen'
tot uiteindelijk
'intensivering van de bombardementen op het grondgebied

van Servië met het politieke doel om Milosevic duidelijk te maken dat de onderhandelingstafel zijn optie is'

en

'het toebrengen van omvangrijke strategische schade aan al die elementen die van belang zijn voor het functioneren van het regime van Milosevic'.

Met daarbij dan nog de volgende aantekeningen:

Een aantal malen is van regeringszijde nadrukkelijk ook uitgesproken dat de doelkeuze niet tot **militaire doelen** beperkt bleef.

Zoals in het reeds gegeven citaat dat de bombardementen verder werden geintensiveerd 'met het politiek doel om Milosevic duidelijk te maken dat de onderhandelingstafel zijn optie is'. In het overleg met de TK van 7 1999 werd in dit verband van regeringszijde opgemerkt:

'Het besluit van de NAVO-raad van vorige week zaterdag strekte ertoe militair-strategische doelen aan te vallen, waaronder doelen die niet van rechtstreeks militair belang zijn, maar die van betekenis zijn voor de militaire activiteiten van Milosevic.'

En in het antwoord van 6 mei 1999 op de Kamervragen van Harrewijn en Vos werd van regeringszijde gesteld:

'De doelen zijn niet beperkt tot objecten die een exclusief militaire functie hebben'.

Terwijl in het overleg van 11 mei met de TK werd gesteld:

'Het probleem is dat de actie geen militaire operatie is. **Er zijn geen militaire doelstellingen geformuleerd.** De NAVO-acties hebben een diplomatiek en politiek doel, namelijk om Milosevic zo ver te krijgen...'

En dan is er nog de volgende zeer belangrijke onthulling.
In het verslag van het overleg met de TK van 7 april 1999 wed van regeringszijde gesteld:

'In fase 3 zit het element dat bepaalde doelen meer van betekenis zijn om Milosevic c.q. het Servische volk duidelijk te maken dat het echt menens is. Dat is een andere categorie doelen. Die categorie valt nog niet binnen het politieke mandaat van de NAVO.
(...)
Wat nog in beeld kan worden gebracht vanuit de planning in fase 3 zijn **civiele doelen, die geen rechtstreekse relatie hebben met het militaire vermogen van Milosevic.** Daarvoor ligt op dit moment geen mandaat.'

Met andere woorden: de NAVO en de Nederlandse regering behielden zich uitdrukkelijk het recht voor om aavallen uit te voeren op wat zij zelf ook openlijk als niet-militaire doelen kwalificeerden !

De volgende vragen dringen zich in dit verband levensgroot op:

1. Als er dan geen militaire doelstellingen waren in de NAVO-agressieoorlog tegen Joegoslavië, hoe kon dan gevolg worden gegeven aan het bepaalde in artikel 52, tweede lid, van het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève dat enig object alleen dan als 'militair doel' zou mogen worden aangevallen, indien dit 'een daadwerkelijke bijdrage tot de krijgsverrichtingen levert' en - dit als tweede voorwaarde - 'het aanvallen hiervan onder de omstandigheden van dat moment een duidelijk militair voordeel oplevert ?

Hoe denken de verantwoordelijke ministers, de vertegenwoordigers van de verschillende Kamerfracties en de militair verantwoordelijken hierover ?

(In dit verband is het nodig om te wijzen op het feit dat in het verzoekschrift, bij het weergegeven van de inhoud van dit artikellid van Protocol I het essentiële woordje 'militair' ten onrechte is weggevallen.)

2. Hoe verklaren de verantwoordelijke ministers, de vertegenwoordigers van de verschillende kamerfracties en de militaire top de rechtmatigheid van het daadwerkelijk bombarderen van 'doelen die niet van rechtstreeks militair belang zijn' en een doelkeuze van 'doelen die niet beperkt zijn tot objecten die een exclusief militaire functie hebben' ?

3. Hoe was het mogelijk dat de verantwoordelijke ministers, vertegenwoordigers van de Kamerfracties en de militaire top instemden met een achter de hand houden van de mogelijkheid om in fase 3 eventueel - en ditmaal in alle openheid en directheid - 'civiele doelen' aan te gaan vallen, 'die geen rechtstreekse relatie hebben met het militaire vermogen van Milosevic'?

4. Hoe komen de verantwoordelijke ministers, vertegenwoordigers van de Kamerfracties en de militaire top erbij dat 'bombardementen op het grondgebied van Servië met het politieke doel om Milosevic duidelijk te maken dat de onderhandelingstafel zijn optie is' en 'het toebrengen van omvangrijke strategische schade aan al die elementen die van belang zijn voor het functioneren van het regime van Milosevic' in overeenstemming zou zijn met het duidelijke voorschrift van artikel 52 lid 2 Protocol I bij de verdragen van Genève omtrent hetgeen als 'militair doel' zou mogen worden beschouwd ?

5. Welke positie nemen de clusterbom-aanval op Nis en het bombardement op de RTS-studio in dit spectrum in ?

V. De rechtmatigheid van clusterbommen

In de door de Staat overgelegde parlementaire stukken wordt bevestigd dat ook Nederland clusterbommem heeft afgeworpen op Joegoslavië.

De regering stelt daarin dat clusterbommen niet behoren tot de verboden wapens.

Dat is nog maar zeer de vraag.
Bepaalde typen clusterbommen zijn **reeds op het eerste gezicht** onrechtmatig ingevolge het Verdrag inzake Anti-Personele Mijnen.
Dat wordt door de Nederlandse regering erkend en die heeft dan ook deze typen clusterbommen uit de Nederlandse wapen-arsenalen verwijderd.

Maar dat betekent niet dat dergelijke reeds op het eerste gezicht verboden typen clusterbommen niet in de oorlog gebruikt zouden zijn.
Amerika heeft namelijk dit Verdrag inzake Anti-Personele Mijnen geweigerd te ratificeren, en behoudt zich aldus nog steeds het recht voor om ze ook daadwerkelijk te gebruiken.

Aangenomen moet dan ook worden dat ze ook in de oorlog tegen Joegoslavië op grote schaal zijn gebruikt. Zeer wellicht ook in de aanvallen tegen Nis.

Nu Nederland zich daartegen op geen enkele wijze heeft verzet, draagt ons land voor het gebruik van dit verboden wapen in NAVO-verband volkenrechtelijk mede-aansprakelijkheid.

Bovendien is het zeer de vraag of de typen clusterbommen waarvan Nederland zich wel het gebruik voorbehoudt, inderdaad als niet-verboden wapens zouden zijn aan te merken.
Zoals al in het verzoekschrift aangegeven, is de rechtmatigheid van dit wapen thans door een VN-comissie in studie. De voortgang van dit onderzoek wordt echter door de westerse landen zoveel mogelijk gesaboteerd.

In elk geval neemt deze VN-commissie bij haar onderzoek als uitgangspunt dat vooralsnog clusterbommen als massavernietigingswapens moeten worden gekwalificeerd.
Een definitief oordeel is echter vooralsnog opgeschort.

Maar ook al zouden clusterbommen van het type waarvan Nederland zich het recht van gebruik voorbehoudt inderdaad moeten worden beschouwd als op zich niet-verboden wapens, dan nog kan het, gelet op de gevolgen van het gebruik van een dergelijk wapen, zo zijn dat de meeste vormen van mogelijk gebruik als **verboden methoden van oorlogvoering** moeten worden aangemerkt.
Waaronder met name ook een gebruik op zodanige afstand van bewoonde gebieden dat, indien zo'n wapen verkeerd terecht zou komen, de burgerbevolking daardoor rechtstreeks zou kunnen worden getroffen.
Zoals dit in Nis het geval was.

Uit de Kosovo-evaluatie van de Brise regering blijkt dat op zeer grote schaal clusterbommem zijn afgeworpen op Joegoslavië. Verreweg de grote meerderheid van de door de Britten afgeworpen bommen waren clusterbommen !

Over al deze kwesties dienen op dit punt hieraan gerelateerde nadere vragen te worden gesteld aan de verantwoordelijke

ministers, de vertegenwoordigers van de Kamerfracties en de militaire top.

VI. De terughoudendheid die Protocol I bij de Verdragen van Genève gebiedt

Er is in het verzoekschrift al op gewezen: het Eerste Aanvullende Protocol bij de Verdragen van Genève bevat een fijnmazig stelsel van regels die moeten verzekeren dat er strikt de hand wordt gehouden aan het basale verbod van het humanitair oorlogsrecht om de burgerbevolking slachtoffer te laten zijn van de oorlogshandelingen.

Dreigen er burgerslachtoffers te vallen, dan moet de aanval uitgesteld of desnoods zelfs afgesteld worden. En voorts moet er, indien er ook maar enigzins het risico bestaat van burgerslachtoffers als gevolg van de voorgenomen aanval, vooraf worden gewaarschuwd, en wel op een **effectieve** manier.

Over dit alles wordt in de Kamerstukken met geen woord gerept. Verzoekers willen van de beoogde getuigen weten of en in hoeverre gesteld wordt - en **gemotiveerd** gesteld **kan** worden ! - dat deze wettelijke verplichtingen zijn nagekomen.
Met name ook met het oog op de aanvallen op de RTS en op Nis.

VII. Nadere vraagpunten ten aanzien van de door de Staat in de verweerstukken van Staat gestelde rechtmatigheid van de oorlog tegen Joegoslavië

In het verweerschrift wordt onder 8 gesteld:

> "In de Kamerstukken is zeer uitvoerig en gedetailleerd ingegaan op de rechtmatigheid van het besluit om deel te nemen aan de luchtaanvallen. Ook is gedetailleerde informatie verschaft over de uivoering van de luchtaanvallen, waaronder de luchtaanvallen die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 zijn uitgevoerd."

Waar die beweerde 'zeer uitvoerige en gedetailleerde' onderbouwing van de rechtmatigheid van het besluit om de FRY de oorlog aan te doen in de Kamerstukken zou zijn te vinden, blijft echter een raadsel.

In de in het verweerschrift door de Staat geciteerde selectie uit de brief van 8 oktober 1998 aan de TK lezen we alleen:

> "Maar indien deze [dat is dan Milosevic, NS] blijft weigeren tegemoet te komen aan de eisen die de internationale gemeenschap aan hem stelt, komt er een moment

waarop de noodzaak zich aandient om deze eisen - ook met militaire middelen - af te dwingen.
Nu dit moment - zoals het er thans naar uitziet - naderbij komt, stelt de Nederlandse regering vast dat blijvende weigering om resolutie 1199 uit te voeren, militair optreden in voldoende mate legitimeert."

Maar **waarom** dat zo zou zijn, dat wil zeggen **waarom** een weigering om deze resolutie uit te voeren, het gaan voeren van een oorlog tegen de FRY en het plegen van allerlei oorlogshandelingen - waaronder dus de aanvallen op de RTS en met clusterbommmen op Nis - juridisch zou rechtvaardigen, blijft daarmee volstrekt in het ongewisse.

Laat staan dat hier sprake zou zijn van een 'zeer uitvoerige en gedetailleerde' onderbouwing, zoals onder 8 van het verweerschrift, geheel in strijd met de waarheid, wordt betoogd.

Evenmin wordt ook maar een spat aannemelijk gemaakt waarom nu juist het niet-nakomen van **deze** Veiligheidsraadresolutie 1199 op den duur 'de noodzaak' met zich me zou brengen om de daarin gestelde eisen 'ook met militaire middelen af te dwingen'.
En niet de talloze Veiligheidsraadresoluties, die bijvoorbeeld door andere landen niet worden nagekomen. Zoals bijvoorbeeld die door Israel inzake Palestina en het optreden tegen de Palestijnen, De VS inzake de schendingen van het wapenembargo tegen Kroatië en Bosnië, Turkije inzake de Koerdische gebieden, etc.

Dat **de politiek** een dergelijke ongelijke behandeling voor zoete koek wenste te slikken, moet **de politiek** weten.
Juridisch is hier in elk geval van een bevredigende verklaring geen sprake.

Dan wordt vervolgens door de Staat in het verweerschrift uit het verslag geciteerd dat het overleg over deze brief van 8 oktober 1998 heeft opgeleverd. Met name ook:

"Resolutie 1199 bood naar de mening van de regering de basis van wat nu voorligt. De minister was blij dat dit vrijwel Kamerbreed werd onderschreven. Alleen de SP-fractie bleek daaraan te twijfelen. Hij had zich geërgerd aan het feit dat het belang van deze resolutie hier en daar is gerelativeerd."

Met andere woorden: als quasi-juridische prietpraat om dreigen met agressie zogenaamd te motiveren, niet onmiddellijk onvoorwaardelijk door de gehele politiek voor zoete koek wordt geslikt, dan vindt de minister dat er reden is om zich 'te ergeren'.
Een fatsoenlijke onderbouwing voor de rechtmatigheid van die voorgenomen agressie ontbreekt intussen nog geheel.
Maar het citaat uit het verslag gaat verder:

"De resolutie is gegrond op hoofdstuk VII van het handvest van de VN, op basis waarvan het mogelijk is geweld te gebruiken."

Die nadere adstructie van de minister is volstrekt onduidelijk. De minister diende uit te leggen wat hij bedoelt.

Bedoelt hij dat een toepasselijk verklaren van hoofdstuk VII Handvest in beginsel de weg kan openen naar het gebruik van geweld ?
Dan is dat op zichzelf juist, maar dan is daarmee nog geenszins gemotiveerd waarom nu juist het niet-nakomen van deze resolutie het gebruik van geweld zou legitimeren.

Hoofdstuk VII opent namelijk ook de weg tot tal van andere, niet-militaire dwangmaatregelen en over een nadere invulling daarvan - en keuze daaruit - wordt in de desbetreffende resolutie niet gesproken.
Zodat totaal onduidelijk is waarom deze resolutie, eenmaal in het teken van hoofdstuk VII Handvest geplaatst, dan automatisch het gebruik van militair geweld zou legitimeren.

Nadere onderbouwing door de minister waarom een resolutie, eenmaal gebaseerd op Hoofdstuk VII Handvest, geweld zou legitimeren, ook als in die resolutie van enig mandaat tot geweld volstrekt niet wordt gesproken, ontbreekt geheel.

En in het citaat dat de Staat in het verweerschrift geeft van het debat dat op 24 maart 1999 heeft plaatsgevonden, wordt hieromtrent, uit de mond van de minister van buitenlandse zaken nog het volgende opgetekend:

> "De heer van Bommel vroeg naar de legitimering van het NAVO optreden: is er eigenlijk wel een legitimering voor het NAVO optreden ? Alle sprekers hebben aandacht besteed aan de resoluties 1199 en 1203. (..) Beide resoluties vormen de basis voor de luchtacties, zoals die nu plaatsvinden. De eisen die in die resoluties van de Veiligheidsraad zijn gesteld, zijn ook gebaseerd op hoofdstuk VII van het VN-Handvest. Dat betekent dat de situatie in Kosovo vanwege de gevolgen voor de regionale vrede en veiligheid door de internationale gemeenschap niet langer als een interne aangelegenheid van de Federale Republiek Joegoslavië kan worden beschouwd. Dat is het standpunt dat de Nederlandse regering in de afgelopen maanden consequent heeft ingenomen, welk standpunt gelukkig door deze Kamer is gedeeld."

Nadere juridische uitleg en onderbouwing van de zijde van de Kamerleden zowel als van de leden van de regering wordt gemist, waarom - als het waar zou zijn dat het brengen van de resoluties 1199 en 1203 onder Hoofdstuk VII Handvest inderdaad zou betekenen dat 'de situatie in Kosovo niet langer als een interne aangelegenheid kan worden beschouwd' - dit dan zou betekenen dat daarmee geweld jegens Joegoslavie geoorloofd zou zijn. Zonder dat daarvoor in de betrokken resoluties een mandaat wordt verstrekt.

Die onderbouwing wordt hier gemist.
Een onderbouwing zowel van de zijde van de regering als van de leden van de Tweede Kamer.
De Kamerleden en regeringsleden dragen immers gezamenlijk de

verantwoordelijkheid voor het op groen zetten van het licht voor de oorlog tegen Joegoslavië.
Het is noodzakelijk om hierover meedere Kamerleden, zowel als leden van de toenmalige regering, elk vanuit hun eigen (fractie)verantwoordelijkheid te horen.

Dan in dit verband het volgende.
In het arrest Dedovic, dat de Staat als bijlage bij het verweerschrift heeft gevoegd, wordt door het Gerechtshof Amsterdam onder 5.3.18 overwogen dat inwoners van de FRY de Staat dan rechtstreeks verantwoordelijk kunnen houden voor 'de tegen de FRJ uitgevoerde luchtacties' als 'de luchtacties' onrechtmatig zijn.
In dit verband overweegt het Amsterdamse Hof onder 5.3.11 voorts:

> "Vaststaat dat resolutie 1199 (1198) van de Veiligheidsraad geen uitdrukkelijk mandaat inhoudt om geweld tegen de FRJ te gebruiken. De Nederlandse regering heeft zich op het standpunt gesteld dat het niet naleven van de eisen die in deze resolutie aan de FRJ worden gesteld in de gegeven omstandigheden het gebruik van geweld "voldoende" legitimeert. Aan Dedovic c.s. kan worden toegegeven dat het ontbreken van een dergelijk mandaat (het besluit tot) deelname in strijd doet zijn met het handvest en dat er goede argumenten bestaan om te betogen dat in het bijzonder de in artikel 51 van het Handvest bedoelde uitzondering op het geweldsverbod zich hier niet voordoet en dat artikel 2, vierde lid, mede in verband met het bepaalde in de artikelen 42 en 53 van het Handvest, alsmede het ongeschreven volkenrecht een dwingend verbod (ius cogens) bevatten op het gebruik van geweld."

Het Hof Amsterdam heeft dus vastgesteld dat de mantra van de regering, die als een Tibetaanse gebedsmolen voortdurend wordt afgedraaid, luidende dat 'resolutie 1199 onder de gegeven omstandigheden het gebruik van geweld voldoende legitimeert' volstrekt ondeugdelijk en ontoereikend is.

Het is noodzakelijk om hierop de reactie te horen van de leden van de betrokken toenmalige bewindslieden, zowel als leden van de Tweede kamer, elk vanuit hun eigen (fractie)verantwoordelijkheid.

Het Hof Amsterdam gaat echter niet zo ver om deze aanvalsoorlog tegen de FRY, alsmede de Nederlandse deelname daaraan, meteen al als onrechtmatig te kwalificeren. Waarmee dan, volgens de reeds genoemde criteria van het Hof onder 5.3.18, de aansprakelijkheid van de Staat zou vaststaan.
Het Hof doet wat anders en stelt vervolgens onder 5.3.12:

> "Dedovic c.s. heeft echter nagelaten enig gemotiveerd betoog te wijden aan de omstandigheid dat, zoals reeds blijkt uit resolutie 1199 (1998) en als standpunt van de Nederlandse regering en de NAVO bij herhaling is aangevoerd, in de de FRJ een situatie bestond waarin fundamentele mensenrechten op grootschalige wijze ernstig werden geschonden en dreigden te worden geschonden (...)....

Een overigens - maar dit terzijde - onjuiste vaststelling. Dedovic c.s hebben namelijk uitdrukkelijk betoogd - en dit met tal van bewijzen en documenten gestaafd -, dat van een humanitaire catastrofe, of dreigende cataftrofe in Kosovo aan de vooravond van het losbarsten van de NAVO-agressie tegen Joegoslavië geen sprake was.
Zodat de NAVO-oorlog tegen de FRY ook onmogelijk als een zogenaamde 'humanitaire interventie' verkocht zou kunnen worden.

Maar goed, het Hof vervolgt verder:

> "Dat plaats de rechter voor het juridische en morele dilemma te beslissen of een dergelijke humanitaire noodsituatie naar normen van het volkenrecht een uitzondering op het geweldsverbod rechtvaardigt."

Nu stelt minister Van Aartsen in het verslag van het debat van 24 maart 1999 dat door de Staat in het geding wordt gebracht in dit verband:

> "Maar ik hecht er ook aan - dat is overigens nu niet aan de orde - te zeggen dat er omstandigheden denkbaar zijn, met name op het punt van humanitaire rampen, waarbij ook de mogelijkheid tot optreden zou moeten bestaan, zonder dat er een dergelijke resolutie is. Dat geldt voor uitzonderingsgevallen, maar in dit geval is dat in ieder geval niet het geval."

Of het juridisch steekhoudend is dat soms, bij 'humanitaire rampen', geen uitdrukkelijk mandaat van de Veiligheidsraad nodig is, weet de minister, ondanks deze ferme taal, toch klaarblijkelijk niet zeker. Want op 12 oktober 1999 vraagt hij daarover nader advies van de Adviescommissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken en de Adviesraad Internationale Vraagstukken. Die brengen in april 2000 rapport uit hierover.

En hun belangrijkste conclusie van dit rapport onder de titel 'Humanitaire Interventie' is dat zo iets als 'humanitaire interventie', zonder mandaat van de Veiligheidsraad, juridisch niet geoorloofd is.

Niet naar geldend recht, terwijl ook niets er op duidt dat wellicht naar wordend recht in de toekomst anders zou moeten worden bezien.

Dat 'humanitaire interventie', juridisch gezien, niet bestaat, was trouwens al meermalen uitdrukkelijk ook door het Internationaal Gerechtshof vastgesteld.
Onder anderen in de uitspraak die het Hof Amsterdam zelf in zijn arrest-Dedovic onder 5.3.13 citeert, namelijk inzake Nicaragua: "..the use of force could not be the appropriate method to monitor or ensure (..) respect [for human rights]".

Van dit rapport, waarin de opvatting dat er zo iets zou zijn als rechtmatige 'humanitaire interventie' uitdrukkelijk wordt afgeserveerd, had het Hof nog geen kennis.

Dat vervolgde zijn hierboven reeds geciteerde overweging, dat de rechter hier voor de vraag staat of wellicht een humanitaire noodsituatie een inbreuk op het geweldsverbod zou rechtvaardigen - dit ondanks dus de duidelijke uitspraken van het Internationaal Gerechtshof in met name ook de Nicaragua-kwestie en de Corfu Channel-zaak van het tegendeel - met de bewoordingen:

> "Bij een beslissing op dit punt zal in de beschouwingen moeten worden betrokken dat deze ernstige humanitaire situatie in Kosovo volgens de, onder Hoofdstuk VII van het Handvest tot stand gekomen, resolutie 1199 (1998) een bedreiging vormt voor de vrede en veiligheid in de regio, dat de Veiligheidsraad in deze resolutie verdere actie en aanvullende maatregelen in het vooruitzicht had gesteld voor het geval de FRJ de geëiste concrete maatregelen niet zou nemen, dat in verband met het niet nakomen van de resoluties de NAVO-bondgenoten unaniem van oordeel waren dat ingrijpen met militaire middelen noodzakelijk was en dat de Veiligheidsraad, mede blijkens resolutie 1244 (199), dit ingrijoen achteraf de facto lijkt te hebben aanvaard. Voorts zal daarbij waarschijnlijk aan de orde moeten komen de interpretatie van de resoluties van de Veiligheidsraad, in het bijzonder in verband met het door de FRJ ingenomen standpunt dat de eisen die de NAVO aan de FRJ heeft gesteld niet stroken met de voorwaarden die resolutie 11998 (1198) aan de FRJ heeft opgelegd. En tenslotte kunnen omstandigheden van belang zijn als de mate waarin de besluitvorming in de Veiligheidsraad in een impasse verkeerde en de redenen daarvan en de mate waarin met diplomatieke middelen tevergeefs is getracht vreedzame oplossingen te bereiken."

Over deze opvatting van het Hof en de minister dat een beweerdelijke 'humanitaire interventie' wellicht de onrechtmatigheid van een schending van het geweldsverbod zou kunnen afdekken en daarmee de Staat zou kunnen beschermen tegen de door het Hof Amsterdam vastgestelde aansprakelijkheid voor de gevolgen van deze schending, willen verzoekers de mening horen van zowel de verantwoordelijke ministers als van leden van de Tweede Kamer, elk vanuit hun eigen (fractie)verantwoordfelijkheid.

Een en ander dus met name ook in het licht van de uitkomsten van het rapport van de Adviescommissie inzake Volkenrechtelijke Vraagstukken en de Adviesraad Internationale Vraagstukken.

Een en ander dus juist ook vanuit de vaststelling van het Hof Amsterdam in het arrest-Dedovic dat, als de hier aan de orde zijnde schending van het geweldsverbod zich niet laat rechtvaardigen, er onontkoombaar aansprakelijkheid voor de Staat ontstaat.

In dit verband willen verzoekers ook de mening van de betrokken ministers en van leden van de Tweede Kamer over elk der hierboven geciteerde feitelijke en juridische factoren die in dit verband volgens het Hof bij een beoordeling van de rechtmatigheid zouden moeten betrokken.

Wat de feitelijke kant van deze zaak betreft, willen verzoekers de betrokken bewindslieden en leden van de Tweede Kamer, ieder vanuit hun eigen (fractie)verantwoordelijkheid, met name ook doen horen over hetgeen de minister zelf schrijft over de beweerdelijke humanitaire catastrofe in Kosovo.

In het door de Staat verstrekte citaat van het verslag van het overleg van 8 oktober 1998 met de vaste kamercommissies van BuiZa en Defensie valt te lezen:

> "Het hele proces is erop gericht dat met Milosevic een zinvolle dialoog wordt gestart en dat de Servische eenheden uit Kosovo worden teruggetrokken, zodat humanitaire hulp kan worden geboden en de 50.000 vluchtelingen die in de bergen zitten begeleid kunnen terugkeren."

En in het citaat van de Staat uit de brief van de ministers van BuiZa en Defensie van 24 maart 1999 aan de Tweede Kamer valt te lezen:

> "Exacte gegevens zijn nog niet beschikbaar, doch hoogstwaarschijnlijk zijn enkele tienduizenden mensen op de vlucht geslagen als gevolg van het nieuwe geweld."

En in het citaat van de Staat van het verslag van het beraad dat diezelfde 29ste maart 1999 over deze brief met de Tweede kamer plaatsvond, bij monde van minister Van Aartsen:

> "Het gaat er dus inderdaad om, te voorkomen dat, als dit doorgaat, wij stromen vluchtelingen krijgen en er in wezen sprake zou zijn van een soort etnische zuivering van Kosovo."

Met andere woorden: bij enkele tienduizenden intern ontheemden achtte de regering al termen aanwezig om te spreken van een 'humanitaire catastrofe', die NAVO-ingrijpen zou rechtvaardigen.

In dit verband dient de vraag aan de orde te komen in het voorlopige getuigenverhoor, hoe de betrokken ministers over deze 'legitimering' denken vanuit het perspectief dat inmiddels, na de de facto bezetting door de NAVO van Kosovo, ruim 350.000 inwoners van Kosovo zijn verdreven. En dat daarmee Kosovo voor een groot deel volstrekt is gezuiverd van niet-Albanese bevolkingsgroepen.

N.M.P. Steijnen

gemachtigde

RECHTBANK DEN HAAG
mondelinge behandeling 5 september 2002 14.00 uur
rekestnr. 179178 / HA RK 02-203

Staat der Nederlanden/Medic e.a.

Pleitnota mr. G.J.H. Houtzagers

Inleiding

De Staat is van oordeel dat verzoekers onvoldoende belang hebben bij het voorlopig getuigenverhoor dan wel dat van de bevoegdheid tot het bezigen van dit middel misbruik wordt gemaakt. Ik zal nader ingaan op het belang van verzoekers en de door uw rechtbank te maken belangenafweging.

Belang verzoekers

In het achtenveertig pagina's tellend verzoekschrift wordt uitvoerig ingegaan op het door verzoekers gestelde onrechtmatig handelen van de Staat en/of overheidsfunctionarissen.

Over de NAVO-luchtaanvallen waaronder die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 is veel informatie beschikbaar. Ik verwijs naar productie 1 bij het verweerschrift waarin de relevante passages uit de parlementaire stukken zijn gebundeld.

Onzekerheden met betrekking tot de feiten of de grondslag van een eventuele vordering zijn er eigenlijk niet. Nu de relevante gegevens, voor zover die kunnen worden verstrekt, bekend zijn is het dan ook de vraag welk rechtens te respecteren belang verzoekers hebben bij het houden van een voorlopige getuigenverhoor.

Kijkend naar het verzoekschrift en de daarin bij wijze van voorbeeld opgesomde vragen gaat het verzoekers ook helemaal niet om het opheffen van onzekerheden met betrekking tot de

feiten en de grondslag van een eventuele vordering. Verzoekers wensen een debat met de getuigen over de vraag of de luchtaanvallen rechtmatig waren en rechtmatig zijn uitgevoerd.

Ik citeer uit het verzoekschrift:

> "Aangezien een voorlopig getuigenverhoor, en dan met name van de politiek en militair verantwoordelijke personen, duidelijkheid zal moeten verschaffen omtrent de wezenlijke juridische argumenten die de Nederlandse Staat, alsmede zijn politiek en militair verantwoordelijken en zijn militair uitvoerenden, ter rechtvaardiging van hun schending van het geweldsverbod voorhanden zouden hebben"

Een van de vragen die verzoekers wensen te stellen aan de genoemde getuigen luidt:

> "Houden de verschillende ministers, elk bezien vanuit hun eigen verantwoordelijkheid, alsmede de verschillende kamerleden, elk als vertegenwoordiger van hun eigen fractie, nog steeds vast aan de voorstelling van zaken dat de oorlog 'politiek en moreel gerechtvaardigd' was en dat dit feit alle eventuele juridische bezwaren aan de kant zou zetten?"

De opvatting van de Staat over de rechtmatigheid van de luchtaanvallen is meer dan genoegzaam bekend. Daarover is in rechte ook al uitvoerig gedebatteerd. Ik verwijs naar productie 2 bij het verweerschrift, een overzicht van de tot op heden gewezen uitspraken.

Tot zover iets over het belang van verzoekers bij het verzochte getuigenverhoor dat naar de overtuiging van de Staat ontbreekt.

De Staat heeft er aan zijn zijde belang bij dat een procedure niet nodeloos omslachtig en kostbaar wordt ingericht. De verzoekers willen drie voormalig ministers, zes (voormalige) leden van de Tweede Kamer en negen leden van de krijgsmacht horen. Zoals hiervoor uiteengezet is een dergelijk verhoor niet gericht op het opheffen van onzekerheden met betrekking tot de feiten, de grondslag van een eventuele vordering en de proceskansen. Door het in weerwil hiervan doen horen van onder andere deze getuigen wordt de procedure nodeloos omslachtig en kostbaar ingericht.

De vraag is ook waarom verzoekers niet gewoon - zoals zij eerder hebben gedaan – een procedure aanspannen tegen de Staat waarin een ordening plaatsvindt van de relevante feiten en de rechtsvragen. De rechter zal dan oordelen over de vraag of er met betrekking tot bepaalde stellingen nadere bewijsvoering nodig is. Dat zal in ieder geval niet zien op de rechtmatigheidsvragen waarom het verzoekers in wezen gaat.

Ik rond af door te wijzen op twee arresten van de Hoge Raad. In de eerst plaats uiteraard het arrest van 6 februari 1987, NJ 1988 nr. 1 Slingerland/Amsterdam. In dat arrest is het relevante criterium geven:

> "Een verzoek tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor kan, als het overigens aan de eis voor toewijzing daarvan voldoet, worden afgewezen op de grond dat van de

bevoegdheid tot het bezigen van dit middel misbruik wordt gemaakt. Van zodanig misbruik kan o.m. sprake zijn wanneer de verzoeker wegens de onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen in redelijkheid niet tot het uitoefenen van die bevoegdheid kan worden toegelaten."

In de tweede plaats wijs ik op het arrest van de Hoge Raad van 24 juni 1988, NJ 1989, 121 Ewijk/Staat. In die zaak ging het over het voornemen van Van Ewijk een groot aantal getuigen te horen over de wijze waarop de overheid gereageerd had op een op 19 september 1986 te Woensdrecht gehouden blokkadeactie georganiseerd door Bivak (Breed initiatief voor verdergaande acties tegen kruisraketten). De parallel met de onderhavige zaak is sprekend. Ook dat verzoekschrift had niet betrekking op het bewijs van de kern van de feiten die als grondslag in aanmerking zouden komen voor een vordering tegen de Staat. Verzoeker wilde tenminste eenentwintig getuigen doen horen over de feitelijke gang van de demonstratie en over de vraag of het bij die gelegenheid gevoerde overheidsbeleid rechtmatig was geweest. Het hof heeft vervolgens tegen elkaar afgewogen enerzijds het belang van verzoekster bij het horen van een groot aantal getuigen over een zeer omvangrijk complex van feiten en rechtsvragen van de aard als waar het verzoek betrekking op had en anderzijds het belang van de Staat bij een 'efficiënt' voorbereid en gevoerd geding. Anders gezegd een geding dat niet nodeloos omslachtig en kostbaar was ingericht. Het hof heeft vervolgens vanwege de onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen geoordeeld dat verzoekster in redelijkheid niet kon worden toegelaten tot het verzochte voorlopig getuigenverhoor. De Hoge Raad oordeelde vervolgens dat 's Hofs oordeel in de door de Hoge Raad gelezen zin geen blijk gaf van een onjuiste rechtsopvatting.

In deze zaak blijkt die onevenredigheid nog sterker omdat er geen sprake is van een omvangrijk complex van feiten nu de relevante feiten en opvattingen over de rechtmatigheid bekend zijn. Verzoekers hebben dan ook onvoldoende belang om de door hen voorgestelde getuigen te doen horen.

Conclusie

Voorzover uw rechtbank zou oordelen dat verzoekers wel een voldoende belang hebben, dient het verzoek naar de overtuiging van de Staat afgewezen te worden vanwege de onevenredigheid tussen de betrokken belangen, hetgeen misbruik oplevert van de bevoegdheid tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor.

Tot afwijzing van het verzoek met veroordeling eisers in de kosten waarvoor ik verwijs naar het bepaalde in de artikelen 261 en 289 Rv.

behandeld door mr. G.J.H. Houtzagers
correspondentie postbus 11756, 2502 AT Den Haag
telefoon 070-5153786
fax 070-5153123
e-mail gjh.houtzagers@prdf.nl
zaaknummer 10000136

JKL
Rekestnummer: 02.303
Datum beschikking: 19 september 2002

RECHTBANK 's-GRAVENHAGE
sector civiel recht – enkelvoudige kamer

Beslissing op het verzoekschrift van:

DRAGAN MEDIC,
wonende te Kaledjerica Beograd, Republiek Servie,
en 15 andere verzoekers,
advocaat: mr. N.M.P. Steijnen, advocaat te Zeist,
procureur: mr. A.B.B. Beelaard,

t e g e n:

DE STAAT DER NEDERLANDEN,
zetelende te 's-Gravenhage,
verweerder,
procureur: mr. G.J.H. Houtzagers.

Partijen worden hierna aangeduid met "Medic cs" en "de Staat".

1. Het procesverloop:

1.1 Medic cs hebben op 1 mei 2002 een verzoekschrift ingediend waarin zij de rechtbank verzoeken een voorlopig getuigenverhoor te bevelen.

1.2 Op 2 september 2002 heeft de Staat een verweerschrift ingediend waarin hij concludeert tot afwijzing van het verzoek.

1.3 De mondelinge behandeling heeft plaats gevonden op 5 september 2002. Namens Medic cs is mr. N.M.P. Steijnen verschenen. Namens de Staat is mr. G.J.H. Houtzagers verschenen.

2. De beoordeling:

2.1 Medic cs willen getuigen doen horen met betrekking tot luchtaanvallen die in de nacht van 22 op 23 april 1999 en op 7 mei 1999 tegen de Federale Republiek Joegoslavië zijn uitgevoerd. Zij zijn van mening dat de Staat met deze aanvallen onrechtmatig jegens hen heeft gehandeld en zij zijn voornemens een procedure te starten jegens de Staat tot verhaal van de hierdoor door hen geleden schade.

2.2 De Staat is van mening dat het verzoek dient te worden afgewezen. Primair op grond van onvoldoende belang en subsidiair op grond van misbruik van bevoegdheid.

2.3 Medic cs willen 18 getuigen doen horen. Het 48 pagina's tellend verzoekschrift bevat een zeer uitgebreide toelichting op het verzoek. Uit deze toelichting en uit hetgeen ter zitting is verklaard heeft de rechtbank de indruk gekregen dat Medic cs over voldoende informatie beschikken om hun pro-

ceskansen reeds nu behoorlijk te kunnen schatten. De rechtbank is derhalve gevoelig voor de argumenten van de Staat, waaruit volgt dat Medic cs momenteel onvoldoende belang hebben bij het horen van een zeer groot aantal getuigen.

2.4 Een voorlopig getuigenverhoor met de omvang zoals Medic cs thans voor ogen staat, acht de rechtbank nodeloos omslachtig en kostbaar. Mede gelet op de grote werkbelasting die een dergelijk omvangrijk voorlopig getuigenverhoor met zich brengt, is de rechtbank van oordeel dat eerst vast gesteld moet worden in een eventuele bodemprocedure, welke stellingen relevant zijn en waarvoor bewijslevering kan worden toegelaten.

2.5 De onevenredigheid van de over en weer betrokken belangen leidt tot de conclusie dat het verzoek van Medic cs tot het houden van een voorlopig getuigenverhoor dient te worden afgewezen.

Beslissing:

De rechtbank:

- wijst het verzoek af;

- veroordeelt Medic cs in de kosten van deze procedure, tot op heden aan de zijde van de Staat begroot op € 193,-- aan verschotten en op € 780,-- aan salaris voor de procureur.

Deze beschikking is gegeven door mr. Holtrop en is uitgesproken ter openbare terechtzitting van 19 september 2002, in tegenwoordigheid van de griffier.

ARRONDISSEMENTS-RECHTBANK 's-GRAVENHAGE

Voor expeditie conform
De Griffier van de Arrondissements-
rechtbank te 's-Gravenhage

a.j. M. 't Valk